

איכות החיים של אוכלוסיות בחברה הישראלית

מבט השוואתי

ניצה (קלינר) קסיר ודמיטרי רומנוב

איכות החיים של אוכלוסיות בחברה הישראלית

מבט השוואתי

ניצה (קלינר) קסיר ודמיטרי רומנוב

מהדורה שניה: אוגוסט 2018

מהדורה ראשונה: מאי 2018

כנפי נשרים 15, ירושלים
טלפון: 077-778-440
פקס: 077-532-5840
www.machon.org.il

(c) כל הזכויות שמורות למכון
החרדי למחקרי מדיניות (ע"ר)

תוכן העניינים

8	רשימת התרשימים
12	רשימת הלוחות
13	דבר היו"ר
14	על המחברים
17	תקציר
17	תקציר אנגלית

פרק ראשון

מבוא

21	יסודותיהם של מדדי איכות חיים
22	מדדי איכות חיים והחברה החרדית

פרק שני

פיתוח מדד איכות החיים המגזרי

27	כללי
27	פרויקטים שונים של מדדי איכות חיים
29	תהליך הפיתוח של מדד מצרפי של איכות החיים
29	קביעת תחומים ואינדיקטורים
31	שקלול המדדים
32	סקר מדדי איכות חיים
32	הסקר ומטרותיו
32	ממצאים מרכזיים
36	מדד מצרפי של איכות החיים

פרק שלישי

מדדי איכות החיים

39	
----	--

בריאות

41	הערכה עצמית של מצב הבריאות
42	תיבה א' – תוחלת חיים לפי יישוב
45	מדד מסת הגוף (BMI)
48	עישון סיגריות
51	בעלות על ביטוח בריאות משלים או פרטי
54	ויתורים בתחום הבריאות בשל קשיים כלכליים
57	תיבה ב' – בדיקות לגילוי מוקדם של מחלות
59	תיבה ג – אורח חיים בריא
62	

רווחה אישית וחיי משפחה

67	יכולת להתמודד עם בעיות
68	שביעות הרצון מהחיים
71	ציפיות לשיפור בחיים בעתיד (אופטימיות)
73	תחושת בדידות
76	תחושת אפליה על רקע הדת
80	תיבה ד – אושר בקשרי משפחה
82	

חינוך והשכלה

85	שנות לימוד
86	זכאות לתעודת בגרות או לתעודה גבוהה יותר
89	השכלה אקדמית
92	תיבה ה – מיומנויות יסוד של האוכלוסייה הבוגרת
95	השתתפות בקורסים להכשרה מקצועית
98	הוצאה פרטית על חינוך
101	תיבה ו – שביעות הרצון ממערכת החינוך וממידת השוויוניות בהספקת השירותים
104	

הכנסה ומצב כלכלי

109	הכנסה כספית נטו לנפש תקנית
110	שביעות הרצון מהמצב הכלכלי
113	תחולת העוני (שיעור העוני)
115	הערכה סובייקטיבית של העוני
117	תיבה ז – חוסר ביטחון תזונתי
120	איזון תקציבי של משק הבית
122	

נספח א – שאלון הסקר

222	
224	נספח ב' – מקורות הנתונים והגדרות
224	מקורות הנתונים
226	הגדרת "חרדי"
229	תיאור מדדי איכות חיים (ומשתנים נוספים)
229	בריאות
230	רווחה אישית וחיי משפחה
230	חינוך והשכלה
232	הכנסה ומצב כלכלי
233	תעסוקה
234	דיור
235	חיי קהילה וחברה
236	ביטחון אישי וחשיפה לפשיעה
237	רשות מקומית, תחבורה ציבורית ואיכות הסביבה

ביבליוגרפיה

238	
-----	--

תעסוקה

125	שיעור התעסוקה
126	שכר לשעה לשכיר
130	תעסוקה במשרה חלקית
134	שביעות הרצון מהעבודה
138	איזון בין עבודה למשפחה
140	

דיור

145	צפיפות הדיור
146	שביעות הרצון מתנאי הדיור
149	מגורים בשכירות
151	מצוקת דיור של צעירים
155	תשלום משכנתה
159	תיבה ח – דירת החלומות של החרדים: קטנה יותר, צפופה יותר, רחוקה מהמרכז... ויקרה יותר
164	

חיי קהילה וחברה

167	שביעות הרצון מאזור המגורים
168	שביעות הרצון מהיחסים עם השכנים
171	הון חברתי
173	התנדבות
176	תרומות
180	

ביטחון אישי וחשיפה לפשיעה

185	קורבנות – חשיפה לעבירות נגד הפרט
187	דיווח למשטרה על עבירות נגד הפרט
189	שביעות הרצון מתפקוד המשטרה
192	תיבה ט – תחושת ביטחון ללכת לבד בשעות החשכה
194	באזור המגורים
195	אמון בצה"ל
197	שביעות הרצון מתפקוד בתי המשפט

רשות מקומית, תחבורה ציבורית ואיכות הסביבה

201	שביעות הרצון מתפקוד הרשות המקומית
202	שביעות הרצון מהתחבורה הציבורית
204	תיבה י – לנוע ומינוע
208	שביעות הרצון מהניקיון באזור המגורים ומאיוסוף האשפה
212	זיהום אוויר
215	רעשים בסביבת המגורים
218	

רשימת התרשימים

- תרשים 1 < תחזית התפלגות האוכלוסייה לפי שנים
- תרשים 2 < התפלגות האוכלוסייה לפי גילים
- תרשים 3 < משקולות חשיבות של תחומי חיים בפרויקט OECD
- תרשים 4 < דירוג של חשיבות תחומי החיים
- תרשים 5 < הקשר בין חשיבות התחומים ומידת שביעות הרצון מהם

בריאות

- תרשים 6 < שיעור המעריכים את מצב בריאותם כטוב לפי מין
- תרשים 7 < שיעור המעריכים את מצב בריאותם כטוב שנים 2003-2016
- תרשים 8 < שיעור המעריכים את מצב בריאותם כטוב לפי גיל
- תרשים 9 < תוחלת חיים בלידה לפי יישוב מגורים ואשכול חברתי-כלכלי
- תרשים 10 < תוחלת חיים בלידה לנשים לפי יישוב מגורים ואשכול חברתי-כלכלי
- תרשים 11 < תוחלת חיים בלידה לגברים לפי יישוב מגורים ואשכול חברתי-כלכלי
- תרשים 11 < תוחלת חיים בלידה לגברים לפי יישוב מגורים ואשכול חברתי-כלכלי
- תרשים 12 < מדד BMI (יחס המשקל לריבוע הגובה) ממוצע לפי מין
- תרשים 13 < שיעור בעלי BMI גבוה מ-25 (משקל עודף או השמנה) לפי מין
- תרשים 14 < מדד BMI (יחס המשקל לריבוע הגובה) ממוצע לפי גיל
- תרשים 15 < שיעור המעשנים לפי מין
- תרשים 16 < שיעור המעשנים לפי גיל
- תרשים 17 < שיעור המעשנים שנים שונות
- תרשים 18 < שיעור משקי הבית בעלי ביטוח בריאות משלים או פרטי
- תרשים 19 < שיעור משקי הבית בעלי ביטוח משלים של קופות חולים לפי חמישוני הכנסה
- תרשים 20 < שיעור משקי הבית בעלי ביטוח בריאות פרטי לפי חמישוני הכנסה
- תרשים 21 < שיעור המוותרים על טיפולים ותרופות, מהנזקקים לטיפול ולתרופות, בשל קשיים כלכליים
- תרשים 22 < שיעור הנשים שנבדקו בבדיקה לגילוי מוקדם של סרטן השד (ממוגרפיה) לפי גיל
- תרשים 23 < מתי נערכה הבדיקה האחרונה לגילוי מוקדם של סרטן השד (ממוגרפיה)
- תרשים 24 < שיעור הגברים שנבדקו בבדיקה לגילוי מוקדם של סרטן הערמונית (פרוסטטה) לפי גיל
- תרשים 25 < שיעור העוסקים בפעילות גופנית לפי מין
- תרשים 26 < שיעור העוסקים בפעילות גופנית לפי גיל
- תרשים 27 < שיעור המקפידים לאכול מזון טבעי לפי מין
- תרשים 28 < שיעור המקפידים לאכול פירות או ירקות לפי גיל
- תרשים 29 < שיעור המקפידים לשתות הרבה מים לפי גיל

רווחה אישית וחי משפחה

- תרשים 30 < שיעור המצליחים להתמודד עם בעיותיהם לפי מין
- תרשים 31 < שיעור המצליחים להתמודד עם בעיותיהם שנים שונות
- תרשים 32 < שיעור המצליחים להתמודד עם בעיותיהם לפי גיל
- תרשים 33 < שיעור שבעי הרצון מהחיים לפי מין
- תרשים 34 < שיעור שבעי הרצון מהחיים שנים 2002-2016
- תרשים 35 < שיעור המצפים לשיפור במצבם הכלכלי בעתיד לפי מין
- תרשים 36 < שיעור המצפים לשיפור במצבם הכלכלי בעתיד שנים 2002-2016
- תרשים 37 < שיעור המצפים לשיפור במצבם הכלכלי בעתיד לפי גיל
- תרשים 38 < שיעור המרגישים תחושת בדידות לפי מין
- תרשים 39 < שיעור המרגישים תחושת בדידות שנים 2002-2016

- תרשים 40 < שיעור המרגישים תחושת בדידות לפי גיל
- תרשים 41 < שיעור החשים אפליה על רקע דתי לפי מין
- תרשים 42 < שיעור החשים אפליה על רקע דתי לפי גיל
- תרשים 43 < שיעור הנמצאים בקשר תדיר עם המשפחה לפי גיל
- תרשים 44 < שיעור בעלי הנכונות לקבל בן משפחה המתחנן עם אדם בעל מאפיינים שונים

חינוך והשכלה

- תרשים 45 < מספר שנות לימוד לפי מין
- תרשים 46 < מספר שנות לימוד שנים 2000-2016
- תרשים 47 < מספר שנות לימוד למועסקים לפי גיל ומין
- תרשים 48 < מספר שנות לימוד ללא מועסקים לפי גיל ומין
- תרשים 49 < בעלי תעודת בגרות או תעודה גבוהה יותר לפי מין
- תרשים 50 < בעלי תעודת בגרות או תעודה גבוהה יותר שנים 2004-2016
- תרשים 51 < בעלי תעודת בגרות או תעודה גבוהה יותר לפי גיל
- תרשים 52 < שיעור בעלי תעודה אקדמית לפי מין
- תרשים 53 < שיעור בעלי תעודה אקדמית שנים 2000-2016
- תרשים 54 < שיעור בעלי תעודה אקדמית לפי גיל
- תרשים 55 < ציון ממוצע באוריינות קריאה לפי מין
- תרשים 56 < ציון ממוצע באוריינות מתמטית לפי מין
- תרשים 57 < ציון ממוצע בפתרון בעיות בסביבה מתוקשבת לפי מין
- תרשים 58 < שיעור המשתתפים בקורסים להכשרה מקצועית לפי מין
- תרשים 59 < שיעור המשתתפים בקורסים להכשרה מקצועית לפי גיל
- תרשים 60 < שיעור המשתתפים בקורסים להכשרה מקצועית שנים 2007-2016
- תרשים 61 < שיעור ההוצאה של משקי בית על חינוך מההכנסה הפנויה שנים 1997-2016
- תרשים 62 < שיעור ההוצאה של משקי בית עם ילדים על חינוך לילד מההכנסה הפנויה שנים 1997-2016
- תרשים 63 < הוצאות פרטית לחינוך לפי תחומים של משק בית עם ילדים עד גיל 18
- תרשים 64 < שיעור בעלי דעה חיובית על תפקוד מערכת החינוך לפי מין
- תרשים 65 < שיעור שבעי הרצון מתפקוד מסגרות חינוכיות שונות
- תרשים 66 < שיעור שבעי הרצון מהתנאים הפיזיים במסגרות החינוכיות
- תרשים 67 < שיעור חסרי שביעות הרצון מהשוויון בהספקת השירותים של מערכת החינוך

הכנסה ומצב כלכלי

- תרשים 68 < הכנסה כספית נטו לנפש תקנית
- תרשים 69 < הכנסה כספית נטו לנפש תקנית שנים 1997-2016
- תרשים 70 < הכנסה כספית נטו ומספר נפשות תקניות שנים 1997-2016
- תרשים 71 < שיעור המרוצים ממצבם הכלכלי לפי מין
- תרשים 72 < שיעור המרוצים ממצבם הכלכלי שנים 2006-2016
- תרשים 73 < שיעור המרוצים ממצבם הכלכלי לפי גיל
- תרשים 74 < תחולת העוני של נפשות
- תרשים 75 < תחולת העוני של נפשות שנים 1998-2016
- תרשים 76 < עוצמת העוני היחסי של נפשות
- תרשים 77 < שיעור הפרטים שחשו עניים בשנה האחרונה
- תרשים 78 < שיעור הפרטים שאי פעם חשו שהם עניים
- תרשים 79 < שיעור המוותרים על אוכל בשנה האחרונה עקב קשיים כלכליים לפי מין
- תרשים 80 < שיעור המוותרים על אוכל בשנה האחרונה עקב קשיים כלכליים לפי גיל
- תרשים 81 < שיעור המצליחים לחסוך חלק מהתקציב השוטף של משק הבית
- תרשים 82 < שיעור הנמצאים בחובות או הנאלצים להשתמש בחסכונות כדי לכסות את ההוצאות

תעסוקה

127.....	תרשים 83 < שיעור התעסוקה לפי מין.....
128.....	תרשים 84 < שיעור התעסוקה של גברים שנים 1980-2017.....
129.....	תרשים 85 < שיעור התעסוקה של נשים שנים 1980-2017.....
131.....	תרשים 86 < שכר לשעה לשכיר לפי מין.....
132.....	תרשים 87 < שכר לשעה לשכיר שנים 2005-2016.....
133.....	תרשים 88 < שכר לשעה לשכיר לפי גיל.....
135.....	תרשים 89 < שיעור המועסקים במשרה חלקית לפי מין.....
136.....	תרשים 90 < שיעור המועסקים במשרה חלקית שנים 2003-2016.....
137.....	תרשים 91 < שיעור המועסקים במשרה חלקית שלא מרצון מהמועסקים במשרה חלקית לפי מין.....
138.....	תרשים 92 < שיעור המועסקים המרוצים מעבודתם לפי מין.....
139.....	תרשים 93 < שיעור המועסקים המרוצים מעבודתם שנים 2005-2016.....
140.....	תרשים 94 < שיעור המועסקים המרוצים מהאיזון בין עבודה למשפחה לפי מין.....
142.....	תרשים 95 < שיעור המצויים בקונפליקט באיזון עבודה-משפחה לפי מין.....
143.....	תרשים 96 < שיעור המועסקים המרוצים מהאיזון בין עבודה למשפחה לפי היקף משרה.....

דיוור

147.....	תרשים 97 < צפיפות דיוור (נפשות לחדר).....
148.....	תרשים 98 < צפיפות דיוור (נפשות לחדר) שנים 2002-2016.....
148.....	תרשים 99 < צפיפות הדיוור (נפשות לחדר) למשקי בית עם ילדים לפי גיל ראש משק הבית.....
149.....	תרשים 100 < שיעור המרוצים מדירת המגורים לפי מין.....
150.....	תרשים 101 < שיעור המרוצים מדירת המגורים שנים 2002-2016.....
150.....	תרשים 102 < שיעור המרוצים מדירת המגורים לפי גיל.....
151.....	תרשים 103 < שיעור משקי הבית הגרים בשכירות.....
152.....	תרשים 104 < שיעור משקי הבית הגרים בשכירות שנים 2003-2016.....
152.....	תרשים 105 < שיעור משקי הבית הגרים בשכירות לפי גיל ראש משק הבית.....
153.....	תרשים 106 < שיעור בעלי דירה שלא למגורים עצמיים מתוך משקי הבית הגרים בשכירות.....
155.....	תרשים 107 < שיעור הצעירים הגרים עם הוריהם לפי מין.....
156.....	תרשים 108 < שיעור הצעירים הגרים עם הוריהם שנים 2002-2016.....
157.....	תרשים 109 < שיעור הזוגות הנשואים הצעירים הגרים עם הוריהם.....
158.....	תרשים 110 < שיעור הצעירים הגרים עם הוריהם לפי גיל.....
160.....	תרשים 111 < שיעור משקי הבית בעלי הדירות המשלמים משכנתה לפי גיל.....
161.....	תרשים 112 < שיעור משקי הבית בעלי הדירות המשלמים משכנתה שנים 2003-2016.....
163.....	תרשים 113 < שיעור הוצאה לתשלומי משכנתה מההכנסה הפנויה של משקי בית בעלי דירות לפי גיל.....
163.....	תרשים 114 < שיעור הוצאה לתשלומי משכנתה מההכנסה הפנויה של משקי בית בעלי דירות שנים 2003-2016.....
165.....	תרשים 115 < שווי דירה ממוצע ביחס לאשכול החברתי-כלכלי של יישוב המגורים.....

חיי קהילה וחברה

168.....	תרשים 116 < שיעור המרוצים מאזור המגורים לפי מין.....
169.....	תרשים 117 < שיעור המרוצים מאזור המגורים שנים 2002-2016.....
170.....	תרשים 118 < שיעור הסבורים שארנק שאבד באזור מגוריהם יוחזר לבעליו בשלמותו לפי מין.....
171.....	תרשים 119 < שיעור המרוצים מהיחסים עם שכניהם לפי מין.....
172.....	תרשים 120 < שיעור המרוצים מהיחסים עם שכניהם שנים 2002-2016.....
172.....	תרשים 121 < שיעור המרוצים מהיחסים עם שכניהם לפי גיל.....
173.....	תרשים 122 < שיעור הסבורים שאנשים בעלי רקע שונה מסתדרים היטב באזור מגוריהם לפי מין.....
174.....	תרשים 123 < שיעור הפרטים שפעלו עם תושבים אחרים לשינוי או שיפור אזור המגורים בשנה האחרונה לפי מין.....

175.....	תרשים 124 < שיעור הפרטים שחושבים שיגורו באותו אזור בעוד 5 שנים לפי מין.....
176.....	תרשים 125 < שיעור המתנדבים לפי מין.....
177.....	תרשים 126 < שיעור המתנדבים שנים 2010-2016.....
178.....	תרשים 127 < שיעור המתנדבים לפי מסגרת ההתנדבות.....
179.....	תרשים 128 < מספר שעות ההתנדבות.....
181.....	תרשים 129 < שיעור משקי הבית התורמים וגובה התרומות החודשי.....
182.....	תרשים 130 < תרומות של משקי בית 2005-2016.....
183.....	תרשים 131 < תרומות כשיעור מההכנסה הפנויה.....
183.....	תרשים 132 < שיעור משקי הבית התורמים לפי גיל ראש משק הבית.....

ביטחון אישי וחשיפה לפשיעה

187.....	תרשים 133 < שיעור בני 20 ומעלה אשר נפגעו מעבירת פרט.....
188.....	תרשים 134 < שיעור משקי הבית אשר נפגעו מעבירת רכוש.....
189.....	תרשים 135 < שיעור בני 20 ומעלה אשר מדווחים על עבירות פרט.....
190.....	תרשים 136 < שיעור משקי הבית אשר מדווחים על עבירות רכוש.....
192.....	תרשים 137 < שיעור המרוצים מתפקוד המשטרה לפי מין.....
193.....	תרשים 138 < שיעור המרוצים מתפקוד המשטרה לפי גיל.....
194.....	תרשים 139 < שיעור הפרטים החשים ביטחון ללכת לבד בשעות החשכה באזור המגורים לפי מין.....
195.....	תרשים 140 < שיעור רוחשי האמון לצה"ל לפי מין.....
196.....	תרשים 141 < שיעור רוחשי האמון לצה"ל לפי גיל.....
198.....	תרשים 142 < שיעור שבעי הרצון מתפקוד בתי המשפט לפי מין.....
199.....	תרשים 143 < שיעור שבעי הרצון מתפקוד בתי המשפט לפי גיל.....

רשות מקומית, תחבורה ציבורית ואיכות הסביבה

202.....	תרשים 144 < שיעור שבעי הרצון מתפקוד הרשות המקומית לפי מין.....
	תרשים 145 < תפיסת שוויוניות בהספקת השירותים על ידי הרשות המקומית לכל קבוצות האוכלוסייה, ללא הבדל מין, גיל וקבוצות אוכלוסייה לפי מין.....
205.....	תרשים 146 < שיעור המרוצים מהתחבורה הציבורית באזור מגוריהם לפי מין.....
206.....	תרשים 147 < שיעור המרוצים מהתחבורה הציבורית באזור מגוריהם שנים שונות.....
207.....	תרשים 148 < שיעור המרוצים מהתחבורה הציבורית באזור מגוריהם לפי גיל.....
208.....	תרשים 149 < מספר כלי רכב פרטיים ל-1,000 נפש (רמת מינוע) שנים 1997-2016.....
209.....	תרשים 150 < מספר כלי רכב פרטיים ל-1,000 נפש (רמת מינוע) לפי מספר מפרנסים.....
210.....	תרשים 151 < שיעור משקי הבית המוציאים על תחבורה ציבורית (סכום כלשהו) שנים 1997-2016.....
212.....	תרשים 153 < שיעור המרוצים מהניקיון באזור המגורים לפי מין.....
213.....	תרשים 154 < שיעור המרוצים מהניקיון באזור המגורים לפי גיל.....
214.....	תרשים 155 < שיעור המרוצים מהיבטים שונים באזור המגורים לפי מין.....
215.....	תרשים 156 < שיעור המדווחים שזיהום האוויר באזור המגורים מפריע להם לפי מין.....
216.....	תרשים 157 < שיעור המדווחים שזיהום האוויר באזור המגורים מפריע להם שנים שונות.....
217.....	תרשים 158 < שיעור המדווחים שזיהום האוויר באזור המגורים מפריע להם לפי גיל.....
218.....	תרשים 159 < שיעור המדווחים שרעש בדירת המגורים המגיע מבחוץ מפריע להם לפי מין.....
219.....	תרשים 160 < שיעור המדווחים שרעש בדירת המגורים המגיע מבחוץ מפריע להם שנים שונות.....
220.....	תרשים 161 < התפלגות מקור הרעש עבור פרטים שרעש בדירת המגורים המגיע מבחוץ מפריע להם.....

נספחים

228.....	תרשים 162 < אוכלוסיית החרדים בסקרים, לפי סוג ההגדרה.....
----------	--

רשימת הלוחות

לוח 1 < רשימת תחומים ואינדיקטורים	30
לוח 2 < דירוג של חשיבות תחומי החיים לפי קבוצת אוכלוסייה, לפי דירוג משתתפי הסקר	33
לוח 3 < משקלים מתוקננים של התחומים (באחוזים)	34
לוח 4 < ערכים מתוקננים של האינדיקטורים	36
לוח 5 < סיכום מדד איכות החיים המתוקנן	38

בריאות

לוח 6 < שיעור בעלי BMI נמוך מ-18.5 (תת-משקל)	49
לוח 7 < שיעור הנזקקות לטיפולים רפואיים ותרופות	58
לוח 8 < שיעור העוסקים בפעילות גופנית	63

חינוך והשכלה

לוח 9 < הוצאה פרטית לחינוך לילד של משק בית עם ילדים עד גיל 18	103
---	-----

הכנסה ומצב כלכלי

לוח 10 < שיעור המדווחים על אי-ביטחון תזונתי	121
---	-----

תעסוקה

לוח 11 < התרחבות מספר הגברים המועסקים	127
לוח 12 < התרחבות מספר הנשים המועסקות	129
לוח 13 < שיעור הגברים החרדים והלא חרדים המועסקים במשרה חלקית (כשיעור מהמועסקים בכל קבוצה)	136

דיוור

לוח 14 < מאפייני דירות	146
לוח 15 < נתונים על משקי בית הגרים בדירה בבעלותם ומשלמים משכנתה	162

ביטחון אישי וחטיפה לפשיעה

לוח 16 < שיעור משקי הבית הרוכשים ביטוחים	191
--	-----

נספחים

לוח 17 < אוכלוסיית החרדים בסקר כוח אדם	227
לוח 18 < אוכלוסיית החרדים בסקר הוצאות משק הבית	227

דבר היו"ר

בעשורים האחרונים גדלה החברה החרדית בהיקפה ובמשקלה היחסי בחברה הישראלית, ומתוך כך גדלו גם היקפי הסוגיות הציבוריות והאתגרים הנוגעים למרחב המשותף שבין החברה החרדית וכלל האוכלוסייה בישראל. הנתונים הדמוגרפיים בתחזית הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה מצביעים על מגמה דרמטית של המשך הגידול של הציבור החרדי בישראל, שיביא לשינוי בסדר גודל אסטרטגי במשקלה של החברה החרדית בכלל החברה הישראלית. לתמורות אלה יהיו השלכות מרחיקות לכת על מגוון תחומי החיים האזרחיים, ובהם כלכלה, תעסוקה, דיוור, רווחה ועוד.

בחינה של סוגיות אלה והיערכות אליהן באמצעות מדיניות מקצועית מסתמנות כצורך קריטי, לא רק עבור החברה החרדית עצמה אלא אף עבור החברה הישראלית בכללותה. תפיסת העבודה העומדת בבסיס קיומו של המכון החרדי למחקרי מדיניות היא כי לשם גיבוש מדיניות כזו, יש צורך ראשוני בהתוויית דרכי פעולה ובגיבוש ערוצי שיח שבהם יוכלו סוגיות אלו לעלות לדיון משותף, תוך מתן ביטוי אמיתי לצרכים השונים של כל חלק וחלק באוכלוסייה. קיומם של ערוצי שיח אלו מותנה בהכרה של הקבוצות השונות המרכיבות את האוכלוסייה בישראל, ובניתוח מעמיק מכלי ראשון אשר ינטר את אורחות חייהן הייחודיות של קבוצות אלה, על מנת לגבש מענה ראוי ומכבד לצרכים הספציפיים והייחודיים שלהן.

מתוך תפיסה זו נוצר והתחזק הצורך לחבר קובץ זה, המכיל מדדי איכות חיים מתחומים שונים, על מנת שיאיר ויצג באופן מקיף את מצבן של האוכלוסיות השונות החיות במדינת ישראל, וכך יכירו בין התפיסות האידיאולוגיות השונות העומדות בבסיס קיומן. המדדים השונים שתוכלו למצוא בקובץ זה מוצגים תוך פילוח עבור שלוש אוכלוסיות שמרכיבות את הפסיפס הרב-גוני של החברה בישראל – חרדים, יהודים שאינם חרדים וערבים.

עבודת הצוות המקיפה אשר הביאה לעריכת קובץ עתיר ידע זה המונח לפניכם נעשתה מתוך שיתוף פעולה של חוקרים ועמיתים מכלל המגזרים, ומתוך רצון כן, משותף וכולל לחקור ולהעמיק על מנת ליצור בסיסי ידע מקיפים ונרחבים שישקפו את רבגוניותה של החברה בישראל. תוצר מפואר זה של העבודה שנעשתה במכון החרדי למחקרי מדיניות יוכל לשמש כמפה וכציון דרך עבור גורמי התכנון ורשויות המדינה, על מנת לקיים שיח אחראי ומפרה שיביא להתמודדות מושכלת עם האתגרים שהחברה בישראל צועדת לקראתם.

אני מזמין אתכם לנצל את ההזדמנות הייחודית שלה ניתן פתח ראשון בקובץ זה, לצעוד יחד עם עורכיו במשעול ההיכרות הנפלא של השבטים השונים אשר מרכיבים את הפסיפס הייחודי כל כך של החברה בישראל. תודתי נתונה לראשונה שבחוקרים הכלכליים-חברתיים, המשנה ליו"ר המכון ניצה (קלינר) קסיר, שהובילה יחד עם עמיתה ד"ר דמיטרי רומנוב ובסיוע צוות החוקרים והעמיתים את כתיבת קובץ המדדים.

אלי פלאי

יו"ר המכון החרדי למחקרי מדיניות

המכון החרדי למחקרי מדיניות נוסד בשנת 2014 במטרה לקדם מדיניות מקצועית מבוססת מחקר בסוגיות אזרחיות הנוגעות למפגש שבין הציבור החרדי והחברה הישראלית. המכון פועל על מנת להתמודד עם האתגרים העומדים בפני החברה הישראלית ולענות על הצורך בהצגה ובניתוח של הנתונים והידע הנדרשים בקביעת מדיניות, על מנת לסייע בעיצוב כלים ואסטרטגיות פעולה למען החברה החרדית והחברה כולה. המכון מבקש להוות כתובת בתחום ידע זה בעבור מקבלי החלטות, גורמים מקצועיים וגופים פילנתרופיים הפוגשים באתגרים אלה מתוקף עיסוקם, ולפעול מולם כגורם מקצועי מוביל.

ניצה (קלינר) קסיר היא המשנה ליו"ר המכון החרדי למחקרי מדיניות וחוקרת בתחומי כלכלה, רווחה ותעסוקה. קסיר פעילה בקידום מהלכי מדיניות כלכלית-חברתית בסוגיות הנוגעות לחברה החרדית והערבית ולשיח שבין האוכלוסיות השונות במדינת ישראל. הקימה וניהלה את יחידות שוק העבודה ומדיניות הרווחה בבנק ישראל, במקביל לעבודתה כחוקרת בכירה. במהלך השנים הייתה חברה בוועדות רבות, ציבוריות וממשלתיות; בין היתר עמדה בראשות ועדת המשנה "כלכלה ותעסוקה" בוועדה למלחמה בעוני בישראל (ועדת אלאלוף), הייתה חברה בוועדה הציבורית לקביעת מדדי איכות חיים, וכיום חברה ב"ועדת תעסוקה - 2030", ובוועדות המקצועיות של הג'וינט. לצד זאת היא עוסקת רבות בפעילות התנדבותית חברתית: מנטורית מובילה של תהליך ייעוץ לארגונים חברתיים במסגרת עמותת "נובה", ולמשרדי ממשלה ב"תכנית לכלכלנים חברתיים"; מנטורית בתעסוקה בעמותת "עולים ביחד"; דירקטורית בפורום הישראלי לגיוון בתעסוקה; חברת מועצת הרשות לשיקום האסיר ועוד.

דמיטרי רומנוב הוא ד"ר לכלכלה, עמית במכון החרדי למחקרי מדיניות. עלה לישראל בשלהי 1991. השלים לימודי תואר שני ותואר שלישי בכלכלה באוניברסיטה העברית בירושלים. בשנת 1993 התחיל את הקריירה המקצועית שלו ככלכלן במנהל הכנסות המדינה במשרד האוצר. במסגרת תפקידו פיתח את מודל המס, ועסק בדיווח, ניתוח וחיזוי הכנסות המדינה ממסים. בשנים 2001-2004 עבד במחלקת המחקר של בנק ישראל ועסק במחקר יישומי בתחומים רבים, כמו מימון ציבורי, כלכלת עבודה, חינוך ורווחה. בשנים 2005-2015 היה המדען הראשי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. לאחר פרישתו מהמגזר הציבורי עסק בייעוץ כלכלי וסטטיסטי ובמקביל היה מחלוצי תנועת האסקייפ-רום בארץ. משנת 2017 עובד כ-data scientist בחברת monday.com ומשתלב בהוראה במרכז האקדמי רופין.

שותפים נוספים בהפקת הדוח:

אסף צחור-שי, חוקר בכיר במכון החרדי למחקרי מדיניות

נעם מרשה, חוקר במכון החרדי למחקרי מדיניות

אליהו ברקוביץ, חוקר במכון החרדי למחקרי מדיניות

שלמה טייטלבוים, חוקר במכון החרדי למחקרי מדיניות

חדוה לויץ, חוקרת במכון החרדי למחקרי מדיניות

שקד אדר, חוקר במכון החרדי למחקרי מדיניות

גל אסף, חוקר במכון החרדי למחקרי מדיניות

אנו מודים לעמיתנו על הסיוע הרב והמעולה.

תקציר

הדוח הנוכחי מציג פרויקט מקורי של פיתוח מערכת מדדי איכות חיים עבור שלוש אוכלוסיות שמרכיבות את הפסיפס הרב-גוני של החברה בישראל – חרדים, יהודים שאינם חרדים וערבים. שלוש האוכלוסיות האלה שונות זו מזו באין-ספור היבטים. ואולם, על אף השוני הרב באורחות החיים, בדעות ובאמונות, לכלל תושבי ישראל יש מכנה משותף שעליו אין עוררין – כולם חפצים ברווחה אישית, הרמוניה חברתית וצמיחה כלכלית – לחיות באושר ובעושר, כמו באגדות.

הפרויקט הנוכחי שם לו למטרה להמשיג את "באושר ובעושר" של שלוש האוכלוסיות האלה ולמדוד את איכות החיים של כל אחת מהן לפי סולם הערכים שלה. לשם כך נאספו מדדים רבים המאפיינים את הפן הכמותי ואת הפן האיכותי של איכות החיים בתשעה תחומים: בריאות, רווחה אישית וחיי משפחה, חינוך והשכלה, הכנסה ומצב כלכלי, תעסוקה, דיור, חיי קהילה וחברה, ביטחון אישי ותשתיות ציבוריות ואיכות הסביבה. המדדים השונים משקפים את התחומים משתי זוויות שלובות ומשלימות – המצב האובייקטיבי ותפיסתו הסובייקטיבית. האינדיקטורים בכל התחומים סוכמו ושוקללו לערך המדד המצרפי עבור כל אחת מהאוכלוסיות שבהן עסקינן. משקלי התחומים הופקו מנתוני סקר מיוחד שביצע המכון החרדי למחקרי מדיניות בקרב מעל 1,000 משיבים. המדד המצרפי הוא "השורה התחתונה" של הפרויקט והוא מספק תשובה סטטיסטית מקיפה לשאלה פילוסופית כמעט: מה איכות החיים שלנו?

ערך המדד המצרפי, שיכול לנוע מאפס עד אחת, הוא 0.64 אצל חרדים, 0.69 אצל יהודים שאינם חרדים ו-0.16 אצל ערבים. בארבעה תחומים מתוך תשעה – בריאות, רווחה אישית וחיי משפחה, חיי קהילה וחברה וביטחון אישי – איכות החיים של הציבור החרדי גבוהה מזו של יהודים שאינם חרדים. בשל כך, ולמרות הפערים הניכרים בתחומי חינוך והשכלה, הכנסה ומצב כלכלי ותעסוקה, הפער באיכות החיים בין החרדים והיהודים שאינם חרדים מצומצם מאוד. ממצא זה מעיד על הסוד הגלוי: בתחומים שחשובים לחרדים, חיהם מלאים וטובים; רמת הכנסה נמוכה ושיעור עוני גבוה אינם מאפילים על שמחת החיים והאופטימיות שלהם משום ששני אלה הן תוצאה של בחירה מודעת בין שגשוג כלכלי ומסירות לעולם התורה.

לעומת זאת, קיים פער עצום בין מדדי איכות החיים של ערבים ושל יהודים. למעשה, אין תחום שבו ערבים הובילו את המדרג בין שלוש הקבוצות. בשישה תחומים (למעט תעסוקה, דיור, ביטחון אישי) ערכי המדדים המסכמים אצל הערבים נמוכים הרבה יותר מאותם ערכים באוכלוסייה היהודית, בפער ניכר.

מסתבר כי מצבה של האוכלוסייה החרדית שונה בתכלית מהדעה הרווחת, שנשענת בעיקר על נתוני העוני הרשמיים המשרטטים קווי דמיון בין חרדים וערבים, שמהם עולה תמונה עגומה של עוני ומצוקה. יוצא אפוא שהדמיון בממד אחד של מצב כלכלי אינו ממצה את חוויית איכות החיים הרב-ממדית ואף מעוות אותה. מכאן נובעת החשיבות של הסתכלות הוליסטית על מצבן של האוכלוסיות השונות בחברה הישראלית מתוך הכרה במערכת הערכים וההעדפות שלהן, כפי שנעשה בפרויקט הנוכחי.

The Quality of Life among Israel's Population Groups – A Comparative View

Nitsa (Kaliner) Kasir and Dmitri Romanov

A b s t r a c t

This report constitutes a first-ever systematic formulation of quality of life indicators for the three population groups comprising Israel's multifaceted society – haredim, non-haredi Jews, and Arabs. These three population groups differ in myriad respects. However, despite the great differences in lifestyle and religious beliefs, Israel's citizens all care about personal well-being, social harmony and economic welfare; they have an indisputable common denominator: to live happily ever after, as the fairytales go.

The present work aims to conceptualize the "happily ever after" of these three population groups, and to measure the quality of life of each, based on its value system. For this purpose, many indicators have been compiled; these characterize the qualitative as well as quantitative aspects of quality of life in nine areas: health; personal well-being and family life; education; income and economic status;

employment; housing; social and community life; personal security; and public infrastructure and the environment. The various indicators reflect two interwoven and complementary views – the objective conditions of the aforementioned areas and their subjective perception. Indicators in all areas have been summarized and weighted for the value of the aggregate index for each population group. The weights of the respective indicators were derived from data culled from a survey conducted by the Haredi Institute for Public Affairs, which had over 1,000 respondents. The aggregate index is the "bottom line," providing a comprehensive, statistical answer to an almost philosophical question: what is our quality of life?

The aggregate index value, which was standardized to range from zero to one, is 0.64 among haredim, 0.69 among non-haredi Jews, and 0.16 among Arabs. In four out of the nine areas – health,

personal well-being and family life, social and community life, and personal security – the quality of life of the haredi population is higher than that of non-haredi Jews. For this reason, and despite the considerable gaps in the areas of education, income, and employment, the gap in the quality of life between haredim and non-haredi Jews is very small. This finding attests to an open secret: in the areas that are important to haredim, life's good; a low income level and high poverty rate don't overshadow their joie de vivre and optimism, because they are the result of a conscious decision favoring dedication to Torah values over economic prosperity.

In contrast, there is a huge gap between the quality of life among Arabs and among Jews. In fact, in none of the nine areas did the Arab population rank highest among the three groups. In six of the areas (with the exception of employment, housing,

and personal security), the aggregate index values among the Arab population are considerably lower than among the Jewish population.

Evidently, the status of the haredi population is completely different from what is commonly assumed; these assumptions are based primarily on official poverty statistics that draw parallels between haredim and Arabs, and which imply a grim picture of poverty and distress. Thus, similarity in one aspect of economic standing does not reflect the multidimensionality of the quality of life experience but distorts it. This finding underscores the importance of a holistic view of the state of the various population groups in Israel, in recognition of their respective value systems and preferences – a view we have aimed to espouse in this project.

פרק ראשון

מבוא

יסודותיהם של מדדי איכות חיים

בפרויקט זה גיבשנו מערכת מדדים סטטיסטיים על מנת לשקף את איכות החיים של החברה החרדית בכמה תחומים, בהשוואה לאוכלוסיות האחרות בישראל, במטרה לאפשר מעקב אחר איכות החיים והשינויים בה לאורך זמן. מערכת המדדים נבחרה כך שתהיה מותאמת לתרבות של החברה החרדית ולמאפייניה.

באופן כללי, איכות חיים היא ביטוי לרווחה ולאוויר. מושגים אלה נתונים לפרשנות שונה לפי תפיסות עולם והקשרים שונים. בהמשגה של איכות החיים עסקו הפילוסופים עוד ביוון העתיקה ובראשם אפלטון ואריסטו. אפלטון ואריסטו, שפירשו את מושג האושר (Eudaimonia), ראו באושר מימוש של חיים הראויים לחיותם, חיים של הגות פילוסופית וחיי חברה מפותחים, שבהם יש זהות בין הטוב המוסרי והטוב החברתי והאישי¹. פילוסופים של העת החדשה כמו ג'ון סטיוארט מיל וגרמי בנתם, הוגי התועלתנות (Utilitarianism), הדגישו בהקשר של איכות החיים את הרווחה והתועלת של הפרט, הנגזרות מהנאה ומהימנעות מסבל². לשיטתם, הטוב החברתי הוא תוצאה של סכימת תועלות הפרטים בחברה. הגות עכשווית, כמו זו של אמרטיה סן, מדגישה בהקשר של איכות החיים את הביסוס והמימוש של היכולות והתפקודים של הפרט, המשפיעים על איכות החיים שלו ושבעזרתם ביכולתו לממש מטרות שונות בחייו. בניגוד לגישות מסורתיות יותר המתמקדות באמצעים כלכליים, סן מדגיש את חשיבותם של הדברים שלאנשים יש סיבה להעריך ולרצות כדי להשיג איכות חיים גבוהה יותר, כמו גישה לחינוך ולהשכלה טובים³.

ביסוסו של מושג איכות החיים במחקר המדעי מחייב מחשבה על אופיו ומעלה שאלות מהותיות רבות, כמו באיזו מידה אפשר למדוד איכות חיים; האם המדידה היא אוניברסלית עבור כל הפרטים וקבוצות האוכלוסייה; והאם מדובר בממד יחיד או במערכת רב-ממדית של מדדים.

מדידת איכות חיים רב-תחומית באמצעות מערכת אינדיקטורים אובייקטיביים וסובייקטיביים, כהשלמה הכרחית למדידה הכלכלית המקובלת, הוצעה באופן משכנע בדוח המפורסם של שטיגליץ, סן ופיטוסי (Stiglitz, Sen and Fitoussi, 2009). גושפנקה בינלאומית לרעיון התקבלה בפרויקט השאפתני של ארגון ה-OECD שבמסגרתו מופק הדוח How's Life? ומיושם הממד Better Life Index, המציג השוואה של מדדי איכות החיים במדינות שונות⁴.

בהשראת הפרויקט של ה-OECD ובהתאם להחלטת הממשלה⁵, המועצה הלאומית לכלכלה והמשרד לאיכות הסביבה

1 ראו אפלטון, תשי"ז; אריסטו, תשל"ג.

2 ראו מיל, 1823; 1984; Bentham.

3 ראו Sen, 1980; Nussbaum and Sen, 1993.

4 OECD, 2017a; 2017b.

5 החלטת ממשלה 5255 מיום 2.12.2013; ראו משרד ראש הממשלה, 2012.

כלפיה ומעקב אחר השינויים שהיא חווה. למשל, עד שנות השמונים היה המוצא המאפיין הסטטיסטי המרכזי של יהודים בישראל (ילידי ישראל, אירופה-אמריקה או אסיה-אפריקה), והיה בעל הקשר עדתי מובהק לפי הסיווג העממי "צברים-אשכנזים-מזרחים". נכון להיום, 76 אחוזים מהאוכלוסייה היהודית הם ילידי ישראל. כפועל יוצא, המשמעות של מוצא לזיהוי שורשים והשתייכות עדתית של הפרט נמוכה ביותר, בין היתר בגלל נישואי תערובת של בני מוצא שונה. דוגמה נוספת אפשר למצוא בסטטיסטיקה של שנות ה-90: בעקבות גל העלייה ההמונית מברה"מ לשעבר נוצר והשתרש מאפיין סטטיסטי אחר - עולה מברה"מ, ומאפיין זה ליווה את העולים בתהליך השתלבותם הכלכלית, החברתית והתרבותית באוכלוסייה הכללית.

עד לאחרונה לא זכה הציבור החרדי באבחון סטטיסטי כלל וכלל. יתרה מזאת, עד עתה אין בסטטיסטיקה הרשמית של מדינת ישראל הגדרה ברורה וחד-משמעית הקובעת מיהו חרדי. למעשה יש שלוש הגדרות מרכזיות שונות: לפי מוסד חינוכי, לפי הצבעה למפלגות חרדיות ולפי הגדרה עצמית של הפרט (בסקרים). לפיכך, אומדני גודלה של האוכלוסייה החרדית ומאפייניה משתקפים באופן שונה בפרסומים שונים, בהתאם להגדרה.

בעבודה זו נעשה שימוש בשתי הגדרות עיקריות לזיהוי האוכלוסייה החרדית. הגדרה אחת היא "הגדרה עצמית", כך שפרטים ומשקי בית שהעידו על עצמם כמקיימים אורח חיים חרדי ייחשבו חרדים. הגדרה זו היא מועדפת ותופסת בצורה הטובה ביותר את הציבור החרדי בסקרים. השימוש בהגדרה זו נעשה ככל שהמידע זמין - בעיקר בנתונים של השנה העדכנית ביותר ונתונים לאורך זמן שבהם הדבר מתאפשר. הגדרה שנייה שבה נעשה שימוש נרחב היא "סוג המוסד החינוכי". לפי הגדרה זו, הנשענת על הגדרת "בית הספר האחרון", משק בית ייחשב חרדי אם לפחות אחד מבני משק הבית דיווח בסקר כי בית הספר האחרון שבו למד היה ישיבה, כולל, מדרשה גדולה או בית מדרש לרבנים (ההגדרה המדויקת של בית הספר האחרון תלויה בסקר). בהגדרה זו, הוותיקה יותר, נעשה שימוש על מנת להציג את המדדים על פני זמן במקרים שבהם אין נתונים זמינים לפי ההגדרה העצמית. להרחבה על שיטות זיהוי של החרדים בסקרים ראו נספח ב¹¹.

על אף הסרבול ההגדרתי, משרדי ממשלה שונים ורשויות מקומיות מפתחים ומיישמים תוכניות וצעדי מדיניות ייעודיים עבור הציבור החרדי בהתחשב בייחודיות צרכיו. לפיכך מן הראוי להאיר את מצבה של האוכלוסייה החרדית בפן הסטטיסטי, שכן המגמות הדמוגרפיות מצביעות על עליית שיעורה והגברת חשיבותה של האוכלוסייה החרדית לעתיד הכלכלה והחברה של מדינת ישראל.

בשנת 1980 היו החרדים 4 אחוזים מכלל האוכלוסייה, אך שיעורם גדל בהתמדה וב-2015 עלה על 11 אחוזים. שיעור החרדים עולה ככל שקבוצת הגיל צעירה יותר, כך למשל בגילי 0-9 הוא עומד על כ-20 אחוזים. כפועל יוצא, בשנת הלימודים תשע"ז השתייך כל ילד חמישי בכיתה א למערכת החינוך החרדי (19.2 אחוזים)¹².

משקלה היחסי של האוכלוסייה החרדית צפוי להמשיך לגדול בעתיד הנראה לעין. על פי תחזית דמוגרפית של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, בשנת 2065 יהיה שיעור החרדים גדול פי שלושה ויגיע לכ-32 אחוזים מכלל אוכלוסיית מדינת ישראל.

יזמו פיתוח של מערכת מדדי איכות חיים⁶. צוות עבודה בין-משרדי ישב על המדוכה והכין את הדוח הראשון של הפרויקט, שהתפרסם בראשית 2016⁷. הדו"ח כולל קשת רחבה של אינדיקטורים שנבחרו כדי להציג תמונה מקיפה של תשעה תחומי חיים: רמת חיים חומרית, מעורבות אזרחית וממשל, איכות התעסוקה, השכלה וכישורים, סביבה, בריאות, רווחה אישית וחברתית, ביטחון אישי ותשתיות ודיוור. החלטת ממשלה נוספת קבעה שהדוחות העתידיים יכללו מדדים בשני תחומים נוספים - פנאי תרבות וקהילה, וטכנולוגיות מידע⁸. ואכן, תחומים אלה נוספו בהמשך לדוח מדדי איכות חיים⁹. הדוח הלאומי מציג את האינדיקטורים לכלל האוכלוסייה, ומאפשר הצגה לפי פילוחים שונים ומשתנים ממדד למדד (בעיקר לפי מין וקבוצת אוכלוסייה - יהודים וערבים).

מדדי איכות חיים והחברה החרדית

יש להדגיש כי בדוח הלאומי חסרה התייחסות סדורה ועקבית למגזרים השונים בחברה הישראלית ובכלל זה לציבור החרדי. ייתכן שגישה זו מוצדקת ברמת הדוח הלאומי, לשם השוואה בינלאומית. לעומת זאת, בהסתכלות "פנים-ארצית" לצורכי הבנה וניתוח פערים בחברה, יש בכך ללא ספק חיסרון משמעותי. אינדיקטור אחד לכלל האוכלוסייה, ללא פירוט מגזרי, מציג "ישראלי ממוצע", יצור סטטיסטי שכנראה אינו קיים בטבע. כידוע, החברה הישראלית מורכבת מכמה מגזרים גדולים מובחנים - מקובלת חלוקה ליהודים לא חרדים, חרדים וערבים - ומצבו ותפיסתו החברתית-כלכלית של כל מגזר שונים מאלה של משנהו.

על כן, הצגה של תופעות חברתיות וכלכליות מורכבות במדדים מצרפיים ללא הבחנה מגזרית לוקה בחסר משני טעמים. האחד, היא מסתירה שונות לא מבוטלת בין הקבוצות, וכאשר פערים אלה אינם מצטמצמים אלא מתרבים ומתרחבים, מדדים מצרפיים עשויים לטעות ולהטעות. הטעם השני לבעייתיות של מדדים מצרפיים קשור להבדלים ניכרים בין פונקציית התועלת החברתית של המגזרים השונים, דהיינו למשקל שפרטים בקבוצות השונות מייחסים לגורמים רלוונטיים המרכיבים עבורם מושג כללי של "איכות חיים". כדוגמה אפשר להביא את הממצא המפתיע שלפיו שיעור שביעות הרצון מהחיים בקרב חרדים עומד על 96.0 אחוזים לעומת 90.0 אחוזים בקרב יהודים שאינם חרדים, בשעה ששיעור העניים נמצא ביחס הפוך - 52.6 אחוזים בקרב חרדים לעומת 8.7 אחוזים בקרב יהודים שאינם חרדים¹⁰. ההסבר לממצא זה פשוט: עושר ורמת חיים חומרית אינם נתפסים בקרב הציבור החרדי כגורם מרכזי ודומיננטי לאושר, בשונה מהתפיסה הרווחת בקרב יהודים לא חרדים וערבים.

כמו כן, בציבור החרדי יש מרכזיות רבה לחינוך, ובין הערכים והנורמות החברתיות בולטת ההשתייכות הקהילתית, שיש לה השפעה רבה על חיי הפרט והלכידות החברתית. לעומת זאת, החשיבות של איכות הסביבה ואיכות התשתיות בציבור החרדי נמוכה בהשוואה ליהודים לא חרדים. הבדלים אלה עשויים להטביע את חותמם על הטעמים והתצורה של פונקציית הרווחה הכללית בכל מגזר, ויש להתחשב בכך לשם השוואה הוגנת בין המגזרים.

לכך מתחבר שיקול סטטיסטי נוסף. ככל שקבוצה מסוימת באוכלוסייה גדולה יותר, ייחודית ונבדלת מבחינת מאפייניה, מצבה החברתי-כלכלי, צרכיה ואורחות חייה, כך היא זוכה לסיקור סטטיסטי נרחב יותר, לשם גיבוש מדיניות ממוקדת

6 לפירוט התחומים והמדדים שפותחו בכל תחום ראו המשרד להגנת הסביבה, 2013.

7 ראו ממשלת ישראל, 2016.

8 בהתאם להחלטת ממשלה 2494 מיום 19.4.2015; ראו משרד ראש הממשלה, 2015.

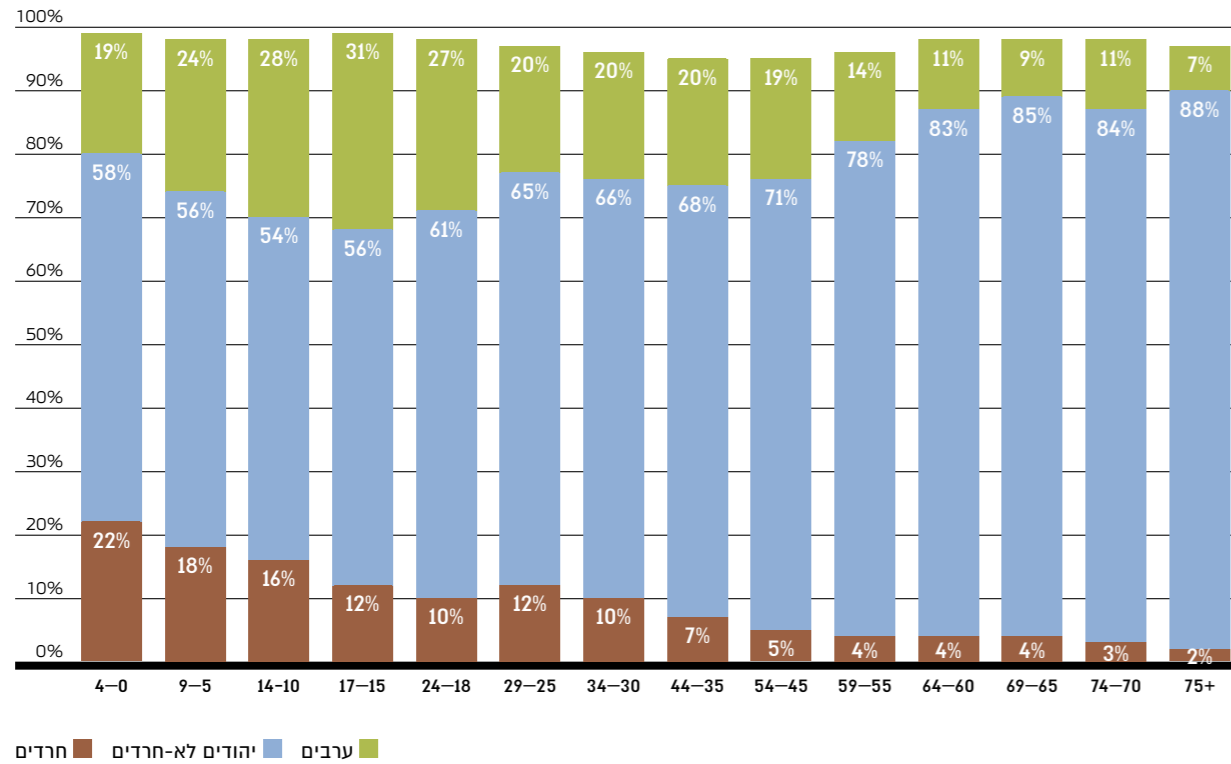
9 ממשלת ישראל, 2018.

10 עיבודים לנתוני הסקר החברתי ולסקר הוצאות משק הבית של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

11 שאלה על הגדרה עצמית של רמת הדתיות, שלפיה מזהים חרדים, הוצגה לראשונה בסקר החברתי של הלמ"ס בשנת 2002. עד 2014 לא נכללה שאלה זו בסקרי כוח אדם ובסקר הוצאות משקי בית. לפיכך, בבחינה לאורך שנים (בנתונים המבוססים על סקרים אלה) זיהינו חרדים לפי שיטת "בית הספר האחרון".

12 מקור: שנתון סטטיסטי לישראל 2017, פרק 8.

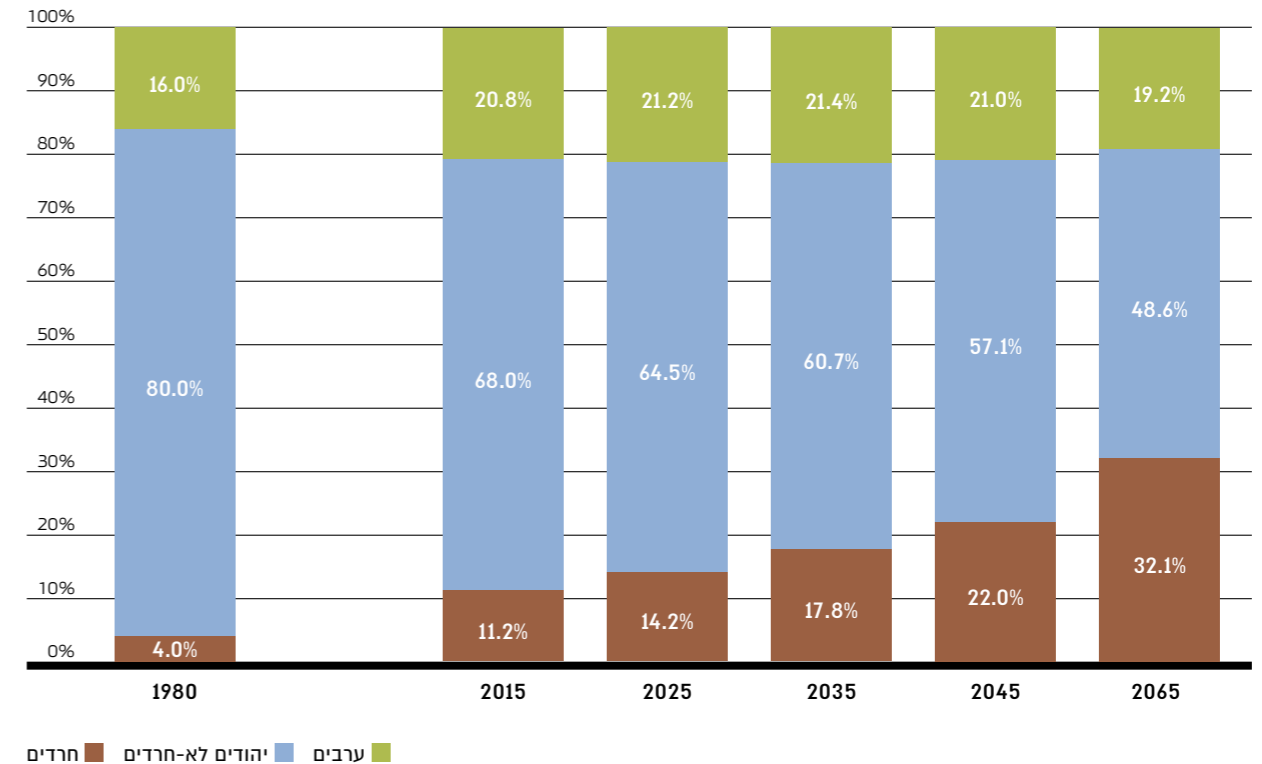
תרשים < 2 התפלגות האוכלוסייה* לפי גילים
שנת 2016

מקור: המכון החרדי למחקרי מדיניות.
נתונים: סקר כוח אדם של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2016 (חרדים - לפי הגדרה עצמית).
* קיימת שארית של אחוזים ספורים המתייחסת לאוכלוסייה שאינה חלק משלוש קבוצות אוכלוסייה אלה.

לפיכך נוצר והתחזק הצורך לחבר יחדיו מדדים שונים על מנת שיאירו ויצגו באופן מקיף את מצבה של האוכלוסייה החרדית וכך יכירו בינה לבין המגזרים האחרים בחברה הישראלית. מלאכת ההתאמה של מערכת מדדי איכות החיים לחברה החרדית בדוח זה כללה שני צירי פיתוח מרכזיים: הראשון הוא בחינת המדדים בכל תחום, זיהוי מדדים שניתנים לחישוב ולהצגה בפירוט המגזרי והצעת מדדים חלופיים הניתנים להשוואה בין-מגזרית. הציר השני הוא התאמת המשקל המיוחס לתחומי חיים שונים בפונקציית הרווחה של המגזרים השונים, לשם השוואת המדד המצרפי מנוכה "השפעת הטעמים".

תרשים < 1 תחזית התפלגות האוכלוסייה לפי שנים
כלל קבוצות הגיל

מקור: המכון החרדי למחקרי מדיניות.
נתונים: שנת 1980 - עיבודים מנתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה; שנים 2015-2065 - חליחל, 2017.

פרק שני

פיתוח מדד איכות החיים המגזרי

כללי

נהוג להציג מדדי איכות חיים בכמה תחומים (שבעה עד אחד עשר), וכל תחום הוא עולם תוכן מיוחד הנתפס כבעל חשיבות רבה עבור האוכלוסייה. בכל תחום מגדירים שורה של מדדים סטטיסטיים בכפוף למגבלות של זמינות הנתונים, שכל אחד מהם מציג תופעה מסוימת. חשוב לציין שבין המדדים השונים בכל תחום ובין התחומים השונים אין מכנה משותף המאפשר אגרגציה לכדי קבלת מדד מצרפי אחד (בדומה למדד חברתי-כלכלי, למשל). לפיכך מערכת מדדי איכות חיים מהווה למעשה לוח בקרה (dashboard) למעקב אחר כל מדד בנפרד, ואי-אפשר להסיק ממנה אם איכות החיים בכללותם השתנתה ובאיזה כיוון.

מאחר שתחומי איכות החיים מוגדרים באופן רעיוני ללא חפיפה ביניהם, אגרגציה שלהם לכדי מדד מצרפי אחד נראית ישימה, אם כי לא פשוטה. הסוגיה המרכזית היא שוני במערכת הטעמים של הפרטים השונים, או המגזרים השונים בחברה, המייחסים חשיבות שונה לתחומים שונים. במילים אחרות, התרומה של כל תחום לאיכות החיים של פרטים/מגזרים שונים באוכלוסייה אינה דומה. כאשר מחברים מדד מצרפי ברמה לאומית משקללים נתונים על פני האוכלוסייה כולה, כך שבהגדרתו המדד מייצג את מערכת הטעמים הממוצעת. אולם כאשר רוצים להשוות איכות חיים של קבוצות שונות באוכלוסייה יש לתת ביטוי להבדלים במערכת הטעמים שלהן.

פרויקטים שונים של מדדי איכות חיים

כאמור, מדד לאומי מציג ממוצע משוקלל של טעמים באוכלוסייה הכללית. הפרויקט של ה-OECD¹³ עוסק בהשוואת איכות חיים בין 38 מדינות המשתתפות בפרויקט לפי מערכת הטעמים של תושביהן. עם זאת, מערכת ממוחשבת מאפשרת לכל משתמש לתת משקלים משלו לרכיבי המדד כדי לחשיבות התחומים השונים בעיניו, ולקבל מדרג של 38 מדינות בהתאמה אישית למערכת הטעמים של תושבי כל מדינה. בכל זאת, לא מדובר באגרגציה של התחומים. מעניין לציין שבמסגרת הפרויקט של ה-OECD נאספו דירוגים של 879 גולשים מישראל שטרחו לענות

13 ראו גם OECD, 2016, המתמקד באיכות החיים בישראל (ממצאים עיקריים פורסמו גם בעברית; ראו OECD, 2016).

תהליך הפיתוח של מדד מצרפי של איכות החיים

באופן כללי, פיתוח מדד איכות חיים מצרפי כולל את השלבים שלהלן:

- א. קביעת רשימת התחומים
- ב. קביעת רשימת האינדיקטורים בכל תחום
- ג. בניית מדד מצרפי בכל תחום
- ד. שקלול המדדים של התחומים לכדי ערך הממדד המצרפי

קביעת תחומים ואינדיקטורים

בחירת התחומים התבססה במידה רבה על עבודות הפיתוח של מדדי איכות חיים שנסקרו לעיל (של המועצה הלאומית לכלכלה, של מכון ון ליר בירושלים ושל ה-OECD). המדדים השונים של איכות החיים חופפים ביניהם בהרכב התחומים, וההבדל המהותי הוא בעיקר ברשימת האינדיקטורים בכל תחום ותחום.

בפרויקט הנוכחי הצבנו לעצמנו שלוש מגבלות שכל אינדיקטור חייב לעמוד בהן:

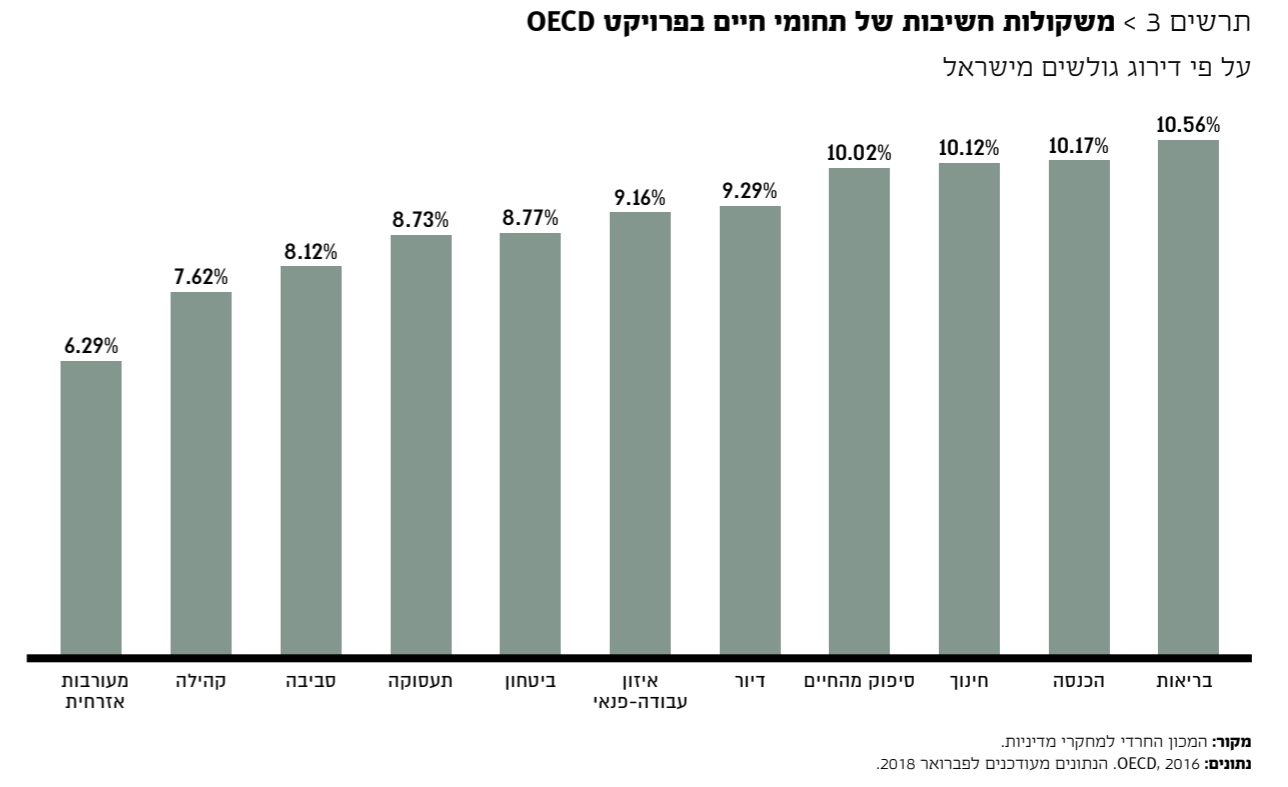
- א. האינדיקטור חייב להיות זמין עבור שלוש הקבוצות המשוות - חרדים, יהודים לא חרדים וערבים.
- ב. הנתונים לחישוב צריכים להיות זמינים ממקורות מידע ציבוריים, בעיקר מסקרי הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.
- ג. ערך האינדיקטור אינו קבוע ונתון לשינויים תקופתיים. ככל שהשינויים על פני זמן גדולים יותר, תדירות עדכון האינדיקטור צריכה להיות גבוהה יותר.

בחלק מהתחומים היה מבחר עשיר של אינדיקטורים העומדים במגבלות האלה, ואילו בתחומים אחרים היו מעט מועמדים. בסופו של דבר נבחרו בכל תחום חמישה אינדיקטורים, חלקם מדדים אובייקטיביים וחלקם מדדים סובייקטיביים. השילוב של שני הסוגים האלה היה מכוון, משום שאיכות חיים נקבעת הן על ידי מצב אובייקטיבי והן על ידי תפיסה סובייקטיבית והערכה של מעמד הפרט לעומת קבוצת הייחוס שבחר לעצמו¹⁷.

בהקשר זה ראוי להזכיר כי קיימות גישות תפיסתיות שונות לגבי הכללת מדדים אובייקטיביים או סובייקטיביים במדידת איכות חיים ורווחה¹⁸. חלק מהגישות גורסות כי איכות חיים ורווחה נקבעות לפי רשימה אובייקטיבית של מאפיינים ההופכים את חייו של הפרט לטובים יותר¹⁹. לעומת זאת, גישות אחרות קובעות כי איכות החיים מוגדרת לפי סיפוק רצונות סובייקטיביים של הפרט²⁰. גישות נוספות מדגישות את המצב המנטלי של הפרט ומתמקדות בחוויה²¹. בדומה לגישה שנקטנו בפרויקט זה, במרבית הפרויקטים העוסקים באיכות חיים נוקטים אסטרטגיה המשלבת בין הגישות הללו, מתוך הנחה שאיכות חייו של הפרט מושפעת מהיבטים אובייקטיביים, מסיפוק רצונות סובייקטיביים ומהחוויה המנטלית המתווכת.

להלן רשימת התחומים והאינדיקטורים שבחרנו בסיכומנו של דבר. התחומים סודרו לפי סדר החשיבות שהחברה החרדית מייחסת לתחומים השונים, כפי שעלה מהסקר הייעודי שערכנו (ראו סעיף "סקר מדדי איכות חיים" להלן בפרק זה). להגדרות ומקורות הנתונים ראו נספח טכני (נספח ב להלן).

על השאלון באתר הפרויקט ולדרג את 11 תחומי החיים שהוגדרו בפרויקט¹⁴. מערכת משקלות זו אינה מייצגת את האוכלוסייה כולה (בשל הסלקטיביות של המשיבים לסקר), אך בכל זאת מהווה אינדיקציה מסוימת באשר למדרג ההעדפות כלפי התחומים המוצגים. להלן המשקלות:

שלושת התחומים החשובים ביותר הם בריאות, חינוך והכנסה, ואילו במקומות האחרונים מוצבים מעורבות אזרחית, חיי הקהילה ואיכות הסביבה.

דוגמה נוספת לשיטת פיתוח של מערכת מדדי איכות החיים אפשר למצוא בפרויקט של מכון ון ליר בירושלים¹⁵. בפרויקט זה הוגדרו תשעה תחומים: בריאות, חינוך, איכות התעסוקה, מעורבות אזרחית, רווחה אישית וחברתית, דירור, ביטחון אישי, איכות הסביבה ורווחה חומרית. הרכב האינדיקטורים התחומיים והמשקלות של כל אחד מהם הוגדרו בשיטת שאלון דלפי¹⁶, על ידי עשרות מומחים במגוון תחומים שדירגו את האינדיקטורים בשיפוט אישי. ערך הממדד לכל תחום הוא פועל יוצא של משקל יחסי של האינדיקטורים המרכיבים אותו. האגרציה של התחומים נעשתה כממוצע אריתמטי של המדדים.

17 National Research Council, 2013.
18 אלכסנדרובה (Alexandrova, 2014) סוקרת במאמרה חלק מגישות אלה.
19 ראו למשל Sen and Anand, 1994; Dasgupta, 2001.
20 ראו למשל Pavot and Diener, 2008.
21 ראו למשל Kahneman and Deaton, 2010.

14 מספר הגולשים המדרגים נכון לפברואר 2018, על סמך פרסום ה-OECD (ראו באתר הפרויקט: <http://www.oecdbetterlifeindex.org/responses>)
15 ישרון, סטרבצ'ינסקי וקידר, 2016.
16 Hsu and Sandford, 2007.

לוח 1 < רשימת תחומים ואינדיקטורים

תחום	אינדיקטור
בריאות	<ul style="list-style-type: none"> • הערכה עצמית של מצב הבריאות • מדד מסת הגוף (BMI) • עישון סיגריות • בעלות על ביטוח בריאות משלים או פרטי • ויתורים בתחום הבריאות בשל קשיים כלכליים
רווחה אישית וחיי משפחה	<ul style="list-style-type: none"> • יכולת להתמודד עם בעיות • שביעות הרצון מהחיים • ציפיות לשיפור בחיים בעתיד (אופטימיות) • תחושת בדידות • תחושת אפליה על רקע הדת
חינוך והשכלה	<ul style="list-style-type: none"> • שנות לימוד • זכאות לתעודת בגרות או לתעודה גבוהה יותר • השכלה אקדמית • השתתפות בקורסים להכשרה מקצועית • הוצאה פרטית על חינוך
הכנסה ומצב כלכלי	<ul style="list-style-type: none"> • הכנסה כספית נטו לנפש תקנית • שביעות הרצון מהמצב הכלכלי • תחולת העוני (שיעור העוני) • הערכה סובייקטיבית של העוני • איזון תקציבי של משק הבית
תעסוקה	<ul style="list-style-type: none"> • שיעור התעסוקה • שכר לשעה לשכיר • תעסוקה במשרה חלקית • שביעות הרצון מהעבודה • איזון בין עבודה למשפחה

תחום	אינדיקטור
דיוור	<ul style="list-style-type: none"> • צפיפות הדיוור • שביעות הרצון מתנאי הדיוור • מגורים בשכירות • מצוקת דיוור של צעירים • תשלום משכנתה
חיי קהילה וחברה	<ul style="list-style-type: none"> • שביעות הרצון מאזור המגורים • שביעות הרצון מהיחסים עם השכנים • הון חברתי • התנדבות • תרומות
ביטחון אישי וחשיפה לפשיעה	<ul style="list-style-type: none"> • קורבנות - חשיפה לעבירות נגד הפרט • דיווח למשטרה על עבירות נגד הפרט • שביעות הרצון מתפקוד המשטרה • אמון בצה"ל • שביעות הרצון מתפקוד בתי המשפט
רשות מקומית, תחבורה ציבורית ואיכות הסביבה	<ul style="list-style-type: none"> • שביעות הרצון מתפקוד הרשות המקומית • שביעות הרצון מהתחבורה הציבורית • שביעות הרצון מהניקיון באזור המגורים ומאיסוף האשפה • זיהום אוויר • רעשים בסביבת המגורים

שקלול המדדים

בסוגיית שיטות השקלול של רכיבים של מדד מצרפי לאיכות חיים קיימות כמה גישות תיאורטיות ואין ספור שיטות טכניות²². כפי שהצגנו לעיל, פרויקטים שונים השתמשו במתודולוגיות שונות לשם כך. במקרה שלנו מדובר במערכת מדדים בשתי רמות: אשכול של (חמישה) אינדיקטורים בכל תחום, ואוסף של תשעה תחומים שונים.

באופן עקרוני יש לשקלל אינדיקטורים שונים בתחום כדי לקבל מדד מסכם לתחום. ברם, האינדיקטורים שונים זה מזה, ביחידות המדידה, ברמת הערכים ובכיוון התופעה - חלקם מציינים תופעה חיובית, כגון שיעור המועסקים, ואילו אחרים מציינים תופעה שלילית, כגון חשיפה לפשיעה. בשל כך יש לתקן (לנרמל) את כל האינדיקטורים, דהיינו להביאם לסולם אחיד שיאפשר סכימה וקבלת ערך של מדד מסכם לכל תחום ושל המדד המצרפי. לשם כך אימצנו את שיטת התקנון של פרויקט ה-OECD.

$$\bar{K}_i = \frac{K_i - \min(K)}{\max(K) - \min(K)}$$

עבור כל קבוצת אוכלוסייה i הערך המתוקן של האינדיקטור K מחושב לפי הנוסחה שלהלן:

הערך של האינדיקטור בקבוצה נתונה משווה לערך מקסימלי ולערך מינימלי בין כל הקבוצות שבהשוואה. הערך המתוקן שווה לאפס עבור הקבוצה שבתחתית המדרג לפי אינדיקטור זה, בשעה שהקבוצה המובילה במדרג מקבלת ערך מתוקן שווה לאחד.

$$\bar{K}_i = 1 - \frac{K_i - \min(K)}{\max(K) - \min(K)}$$

הנוסחה לעיל מתייחסת לתופעה חיובית, ואילו עבור תופעה שלילית הערך המתוקן מחושב באופן זה:

המדד המסכם לכל תחום מתקבל כממוצע חשבונאי (אריתמטי פשוט) של הערכים המתוקנים של כל חמשת האינדיקטורים בתחום.

כעת נשאלת השאלה אם רצוי לסכם את התחומים למדד מצרפי אחד. ללא ספק, הדבר רצוי מבחינה הסברתית ומבחינה תפיסתית, משום שמדידה רב-ממדית של איכות חיים אינה מאפשרת הגעה למסקנה "בשורה התחתונה". מבחינה טכנית עולה הסוגיה של המשקל שיש לייחס לכל תחום כדי להעריך את תרומתו לערך המדד המצרפי. ברירת המחדל היא חישוב של ממוצע אריתמטי פשוט, שפירושו משקל שווה לכל התחומים.

ברם, אם רוצים לתת ביטוי להעדפות של הקבוצות השונות יש לשקלל את התחומים באופן לא אחיד, בהתאם לחשיבותו היחסית של כל תחום עבור קבוצה נתונה. מערכת משקלים שכזאת תשקף את הטעמים של הקבוצות הרלוונטיות באוכלוסייה. על מנת לגלות את המשקלים נדרש סקר מיוחד שאותו ביצענו במסגרת הפרויקט הנוכחי - סקר מדדי איכות חיים.

סקר מדדי איכות חיים

הסקר ומטרותיו

הסקר נערך על ידי המכון החרדי למחקרי מדיניות במהלך החודשים יולי 2017 עד ינואר 2018 באמצעות שאלון בעברית ובערבית (הנוסח בעברית נמצא בנספח א), דרך האינטרנט ובסקר אישי שנערך פנים אל פנים. בהפצת הסקר סייעו אנשים רבים²³, במטרה לתת ייצוג לקבוצות שונות בכל אחת מהאוכלוסיות. בסקר השתתפו 1,055 משיבים בני 20 ומעלה המשתייכים לשלוש קבוצות האוכלוסייה הנחקרות. פרטים מלאים על צורת הביצוע, המתודולוגיה והאומדנים של הסקר מובאים בנייר נפרד²⁴.

המטרה המרכזית של הסקר הייתה למפות את ההעדפות של שלוש קבוצות האוכלוסייה - חרדים, יהודים לא חרדים וערבים - כלפי עשרת תחומי החיים כפי שהוגדרו בפרויקט הנוכחי. העדפות אלה מהוות בסיס לשקלול המדד המצרפי של איכות החיים ולמחקר השוואתי של הקבוצות.

חשוב להדגיש כי סקר מדדי איכות החיים לא נערך במדגם שיטתי-מקרי מתוך אוכלוסיית סקר מוגדרת מראש (בני 20 ומעלה), אלא במדגם נוחות (in-opt) של הפרטים שהתנדבו להשתתף בסקר מרצונם החופשי²⁵. על כן, יש צורך לכייל את המדגם לאוכלוסייה של ישראל, משום ששיטת ביצוע הסקר חשופה לטעויות השבה ותיכון הטיה באומדנים בשל המדגם הלא מייצג. כמו כן יש לתקף את ממצאי הסקר ולהשוות את התפלגות התשובות מול ממצאים מקבילים של הסקר החברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה - סקר גדול שנערך בקרב מדגם ארצי מייצג של כ-7,000 פרטים - העוסק במדדי רווחה סובייקטיביים זה שנים רבות. שתי פעולות אלה נועדו למזער את ההטיות האפשריות.

ממצאים מרכזיים

כאמור, בסקר מדדי איכות החיים השתתפו 1,055 פרטים. בניכוי משיבים מתחת לגיל 20 ושאלונים חלקיים נותרו 1,026 שאלונים מלאים של משיבים בני 20 ומעלה. מדגם זה עבר כיוול לאומדני האוכלוסייה שהתקבלו מנתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, על מנת לייצג 5.6 מיליון ישראלים בני 20 ומעלה²⁶.

בהתאם למטרה המרכזית של הסקר חושב מדרג ההעדפות של שלוש קבוצות האוכלוסייה כלפי עשרת תחומי החיים הנחקרים. כל משיב התבקש לדרג כל אחד מהתחומים לפי חשיבותם עבורו בין 1 ל-10; התחום החשוב ביותר קיבל דירוג 10 והתחום שחשיבותו הנמוכה ביותר קיבל דירוג 1. הממצאים מוצגים בלוח 2 שלהלן. הדירוג של תחום נתון עבור קבוצת אוכלוסייה נתונה הוא ממוצע הדירוגים שנתנו בני הקבוצה לתחום זה.

לוח 2 < דירוג של חשיבות תחומי החיים* לפי קבוצת אוכלוסייה, לפי דירוג משתתפי הסקר

תחום**	חרדים	יהודים שאינם חרדים	ערבים
בריאות	8.6	8.9	8.7
רווחה אישית וחיי משפחה	7.4	7.1	5.0
חינוך והשכלה	7.3	6.9	7.8
הכנסה ומצב כלכלי	6.9	6.5	6.3
תעסוקה	5.8	6.3	6.5
דיור	5.6	5.3	5.9
חיי קהילה וחברה	4.3	4.0	3.4
ביטחון אישי וחשיפה לפשיעה	3.7	4.4	5.1
תשתיות ציבוריות	2.7	2.7	3.2
איכות סביבה	2.5	2.9	3.1

* הציונים בין 1 ל-10, 1 מייצג את התחום שחשיבותו הנמוכה ביותר ו-10 את התחום שחשיבותו הגבוהה ביותר.

** סדר התחומים המוצגים משקף את ההעדפות של הציבור החרדי.

מקור: ניצה (קלינר) קסיר ודמיטרי רומנוב, המכון החרדי למחקרי מדיניות.

נתונים: עיבודים לסקר של המכון החרדי למחקרי מדיניות, 2017.

מהלוח עולה כי יש דמיון רב בין ההעדפות של חרדים ויהודים לא חרדים: ששת התחומים החשובים ביותר עבורם, ושמדרגים באותו הסדר, הם בריאות, רווחה אישית וחיי משפחה, חינוך והשכלה, הכנסה ומצב כלכלי, תעסוקה ודיור. לא כך עבור ערבים - מבחינתם השישייה החשובה (בסדר יורד) היא בריאות, חינוך והשכלה, תעסוקה, הכנסה ומצב כלכלי, דיור וביטחון אישי. ההבדל המשמעותי בין יהודים וערבים הוא בשני תחומים - תחום הרווחה האישית וחיי המשפחה, שמוקנית לו חשיבות גבוהה בקרב יהודים, ותחום הביטחון האישי, שמוקנית לו חשיבות גבוהה בקרב ערבים. מעניין כי בכל הקבוצות התחום "הכנסה ומצב כלכלי" אינו נכנס לשלישייה הפותחת (מדורג במקום ה-4). שני התחומים שזכו בדירוג הנמוך ביותר הם תשתיות ציבוריות ואיכות הסביבה.

23 בשל מספרם הרב והחשש שנשכח חלק מהם לא פירטנו את שמותיהם, אך אנו מודים מקרב לב לכל אחד ואחת מהם. תודה מיוחדת שלוחה לנסרין חדד חאגי-יחיא.

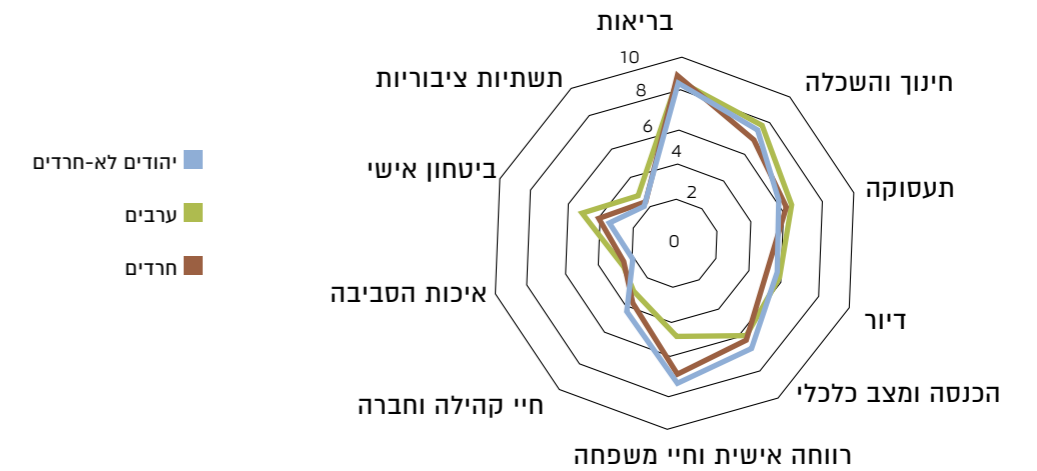
24 להרחבה ראו קסיר (קלינר) ורומנוב, טרם פורסם.

25 המדגם כלל 1,055 פרטים. לשם השוואה, בסקר OECD השתתפו 879 משיבים מישראל, אולם תשובותיהם נועדו רק להמחשה של מערכת ההעדפות של ישראלים בכללותם, ללא פילוח לפי קבוצות אוכלוסייה

26 תודתנו נתונה לעובדי הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה נורית דוברין, צחי מקובקי ואורי הדר על הסיוע בחישוב גודל האוכלוסייה לצורכי כיוול הסקר.

ממצא מעניין נוסף הוא שבכל קבוצות האוכלוסייה קיים מתאם חיובי בין החשיבות היחסית של התחומים השונים למידת שביעות הרצון מהם. למשל, שביעות הרצון הגבוהה ביותר (85 אחוזים) היא מהתחום החשוב ביותר, בריאות, ואילו בשני התחומים הנתפסים כחשובים פחות - תשתיות ציבוריות ואיכות הסביבה - שיעור שביעות הרצון עומד על כ-35 אחוזים. בהשוואת עוצמת הקשר בין דירוג ושיעור שביעות הרצון בקרב קבוצות האוכלוסייה השונות אפשר להבחין כי באופן כללי שיעורי שביעות הרצון גבוהים יחסית בציבור החרדי ונמוכים יחסית בקרב ערבים.

תרשים 4 < דירוג של חשיבות תחומי החיים

מקור: קסיר (קלינר) ורומנוב, המכון החרדי למחקרי מדיניות. נתונים: עיבודים לסקר של המכון החרדי למחקרי מדיניות, 2017 (חרדים - לפי הגדרה עצמית). * הציונים בין 1 ל-10, 1 מייצג את התחום שחשיבותו הנמוכה ביותר ו-10 את התחום שחשיבותו הגבוהה ביותר.

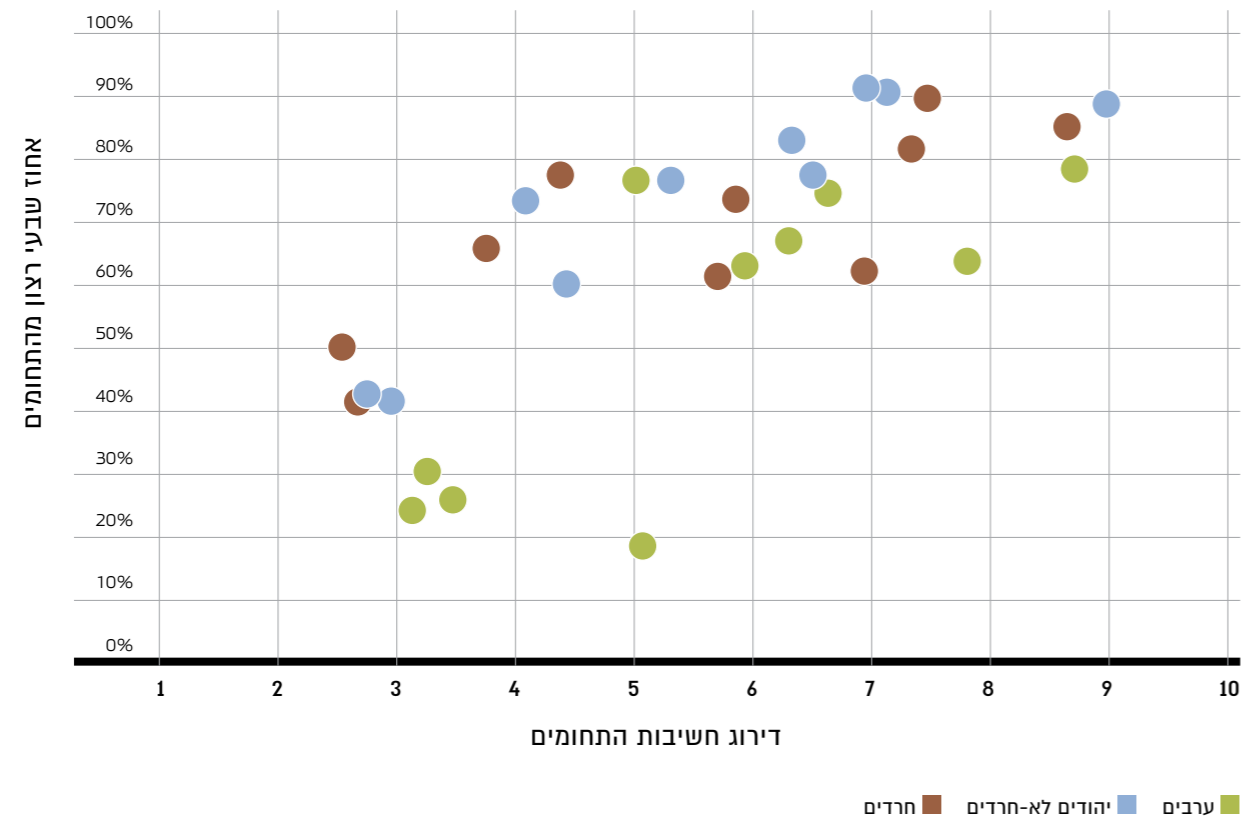
על סמך דירוג חשיבות התחומים השונים בכל קבוצות האוכלוסייה חושבו משקלים מתוקננים (ל-100 אחוזים) של התחומים, המוצגים בלוח הבא. משקלים אלה משמשים לשקלול התחומים בחישוב המדד המצרפי בכל קבוצת אוכלוסייה.

לוח 3 < משקלים מתוקננים של התחומים (באחוזים)

תחום	חרדים	יהודים שאינם חרדים	ערבים
בריאות	16.5%	17.1%	16.8%
רווחה אישית וחיי משפחה	14.2%	13.6%	9.6%
חינוך והשכלה	14.0%	13.3%	15.0%
הכנסה ומצב כלכלי	13.2%	12.4%	12.1%
תעסוקה	11.1%	12.0%	12.6%
דיוור	10.8%	10.1%	11.4%
חיי קהילה וחברה	8.3%	7.7%	6.6%
ביטחון אישי וחשיפה לפשיעה	7.1%	8.4%	9.8%
רשות מקומית, תחבורה ציבורית ואיכות הסביבה	4.8%	5.6%	6.0%
סה"כ	100.0%	100.0%	100.0%

מקור: ניצה (קלינר) קסיר ודמיטרי רומנוב, המכון החרדי למחקרי מדיניות. נתונים: עיבודים לסקר של המכון החרדי למחקרי מדיניות, 2017.

תרשים 5 < הקשר בין חשיבות התחומים ומידת שביעות הרצון מהם

מקור: ניצה (קלינר) קסיר ודמיטרי רומנוב, המכון החרדי למחקרי מדיניות. נתונים: עיבודים לסקר של המכון החרדי למחקרי מדיניות, 2017 (חרדים - לפי הגדרה עצמית).

מדד מצרפי של איכות החיים

לוח 4 מציג את הערכים המתוקננים של האינדיקטורים עבור שלוש הקבוצות. הערכים נעים בין 0, הערך הנמוך ביותר, ל-1, המייצג את הערך הגבוה ביותר (להרחבה ראו סעיף "שקלול המדדים" לעיל בפרק ז).

לוח 4 < ערכים מתוקננים של האינדיקטורים

תחום	אינדיקטור	חרדים	יהודים לא חרדים	ערבים
בריאות	הערכה עצמית של מצב הבריאות	1.0	0.45	0.0
	מדד מסת הגוף (BMI)	1.0	0.78	0.0
	עישון סיגריות	1.0	0.13	0.0
	בעלות על ביטוח בריאות משלים או פרטי	0.90	1.0	0.0
	ויתורים בתחום הבריאות בשל קשיים כלכליים	0.70	1.0	0.0
רווחה אישית וחיי משפחה	יכולת להתמודד עם בעיות	1.0	0.92	0.0
	שביעות הרצון מהחיים	1.0	0.53	0.0
	ציפיות לשיפור בחיים בעתיד (אופטימיות)	1.0	0.0	0.05
	תחושת בדידות	1.0	0.25	0.0
	תחושת אפליה על רקע הדת	0.0	1.0	0.31
חינוך והשכלה	שנות לימוד	1.0	0.45	0.0
	זכאות לתעודת בגרות או לתעודה גבוהה יותר	0.19	1.0	0.0
	השכלה אקדמית	0.0	1.0	0.08
	השתתפות בקורסים להכשרה מקצועית	0.59	1.0	0.0
	הוצאה פרטית על חינוך	0.72	1.0	0.0
הכנסה ומצב כלכלי	הכנסה כספית נטו לנפש תקנית	0.07	1.0	0.0
	שביעות הרצון מהמצב הכלכלי	1.0	0.64	0.0
	תחולת העוני (שיעור העוני)	0.0	1.0	0.01
	הערכה סובייקטיבית של העוני	0.96	1.0	0.0
	איזון תקציבי של משק הבית	0.69	1.0	0.0

תחום	אינדיקטור	חרדים	יהודים לא חרדים	ערבים
תעסוקה	שיעור התעסוקה	0.22	1.0	0.0
	שכר לשעה לשכיר	0.45	1.0	0.0
	תעסוקה במשרה חלקית	0.0	0.90	1.0
	שביעות הרצון מהעבודה	0.88	1.0	0.0
	איזון בין עבודה למשפחה	0.0	0.0	1.0
דיור	צפיפות הדיור	0.0	1.0	0.0
	שביעות הרצון מתנאי הדיור	1.0	1.0	0.0
	מגורים בשכירות	0.0	0.05	1.0
	מצוקת דיור של צעירים	1.0	0.10	0.0
	תשלום משכנתה	0.0	0.26	1.0
חיי קהילה וחברה	שביעות הרצון מאזור המגורים	1.0	0.91	0.0
	שביעות הרצון מהיחסים עם השכנים	1.0	0.0	0.33
	הון חברתי	0.93	1.0	0.0
	התנדבות	1.0	0.68	0.0
	תרומות	1.0	0.27	0.0
ביטחון אישי	קורבנות - חשיפה לעבירות נגד הפרט	0.59	0.0	1.0
	דיווח למשטרה על עבירות נגד הפרט	1.0	0.0	0.34
	שביעות הרצון מתפקוד המשטרה	1.0	0.47	0.0
	שביעות הרצון מתפקוד בתי המשפט	0.0	0.75	1.0
	אמון בצה"ל	0.65	1.0	0.0
רשות מקומית, תחבורה ציבורית ואיכות הסביבה	שביעות הרצון מתפקוד הרשות המקומית	0.87	1.0	0.0
	שביעות הרצון מהתחבורה הציבורית	1.0	0.88	0.0
	שביעות הרצון מהניקיון באזור המגורים ומאיסוף האשפה	0.71	1.0	0.0
	זיהום אוויר	0.44	1.0	0.0
	רעשים בסביבת המגורים	0.33	0.33	0.33

מקור: ניצה (קלינר) קסיר ודמיטרי רומנוב, המכון החרדי למחקרי מדיניות. נתונים: עיבודים לסקר של המכון החרדי למחקרי מדיניות, 2017.

לוח 5 מציג את המדדים המסכמים לכל התחומים, וממוצע משוקלל שלהם - מדד איכות החיים המצרפי. כפי שאפשר לראות, ערך המדד הוא 0.64 אצל חרדים, 0.69 אצל יהודים שאינם חרדים ו-0.16 אצל ערבים. בארבעה תחומים מתוך תשעה - בריאות, רווחה אישית וחיי משפחה, חיי קהילה וחברה, ביטחון אישי - איכות החיים של הציבור החרדי גבוהה מזו של יהודים שאינם חרדים. בשל כך, ולמרות הפערים הניכרים בתחומי חינוך והשכלה, הכנסה ומצב

פרק שלישי

מדדי איכות החיים

כלכלי ותעסוקה, הפער בין המדד המצרפי של החרדים והיהודים שאינם חרדים מצומצם מאוד (0.64 לעומת 0.69). ממצא זה מעיד על הסוד הגלוי: לא רק שחרדים מרוצים מאורח חייהם ואינם תופסים את עצמם כקבוצה במצוקה, אלא נתונים אובייקטיביים תומכים בכך. בתחומים שחשובים להם, חייהם מלאים וטובים. רמת הכנסה נמוכה ושיעור עוני גבוה אינם מאפילים על שמחת החיים והאופטימיות שלהם משום ששתי אלה הן תוצאה של בחירה מודעת בין שגשוג כלכלי ומסירות לעולם התורה.

לעומת זאת, קיים פער עצום בין מדדי איכות החיים של ערבים ושל יהודים. למעשה, אין תחום שבו ערבים הובילו את המדרג בין שלוש הקבוצות. בשישה תחומים (למעט תעסוקה, דיוור וביטחון אישי) ערכי המדדים המסכמים אצל הערבים קרובים לאפס.

הנתונים המוצגים בדוח הנוכחי מספקים הוכחה חותכת לאיכות חיים גבוהה של הציבור החרדי השמח בחלקו. התמונה המצטיירת שונה אפוא בתכלית מהדעה הרווחת הנשענת בעיקר על נתוני העוני הרשמיים, שמהם עולה תמונה עגומה של עוני והמשרטטים קווי דמיון בין חרדים וערבים. מסתבר כי הדמיון בממד אחד של מצב כלכלי אינו ממצה את חוויית איכות החיים הרב-ממדית ואף מעוות אותה. מכאן עולה החשיבות של התבוננות הוליסטית במצבן של הקבוצות השונות בחברה הישראלית, כפי שנעשה כאן, מתוך הכרה במערכת ההעדפות שלהן ושילוב נתונים מגוונים לשיקוף המצב האובייקטיבי ותפיסתו הסובייקטיבית בעת ובעונה אחת.

לוח 5 < סיכום מדד איכות החיים המתוקן

תחום	חרדים	יהודים שאינם חרדים	ערבים
בריאות	0.92	0.67	0.00
רווחה אישית וחיי משפחה	0.80	0.54	0.07
חינוך והשכלה	0.50	0.89	0.02
הכנסה ומצב כלכלי	0.54	0.93	0.0
תעסוקה	0.31	0.78	0.40
דיוור	0.40	0.48	0.40
חיי קהילה וחברה	0.99	0.57	0.07
ביטחון אישי	0.65	0.44	0.47
רשות מקומית, תחבורה ציבורית ואיכות הסביבה	0.67	0.84	0.07
סה"כ מדד מצרפי	0.64	0.69	0.16

מקור: ניצה (קלינר) קסיר ודימטרי רומנוב, המכון החרדי למחקרי מדיניות. נתונים: עיבודים לסקר של המכון החרדי למחקרי מדיניות, 2017.

בריאות

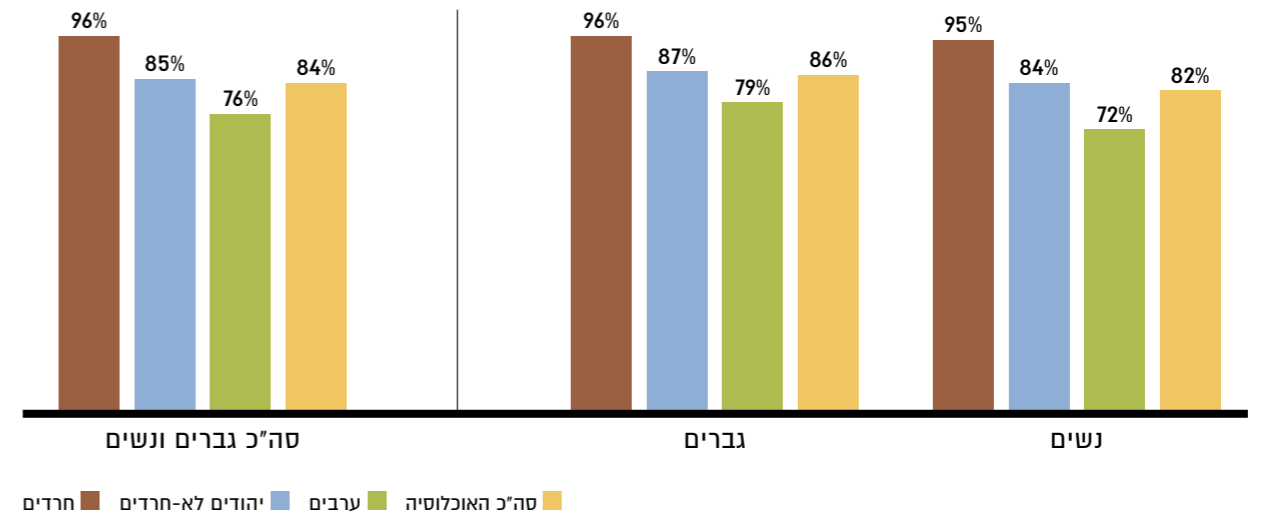
הערכה עצמית של מצב הבריאות

ההערכה העצמית של מצב הבריאות של הפרט נבחנת בסקר אישי שנערך פנים אל פנים, במענה לשאלה עם ארבע אפשרויות תשובה: טוב מאוד / טוב / לא כל כך טוב / בכלל לא טוב. לצורך חישוב המדד אוחדו התשובות לשני ערכים – טוב ("טוב" או "טוב מאוד") ולא טוב ("לא כל כך טוב" או "בכלל לא טוב"). במחקרים²⁷ נמצא מתאם מובהק בין ההערכה העצמית של מצב הבריאות ומצב הבריאות האובייקטיבי של הפרט. עוצמת המתאם עשויה להיות שונה בחברות שונות, ומושפעת מהמאפיינים התרבותיים של כל חברה.

קריאת מדד²⁸ הערכה עצמית של מצב הבריאות: גידול – חיובי.

תרשים < 6 שיעור המעריכים את מצב בריאותם כטוב

לפי מין, בני 20 ומעלה, שנת 2016

מקור: ניצה (קלינר) קסיר ודמיטרי רומנוב, המכון החרדי למחקרי מדיניות. נתונים: הסקר החברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2016 (חרדים – לפי הגדרה עצמית).

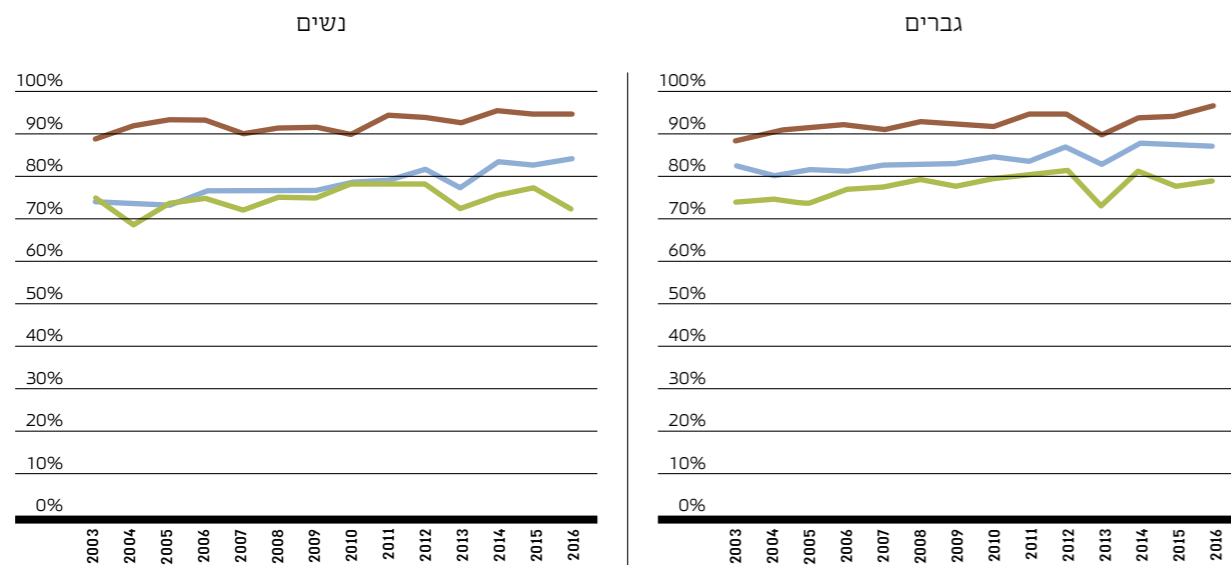
ההערכה העצמית של מצב הבריאות כטוב גבוהה מאוד בקרב חרדים ומגיעה לכ-96 אחוזים, לעומת 85 אחוזים אצל יהודים שאינם חרדים ו-76 אחוזים בקרב ערבים. את הפער הניכר בין חרדים ואחרים אפשר להסביר בגורמים אובייקטיביים ובשוני בהערכה סובייקטיבית, וייתכן שגם במודעות לקיומן של מחלות (ראו תיבה ב, "בדיקות לגילוי מוקדם של מחלות"): ראשית, בזכות הגורם הדמוגרפי האוכלוסייה החרדית צעירה יותר (ראו תרשים 2 בפרק הראשון), ובריאותם של צעירים טובה יותר. שנית, תוחלת החיים של החרדים גבוהה יותר (ראו תיבה א, "תוחלת חיים לפי יישוב"). שלישית, אצל החרדים רווחת תפיסת "שמח בחלקו", מה גם שמצב בריאות תקין של הפרט נתפס כמתנה משמיים. על כך מעידה גם העובדה שמעל 70 אחוזים מהחרדים הגדירו את מצב בריאותם כ"טוב מאוד", לעומת 50 אחוזים מיהודים לא חרדים ומהערבים. כזכור, המדד בודק את ההערכה הסובייקטיבית של מצב הבריאות,

וייתכן שחרדים נוטים להעריך את מצב בריאותם כטוב יותר בשל אמונה דתית וכדומה. כמו כן, ייתכן שחרדים (ודתיים) שבריאותם במצב לא טוב נרתעים מלענות על שאלה זו בצורה כנה, שכן הבריאות נתפסת כאמור כמתנה משמים ו"תלונה" על מצב הבריאות עלולה להיות מעשה לא ראוי (כפירה בטובתו של בורא עולם). זאת לצד אמונות עממיות בנוגע לכוחו של הדיבור²⁹.

בחינה מגדרית של ההערכה העצמית של מצב הבריאות מגלה כי בקרב החרדים אין הבדל בין גברים ונשים, ואילו בקבוצות אחרות גברים מדווחים על הערכה גבוהה יותר של מצב הבריאות בהשוואה לנשים, אם כי תוחלת החיים של נשים עולה על זו של גברים. בשלוש הקבוצות – חרדים, יהודים לא חרדים וערבים – ניכרת עלייה לאורך השנים בשיעור המעריכים את מצב בריאותם כטוב או כטוב מאוד (עם גידול בשיעור המשיבים "טוב מאוד"), בד בבד עם עלייה בתוחלת החיים. ראוי לציין שהפער בין החרדים והאחרים הצטמצם במעט במרוצת הזמן, אך נשאר משמעותי ומובהק סטטיסטית.

תרשים < 7 שיעור המעריכים את מצב בריאותם כטוב

לפי מין, בני 20 ומעלה, שנים 2003-2016

■ ערבים ■ יהודים לא-חרדים ■ חרדים

מקור: ניצה (קלינר) קסיר ודמיטרי רומנוב, המכון החרדי למחקרי מדיניות. נתונים: הסקר החברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2003-2016 (חרדים – לפי הגדרה עצמית).

הסתכלות על ההערכה העצמית של מצב הבריאות לפי גיל משקפת, כצפוי, ירידה במדד עם ההזדקנות בכל קבוצות האוכלוסייה. הירידה בקרב החרדים קטנה יותר: מ-98 אחוזים אצל בני 20-44, ל-94 אחוזים אצל בני 45-64 ועד 71 אחוזים בקרב בני 65 ומעלה. בקרב בני 20-44 אין הבדל ניכר בין חרדים ליהודים שאינם חרדים, ואילו בקרב הערבים הערכת מצב הבריאות נמוכה באופן ניכר.

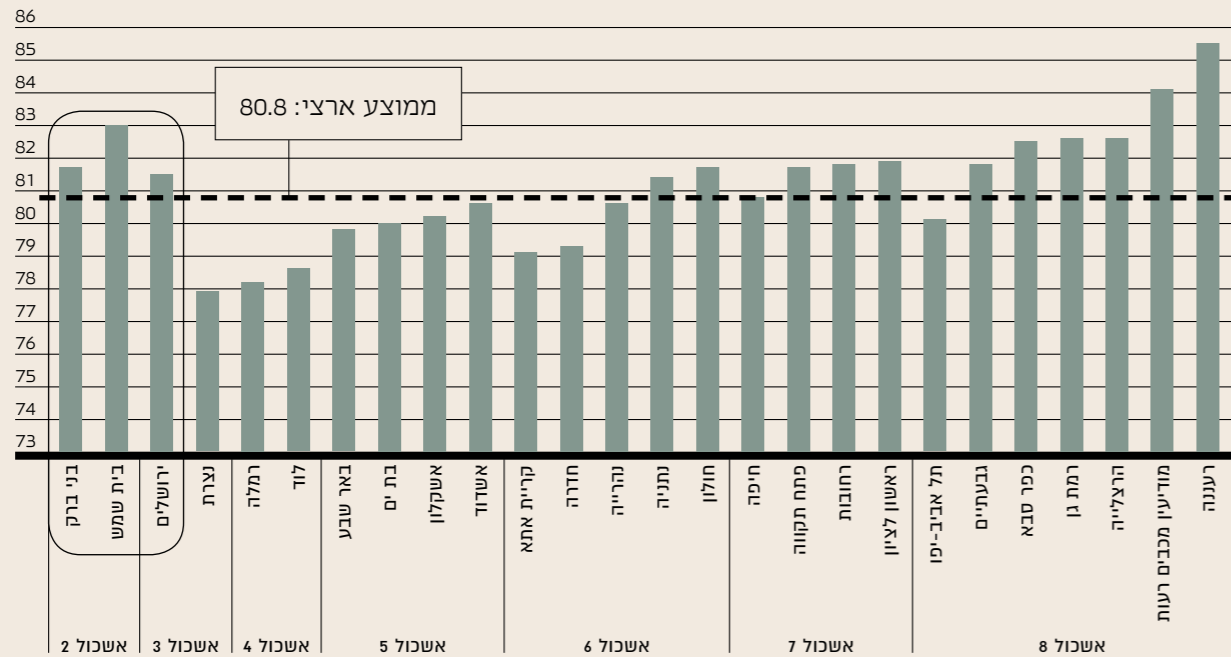
29 מדובר בעיקרון רחב היקף בספרות חז"ל (ראו לדוגמה בתלמוד: מועד קטן (דף יח) "ברית כרותה לשפתיים", ובברכות (דף יט) "לעולם אל יפתח אדם את פיו לטון"), שעבר משם גם לספרות ההלכה, ראו לדוגמה שולחן ערוך (יורה דעה, סימן שעו סעיף ב). לזיהוי זה הייתה השפעה גדולה על לשונותיהם של היהודים בגולה ועל החברה החרדית כיום.

27 Jenkinson, 1994; Idler and Benyamini, 1997; Pinquart, 2001
28 "קריאת מדד" היא הפירוש האיכותי שיש לתת לשינוי במדד.

תיבה א' – תוחלת חיים לפי יישוב

במחקרים שבחנו את הקשר בין מצב כלכלי ותוחלת חיים, הן בפן היסטורי והן בהשוואה בין מדינות וקבוצות שונות במדינה, נמצא באופן עקבי קשר חיובי בין שני משתנים אלה³⁰. הקשר הסיבתי מתקיים בשני כיוונים. מצד אחד, בריאות תקינה מאפשרת לפרט לנהל חיים מלאים יותר ואינה מטילה מגבלות על תחומי ההשתכרות, אורך חיי העבודה והאינטנסיביות שלהם, דבר המעלה את רמת ההכנסה. מהצד האחר, הכנסה גבוהה יותר מאפשרת להעלות את איכות החיים, בין היתר באמצעות תזונה מאוזנת ובריאה יותר, תעסוקה בתנאים משופרים עם מינימום מפגעים בריאותיים, מגורים בסביבה נקייה ובריאה יותר, רכישת שירותים רפואיים ופרה-רפואיים יקרים ואיכותיים יותר, ביטוח בריאות פרטי ועוד. אפיק נוסף שמקשר בין שני המשתנים הוא השכיחות של עישון סיגריות: בקרב אוכלוסיות במצב כלכלי גבוה שכיחות עישון הסיגריות נמוכה יותר.

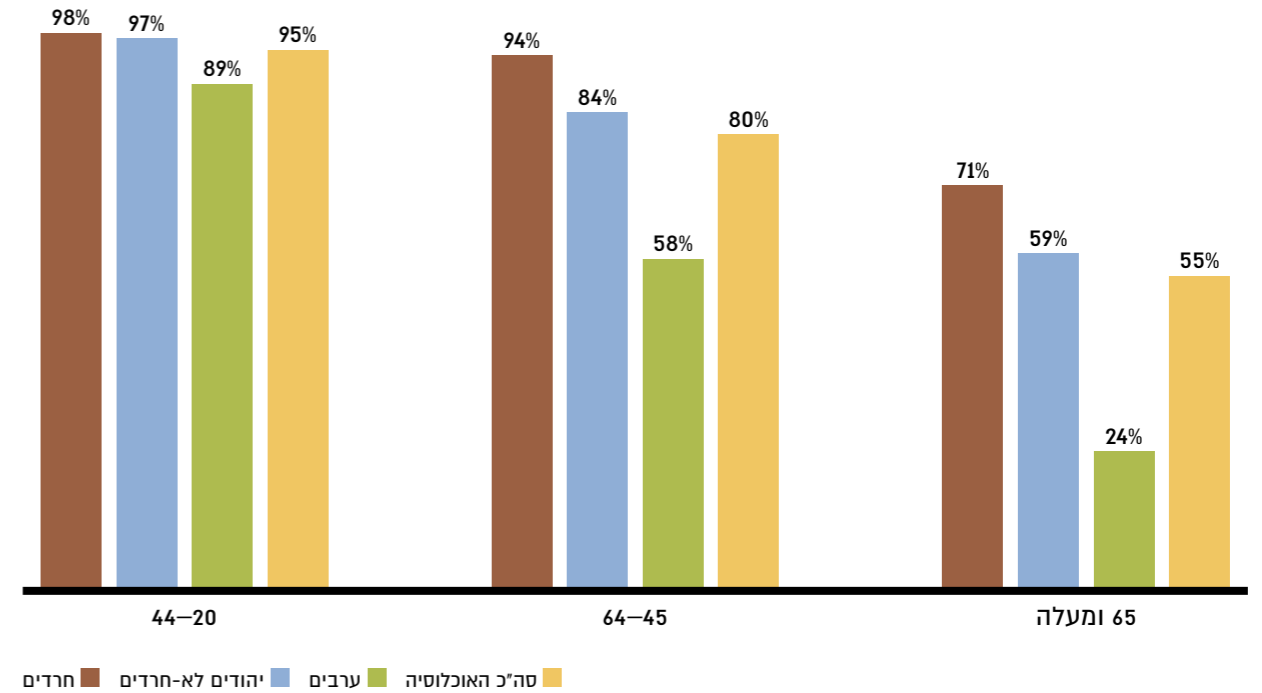
תרשים 9 < תוחלת חיים בלידה לפי יישוב מגורים ואשכול חברתי-כלכלי³¹
ביישובים המונים למעלה מ-50,000 תושבים, ממוצע לשנים 2009-2005

מקור: ניצה (קלינר) קסיר ודמיטרי רומנוב, המכון החרדי למחקרי מדיניות. נתונים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2015א.

תרשים 8 < שיעור המעריכים את מצב בריאותם כטוב

לפי גיל, בני 20 ומעלה, שנת 2016

מקור: ניצה (קלינר) קסיר ודמיטרי רומנוב, המכון החרדי למחקרי מדיניות. נתונים: הסקר החברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2016 (חרדים – לפי הגדרה עצמית).

30 ראו למשל Kogevinas et al., 1991; Wilkinson, 1996; 1999; Shmueli, 2004. פירוט אפשר למצוא גם אצל צ'רינובסקי ושרוני (2015).
31 קיימים נתונים עדכניים יותר לתוחלת חיים בלידה, לשנים 2013-2015 (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2017א). עבור הערים המונות למעלה מ-100,000 תושבים. בירושלים תוחלת החיים לשנים 2013-2015 היא 82.8 (לעומת 81.5 בתרשים). לשנים 2009-2005 ובבני ברק תוחלת החיים 82.4 (81.7 בתרשים). תוחלת החיים הממוצעת בישראל לשנים 2013-2015 היא 82.4 (לעומת 80.8 בתרשים).

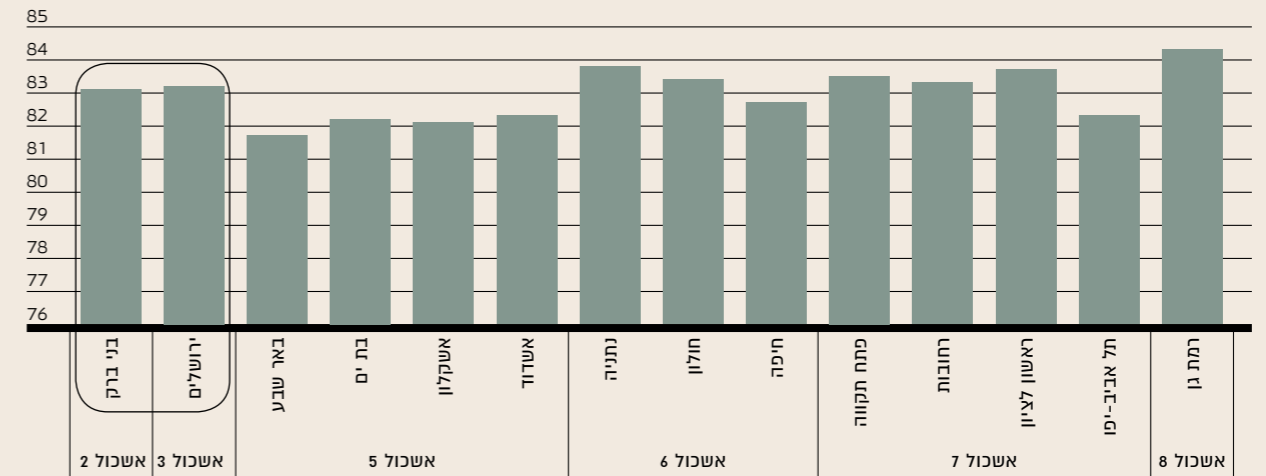

בישראל אין מדידה רשמית של תוחלת חיים לפי קבוצות האוכלוסייה שבמוקד ענייננו במחקר זה. ואולם, אפשר להסיק על הפערים בין חרדים ויהודים לא חרדים ברמת היישוב, בהתבסס על ריכוזיות החרדים ביישובים מסוימים. בבחינה שערכה הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה³² באשר לתוחלת החיים ביישובים המונים 50,000 תושבים ומעלה נמצא קשר חיובי כללי בין הרמה חברתית-כלכלית של היישוב לבין תוחלת החיים של תושביו³³. אלא שמכלל זה חורגים כמה יישובים שבהם יש שיעור גבוה של חרדים – בני ברק, ירושלים ובית שמש. יישובים אלה משויכים לאשכולות חברתיים-כלכליים נמוכים³⁴, אך תוחלת החיים בהם גבוהה יחסית. תוחלת החיים הגבוהה בולטת בשני המגדרים, אך בעיקר בקרב הנשים.

צ'רניחובסקי ושרוני (2015) קושרים ממצא זה להשפעה של אמונה דתית על הבריאות³⁵ ולהון החברתי הגבוה³⁶ המאפיין את החברה החרדית, שהיא חברה בעלת מאפיינים קהילתיים סגורים, אשר משפיע "בעיקר דרך תמיכה פסיכו-סוציאלית המפחיתה מתח נפשי, ובאמצעות עזרה קהילתית". לכך יש להוסיף חשיפה פחותה יותר של החרדים לתחלואה מקצועית, בהיותם מועסקים בשיעור נמוך יותר במקצועות "צווארון כחול", בינוי וחקלאות³⁷, ולגורמי סיכון הקשורים למשל לשירות צבאי ולעישון סיגריות (ראו בתיבה על עישון סיגריות) ולצריכת סמים ואלכוהול. כפועל יוצא, השפעה חיובית של גורמים אלה גוברת על השפעה של גורמים אחרים הפוגעים באיכות החיים אך כנראה אינם מתבטאים בקיצור תוחלת החיים, כמו איכות הסביבה הירודה באזורי מגורים של החרדים (זיהום אוויר, רעשים מכבישים, מיעוט שטחים ירוקים ופארקים), שיעור נמוך של העוסקים בפעילות ספורט מקדמת בריאות מקרב החרדים, וגם ויתורים במידה מסוימת על טיפול רפואי ותרופות בשל קשיים כלכליים. על כל פנים, תוחלת חיים גבוהה יחסית של החרדים תואמת הערכת בריאות סובייקטיבית גבוהה יחסית בקרב החרדים, המושפעת כאמור גם מתפיסת עולמם הדתית.

תרשים 10 < תוחלת חיים בלידה לנשים לפי יישוב מגורים ואשכול חברתי-כלכלי

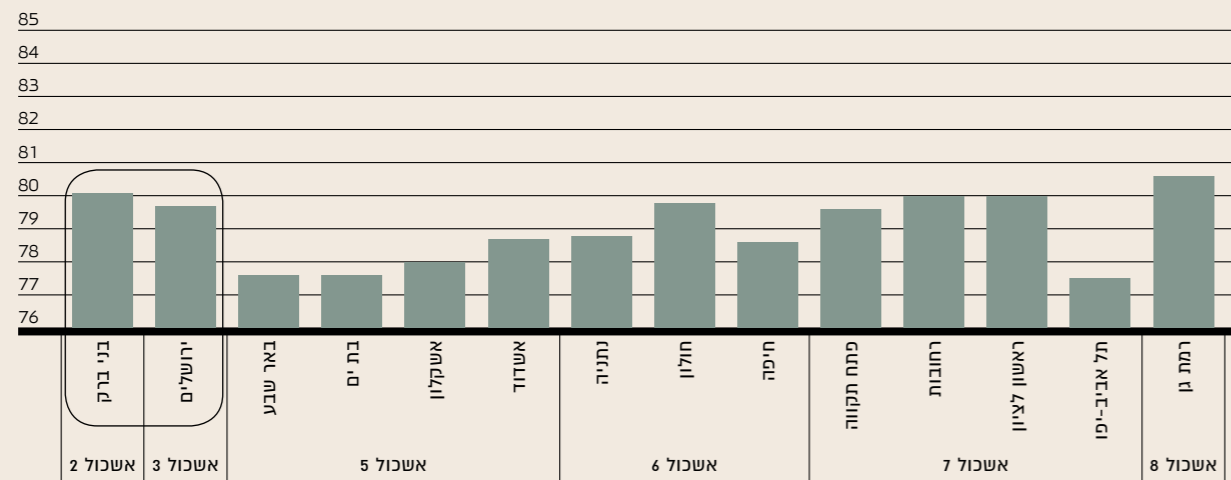
ביישובים המונים למעלה מ-100,000 תושבים, ממוצע לשנים 2009-2005

מקור: ניצה (קלינר) קסיר ודמיטרי רומנוב, המכון החרדי למחקרי מדיניות. נתונים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2015.

תרשים 11 < תוחלת חיים לגברים לפי יישוב מגורים ואשכול חברתי-כלכלי

ביישובים המונים 100,000 תושבים ויותר, ממוצע לשנים 2009-2005

מקור: ניצה (קלינר) קסיר ודמיטרי רומנוב, המכון החרדי למחקרי מדיניות. נתונים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2015.

35 הקשר בין אמונה דתית למצב בריאותי נמצא במחקרים רבים שבחנו את הנושא. סקירה של חלק מהמחקרים ושל הסיבות לקשר זה אפשר למצוא אצל צ'רניחובסקי ושרוני (2015). כמו כן ראו למשל אצל לוי (Levin, 1994) ואצל קרק ועמיתיו (Kark et al., 1996).

36 על הקשר בין הון חברתי למצב בריאותי ראו למשל אצל שפיר ובראון (Scheffler and Brown, 2008). עיבודים לסקר כוח אדם לשנת 2016.

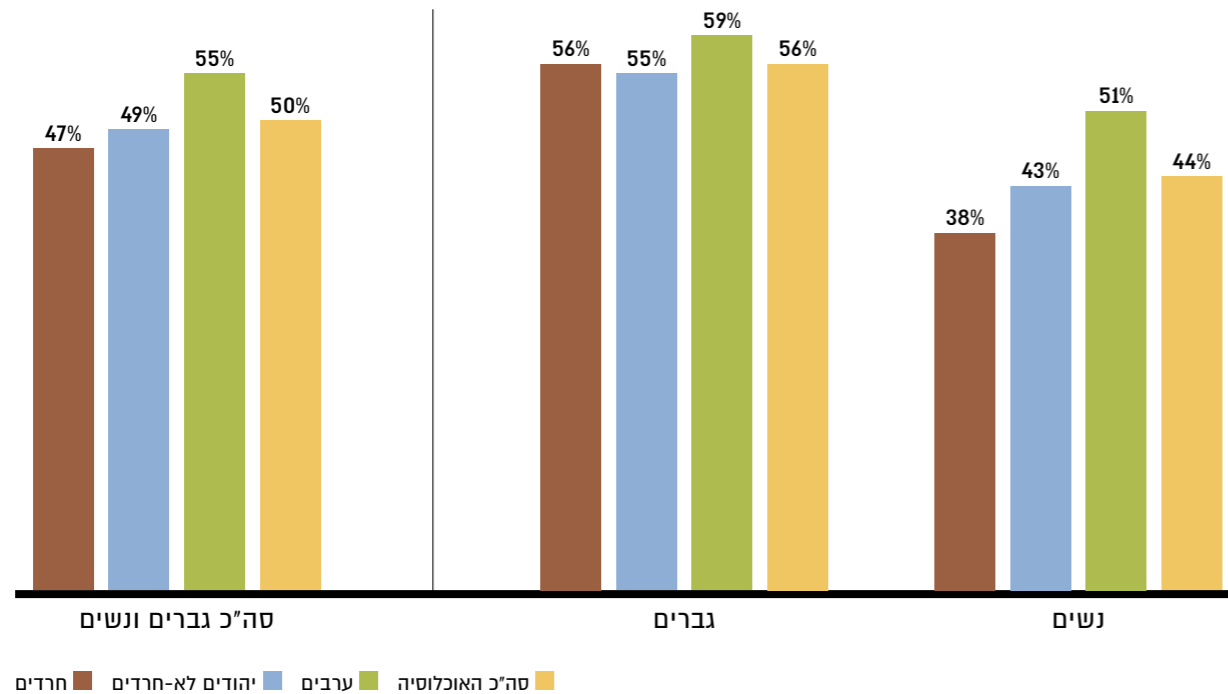
32 הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2015.

33 הקשר בין רמה חברתית-כלכלית ותמותה עולה גם מהניתוח שערך בנק ישראל ובו נמצא שביישובים חלשים לפי הממד החברתי-כלכלי שיעורי התמותה ל-1,000 איש המתוקננים לגיל גבוהים ב-11 אחוזים מאשר ביישובים חזקים (בנק ישראל, 2016).

34 כאן המקום להעיר כי גם החלוקה לאשכולות חברתיים-כלכליים מתבססת על מדדים שבחלקם אינם רלוונטיים (או רלוונטיים פחות) לאוכלוסייה החרדית. לדוגמה, אחד הרכיבים בחישוב האשכול הסוציו-אקונומי הוא שיעור בעלי התואר בעיר, וכדומה. כך שגם סקר זה צריך לעבור התאמה לחברה החרדית. לסקירה על אודות החלוקה לאשכולות ראו אגמון, 2016.

התמונה העולה משיעור הסובלים מעודף משקל, כלומר אלה שמדד מסת הגוף שלהם מעל 25, דומה לזו שעולה ממדד ה-BMI הממוצע. שיעור הפרטים הסובלים מעודף משקל או מהשמנה בכלל האוכלוסייה עומד על 50 אחוזים, ובאוכלוסייה הערבית שיעור הסובלים מעודף משקל או מהשמנה הוא הגבוה ביותר. בכל האוכלוסיות שיעור הנשים הסובלות מעודף משקל נמוך משיעור הגברים. ראוי לציין כי שיעור הפרטים הסובלים מתת-משקל נמוך מאוד ועומד על כ-3 אחוזים בלבד מכלל האוכלוסייה. בכל האוכלוסיות שיעור הנשים הסובלות מתת-משקל גבוה משיעור הגברים.

תרשים < 13 שיעור בעלי BMI גבוה מ-25 (משקל עודף או השמנה) לפי מין, בני 20 ומעלה, שנת 2010

מקור: ניצה (קלינר) קסיר ודמיטרי רומנוב, המכון החרדי למחקרי מדיניות. נתונים: הסקר החברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2010 (חרדים - לפי הגדרה עצמית).

לוח < 6 שיעור בעלי BMI נמוך מ-18.5 (תת-משקל) לפי מין, בני 20 ומעלה, שנת 2010

קטגוריה	גברים	סה"כ גברים ונשים	נשים
חרדים	1%	2%	3%
יהודים לא חרדים	1%	3%	5%
ערבים	1%	1%	2%
סה"כ האוכלוסייה	1%	3%	4%

מקור: ניצה (קלינר) קסיר ודמיטרי רומנוב, המכון החרדי למחקרי מדיניות. נתונים: הסקר החברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2010 (חרדים - לפי הגדרה עצמית).

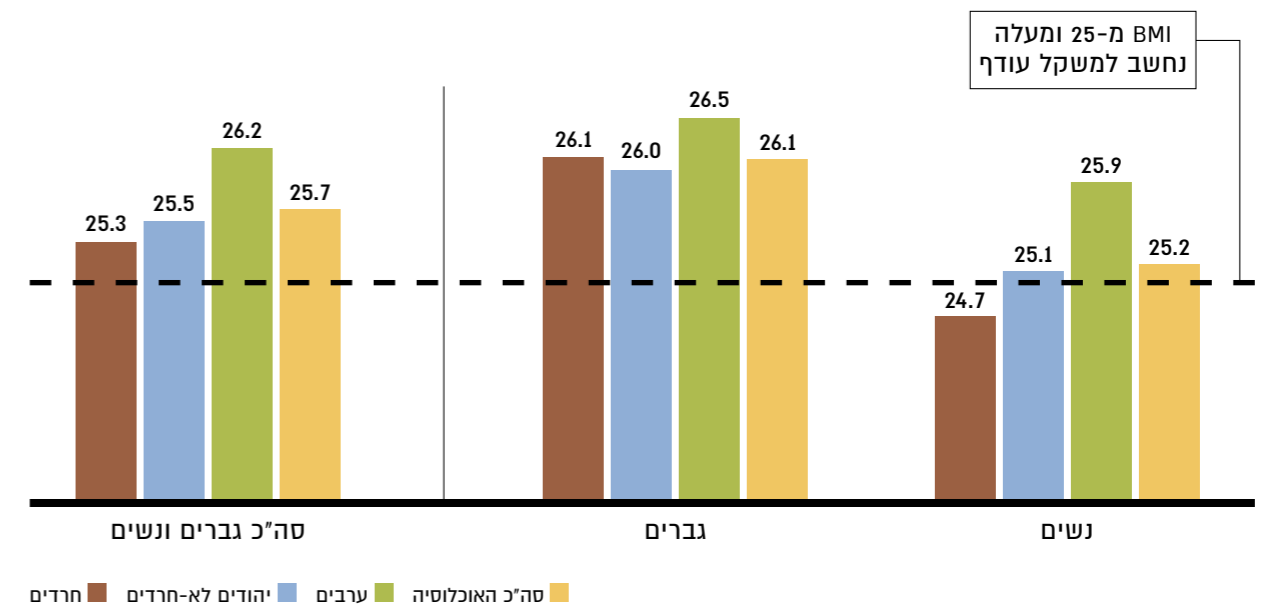
מדד מסת הגוף (BMI)

"מדד מסת הגוף" – BMI Body Mass Index) מוגדר כיחס בין המשקל של הפרט לריבוע גובהו. מדד זה מקובל ככלי למדידת מסת גוף סבירה ולזיהוי מצבים של תת-תזונה או משקל עודף והשמנה. השמנה פוגעת באיכות החיים ובאורח חיים בריא והיא גורם סיכון למחלות קשות רבות, ולכן חשוב למדוד את היקף התופעה. על פי ההגדרה של ארגון הבריאות העולמי (WHO) עבור מבוגרים, כל ערך שבין 18.5 ל-25 מסמן מסת גוף תקינה (נורמלית). ערך שבין 25 ל-30 משקף מצב של עודף משקל ואילו ערך מעל 30 משקף מצב של השמנה³⁸.

קריאת מדד מסת הגוף: קיטון – חיובי (בטווח הערכים שבהם נמצאים, מעל 52).

אצל החרדים, מדד BMI עומד בממוצע על 25.3, מעט מעל הגבול העליון של המצב התקין (25), והוא נמוך במעט לעומת יהודים שאינם חרדים (25.5) וערבים (26.2). בחלוקה מגדרית, מדד BMI של גברים חרדים עומד על 26.1 ואילו בקרב נשים חרדיות המדד עומד על 24.7, כלומר בתחום הנורמה³⁹.

תרשים < 12 מדד BMI (יחס המשקל לריבוע הגובה) ממוצע לפי מין, בני 20 ומעלה, שנת 2010

מקור: ניצה (קלינר) קסיר ודמיטרי רומנוב, המכון החרדי למחקרי מדיניות. נתונים: הסקר החברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2010 (חרדים - לפי הגדרה עצמית).

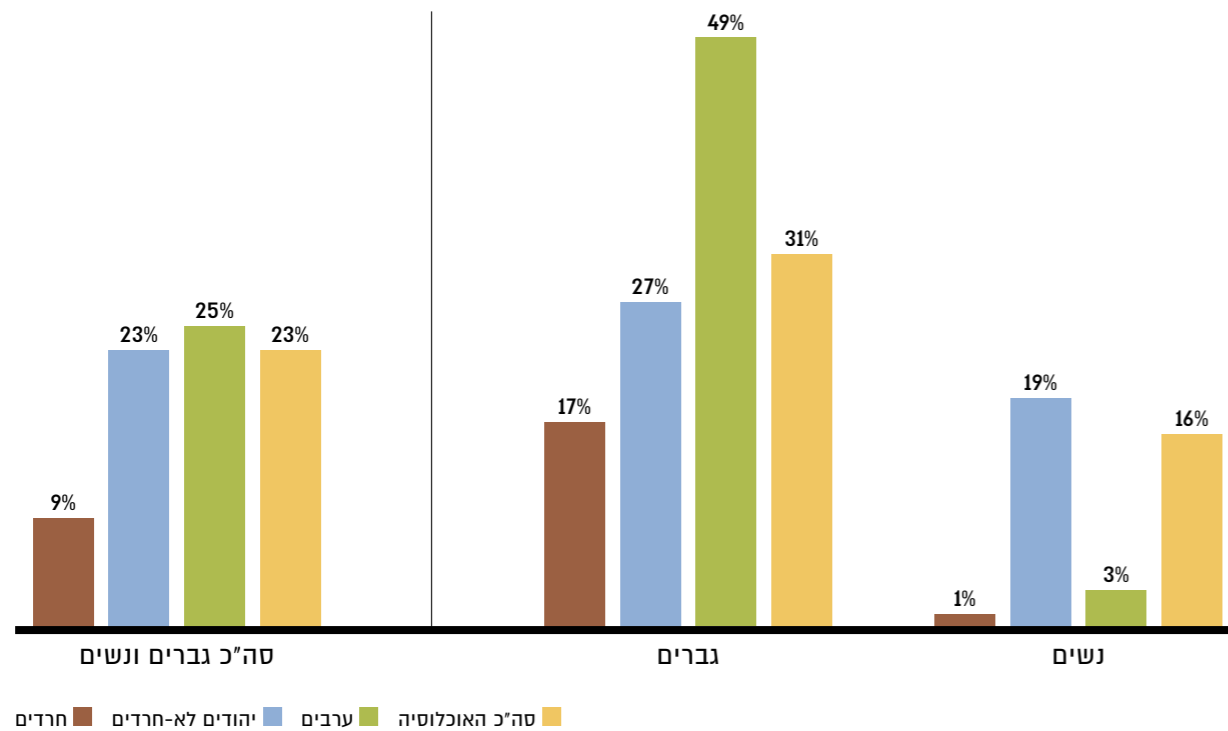
עישון סיגריות

עישון סיגריות גורם למגוון רחב של מחלות קשות, כגון מחלות סרטן, מחלות לב וכלי דם, מחלות נשימה ועוד, ולשיעורי תמותה גבוהים בשל כך. גם חשיפה לעישון סיגריות כפוי עשויה לגרום לתחלואה קשה, לנכות ואף למוות. נוסף לנזקים בריאותיים כבדים, העישון גורם לנזקים כלכליים: העלות הישירה והעקיפה של נזקי העישון למערכת הבריאות מוערכת בכ-1.7 מיליארד ש"ח בשנה; עלויות עקיפות נוספות הנגרמות בשל פגיעה בתפוקה של העובדים (אובדן כושר עבודה וימי מחלה) מוערכת בכ-1.9 מיליארד ש"ח בשנה⁴⁰.

קריאת מדד שיעור המעשנים: קיטון – חיובי.

שיעור המעשנים בקרב החרדים נמוך בהרבה מהשיעור בשאר הקבוצות – 9 אחוזים לעומת 23 אחוזים אצל יהודים שאינם חרדים ו-25 אחוזים אצל ערבים. שיעור המעשנות בקרב נשים חרדיות קרוב לאפס, לעומת 19 אחוזים בקרב יהודיות שאינן חרדיות. כמו כן, שיעור המעשנים נמוך בקרב גברים חרדים (17 אחוזים) בהשוואה לגברים בקבוצות האוכלוסייה האחרות (27 אחוזים אצל יהודים שאינם חרדים ו-49 אחוזים אצל ערבים).

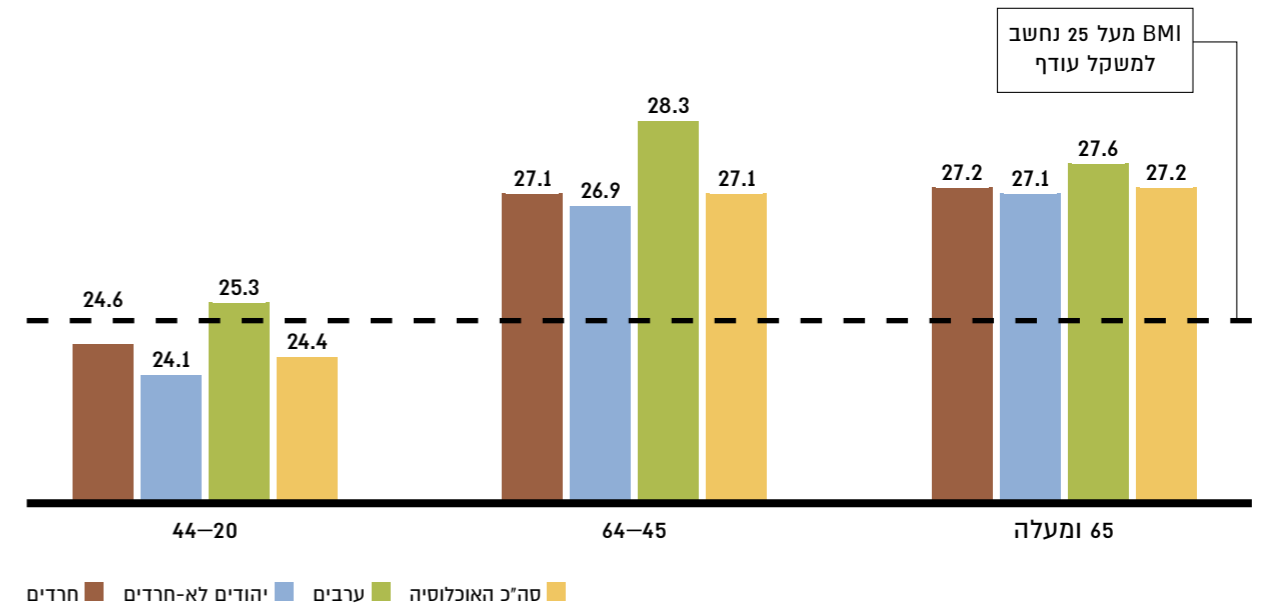
תרשים < 15 שיעור המעשנים*
לפי מין, בני 20 ומעלה, שנת 2013

מקור: ניצה (קלינר) קסיר ודמיטרי רומנוב, המכון החרדי למחקרי מדיניות. נתונים: הסקר החברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2013 (חרדים – לפי הגדרה עצמית). * מעשנים לפחות סיגריה אחת ביום.

בהסתכלות לפי קבוצות גיל עולה כי החרדים אינם שונים מהותית מיהודים שאינם חרדים – מדד BMI מצביע על מצב תקין בממוצע בקבוצת הגיל 20 עד 44, ומצב של עודף משקל בקבוצות הגיל 45-64 ו-65 ומעלה.

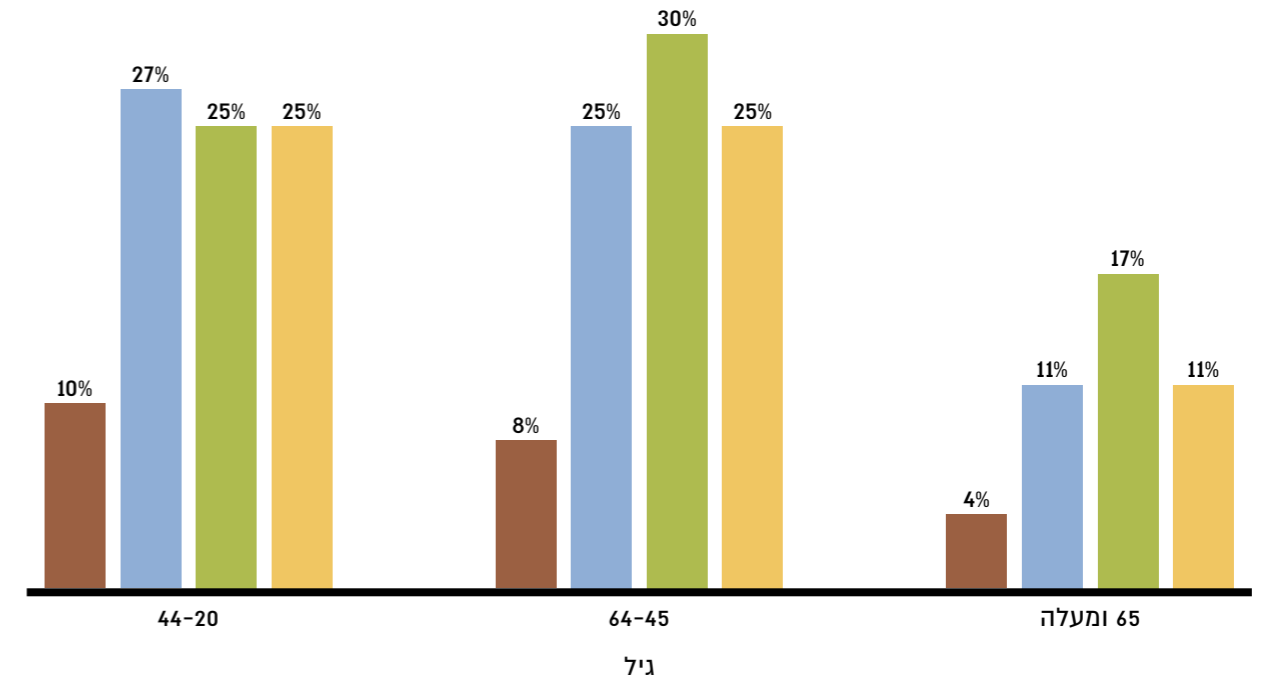
תרשים < 14 מדד BMI (יחס המשקל לריבוע הגובה) ממוצע
לפי גיל, בני 20 ומעלה, שנת 2010

מקור: ניצה (קלינר) קסיר ודמיטרי רומנוב, המכון החרדי למחקרי מדיניות. נתונים: הסקר החברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2010 (חרדים – לפי הגדרה עצמית).

מבחינת הרגלי העישון לפי גיל, אצל חרדים השיעור יורד מ-10 אחוזים בקבוצת הגיל 25-44 ל-8 אחוזים בקבוצת הגיל 45-64, ול-4 אחוזים בגיל 65 ומעלה. הפערים לעומת קבוצות אחרות נשמרים בכל קבוצות הגיל.

תרשים 16 < שיעור המעשנים*
לפי גיל, בני 20 ומעלה, שנת 2013

■ סה"כ האוכלוסיה ■ ערבים ■ יהודים לא-חרדים ■ חרדים

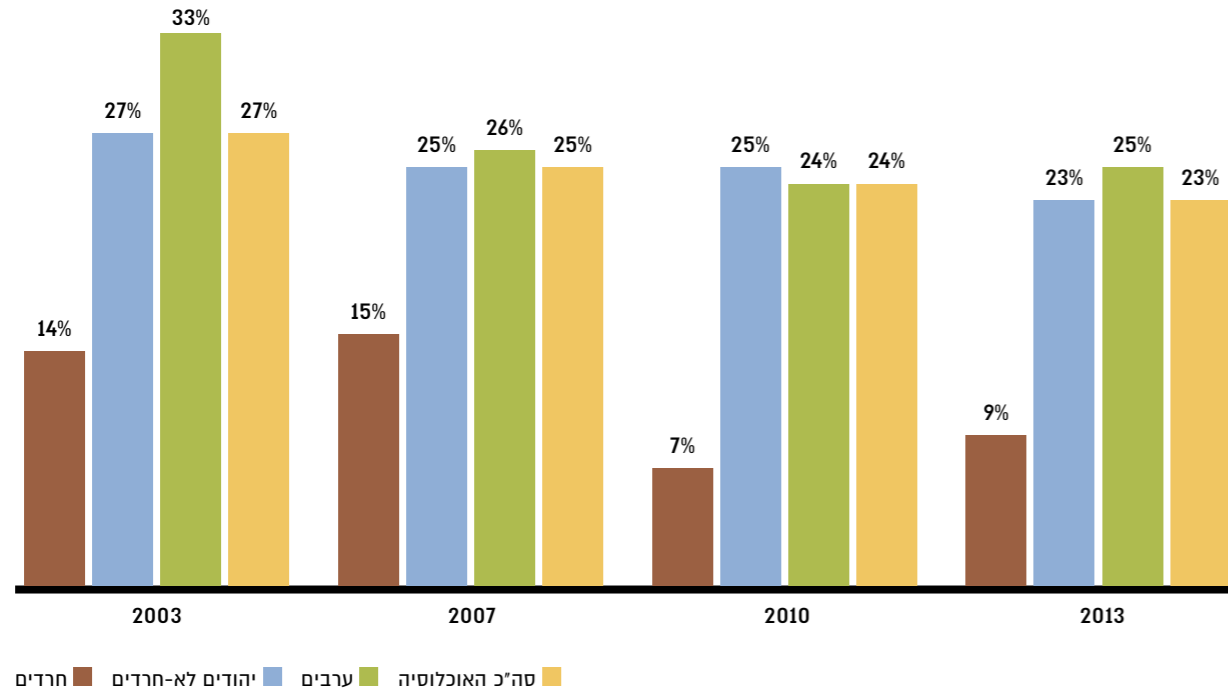
מקור: ניצה (קלינר) קסיר ודמיטרי רומנוב, המכון החרדי למחקרי מדיניות.
נתונים: הסקר החברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2013 (חרדים – לפי הגדרה עצמית).
*מעשנים לפחות סיגריה אחת ביום.

בחינת שיעור המעשנים על פני עשור (מ-2003 עד 2013) מעלה כי בכל הקבוצות חלה ירידה בשיעור המעשנים, אך בקרב החרדים ירידה זו משמעותית יותר – מ-14 אחוזים (ממוצע השנים 2003 ו-2007) ל-8 אחוזים (ממוצע השנים 2010 ו-2013).

מגמה זו של ירידת שיעור המעשנים בציבור החרדי מבטאת, בין היתר, את השינוי בגישה ההלכתית בכל הקשור לעישון⁴¹. העלייה במודעות לנזקי העישון הובילה במהלך השנים לפרסום פסקי הלכה רבים⁴² וספרים⁴³ המדגישים את הסכנה שבעישון ואת האיסור ההלכתי החמור הכרוך בדבר. בהתאם, נורמת העישון נעשתה מקובלת פחות ופחות גם ברמה החברתית לאורך השנים.

41 על המעבר מנישה אזהדת לעישון עד לכדי דחייה מוחלטת שלו ראו סקירה בתשובתו של הרב חיים נבון (נבון, תשס"ט).
42 רשימה חלקית: וואזר, תשס"ב: רלג-רלד; וולדנברג, תשמ"ג: קא-קג.
43 רשימה חלקית: אטינגר, תשמ"ט; אסחייק, 2006.

תרשים 17 < שיעור המעשנים*
בני 20 ומעלה, שנים שונות**

■ סה"כ האוכלוסיה ■ ערבים ■ יהודים לא-חרדים ■ חרדים
מקור: ניצה (קלינר) קסיר ודמיטרי רומנוב, המכון החרדי למחקרי מדיניות.
נתונים: הסקר החברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2003, 2007, 2010 ו-2013 (חרדים – לפי הגדרה עצמית).
* מעשנים לפחות סיגריה אחת ביום. ** שנים שבהן הופיעה השאלה בסקר החברתי.

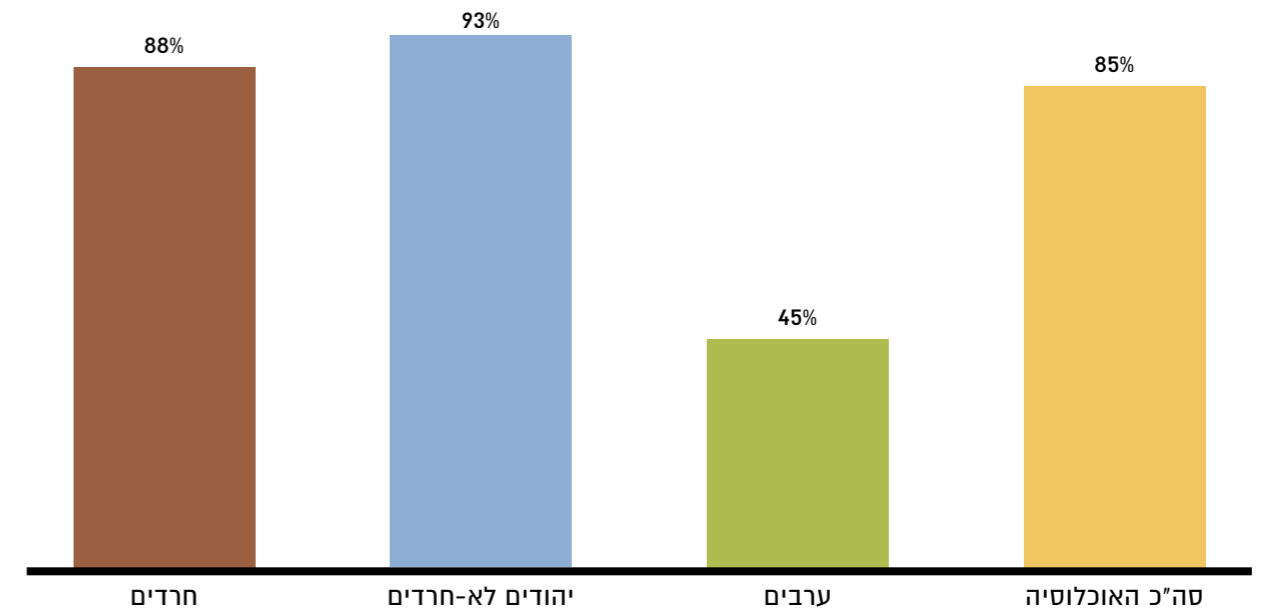

בעלות על ביטוח בריאות משלים או פרטי

ביטוח בריאות באמצעות הסדרים משלימים של קופות החולים או ביטוח פרטי דרך חברות הביטוח הוא אמצעי לרכישת סל מורחב של מוצרים ושירותים בתחום הבריאות, מעל ומעבר לסל הבריאות האוניברסלי, לשם צמצום נזקים כלכליים משמעותיים הצפויים במקרה של אירוע ביטוחי. הגברת נגישות של המבוטחים לשירותי בריאות נוספים תורמת לגידול בתוחלת החיים ולשיפור איכות החיים של החולה עצמו והסובבים אותו⁴⁴.

קריאת מדד שיעור בעלי ביטוח בריאות: גידול – חיובי.

תרשים 18 < שיעור משקי הבית בעלי ביטוח בריאות משלים או פרטי
שנת 2016

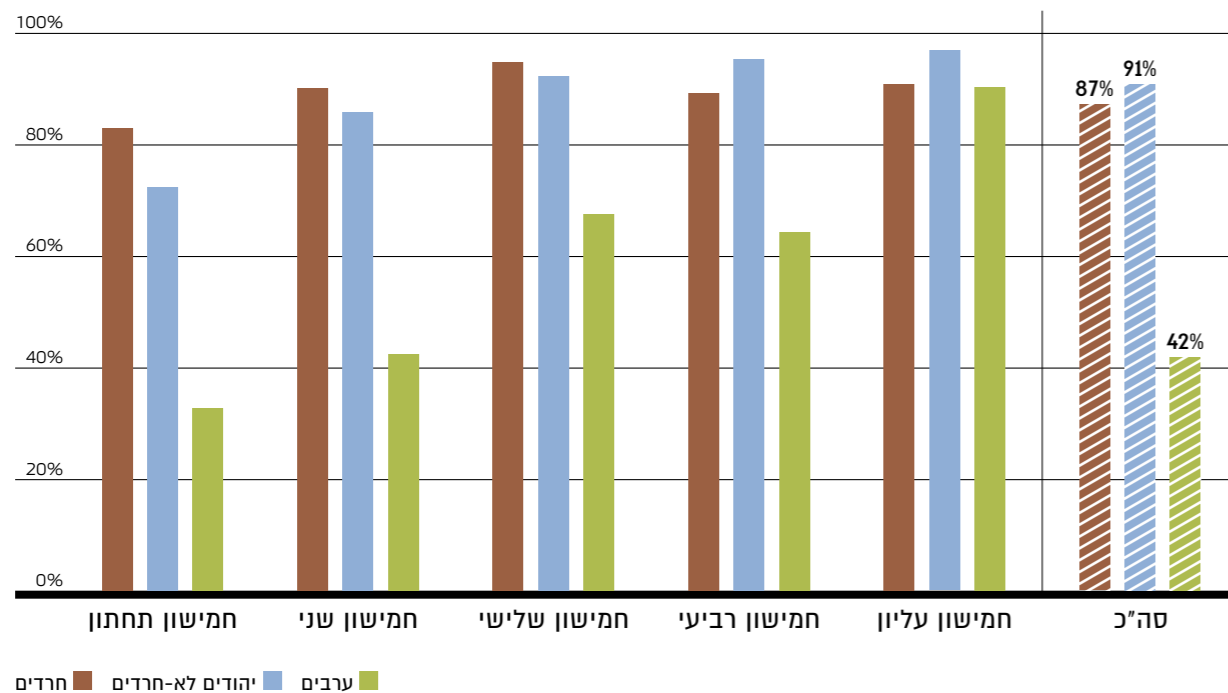

מקור: ניצה (קלינר) קסיר ודמיטרי רומנוב, המכון החרדי למחקרי מדיניות. נתונים: סקר הוצאות משק הבית של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2016 (חרדים – לפי הגדרה עצמית).

בשנת 2016, 88 אחוזים מהחרדים ו-93 אחוזים מהיהודים הלא חרדים החזיקו בביטוח בריאות נוסף (מעבר לביטוח בריאות ממלכתי) מסוג כלשהו. רובם ככולם של בעלי ביטוחי הבריאות הנוספים מחזיקים בפוליסות ביטוח משלים של קופות החולים – שיעור המבוטחים בביטוחים אלה בחברה החרדית עומד על 87 אחוזים. שיעור זה אינו משתנה באופן מהותי על פני הרמות השונות של ההכנסה בחברה החרדית; אצל שאר האוכלוסייה, לעומת זאת, שיעור המבוטחים עולה עם ההכנסה, והקשר בין שיעור המבוטחים וההכנסה בולט במיוחד בקרב הערבים.

לעומת השיעור הגבוה של המבוטחים בביטוח משלים בחברה החרדית, שיעור המכוסים בביטוח בריאות פרטי בקרבה נמוך ועומד על 27 אחוזים בלבד, בהשוואה ל-51 אחוזים בקרב יהודים לא חרדים. השיעור הנמוך של הביטוחים הפרטיים קשור לעלותם הגבוהה – הוצאה ממוצעת של 346 ש"ח לחודש למשק בית בהשוואה ל-205 ש"ח על הביטוח המשלים. הביטוח המשלים מספק לרוב מענה לצרכים הרפואיים השוטפים, ואילו הביטוחים הפרטיים חשובים לצורך כיסוי אירועי בריאות חריגים. בשל הקשיים הכלכליים שהמשפחות החרדיות הגדולות מתמודדות עימם, הן דואגות בעיקר לכיסוי ההוצאות השוטפות על בריאות ומשקיעות פחות משאבים בהתגוננות מפני ההשלכות הכלכליות של אירוע בריאות משמעותי שיכול לקרות בעתיד. לכך גם תורמת האופטימיות המאפיינת את החברה החרדית שמקורה באמונה הדתית, כמו גם הנורמות הקהילתיות החברתיות שלפיהן הקהילה נרתמת לסיוע בעת צרה (מעין ביטוח הדדי)⁴⁵. כמו כן, בניגוד למידע על הביטוחים המשלימים הזמין לאוכלוסייה החרדית באמצעות קופות החולים, זמינות המידע על ביטוחים פרטיים דרך חברות הביטוח נמוכה יחסית, ומשך גם המודעות לביטוחים אלה נמוכה יותר.

תרשים 19 < שיעור משקי הבית בעלי ביטוח משלים של קופות חולים
לפי חמישוני הכנסה, שנת 2016

מקור: ניצה (קלינר) קסיר ודמיטרי רומנוב, המכון החרדי למחקרי מדיניות. נתונים: סקר הוצאות משק הבית של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2016 (חרדים – לפי הגדרה עצמית).

ויתורים בתחום הבריאות בשל קשיים כלכליים

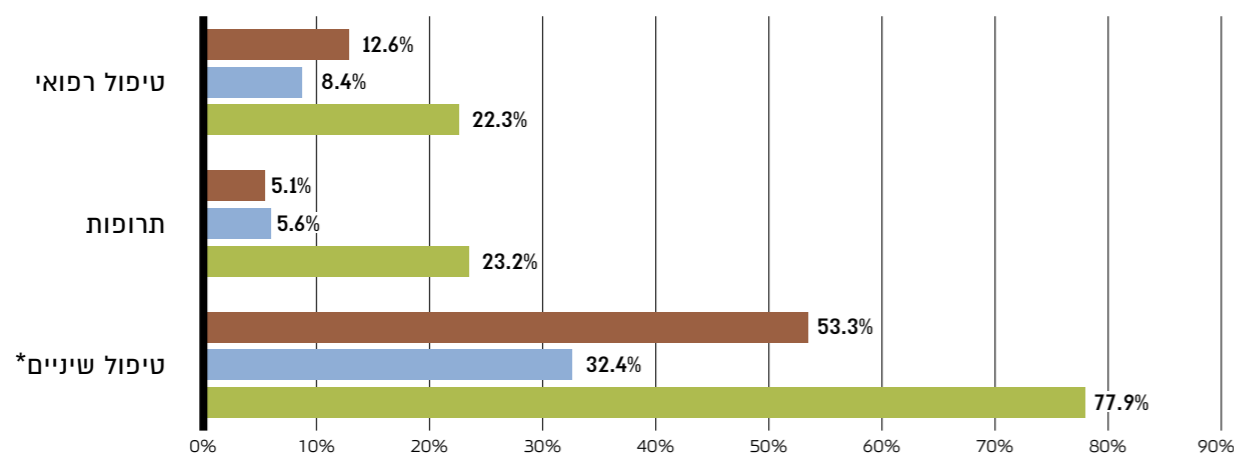
ויתור על תרופות וטיפול רפואי בשל קשיים כלכליים הוא מדד המחבר יחדיו מצב בריאות ויכולת כלכלית לשלם עבור מוצרים ושירותים רפואיים למי שנזקק לכך. רוב רובם של מוצרי הבריאות ושירותי הבריאות בישראל ממומנים על ידי ביטוח הבריאות הממלכתי המספק כיסוי אוניברסלי לכל תושבי המדינה, וביטוח הבריאות המשלים שיש בידי כ-80 אחוזים מהאוכלוסייה. ויתורים בתחום הבריאות מבטאים את ההשלכה השלילית של מצוקה כלכלית חמורה על מצב הבריאות. המדד המרכזי הוא שיעור הנזקקים לטיפול רפואי המוותרים עליו בשל קשיים כלכליים.

קריאת מדד ויתורים בתחום הבריאות בשל קשיים כלכליים: קיטון – חיובי.

שיעור הנזקקים המוותרים על טיפול רפואי (13 אחוזים) ועל טיפולי שיניים (53 אחוזים) בחברה החרדית גבוה בהשוואה לשיעור בחברה היהודית שאינה חרדית (8 אחוזים ו-32 אחוזים, בהתאמה)⁴⁶. זאת מפאת רמת ההכנסה הנמוכה יותר בחברה החרדית. נוסף לכך, הפערים מושפעים משיעור נמוך של מבוטחים בביטוחים פרטיים המכסים חלק מטיפולים אלה. האמור נכון בפרט באשר לטיפולי שיניים, שעלותם גבוהה במיוחד ושיעור הכיסוי שלהם בביטוח המשלים נמוך. כמו כן, בטיפולי שיניים נפוץ יותר השיקול האסתטי, שהוא מקובל פחות בקרב בני גברים חרדים (למשל טיפולים אורתודנטיים)⁴⁹.

שיעור המוותרים על תרופות בחברה החרדית בשנת 2016 עמד על 5 אחוזים, בדומה לשיעור בקרב יהודים שאינם חרדים. המצב קשור ככל הנראה לשיעור גבוה של בעלות על פוליסות ביטוח משלים (ראו במדד הקודם).

תרשים < 21 שיעור המוותרים על טיפולים ותרופות, מהנזקקים לטיפול ולתרופות, בשל קשיים כלכליים בני 20 ומעלה, שנת 2016*

■ חרדים ■ יהודים לא-חרדים ■ ערבים

מקור: ניצה (קלינר) קסיר ודמיטרי רומנוב, המכון החרדי למחקרי מדיניות.

נתונים: הסקר החברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2013 ו-2016 (חרדים – לפי הגדרה עצמית). * אין נתונים על ויתור על טיפולי שיניים בסקר החברתי של שנת 2016 ולכן במקומם מוצגים נתונים לשנת 2013.

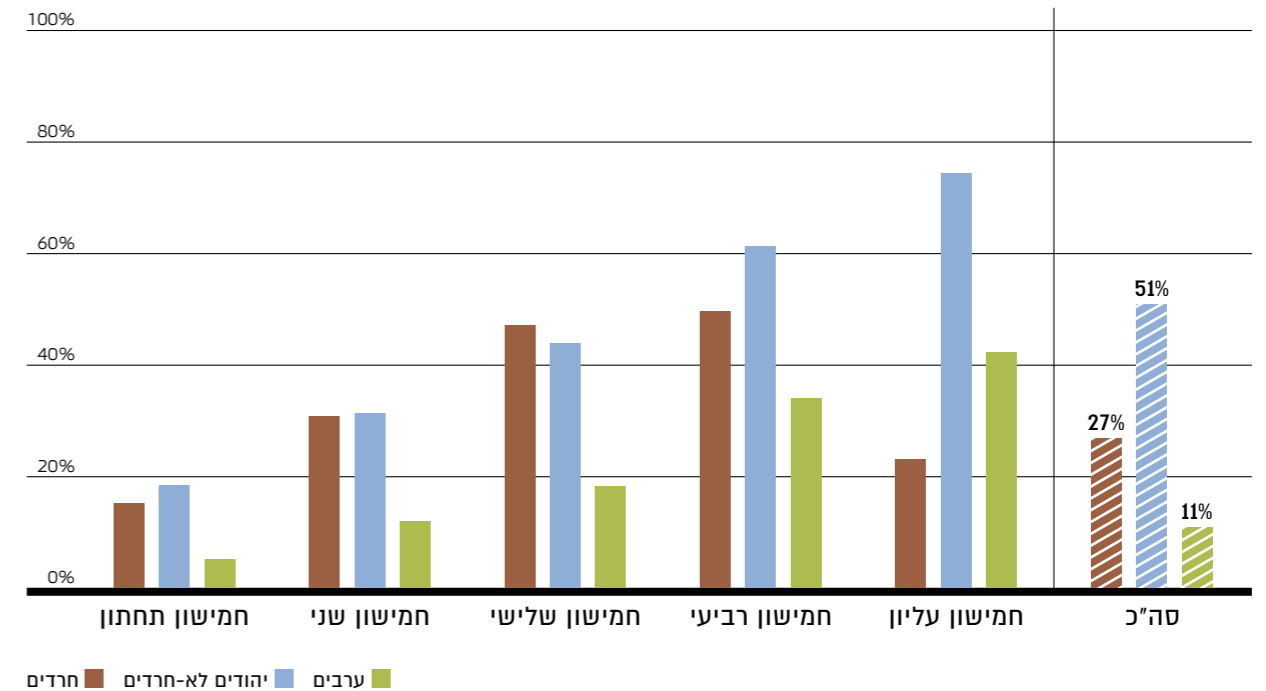
46 הנתונים על ויתור על טיפולים רפואיים הם מהשנים 2003, 2007, 2013 ו-2016; והנתונים על ויתור על טיפולי שיניים הם מהשנים 2003, 2007 ו-2013. בכל אחת מהשנים נמצא כי שיעור החרדים הנזקקים לטיפולי שיניים ולטיפולים רפואיים המוותרים על טיפולים אלה בשל קשיים כלכליים גבוה מהשיעור בחברה היהודית שאינה חרדית.

49 למידע נוסף ראו קסיר (קלינר) ורומנוב, 2017.

בהתאם לעלות הניכרת של פוליסות ביטוח בריאות פרטי, שיעור המבוטחים בביטוח זה עולה בשיעור ניכר עם ההכנסה: בקרב החרדים מכ-16 אחוזים בחמישון התחתון⁴⁶ ל-50 אחוזים בחמישון הרביעי⁴⁷, ובקרב יהודים שאינם חרדים מ-19 אחוזים בחמישון התחתון ל-75 אחוזים בחמישון העליון.

תרשים < 20 שיעור משקי הבית בעלי ביטוח בריאות פרטי

לפי חמישוני הכנסה, שנת 2016

■ חרדים ■ יהודים לא-חרדים ■ ערבים

מקור: ניצה (קלינר) קסיר ודמיטרי רומנוב, המכון החרדי למחקרי מדיניות.

נתונים: סקר הוצאות משק הבית של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2016 (חרדים – לפי הגדרה עצמית).

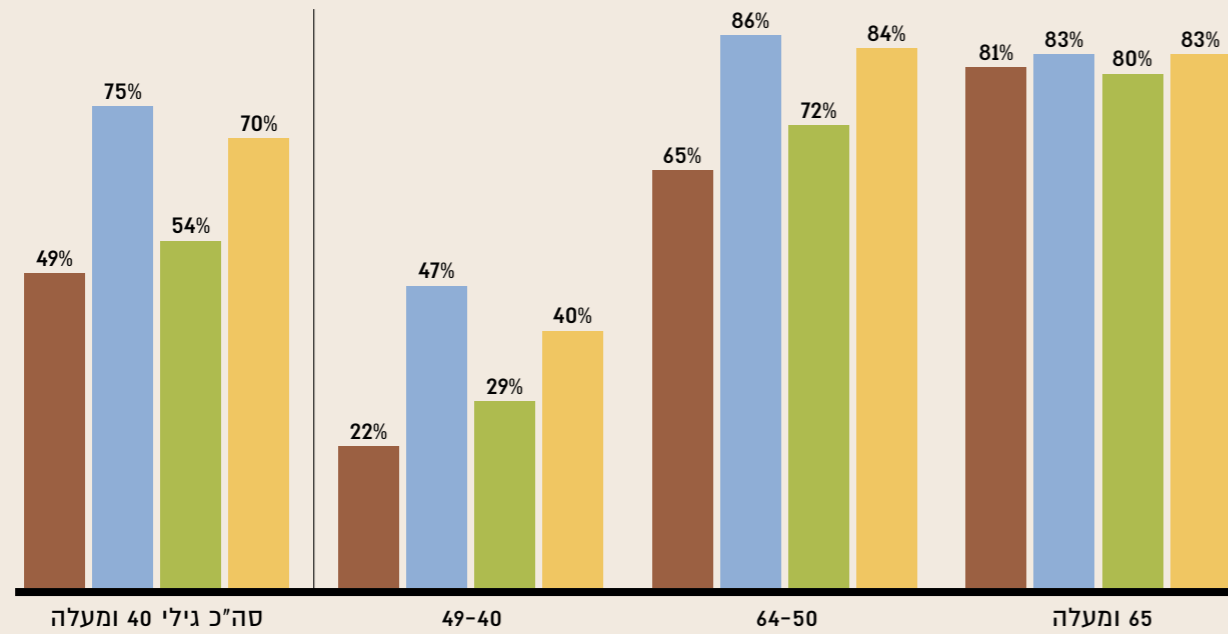
46 חמישון הוא קבוצה הכוללת 20 אחוזים מהאוכלוסייה הנחקרת המסודרים לפי גובה ההכנסה, החל במשק הבית בעל ההכנסה הנמוכה ביותר בחמישון התחתון וכלה במשק הבית בעל ההכנסה הגבוהה ביותר בחמישון העליון. ההכנסה שלפיה מיונו משקי הבית היא הכנסה נטו לנפש סטנדרטית. מספר התצפיות בחברה החרדית ובחברה הערבית בשני החמישונים העליונים הוא נמוך יחסית.

47 עקב מיעוט תצפיות, המהימנות הסטטיסטית של האומדן למשקי בית חרדים בחמישון העליון נמוכה ביותר. על כן, ייתכן ששיעור משקי הבית בעלי ביטוח בריאות פרטי בקבוצה זו אינו מייצג.

תיבה ב' – בדיקות לגילוי מוקדם של מחלות

על אף תוחלת חיים גבוהה האוכלוסייה החרדית מתאפיינת בשיעור נמוך יחסית של ביצוע בדיקות תקופתיות לגילוי מוקדם של סוגים שונים של סרטן. כך לדוגמה, בקרב נשים חרדיות קיימת מודעות נמוכה לסרטן השד⁵². רק כמחצית מהנשים החרדיות מעל גיל 40 (49 אחוזים) נבדקו בבדיקה לגילוי סרטן השד, לעומת 75 אחוזים בקרב נשים יהודיות לא חרדיות. שיעור נמוך במיוחד נמצא בקבוצת הגיל 40-49 (22 אחוזים), ואילו בקרב חרדיות בגיל 65 ומעלה שיעור הנבדקות דומה לנשים מקבוצות אוכלוסייה אחרות⁵³.

תרשים < 22 שיעור הנשים שנבדקו בבדיקה לגילוי מוקדם של סרטן השד (ממוגרפיה) לפי גיל, בנות 40 ומעלה, שנת 2010

■ סה"כ נשים ■ ערביות ■ יהודיות לא-חרדיות ■ חרדיות

מקור: ניצה (קלינר) קסיר ודמיטרי רומנוב, המכון החרדי למחקרי מדיניות. **נתונים:** הסקר החברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2010 (חרדיות – לפי הגדרה עצמית).

גם תדירות הבדיקות בקרב נשים שנבדקות נמוכה יותר אצל חרדיות: בקרב כ-28 אחוזים מהן הבדיקה האחרונה נערכה לפני שנתיים ומעלה. לעומת זאת אצל יהודיות לא חרדיות רק 19 אחוזים נבדקו לפני שנתיים ויותר.

שיעור המוותים על טיפול רפואי, על טיפול שיניים ועל תרופות בעת הצורך בחברה החרדית נמוך מהותית בהשוואה לחברה הערבית, למרות שמבחינת המצב הכלכלי שני המגזרים דומים. לכך אפשר להציע כמה הסברים. ראשית, בחברה החרדית יש שיעור גבוה יותר של מבוטחים בביטוח משלים (ראו מדד קודם). שנית, המאפיינים התרבותיים של שתי החברות שונים: החברה החרדית אמנם ענייה אך בניגוד לחברות עניות אחרות, ובכלל זה החברה הערבית, העוני בציבור החרדי אינו נובע מכשלים וחסמים אלא הוא לרוב תולדה של בחירה מודעת. לכן בחברה החרדית איננו מזהים מאפיינים נוספים אשר בדרך כלל מתלווים לעוני, ובכלל זה הזנחה של הבריאות⁵⁰. שלישית, ייתכן שחלק מהפערים בין החברה החרדית לחברה הערבית הוא תולדה של נגישות נמוכה יותר לשירותי בריאות בחלק מהיישובים בחברה הערבית.

יודגש כי שיעור המוותים על תרופות ועל טיפול רפואי מוגדר רק בקרב הנזקקים לאמצעים רפואיים אלה. שיעורי הנזקקות בחברה החרדית לתרופות, לטיפול רפואי ולטיפולי שיניים, לפי הדיווח העצמי⁵¹, דומים לשיעורים בקרב אוכלוסיית אחרות ולעיתים אף נמוכים מהם. שיעורי הנזקקות לתרופות ולטיפולי שיניים בחברה הערבית דומים לשיעורים בקרב יהודים לא חרדים, אך שיעורי הנזקקים לטיפול רפואי נמוכים יותר.

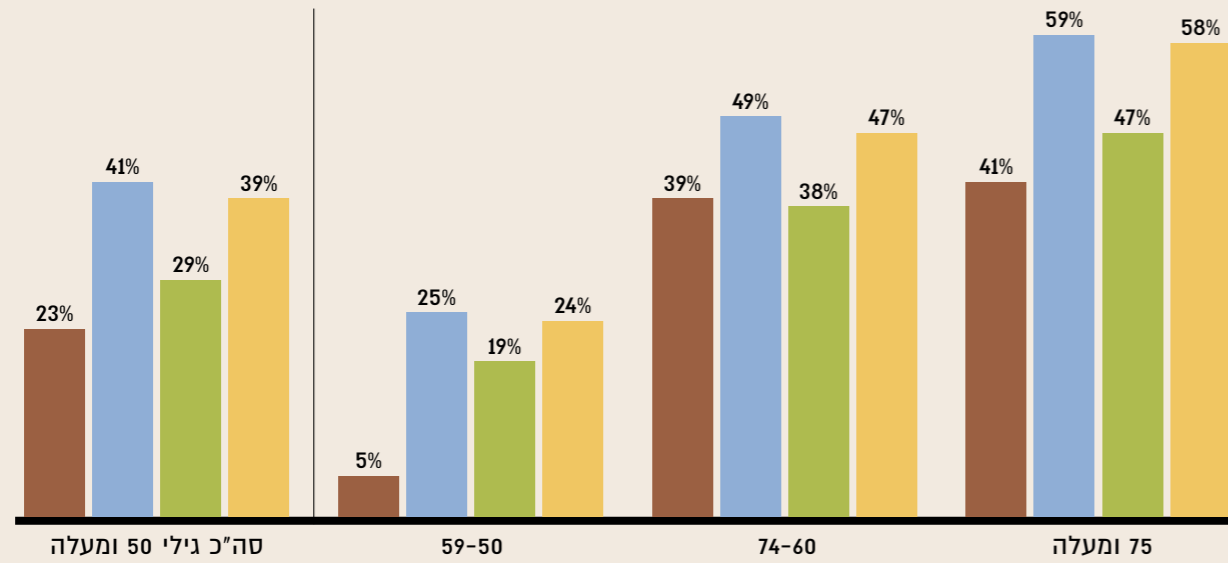
לוח 7 < שיעור הנזקקות לטיפולים רפואיים ותרופות

בני 20 ומעלה, שנת 2016

ערבים	יהודים לא חרדים	חרדים	
51%	62%	49%	נזקקות לטיפול רפואי
68%	69%	55%	נזקקות לתרופות
69%	66%	64%	נזקקות לטיפול שיניים*

מקור: ניצה (קלינר) קסיר ודמיטרי רומנוב, המכון החרדי למחקרי מדיניות. **נתונים:** הסקר החברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2016 (חרדים – לפי הגדרה עצמית). * אין נתונים על נזקקות לטיפולי שיניים בסקר החברתי של שנת 2016 ולכן במקומם מוצגים נתונים לשנת 2013.

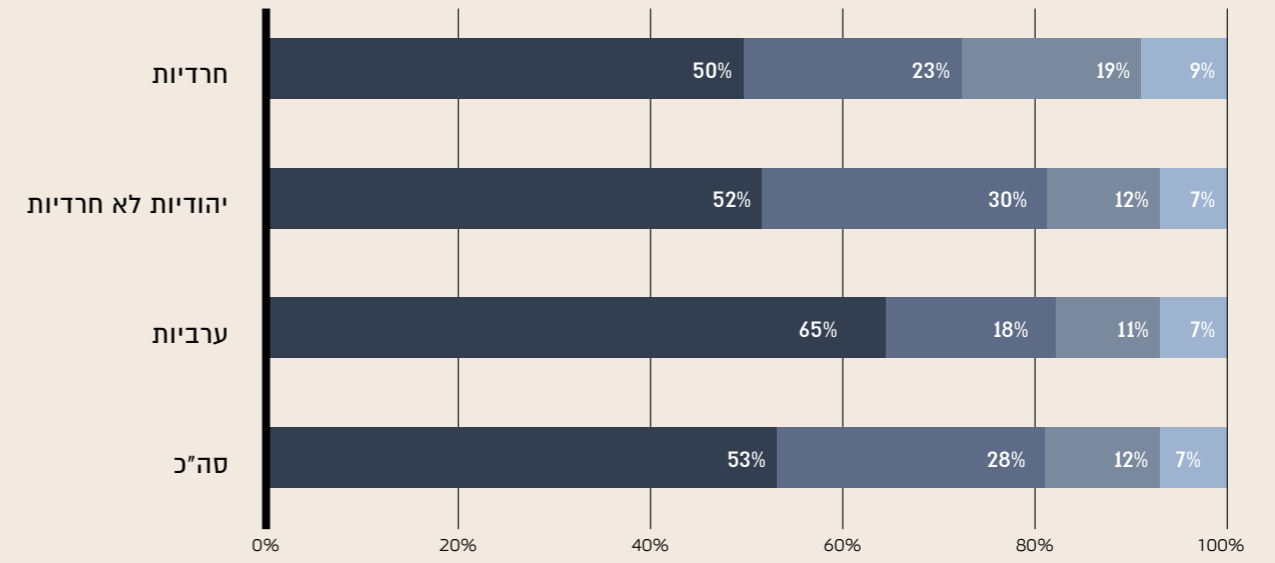
תרשים < 24 שיעור הגברים שנבדקו בבדיקה לגילוי מוקדם של סרטן הערמונית (פרוסטטה) לפי גיל, בני 50 ומעלה, שנת 2010

■ חרדים ■ יהודים לא-חרדים ■ ערבים ■ סה"כ האוכלוסיה

מקור: ניצה (קלינר) קסיר ודמיטרי רומנוב, המכון החרדי למחקרי מדיניות.
נתונים: הסקר החברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2010 (חרדים - לפי הגדרה עצמית).

תרשים < 23 מתי נערכה הבדיקה האחרונה לגילוי מוקדם של סרטן השד (ממוגרפיה)* בנות 40 ומעלה, שנת 2010

■ מעל חמש שנים ■ מעל שנתיים ועד חמש שנתיים ■ מעל שנה ועד שנתיים ■ ב-12 חודשים האחרונים

מקור: ניצה (קלינר) קסיר ודמיטרי רומנוב, המכון החרדי למחקרי מדיניות.
נתונים: הסקר החברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2010 (חרדיות - לפי הגדרה עצמית).
*בקרוב נשים שעברו בדיקה לגילוי מוקדם של סרטן השד.

גם גברים חרדים (מעל גיל 50) אינם מרבים להיבדק לגילוי מוקדם של סרטן הערמונית - 23 אחוזים מהם עשו זאת, לעומת 41 אחוזים מהיהודים שאינם חרדים. הפער קיים בכל קבוצות הגיל.

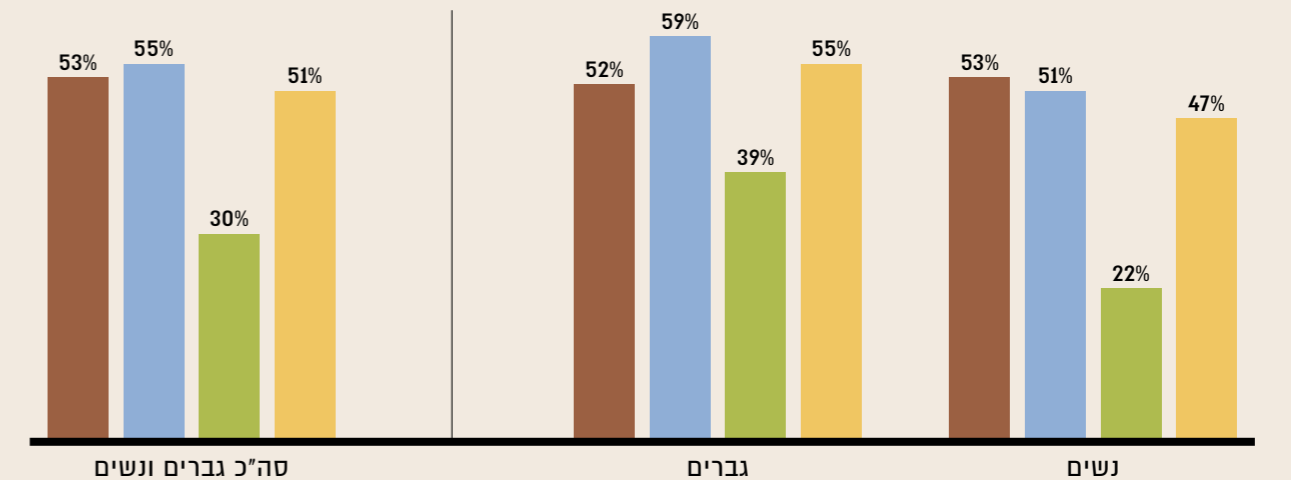
תיבה ג – אורח חיים בריא

הסקר החברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה חקר בשנת 2010 את הנושא של אורח חיים בריא. במסגרת זו נאסף מידע עשיר על פעילות גופנית, הרגלי תזונה⁵⁴, חשיפה לגורמים המסכנים בריאות, פעילויות מונעות תחלואה ועוד. בתיבה זאת נביא מקצת מהממצאים של הסקר על מנת להאיר את מידת אימוץ הפעילויות המקדמות אורח חיים בריא באוכלוסייה החרדית בהשוואה לקבוצות האוכלוסייה האחרות.

מהממצאים עולה שמעל למחצית מהחרדים בני ה-20 ומעלה עוסקים בפעילות גופנית, שיעור דומה לזה שבקרב יהודים שאינם חרדים, וגבוה מזה של הערבים (30 אחוזים). בהסתכלות לפי מגדר עולה כי אין הבדל מהותי בין נשים לגברים, למעט בחברה הערבית שבה שיעור הגברים העוסקים בפעילות גופנית כמעט כפול משיעור הנשים.

תרשים < 25 שיעור העוסקים בפעילות גופנית*

לפי מין, בני 20 ומעלה, שנת 2010

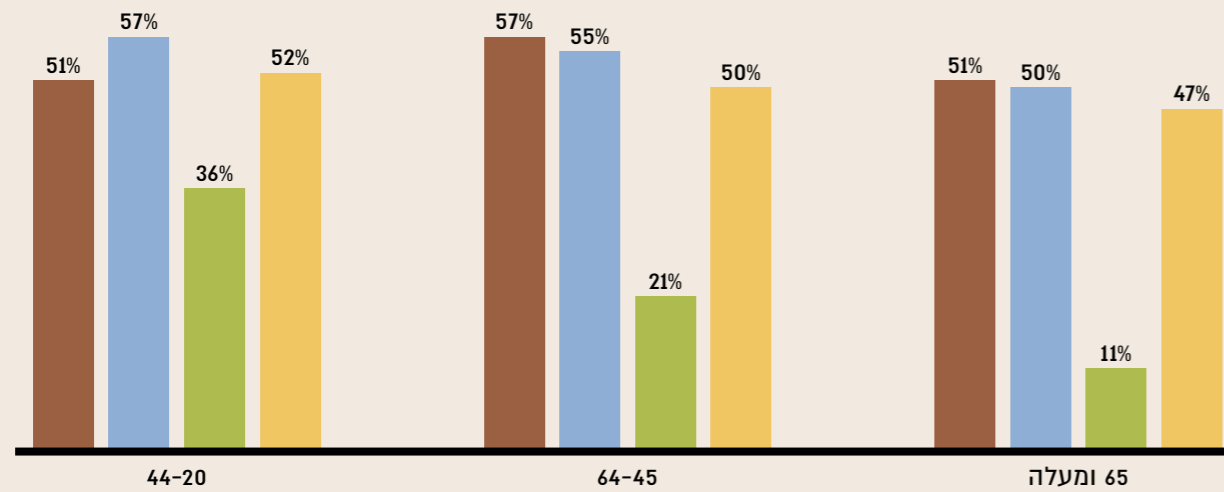

מקור: ניצה (קלינר) קסיר ודמיטרי רומנוב, המכון החרדי למחקרי מדיניות. **נתונים:** הסקר החברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2010 (חרדים – לפי הגדרה עצמית). *הנתונים מתייחסים לפעילות גופנית, במינון כלשהו, בשלושת החודשים האחרונים.

שיעור העוסקים בפעילות גופנית בקרב החרדים מגיע לשיא בקבוצת הגיל 64-45 ועומד על 57 אחוזים, ובקבוצת הגיל 65 ומעלה השיעור יורד ודומה לשיעור בקבוצת הגיל 44-20. לעומת זאת, בקרב היהודים הלא חרדים שיעור העוסקים בפעילות גופנית יורד מעט עם הגיל, ובחברה הערבית נרשמת ירידה משמעותית.

תרשים < 26 שיעור העוסקים בפעילות גופנית*

לפי גיל, בני 20 ומעלה, שנת 2010

■ חרדים ■ יהודים לא-חרדים ■ ערבים ■ סה"כ האוכלוסייה

מקור: ניצה (קלינר) קסיר ודמיטרי רומנוב, המכון החרדי למחקרי מדיניות. **נתונים:** הסקר החברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2010 (חרדים – לפי הגדרה עצמית). *הנתונים מתייחסים לפעילות גופנית, במינון כלשהו, בשלושת החודשים האחרונים.

לוח < 8 שיעור העוסקים בפעילות גופנית**

לפי סוג הפעילות הגופנית, בני 20 ומעלה, שנת 2010

סוג הפעילות	חרדים	יהודים לא חרדים	ערבים	סה"כ האוכלוסייה
פעילות מתונה***	84%	71%	72%	72%
פעילות מאומצת***	35%	51%	43%	49%
פעילות לחיזוק שרירים	21%	36%	19%	34%

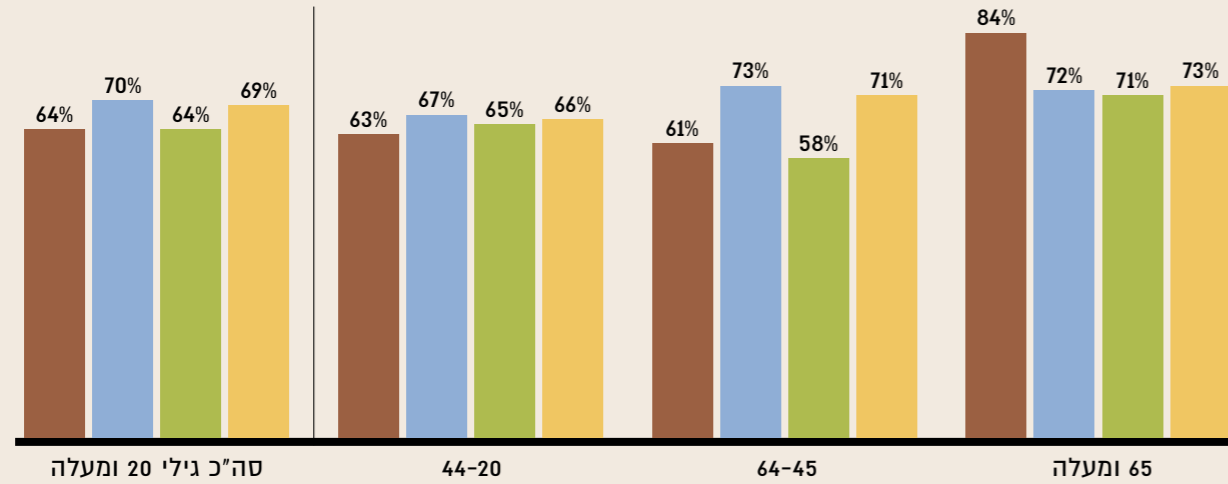
מקור: ניצה (קלינר) קסיר ודמיטרי רומנוב, המכון החרדי למחקרי מדיניות. **נתונים:** הסקר החברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2010 (חרדים – לפי הגדרה עצמית). * אפשר לעסוק בתחומים שונים במקביל, ולכן סך הפעילויות מסתכם ליותר מ-100 אחוזים. ** מהעוסקים בפעילות גופנית בשלושת החודשים האחרונים. *** פעילות שאורכה 10 דקות רצופות לפחות.

בכל קבוצות האוכלוסייה מרבית העוסקים בפעילות גופנית עוסקים בפעילות מתונה, וסוג הפעילות השכיח פחות הוא פעילות של בניית שרירים. בקרב החרדים העוסקים בפעילות גופנית, 84 אחוזים עוסקים בפעילות מתונה, כשליש עוסקים בפעילות גופנית מאומצת (35 אחוזים), ורק כחמישית עוסקים בפעילות לחיזוק שרירים. שיעורים אלה נמוכים יחסית בהשוואה לשיעורים שבקרב יהודים שאינם חרדים. הסיבה המרכזית להבדלים אלה נעוצה ככל הנראה

54 המדדים הללו כמקדמי בריאות מופיעים כבר אצל הרמב"ם, אשר מדגיש את החשיבות המרובה של התזונה והפעילות הגופנית עבור שמירה על בריאות תקינה. ראו **משנה תורה**, הלכות דעות, פרק ד בכללותו ובפרט הלכות יט, כ. לפירוט רב יותר ראו רמב"ם, תשכ"א, ובפרט עמ' 212-221.

תרשים < 28 שיעור המקפידים לאכול פירות או ירקות

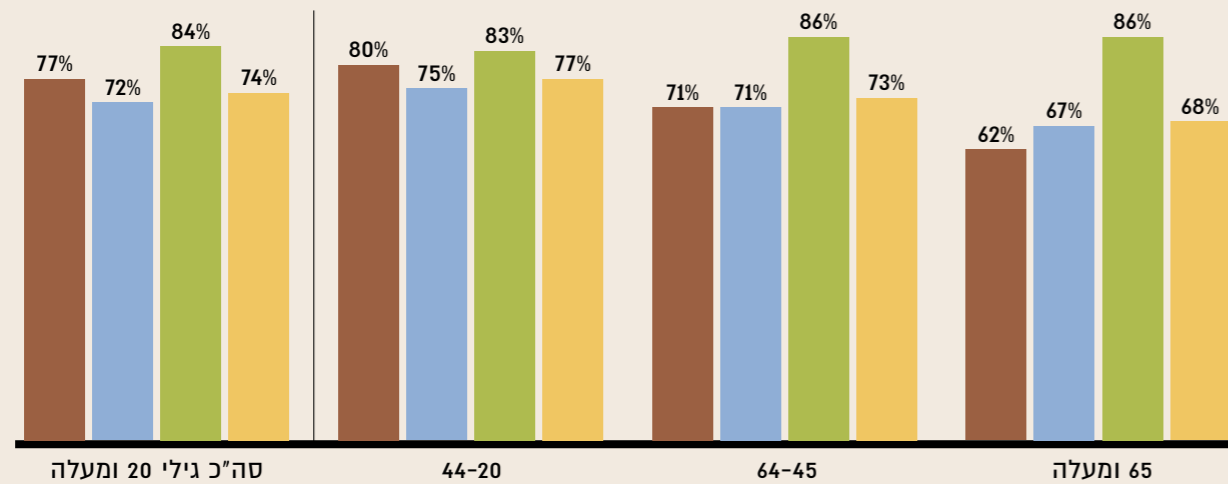
לפי גיל, בני 20 ומעלה, שנת 2010

מקור: ניצה (קלינר) קסיר ודמיטרי רומנוב, המכון החרדי למחקרי מדיניות. **נתונים:** הסקר החברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2010 (חרדים - לפי הגדרה עצמית).

תרשים < 29 שיעור המקפידים לשתות הרבה מים

לפי גיל, בני 20 ומעלה, שנת 2010

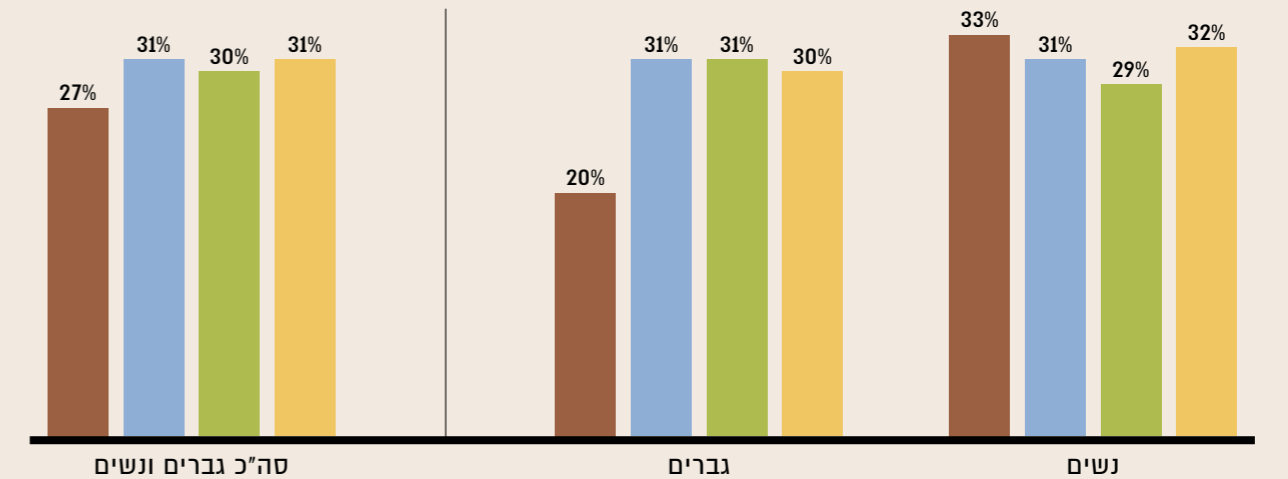
מקור: ניצה (קלינר) קסיר ודמיטרי רומנוב, המכון החרדי למחקרי מדיניות. **נתונים:** הסקר החברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2010 (חרדים - לפי הגדרה עצמית).

הנראה בפער תרבותי עמוק בין דימוי הגוף האידיאלי המקובל בחברה הכללית (דימוי גוף שרירי המושפע בעיקר מהתרבות הקלאסית שהשתרשה בתרבות המודרנית) לבין דימוי הגוף הנתפס כראוי בחברה החרדית⁵⁵. כמו כן, פעילות מאומצת ופעילות לחיזוק השרירים דורשות בדרך כלל שימוש במתקני כושר. שימוש במתקני כושר ציבוריים ובמגרשי ספורט פתוחים אינו מקובל בחברה החרדית, מטעמי צניעות לבנות ומתפיסת פעילות ספורט ציבורית ב"רחוב" לבנים כדבר שאינו מקובל. שימוש מועט במתקנים אלה עשוי להיות בין הגורמים לשכיחות נמוכה של העוסקים בפעילות לחיזוק שרירים.

גם בתחום התזונה ההרגלים של החרדים מקדמים בריאות במידה נמוכה יחסית⁵⁶. שיעור החרדים המקפידים לאכול מזון טבעי, כגון מוצרים מקמח מלא ואורז מלא, עומד על 27 אחוזים ונמוך לעומת הקבוצות האחרות. מעניין כי שיעור הנשים החרדיות המקפידות לאכול מזון טבעי גבוה פי 1.5 משיעור הגברים החרדים. מכאן כי כנראה אין מדובר בהשפעת הכנסה נמוכה אלא בפערים במודעות ובהרגלי אכילה שונים.

תרשים < 27 שיעור המקפידים לאכול מזון טבעי

לפי מין, בני 20 ומעלה, שנת 2010

מקור: ניצה (קלינר) קסיר ודמיטרי רומנוב, המכון החרדי למחקרי מדיניות. **נתונים:** הסקר החברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2010 (חרדים - לפי הגדרה עצמית).

כשני שלישים מהחרדים (64 אחוזים) מקפידים במידה רבה או רבה מאוד לאכול פירות וירקות. שיעור זה דומה לשיעורים בקרב היהודים שאינם חרדים ובקרב הערבים. ראוי לציין כי 84 אחוזים מהחרדים בני 65 ומעלה מקפידים על אכילת פירות וירקות, מעל ומעבר לקבוצות האחרות. לעומת זאת, שיעור המקפידים לשתות הרבה מים בקרב החרדים פוחת עם הגיל, מ-80 אחוזים אצל בני 20-44 ל-62 אחוזים אצל בני 65 ומעלה.

55 על תרבות הגוף בראי המחשבה היהודית ההיסטורית והציונית ראו קאופמן, 1999: 226-248, ובהפניות המצויות בביבליוגרפיה שם. על ההבדלים העמוקים בין הגישה הציונית (הציונית דתית) המחייבת את תרבות הגוף לבין ההסתייגות החרדית ממנה (בשל ההקשר הציוני) ראו שם, עמ' 240-246. בהקשר החרדי יצוין ספרו של אנגלנדר (2016).
56 ראו גם משרד הבריאות, 2013.

רווחה אישית וחיי משפחה

יכולת להתמודד עם בעיות

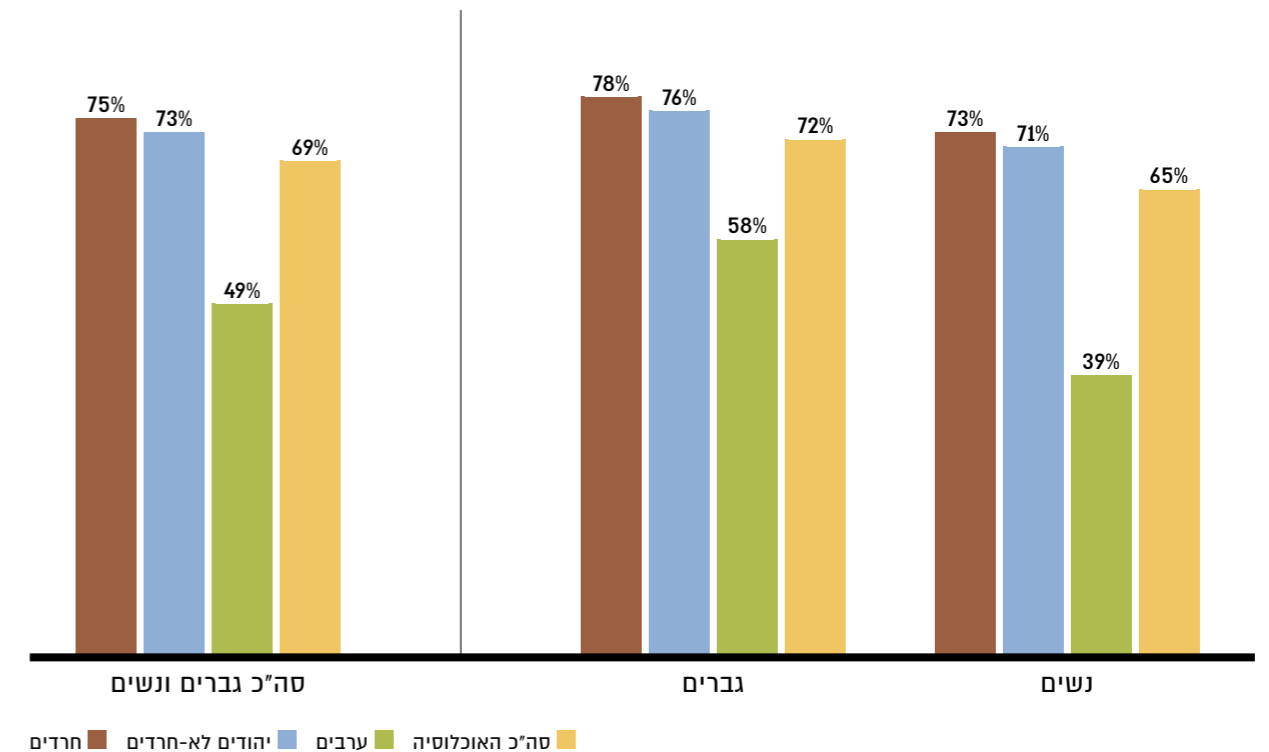
תחושת יכולת ומסוגלות אישית מעצימה את הפרט ומחזקת את מעורבותו ושליטתו בחייו שלו ושל הסובבים אותו. היכולת להתמודד עם בעיות היא אחד המדדים המרכזיים למצב רגשי-פסיכולוגי של הפרט המתואם עם התקדמותו והצלחתו בתחומי חיים רבים, כולל מימוש עצמי בחיי עבודה, פרנסה, מעורבות בחיי חברה ועוד. מדד היכולת להתמודד עם בעיות נבנה על סמך שאלה בסקר החברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה שלשונה "ב-12 החודשים האחרונים האם הרגשת שאת/ה יכול/ה להתמודד עם הבעיות שלך?". המדד מחושב לפי שיעור המשיבים שענו "תמיד או לעיתים קרובות" או "לפעמים, מדי פעם".

קריאת מדד יכולת להתמודד עם בעיות: גידול – חיובי.

שלושה רבעים של הציבור החרדי (75 אחוזים) יכולים להתמודד עם בעיות בחיי היום-יום. השיעור בקרבם גבוה במקצת לעומת יהודים שאינם חרדים (73 אחוזים) וגבוה בהרבה בהשוואה לערבים (49 אחוזים). באופן כללי, גברים מתאפיינים בשיעור גבוה יותר של יכולת להתמודד עם בעיות לעומת נשים, בכל קבוצות האוכלוסייה.

תרשים < 30 שיעור המצליחים להתמודד עם בעיותיהם

לפי מין, בני 20 ומעלה, שנת 2016

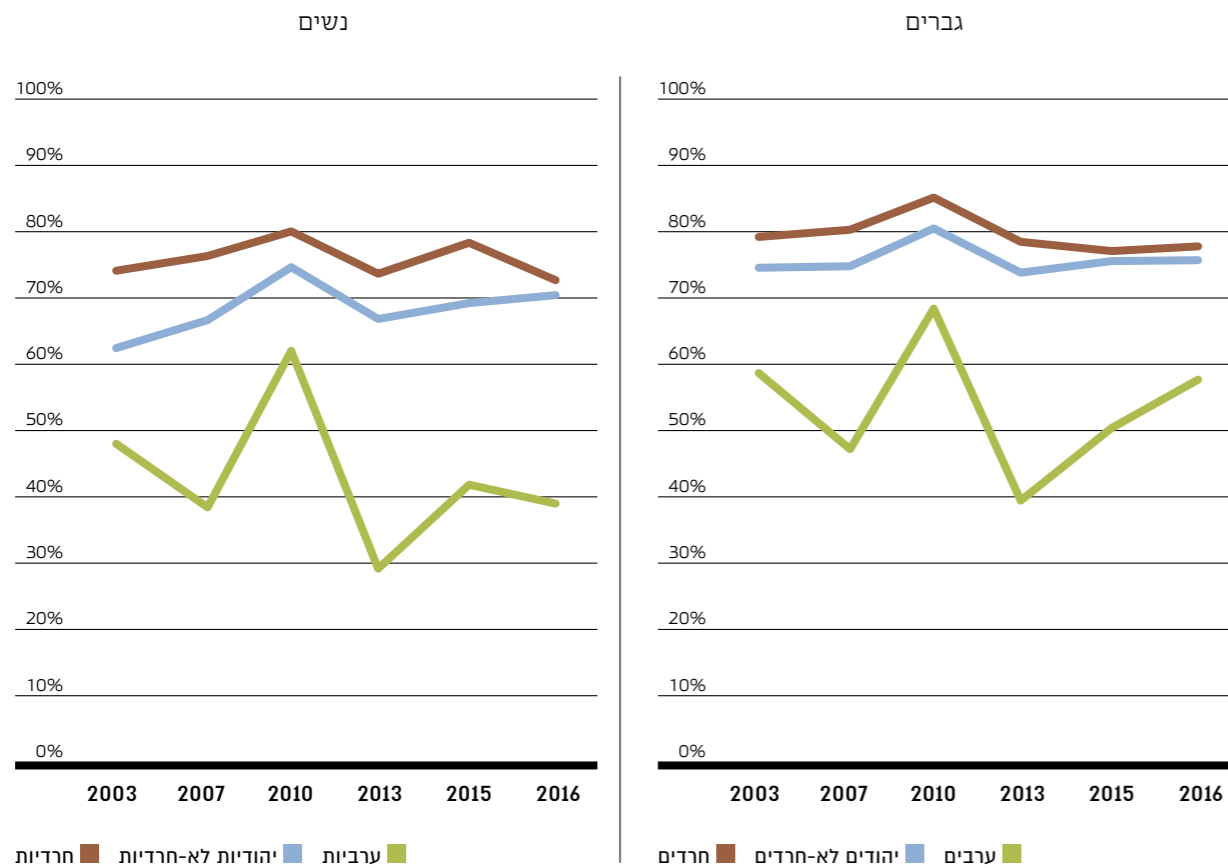

מקור: ניצה (קלינר) קסיר ודמיטרי רומנוב, המכון החרדי למחקרי מדיניות. נתונים: הסקר החברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2016 (חרדים – לפי הגדרה עצמית).

על פני השנים לא ניכרת מגמה ברורה במדד בקרב החרדים, אם כי נראה שהפער בין גברים חרדים ויהודים שאינם חרדים נוטה להצטמצם. ראוי לציין את הפער הרחב בין חרדים וערבים; שתי אוכלוסיות אלה נתפסות כעניות ושרויות במצוקה כלכלית באותה המידה, אולם המדד מעיד על הבדל מהותי ביניהן – מהנתונים עולה שהחרדים מתאפיינים בגישה אקטיבית יותר ובמוכנות גבוהה יותר לחולל שינויים לטובה בחייהם.

תרשים < 31 שיעור המצליחים להתמודד עם בעיותיהם

לפי מין, בני 20 ומעלה, שנים שונות*

מקור: ניצה (קלינר) קסיר ודמיטרי רומנוב, המכון החרדי למחקרי מדיניות. נתונים: הסקר החברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2003, 2007, 2010, 2013, 2015 ו-2016 (חרדים – לפי הגדרה עצמית). * שנים שבהן הופיעה השאלה בסקר.

היכולת להתמודד עם בעיות אינה פוחתת עם הגיל בקרב החרדים, להבדיל מהקבוצות האחרות באוכלוסייה. בקרב יהודים שאינם חרדים המדד יורד מ-77 אחוזים בקרב בני 20-44 עד 64 אחוזים בקרב בני 65 ומעלה, ואילו אצל ערבים הירידה חזקה עוד יותר: מ-54 אחוזים ל-24 אחוזים, בהתאמה. אצל חרדים, כאמור, השיעור נע סביב 75 אחוזים בכל קבוצות הגיל.

שביעות הרצון מהחיים

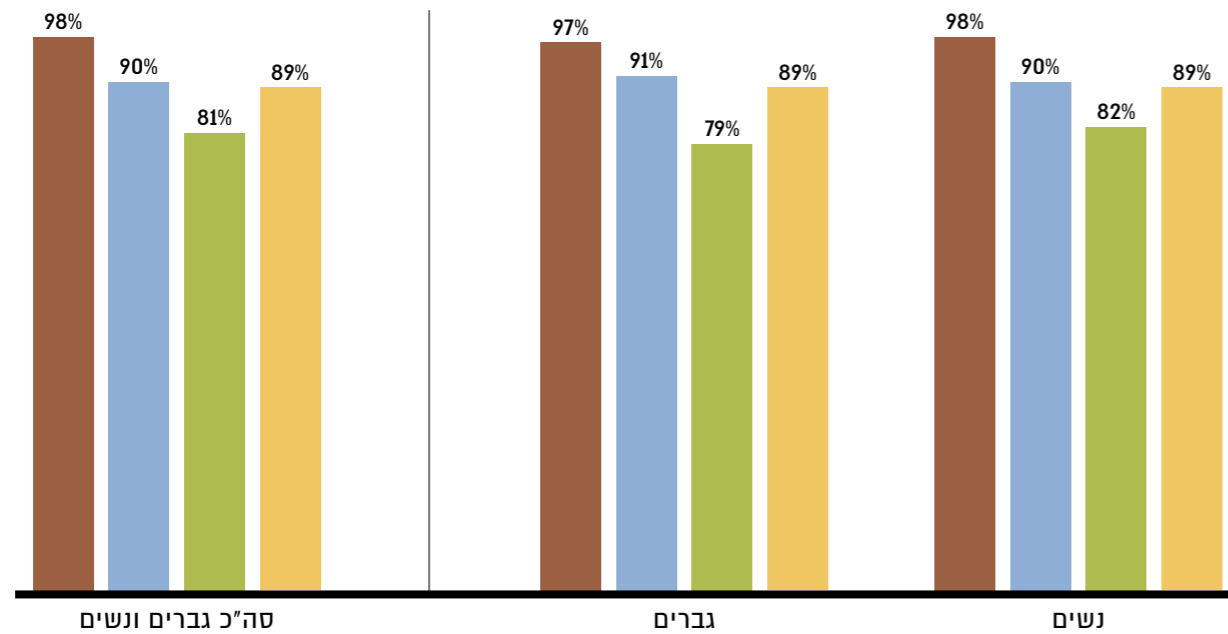
מדד שביעות הרצון מהחיים, שמקורו בסקר החברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, הוא מדד מתכלל של מספר רב של מדדים פרטניים המתייחסים לשביעות הרצון מתחומי חיים ומהיבטים שונים של ההווה החברתית: הכנסה, עבודה, יחסים עם חברים ומשפחה, אזור המגורים, מערכת החינוך ועוד. המדד מציג את שיעור המשיבים (בני ה-20 ומעלה) שציינו שהם "מרוצים מאוד" או "מרוצים" מחייהם באופן כללי.

קריאת מדד שביעות הרצון מהחיים: גידול – חיובי.

המדד מציג רמת שביעות רצון גבוהה מאוד אצל החרדים: 98 אחוזים מהם מרוצים מהחיים, לעומת 90 אחוזים אצל יהודים שאינם חרדים ו-81 אחוזים אצל ערבים. יצוין כי שיעור כה גבוה של שביעות רצון מהחיים חריג גם בנוף הבינלאומי. לשם השוואה, סקר הערכים העולמי אשר נערך בלמעלה ממאה מדינות מצא כי שיעור שביעות הרצון מהחיים הגבוה ביותר נמדד בדנמרק, שווייץ ושוודיה, שבהן השיעור מגיע ל-96 אחוזים⁵⁷. השיעור הגבוה של שביעות רצון מהחיים מתואם עם האמונה הדתית הדוגלת בראייה חיובית ובהסתפקות במועט⁵⁸.

תרשים < 33 שיעור שבעי הרצון מהחיים

לפי מין, בני 20 ומעלה, שנת 2016

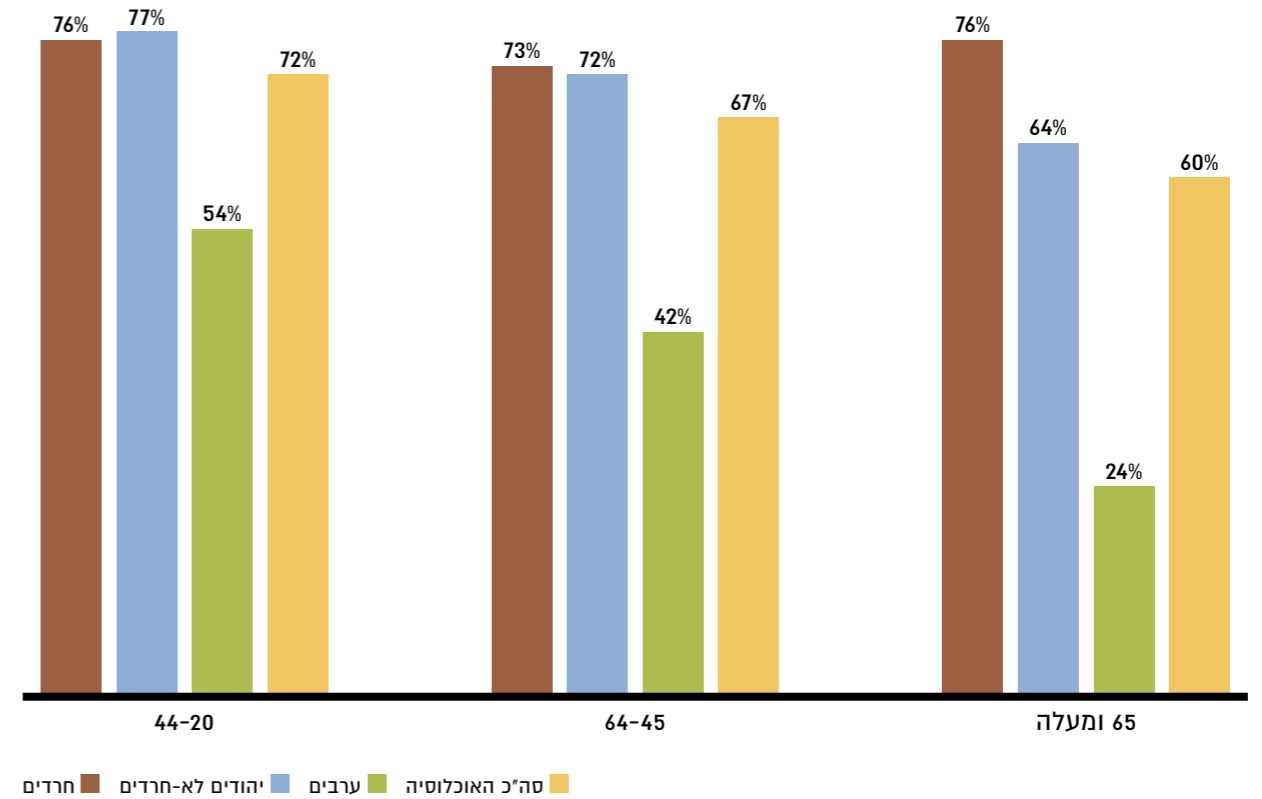

■ סה"כ האוכלוסיה ■ ערבים ■ יהודים לא-חרדים ■ חרדים

מקור: ניצה (קלינר) קסיר ודמיטרי רומנוב, המכון החרדי למחקרי מדיניות. נתונים: הסקר החברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2016 (חרדים – לפי הגדרה עצמית).

תרשים < 32 שיעור המצליחים להתמודד עם בעיותיהם

לפי גיל, בני 20 ומעלה, שנת 2016

■ סה"כ האוכלוסיה ■ ערבים ■ יהודים לא-חרדים ■ חרדים

מקור: ניצה (קלינר) קסיר ודמיטרי רומנוב, המכון החרדי למחקרי מדיניות. נתונים: הסקר החברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2016 (חרדים – לפי הגדרה עצמית).

57 <http://www.worldvaluessurvey.org/WVSDocumentationWV6.jsp>, נצפה לאחרונה 19.2.2018.

58 ההסתפקות במועט היא ערך חשוב הנגזר מהאתוס המכונן של "חברת הלומדים" החרדית – לימוד תורה – ומאפשר את קיומה בפועל של חברת הלומדים, אשר מקדישה את זמנה ללימוד ולא לפרנסה וממילא צריכה להסתפק במועט. דברי המשנה (אבות ו, ד): "כך היא דרכה של תורה, פת במלח תאכל ומים במשורה תשתה ועל הארץ תישן וחיי צער תחיה ובתורה אתה עמל", מצוטטים שוב ושוב על ידי מנהיגי הציבור החרדי כאות ומופת לאורח החיים הרצוי. ראו למשל את דבריהם של מנהיגי הציבור החרדי הליטאי אצל אלישיב, התשע"ג. על "חברת הלומדים" ראו פרידמן, 1991.

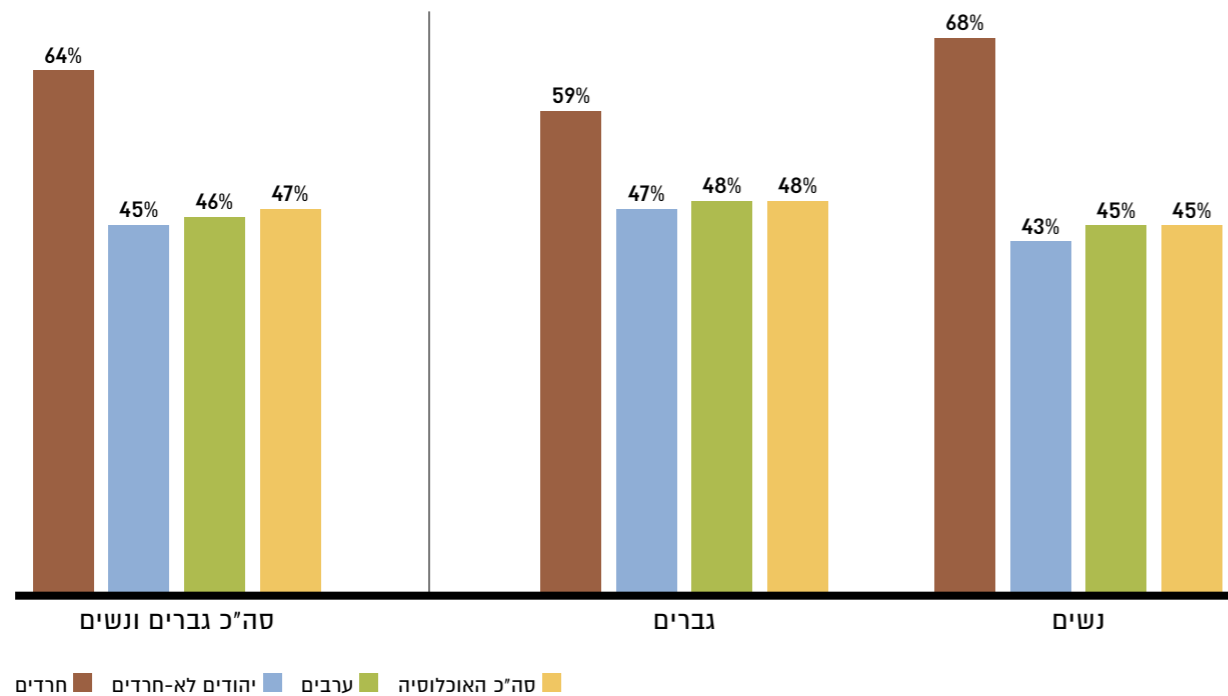
ציפיות לשיפור בחיים בעתיד (אופטימיות)

אופטימיות מתבטאת בציפיות לשיפור בחיי הפרט בעתיד, לעומת ציפיות לחוסר שינויים או להרעה של המצב בעתיד. בסקר החברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה נשאלים הפרטים על הציפיות שלהם לעתיד באופן כללי ועל הציפיות לגבי מצבם הכלכלי. מאחר ששיעור החרדים המצפים לחיים טובים יותר בעתיד משיק ל-100 אחוזים ואינו משתנה משנה לשנה, כמדד לאופטימיות ייעשה שימוש בציפיות לגבי המצב הכלכלי. נוסח השאלה הוא: "בשנים הקרובות, האם את/ה חושב/ת שבהשוואה להיום מצבך הכלכלי: יהיה יותר טוב / לא ישתנה / יהיה פחות טוב?".

קריאת מדד ציפיות לשיפור בעתיד (אופטימיות): גידול – חיובי.

מצוקה כלכלית עשויה להיות מלווה במבט פסימי לעתיד, אולם לא כך הם פני הדברים בציבור החרדי. במענה לשאלה על ציפיות לעתידם הכלכלי, 64 אחוזים מהחרדים היו אופטימיים בשנת 2016 וציפו שמצבם ישתפר, לעומת 45 אחוזים בקרב יהודים שאינם חרדים ו-46 אחוזים בקרב ערבים. עוד ראוי לציין שאצל החרדים האופטימיות נמצאת במגמת עלייה לאורך התקופה, ואילו בקבוצות האחרות לא מדובר במגמה עקבית על פני השנים.

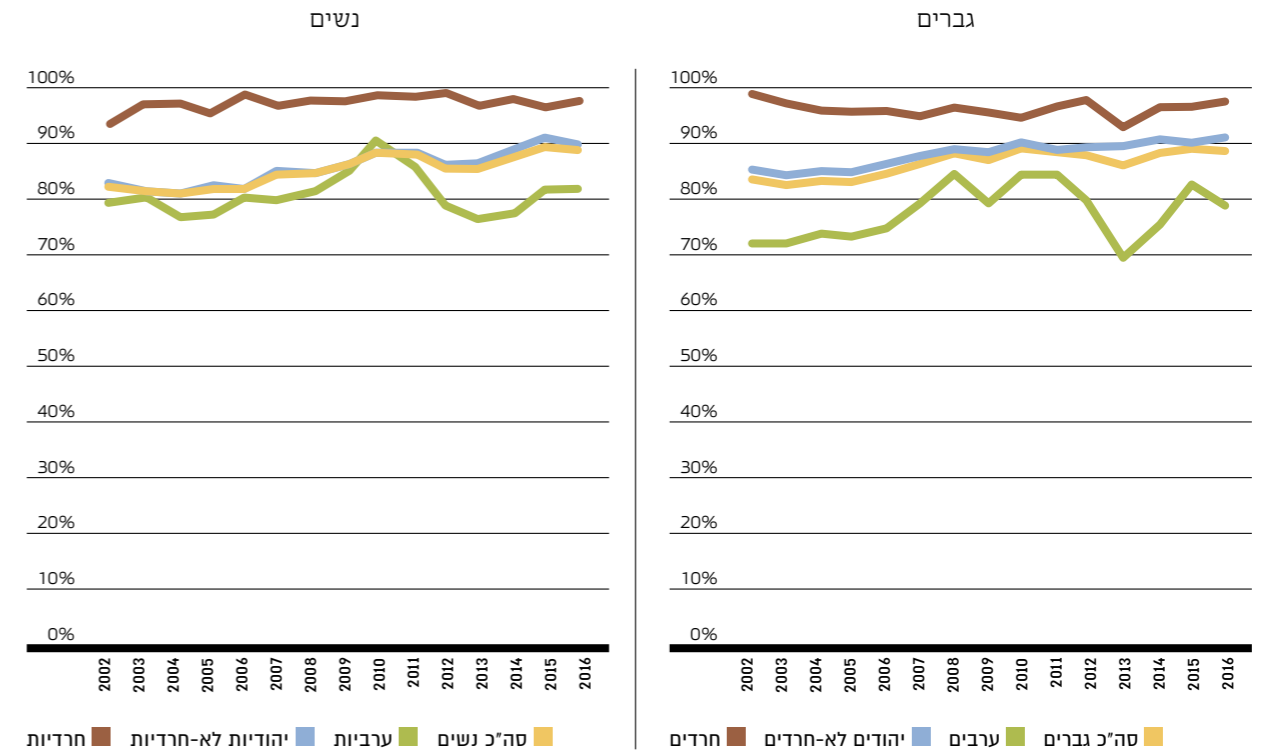
תרשים < 35 שיעור המצפים לשיפור במצבם הכלכלי בעתיד לפי מין, בני 20 ומעלה, שנת 2016

מקור: ניצה (קלינר) קסיר ודמיטרי רומנוב, המכון החרדי למחקרי מדיניות. נתונים: הסקר החברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2016 (חרדים – לפי הגדרה עצמית).

לאורך השנים עלתה רמת שביעות הרצון של יהודים לא חרדים והצטמצם הפער בינם לבין החרדים. מבין כל הקבוצות רמת שביעות הרצון הנמוכה ביותר היא בחברה הערבית.

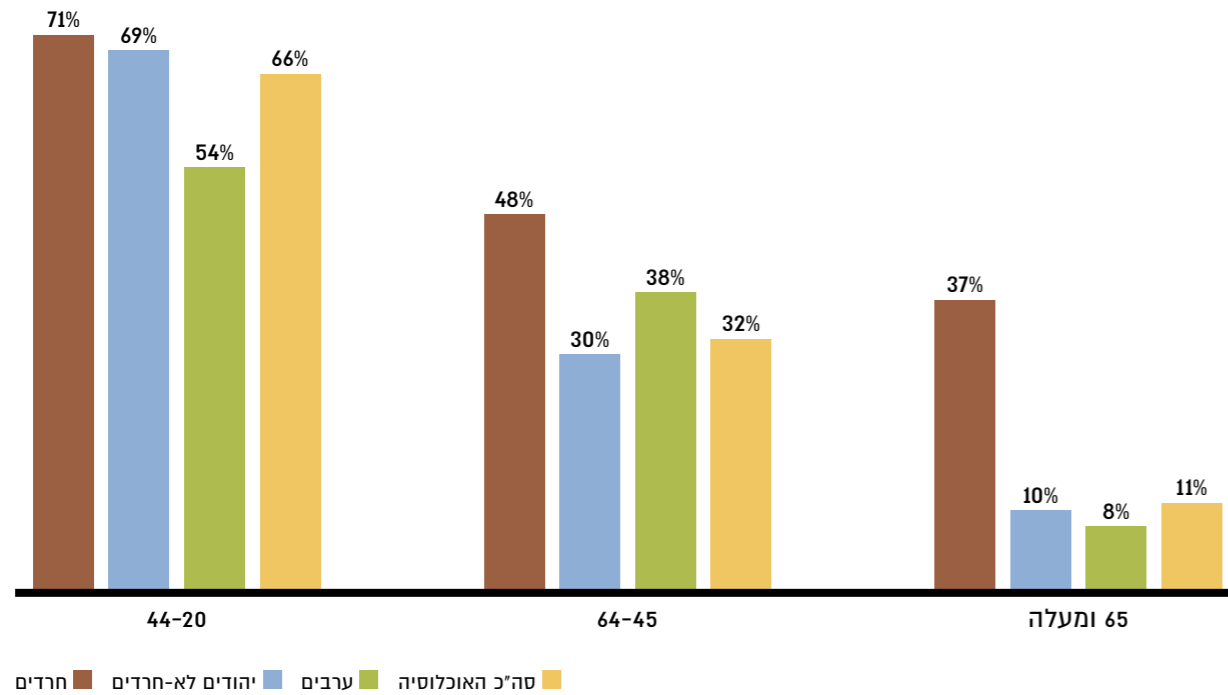
תרשים < 34 שיעור שבעי הרצון מהחיים לפי מין, בני 20 ומעלה, שנים 2002-2016

מקור: ניצה (קלינר) קסיר ודמיטרי רומנוב, המכון החרדי למחקרי מדיניות. נתונים: הסקר החברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2002-2016 (חרדים – לפי הגדרה עצמית).

תרשים < 37 שיעור המצפים לשיפור במצבם הכלכלי בעתיד

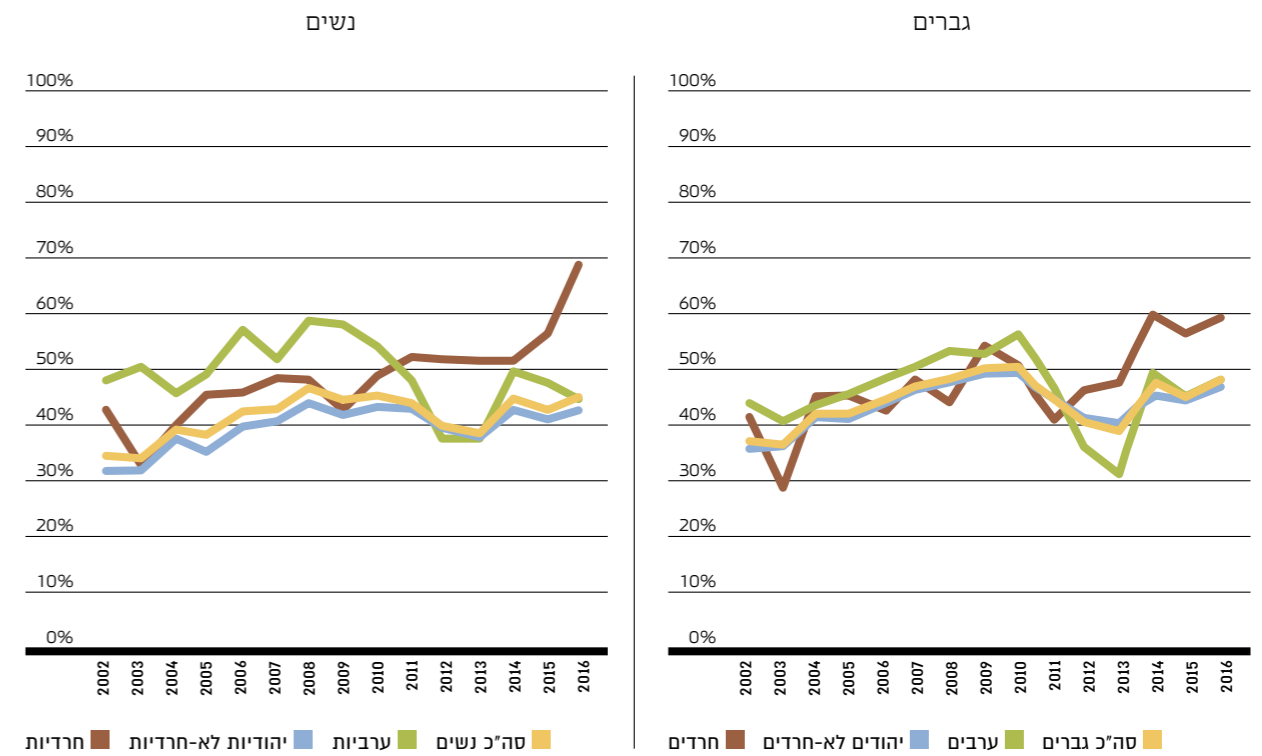
לפי גיל, בני 20 ומעלה, שנת 2016

מקור: ניצה (קלינר) קסיר ודמיטרי רומנוב, המכון החרדי למחקרי מדיניות.
נתונים: הסקר החברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2016 (חרדים – לפי הגדרה עצמית).

תרשים < 36 שיעור המצפים לשיפור במצבם הכלכלי בעתיד

לפי מין, בני 20 ומעלה, שנים 2002-2016

מקור: ניצה (קלינר) קסיר ודמיטרי רומנוב, המכון החרדי למחקרי מדיניות.
נתונים: הסקר החברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2002-2016 (חרדים – לפי הגדרה עצמית).

בכל קבוצות האוכלוסייה שיעור המצפים לשיפור במצב הכלכלי הולך ודועך עם הגיל. בקרב בני 20-44 שיעור האופטימיים דומה בקרב החרדים והיהודים שאינם חרדים (סביב 70 אחוזים), בשעה שבקבוצת הגיל 45-64 כמחצית מהחרדים אופטימיים לעומת 30 אחוזים מהיהודים שאינם חרדים. הפער מתרחב אף יותר בקבוצת בני 65 ומעלה, שבה 37 אחוזים מהחרדים אופטימיים לעומת 10 אחוזים מהיהודים שאינם חרדים.

תחושת בדידות

תחושת בדידות היא סממן לחוסר רשתות תומכות עבור הפרט. משפחה, חברים, עמיתים לעבודה, מעורבות בקהילה ופעילות התנדבותית – כל אלה מספקים תמיכה לאדם בשעת מצוקה או משבר ופותחים לו אפיקים שונים להגשמה עצמית ולניהול חיים מלאים יותר. רפיון רשתות תמיכה אלה מגביר תחושות של בדידות ושל חוסר אונים, ומחזק את הפרט בדעה ש"אין על מי לסמוך". מצבים אלה, ככל שמתגברת שכיחותם, עלולים לפגוע ברווחתו של הפרט וביכולתו להתמודד עם בעיות ולהתקדם בחיים. המדד בנוי על השאלה בסקר החברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה שלשונה "האם יש מצבים שבהם את/ה מרגיש/ה בדידות?", והוא מחושב לפי שיעור המשיבים המציינים שהדבר מתרחש "לעיתים קרובות" או "לפעמים מדי פעם".

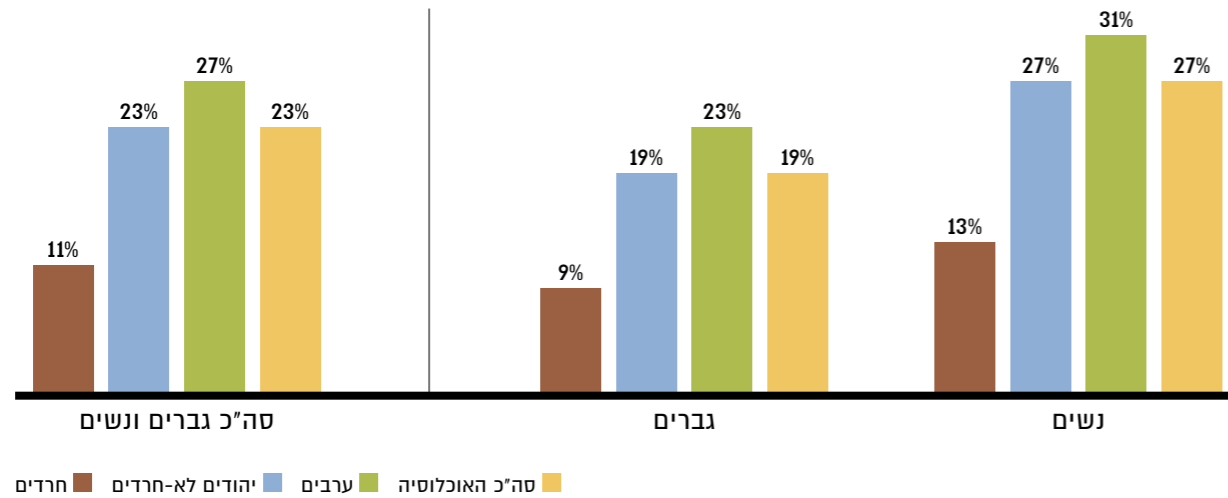
קריאת מדד תחושת בדידות: קיטון – חיובי.

תחושת הבדידות אינה רווחת בחברה החרדית – רק 11 אחוזים מדווחים על התופעה, לעומת 23 אחוזים אצל יהודים שאינם חרדים ו-27 אחוזים אצל ערבים. הסיבות לכך רבות ומגוונות, אך ללא ספק משקל מרכזי יש לשלושה מעגלים סביב הפרט – המשפחה, המעורבות בחיי הקהילה והלכידות סביב האמונה⁵⁹. הציבור החרדי ייחודי בנכונותו להשתתף ולתמוך בבני הקהילה בכל הנדרש בצורת תרומות, התנדבות, סיוע והיוועצות ברבנים. תחושת הבדידות אינה פונקציה פשוטה של גודל המשפחה, אלא נובעת מטיב היחסים ומעוצמת התמיכה שאדם מקבל מהסובבים אותו. הרי אפשר להרגיש בדידות במשפחה גדולה כקטנה, ולעומת זאת אדם בודד לא בהכרח מרגיש בדידות בזכות ריבוי קשריו החברתיים. לראיה, הציבור הערבי מתאפיין במשפחה גרעינית גדולה כמו הציבור החרדי, אך שיעור החשים בדידות בציבור ראשון גבוה פי 2.5 מהשיעור בקרב הציבור השני. "הרכיב הסודי" הוא הזמינות והצפיפות של רשתות חברתיות וקהילתיות שבהן פרט יכול למצוא תמיכה ועידוד בעת הצורך.

בכל קבוצות האוכלוסייה שיעור הנשים החשות בדידות גבוה יותר משיעור הגברים, והדבר נכון גם לחרדים (13 אחוזים לעומת 9 אחוזים).

תרשים < 38 שיעור המרגישים תחושת בדידות

לפי מין, בני 20 ומעלה, שנת 2016

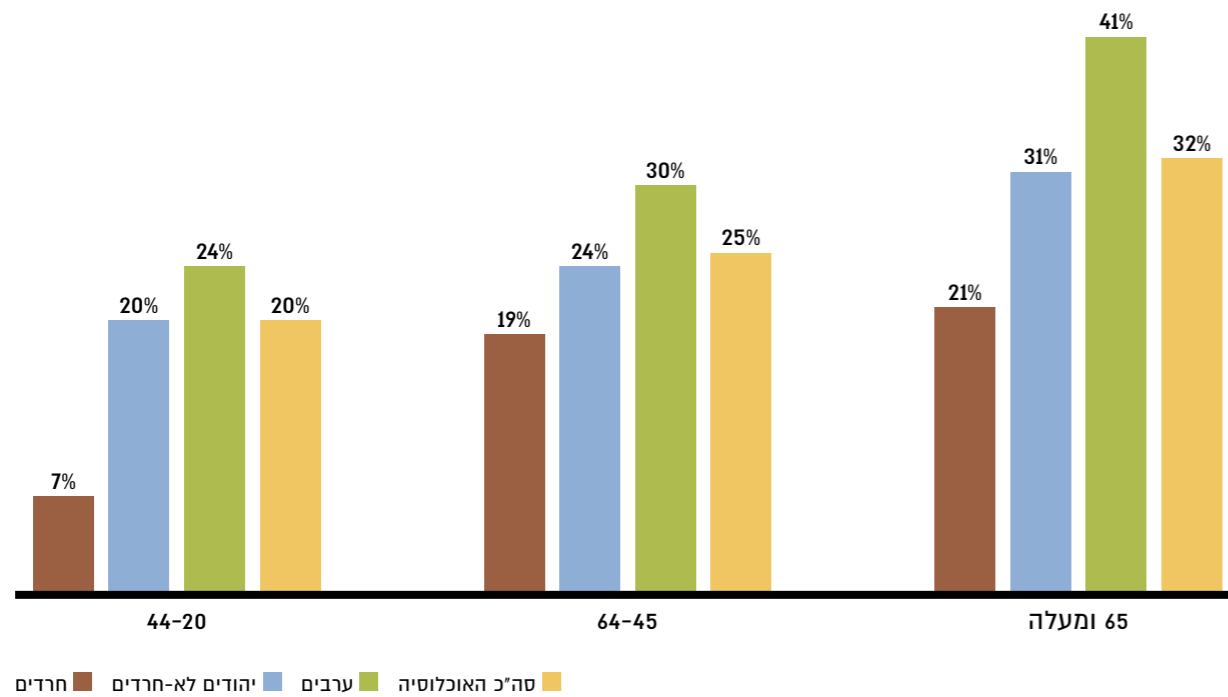
מקור: ניצה (קלינר) קסיר ודמיטרי רומנוב, המכון החרדי למחקרי מדיניות.
נתונים: הסקר החברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2016 (חרדים – לפי הגדרה עצמית).

בסקירה של ציר הזמן, לאורך השנים ניכרת מגמת ירידה בשיעור החשים בדידות בכל קבוצות האוכלוסייה, הן בקרב נשים והן בקרב גברים. ראוי לציין כי במגזרים האחרים יורד השיעור באופן חד יותר מאשר בקרב החרדים.

59 לפי הסוציולוג אמיל דורקהיים לדת שלוש פונקציות חשובות: הקניית משמעות ותכלית, לכידות חברתית ופיקוח חברתי. שתי הפונקציות הראשונות מסייעות להקטנת תחושת הבדידות. להרחבה ראו Durkheim, 1915.

תרשים < 40 שיעור המרגישים תחושת בדידות

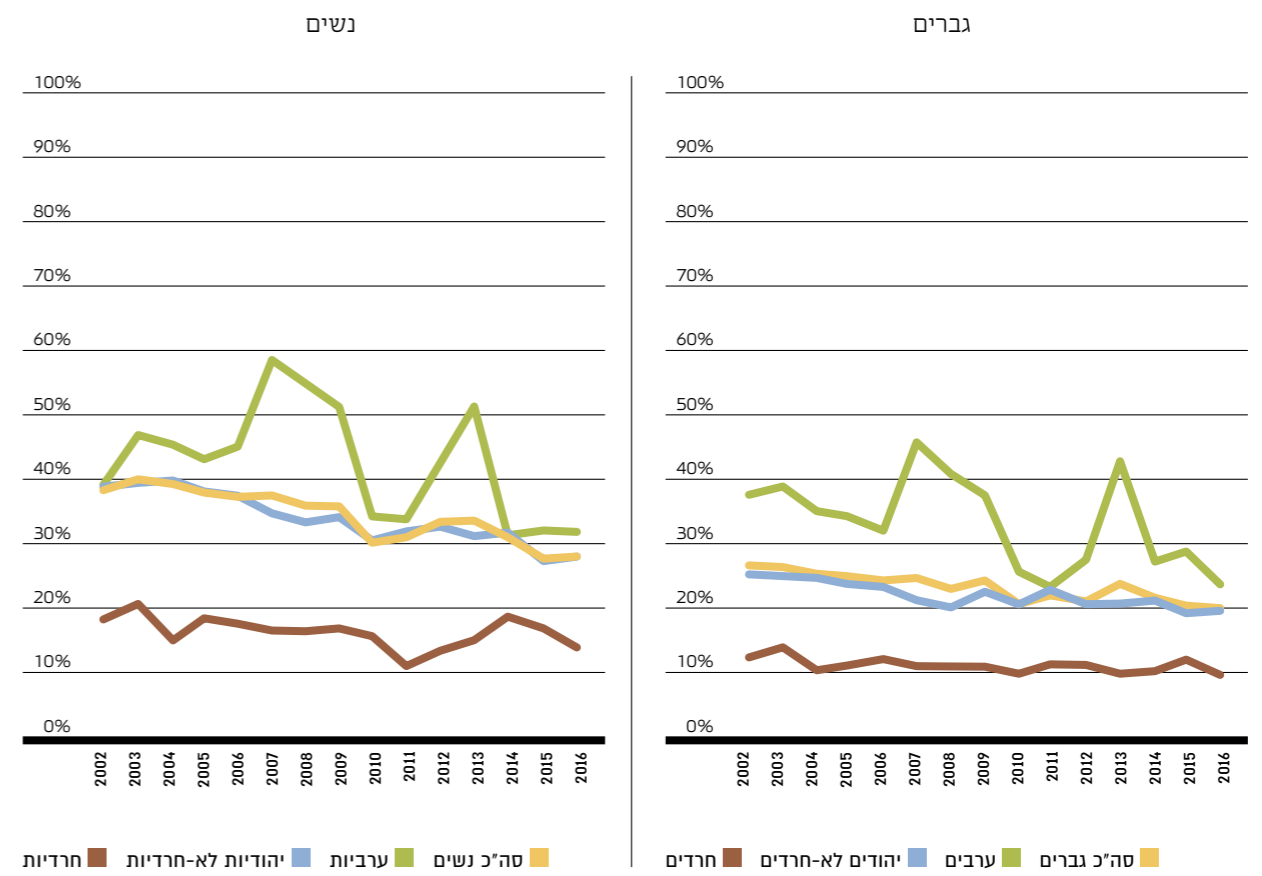
לפי גיל, בני 20 ומעלה, שנת 2016

מקור: ניצה (קלינר) קסיר ודמיטרי רומנוב, המכון החרדי למחקרי מדיניות.
נתונים: הסקר החברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2016 (חרדים - לפי הגדרה עצמית).

תרשים < 39 שיעור המרגישים תחושת בדידות

לפי מין, בני 20 ומעלה, שנים 2002-2016

מקור: ניצה (קלינר) קסיר ודמיטרי רומנוב, המכון החרדי למחקרי מדיניות.
נתונים: הסקר החברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2002-2016 (חרדים - לפי הגדרה עצמית).

עם הגיל תחושת הבדידות מתגברת בכל קבוצות האוכלוסייה. אצל חרדים השיעור עולה מ-7 אחוזים בקרב בני 20- עד 44 אחוזים בקרב בני 64-45 ו-21 אחוזים בקרב בני 65 ומעלה.

תחושת אפליה על רקע הדת

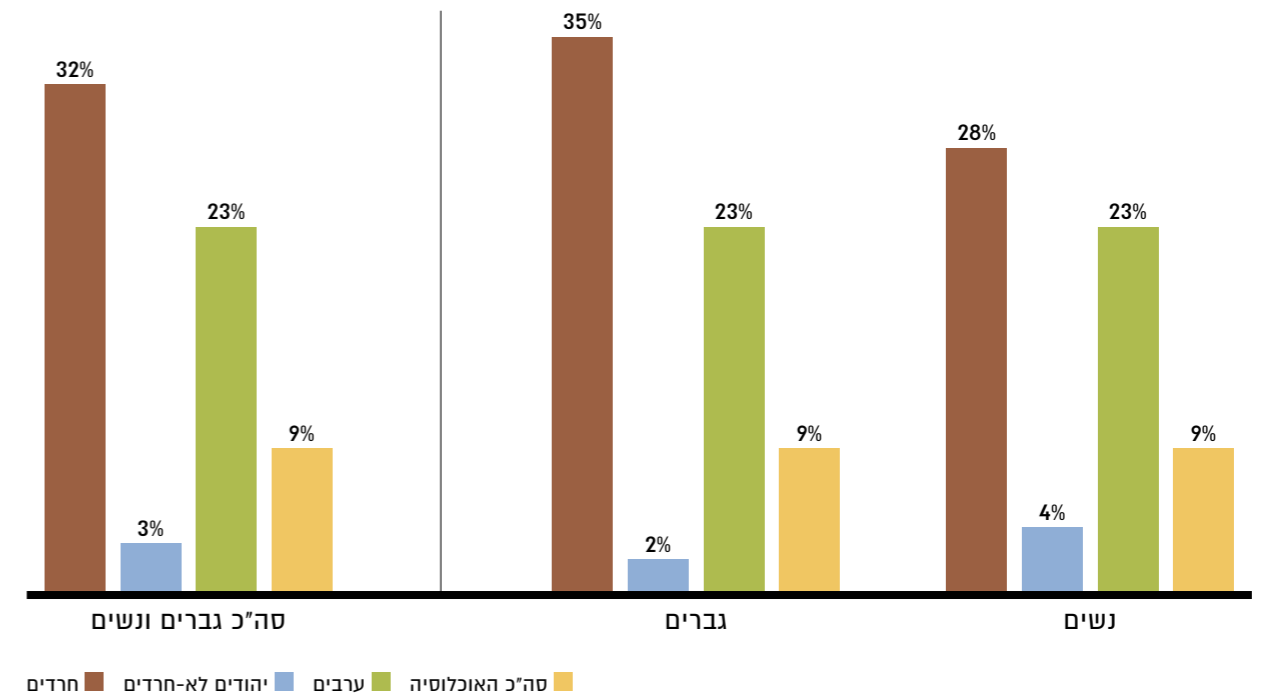
המדד מציג את שיעור המשיבים בחיוב על השאלה מהסקר החברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה: "בשנים-עשר החודשים האחרונים האם חשת אפליה בגלל הדת, האמונה שלך?" השאלה הוצבה בשני הסקרים האחרונים, 2015 ו-2016, על רקע אירועים חוזרים ונשנים של מתיחות רבה בין חרדים לקבוצות אחרות באוכלוסייה. איכות החיים ורווחת האוכלוסייה גבוהות יותר בחברה שוויונית, סובלנית ומקבלת, שבה שום קבוצה אינה מרגישה מופלית ומודרת בגלל דת, לאום, צבע עור או כל מאפיין אחר.

קריאת מדד תחושת אפליה על רקע הדת: קיטון – חיובי.

כשליש מהחרדים (בני ה-20 ומעלה) מרגישים אפליה על רקע דתי. נתון זה גבוה לאין שיעור משל יהודים שאינם חרדים (3 אחוזים), ואף גבוה משיעור החשים אפליה בקרב ערבים (23 אחוזים). גברים חרדים מרגישים אפליה בשיעור גבוה יותר מנשים חרדיות (35 לעומת 28 אחוזים, בהתאמה). אפשר לשער כי הגורמים לכך טמונים במחלוקת ציבורית סביב השירות הצבאי, הקצאת משאבים בחינוך והשתתפות בשוק העבודה. עם זאת, המצב שבו מחלוקת תפיסתית גולשת לפסי עוינות ואפליה כלפי קבוצה כלשהי אינו מקובל בחברה דמוקרטית סובלנית.

תרשים < 41 שיעור החשים אפליה על רקע דתי

לפי מין, בני 20 ומעלה, שנת 2016

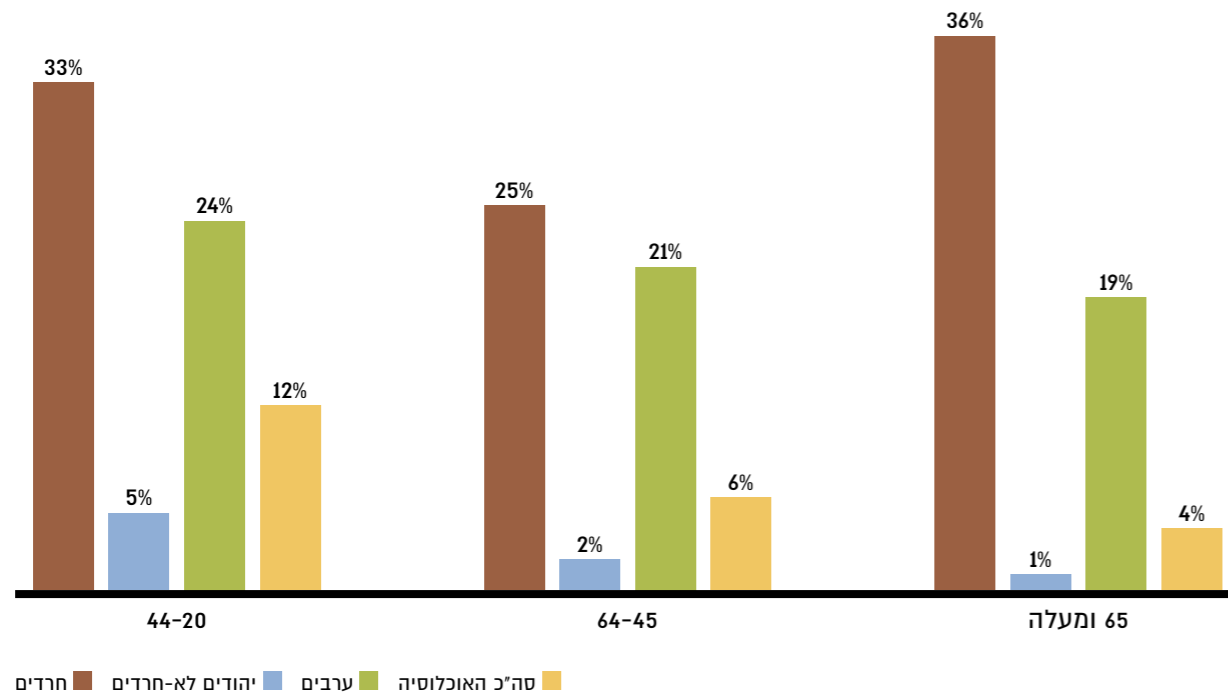

מקור: המכון החרדי למחקרי מדיניות. נתונים: הסקר החברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2016 (חרדים – לפי הגדרה עצמית).

תחושת האפליה על רקע דתי בקרב החרדים יורדת במעבר מקבוצת הגיל 20-44 לקבוצת הגיל 45-64, אך מתגברת בקרב בני 65 ומעלה, להבדיל מהקבוצות האחרות באוכלוסייה שבהן השיעור פוחת בהדרגה עם הגיל.

תרשים < 42 שיעור החשים אפליה על רקע דתי

לפי גיל, בני 20 ומעלה, שנת 2016

מקור: המכון החרדי למחקרי מדיניות. נתונים: הסקר החברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2016 (חרדים – לפי הגדרה עצמית).

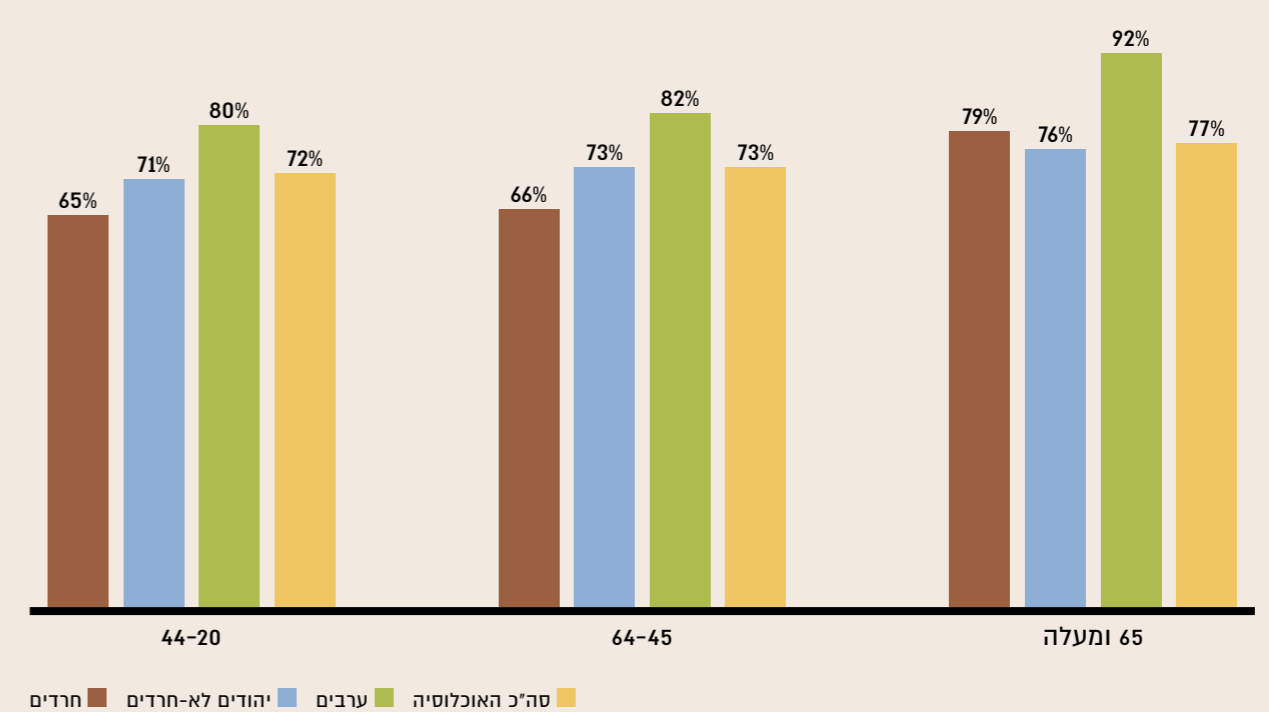
תיבה ד – אושר בקשרי משפחה

אושר ושביעות רצון מחיי המשפחה הם, ללא ספק, מהגורמים החשובים לרווחת הפרט. בסקר החברתי נמצא באופן עקבי ששביעות הרצון מחיי המשפחה בכל הקבוצות גבוהה מאוד – משיקה ל-100 אחוזים – ואינה משתנה על פני השנים. לכן, מדד זה כשלעצמו אינו אינפורמטיבי לצורך השוואה בין הקבוצות ולמעקב על פני זמן. על מנת לאבחן "גוונים של אושר" אנו מציגים להלן כמה מדדים המעידים על היחסים בין קרובי משפחה ועל סובלנות בתוך המשפחה.

הסקר החברתי לשנת 2009 העמיק לחקור בנושא קשרי המשפחה. מהסקר עולה שכשני שלישים מהחרדים נמצאים בקשר שוטף (נפגשים לפחות פעם בשבוע) עם בני המשפחה שאינם גרים עימם. שיעור זה נמוך במעט בהשוואה לקבוצות האחרות, ובפרט בהשוואה לערבים – 73 אחוזים אצל יהודים שאינם חרדים ו-81 אחוזים אצל ערבים. בכל קבוצות האוכלוסייה, בני המשפחה המבוגרים שומרים על הקשר ביתר שאת.

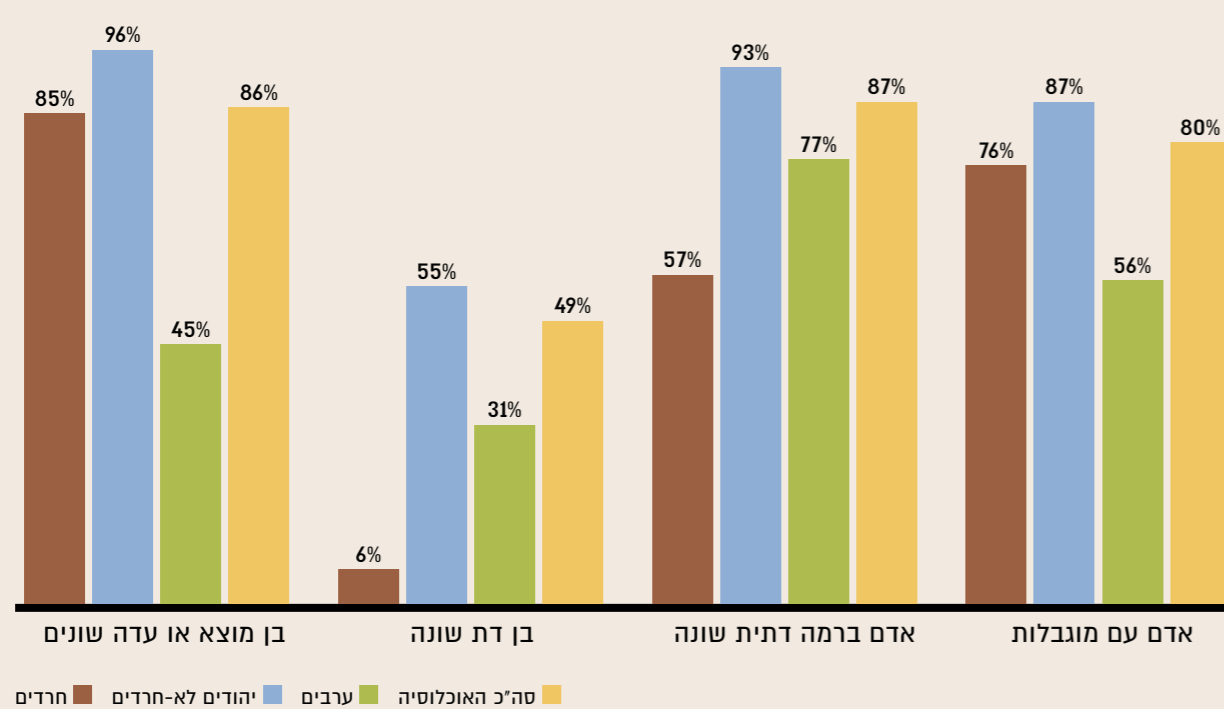
בניגוד לדעה הרווחת על החברה החרדית כחברה סגורה ומקובעת בדעותיה, המחולקת לעדות וחצרות עם גבולות וחומות ביניהן, מנתוני הסקר החברתי מצטיירת תמונה אחרת. כ-85 אחוזים מהחרדים דיווחו שהם מוכנים לקבל למשפחתם בני מוצא או עדה השונים משלהם; עם זאת, ההומוגניות הרבה בנישואין בתוך העדות והקבוצות השונות מלמדת יותר מכול על עולם הערכים שלהם (ייתכן שההתייחסות החיובית של חלק מהמשיבים נגעה לנכונות לקבל למשפחתם אדם המשתייך לפלג חרדי אחר). כמו כן, שיעור זה נמוך יחסית ל-96 אחוזים בקרב יהודים לא חרדים, אך גבוה פי שניים כמעט מהשיעור אצל ערבים. חתונה עם בני דת אחרת נתפסת, כצפוי, כאירוע בלתי אפשרי שהחרדים אינם מוכנים לקבלו⁶⁰, לעומת 55 אחוזים בקרב יהודים שאינם חרדים שמוכנים לקבלו. יותר ממחצית מהחרדים (57 אחוזים) מוכנים לקבל למשפחתם בעלי רמת דתיות שונה משלהם, לעומת 93 אחוזים מהיהודים הלא חרדים. כשלושה רבעים מהחרדים (76 אחוזים) מוכנים לקבל במשפחה אנשים עם מוגבלויות, וגברים חרדים מוכנים לכך יותר מנשים חרדיות.

תרשים 43 < שיעור הנמצאים בקשר תדיר עם המשפחה לפי גיל, בני 20 ומעלה, שנת 2009

מקור: ניצה (קלינר) קסיר ודמיטרי רומנוב, המכון החרדי למחקרי מדיניות. נתונים: הסקר החברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2009 (חרדים – לפי הגדרה עצמית).

תרשים 44 < שיעור בעלי הנכונות לקבל בן משפחה המתחנן עם אדם בעל מאפיינים שונים בני 20 ומעלה, שנת 2014

מקור: ניצה (קלינר) קסיר ודמיטרי רומנוב, המכון החרדי למחקרי מדיניות. נתונים: הסקר החברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2014 (חרדים – לפי הגדרה עצמית).

קשרי דם וערכים משותפים הם הגורמים המלכדים את המשפחה. עם נישואי הילדים מצטרפים למשפחה אנשים זרים. פתיחות להידברות ומוכנות לקבל באהבה את האחר, יהיו מוצאו ודעותיו אשר יהיו, והנכונות לשלב את האחר בחיק המשפחה וליישב מחלוקות בלתי נמנעות בסובלנות ובדרכי נועם עוזרות למשפחה לצמוח ולהתפתח, תוך שמירה על ערכי היסוד המהבירים בני דורות שונים ובני דעות מגוונים למשפחה אחת.

60 ככל הנראה החרדים שהשיבו בחיוב לשאלה זו לא התכוונו לנכונות לקבל בן דת אחרת למשפחתם, אלא לנכונות לקבל את בן המשפחה אף על פי שהתחנן עם בן דת אחרת.

חינוך והשכלה

שנות לימוד

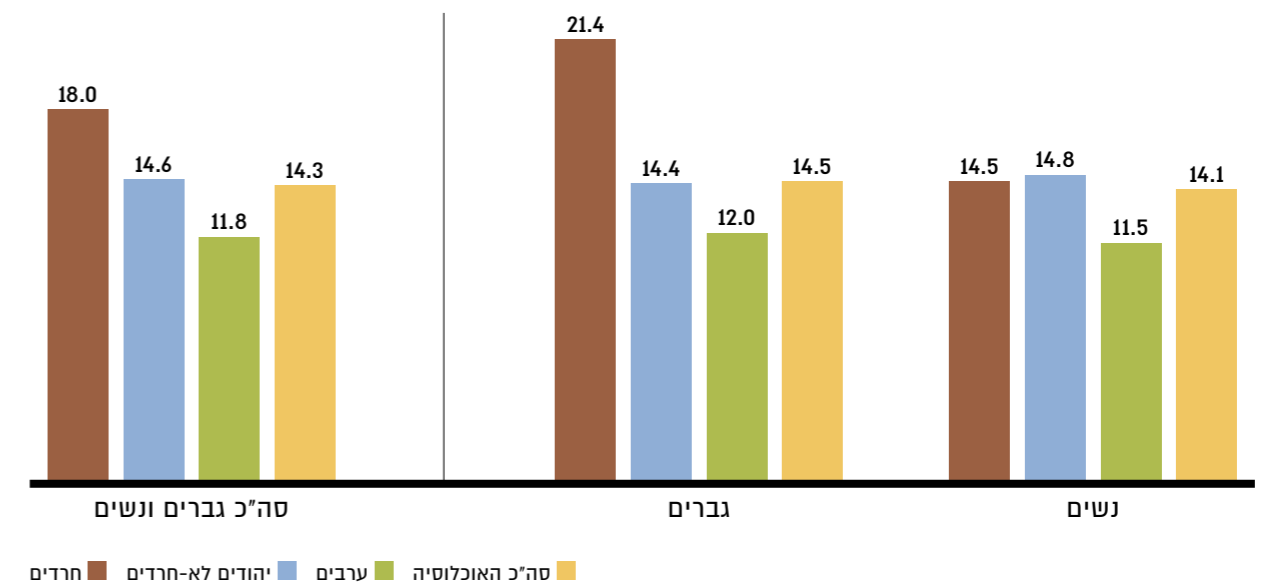
מספר שנות הלימוד הוא מדד היסטורי לאפיון ההשכלה, והוא משלים את שני המדדים הנוספים המובאים בהמשך – שיעור בעלי תעודת בגרות או תעודה גבוהה יותר ושיעור בעלי תעודה אקדמית. בעבר היה נהוג למדוד את ההשכלה של הפרט לפי מספר שנות הלימוד, מתוך תפיסה כי מי שהיו בידיו 12 שנות לימוד נחשב "משכיל". עם צמיחתה של מערכת ההשכלה הגבוהה ההמונית בחמישים השנים האחרונות הפכה מדידה זו לרלבנטית פחות, מפני שהנתונים החשובים הם נושא הלימודים, מסגרת הלימוד ומועד הלימוד, ולא רק משך תקופת הלימודים. עם זאת, התהליך המודרני של שדרוג מתמיד של השכלה ומיומנויות, הנובע מתפיסת למידה לאורך החיים (long-life learning), משתקף יותר במדד של שנות לימוד מאשר במדד של זכאות לתעודה גבוהה או לתעודה אקדמית. זאת משום שכיום אנשים מחליפים מקצוע ורוכשים תארים מקבילים, או לומדים במערכת קורסים מקצועיים ללא קבלת תעודה אקדמית נוספת. עם זאת לא כל למידה מטרתה רכישה ושדרוג הכישורים בשוק העבודה – כך למשל, בחברה החרדית לימודי קודש בישיבות השונות מעלים את שנות הלימוד, אך למידה זו אינה מעניקה ידע ומיומנויות הנדרשות בשוק העבודה הכללי וזו גם אינה מטרתה.

קריאת מדד שנות לימוד: גידול – חיובי.

מספר שנות הלימוד הממוצע אצל חרדים (18.0) גבוה לעומת קבוצת האוכלוסייה האחרות בשל מספר שנות לימוד גבוה במיוחד אצל גברים (21.4), המשקף, כאמור, את לימוד התורה לאורך החיים. לנשים חרדיות וליהודיות לא חרדיות מספר שנות לימוד דומה (כ-14.5), גבוה מזה של ערביות (11.5).

תרשים < 45 מספר שנות לימוד

לפי מין, גילים 25-64, שנת 2016

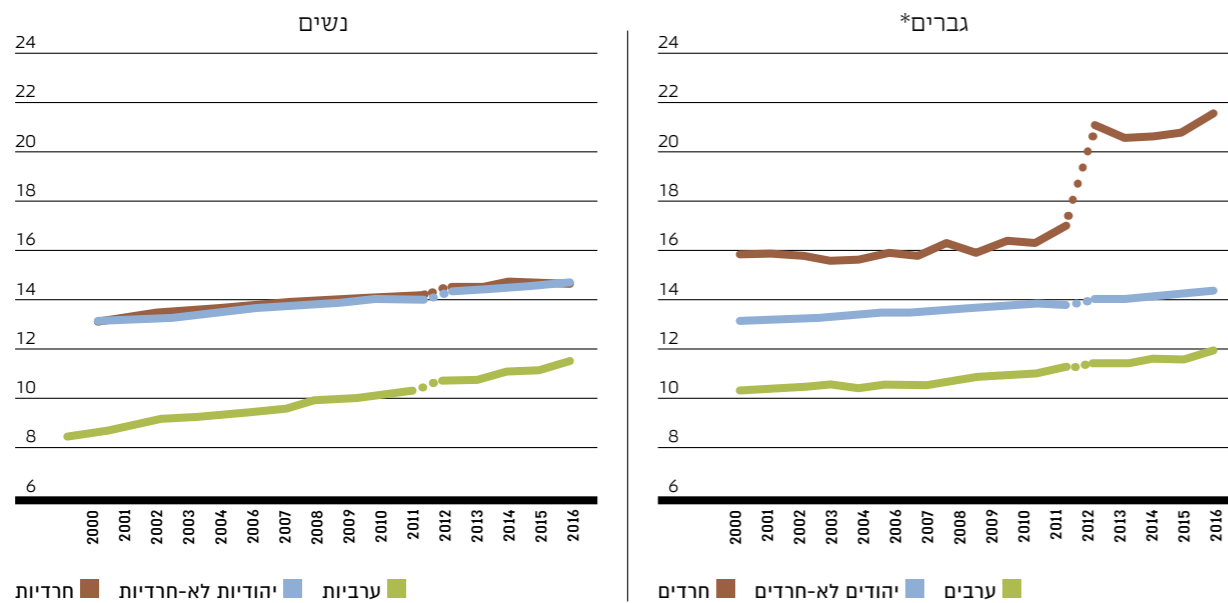

מקור: ניצה (קלינר) קסיר ודמיטרי רומנוב, המכון החרדי למחקרי מדיניות. נתונים: סקר כוח אדם של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2016. (חרדים – לפי הגדרה עצמית).

לאורך השנים חל גידול במספר שנות הלימוד בכל הקבוצות למעט גברים חרדים, אצלם השינוי יחסית זניח. בעיקר בולטת העלייה בקרב החברה הערבית ובקרב נשים ערביות באופן מיוחד.

תרשים < 46 מספר שנות לימוד

לפי מין, גילים 25-64, שנים 2000-2016

מקור: ניצה (קלינר) קסיר ודמיטרי רומנוב, המכון החרדי למחקרי מדיניות.

נתונים: סקר כוח אדם של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2000-2016. (חרדים – לפי הגדרת בית הספר האחרון).

* בשנת 2012 שונה סקר כוח אדם ויש שבר בסדרה. מבחינה של התפלגות שנות הלימוד לפי הנתונים של סקרי כוח אדם נראה שבניגוד לעבר, השכלה תורנית (לפחות בסוגים שונים) נספרת במניין שנות הלימוד החל מהסקר של שנת 2012.

בדרך כלל שיעור התעסוקה גדל ככל שההשכלה גבוהה יותר, משום שרכישת השכלה מוסיפה ליכולת ההשתכרות של הפרט ושכר פוטנציאלי גבוה יותר גורם להשתתפות בשוק העבודה. לפיכך, בכל קבוצת גיל מספר שנות הלימוד אצל מועסקים גבוה יותר מאשר אצל לא מועסקים. הדבר נכון ליהודים שאינם חרדים ולערבים, וגם לנשים חרדיות. לעומת זאת בקרב הגברים החרדים הקשר הפוך: בקבוצת הגיל 25-34 מספר שנות הלימוד הממוצע עומד על 17.8 שנות לימוד בקרב המועסקים, לעומת 21.5 שנות לימוד אצל הלא מועסקים, ובקבוצת הגיל 35-44 מספר שנות הלימוד הוא 20.8 לעומת 26.3, בהתאמה. הסיבה לכך היא שגברים חרדים לומדים במסגרות חינוך הנמשכות מעבר לגיל החינוך הרגיל (הגיל החציוני באוכלוסייה הכללית לסיום תואר ראשון הוא 26). לימודי התורה של גברים חרדים בגיל מבוגר מגדילים את מספר שנות הלימוד, אך שנות לימוד אלה אינן נושאות לרוב ערך בשוק העבודה, ובשל כך המתאם בין שנות לימוד ותעסוקה הוא שלילי עבור גברים חרדים. בתפיסה הכלכלית, לימודים מביאים שתי תועלות – כמוצר צריכה וכמוצר השקעה. לימודים שנועדו לשם העלאת כושר ההשתכרות הם מוצר השקעה ואילו לימודים המעניינים את האדם אך אינם תורמים לכושר ההשתכרות שלו הם מוצר צריכה. גברים חרדים שאינם משתלבים בשוק העבודה רואים את לימודי הקודש בישיבה ובכולל לא כאמצעי להגדלת כושר ההשתכרות אלא כהכרח אישי וחברתי שמספק תועלת רוחנית, חינוכית ואינטלקטואלית כשלעצמו.

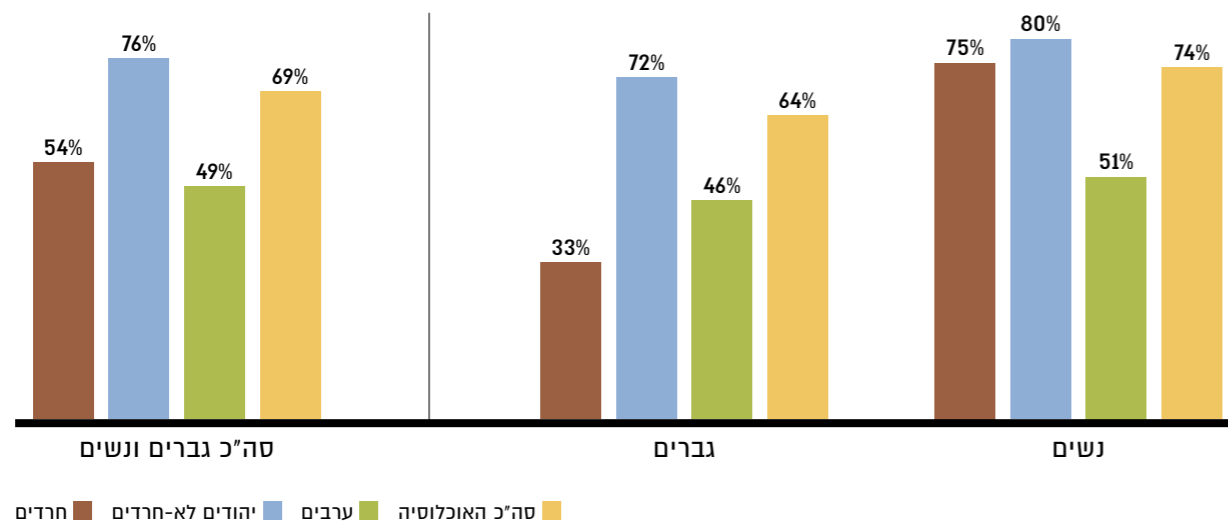
זכאות לתעודת בגרות או לתעודה גבוהה יותר

רכישה של הון אנושי ושדרוגו המתמיד הם הגורמים המרכזיים להשתלבות מוצלחת בשוק העבודה המודרני ולהתאמה לצרכיו המשתנים. תהליך זה מתרחש באמצעות למידה ורכישת מיומנויות במסגרות פורמליות, שמעניקות תעודות, ובלמידה בלתי-פורמלית במקום העבודה ומחוצה לו. בעבר נחשבה תעודת בגרות כמספקת להשתלבות בשוק העבודה במשרה במעמד בינוני ומעלה. לא כך כיום, כאשר תעודת בגרות רגילה אף אינה מספיקה לשם עמידה בדרישות הסף של האוניברסיטאות. שיעור בעלי ההשכלה האקדמית באוכלוסייה נמצא בעשורים האחרונים בעלייה מתמדת, ובתוכו עולה שיעור בעלי התארים המתקדמים (שני ושלישי). מגמות אלה הן בגדר מענה לדרישות שוק העבודה לכוח אדם משכיל יותר ובעל מיומנויות גבוהות יותר, שמסוגל לתפקד בסביבה טכנולוגית מורכבת וליישם חידושים נדרשים. בימינו אנו, בחברה הישראלית הצומחת בזכות ההון האנושי, קלושים הסיכויים של מחזיקי תעודת בגרות ללא לימודים מתקדמים יותר להתקדם בשוק העבודה ולהתפרנס היטב.

קריאת מדד שיעור בעלי תעודת בגרות או תעודה גבוהה יותר: גידול – חיובי.

שיעור בעלי תעודת הבגרות או תעודה גבוהה יותר בקרב החרדים עמד בשנת 2016 על 54 אחוזים, לעומת 76 אחוזים אצל יהודים שאינם חרדים ו-49 אחוזים אצל ערבים. במדד זה קיים בחברה החרדית פער מגדרי של למעלה מפי שניים לטובת הנשים – 33 אחוזים מהגברים מחזיקים בתעודה לעומת 75 אחוזים מהנשים. אמנם באופן כללי נשים משכילות יותר מגברים, אך הפער המגדרי בקרב החרדים עולה לאין שיעור על הפער בקבוצות האוכלוסייה האחרות, והוא נובע כמובן מעיסוקו של הגבר בלימוד תורה ומתפקידה של האישה כמפרנסת העיקרית במשק הבית החרדי. יודגש ששיעור המחזיקות בתעודה בקרב הנשים החרדיות דומה לזה שבקרב יהודיות אחרות.

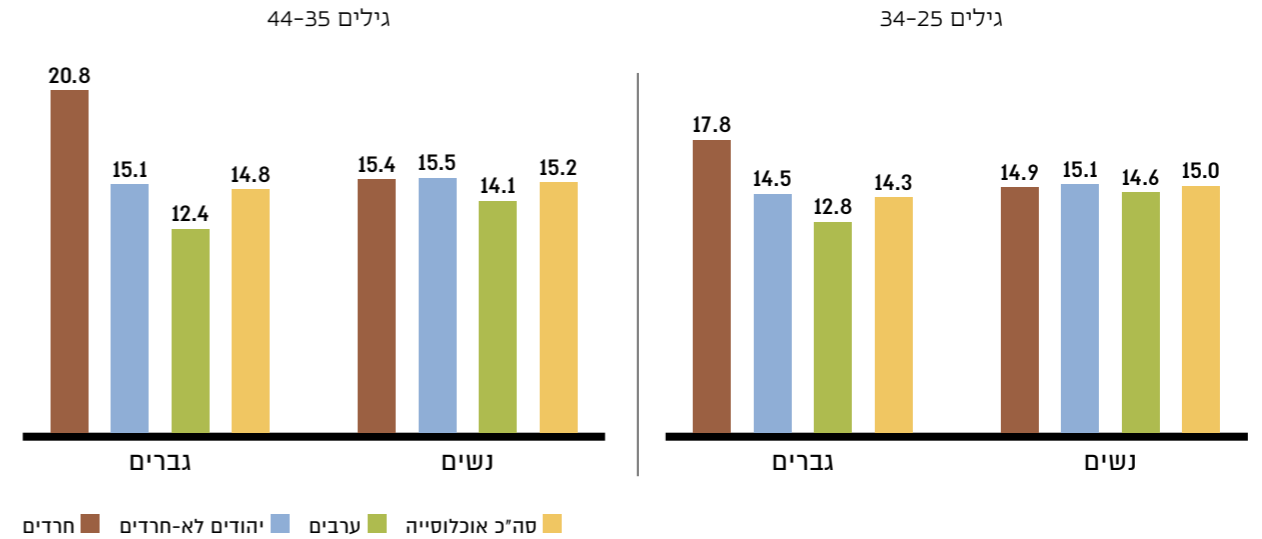
תרשים < 49 בעלי תעודת בגרות או תעודה גבוהה יותר* לפי מין, גילים 25-64, שנת 2016

מקור: המכון החרדי למחקרי מדיניות.

נתונים: סקר כוח אדם של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2016 (חרדים – לפי הגדרה עצמית). * כולל תעודת בגרות, תעודת סיום בי"ס על-תיכוני שאינה תעודה אקדמית, תואר ראשון או מקביל, תואר שני או מקביל, תואר שלישי או מקביל.

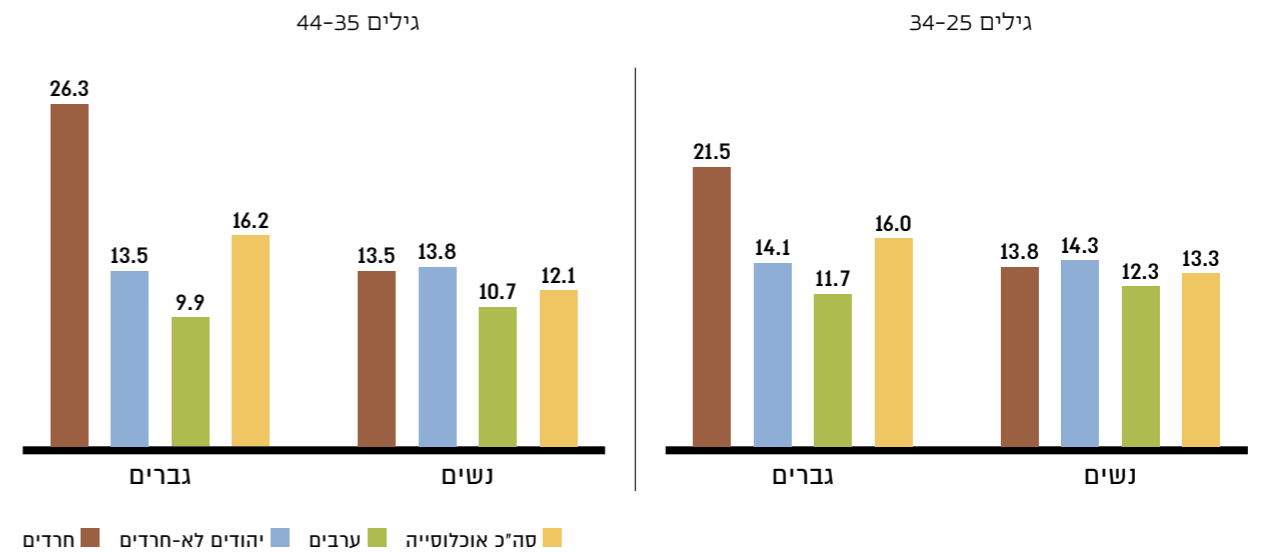
תרשים < 47 מספר שנות לימוד למועסקים לפי גיל ומין, שנת 2016

מקור: המכון החרדי למחקרי מדיניות.

נתונים: סקר כוח אדם של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2016 (חרדים – לפי הגדרה עצמית).

תרשים < 48 מספר שנות לימוד ללא מועסקים לפי גיל ומין, שנת 2016

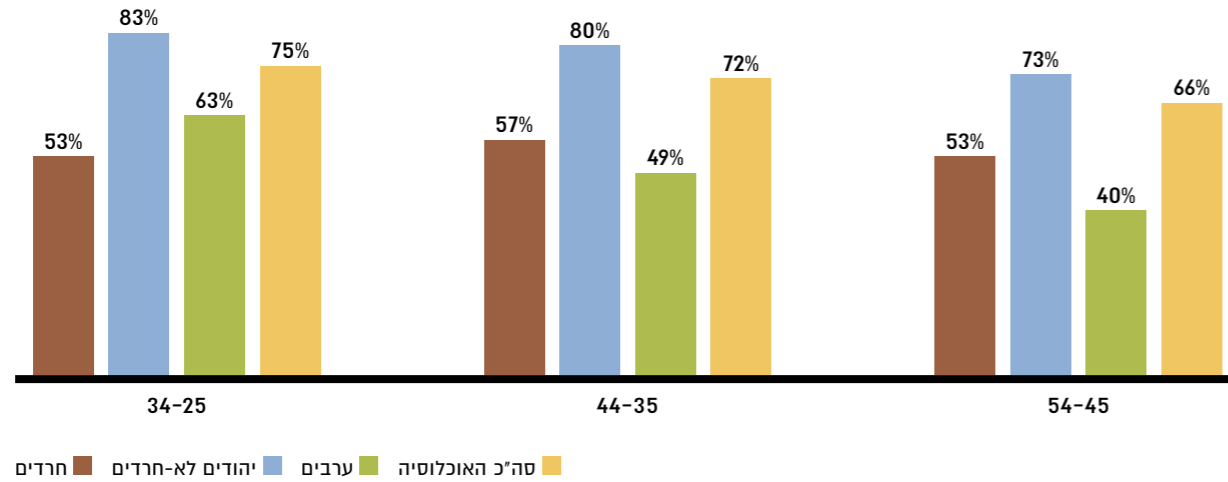

מקור: המכון החרדי למחקרי מדיניות.

נתונים: סקר כוח אדם של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2016 (חרדים – לפי הגדרה עצמית).

תרשים < 51 בעלי תעודת בגרות או תעודה גבוהה יותר

לפי גיל, שנת 2016

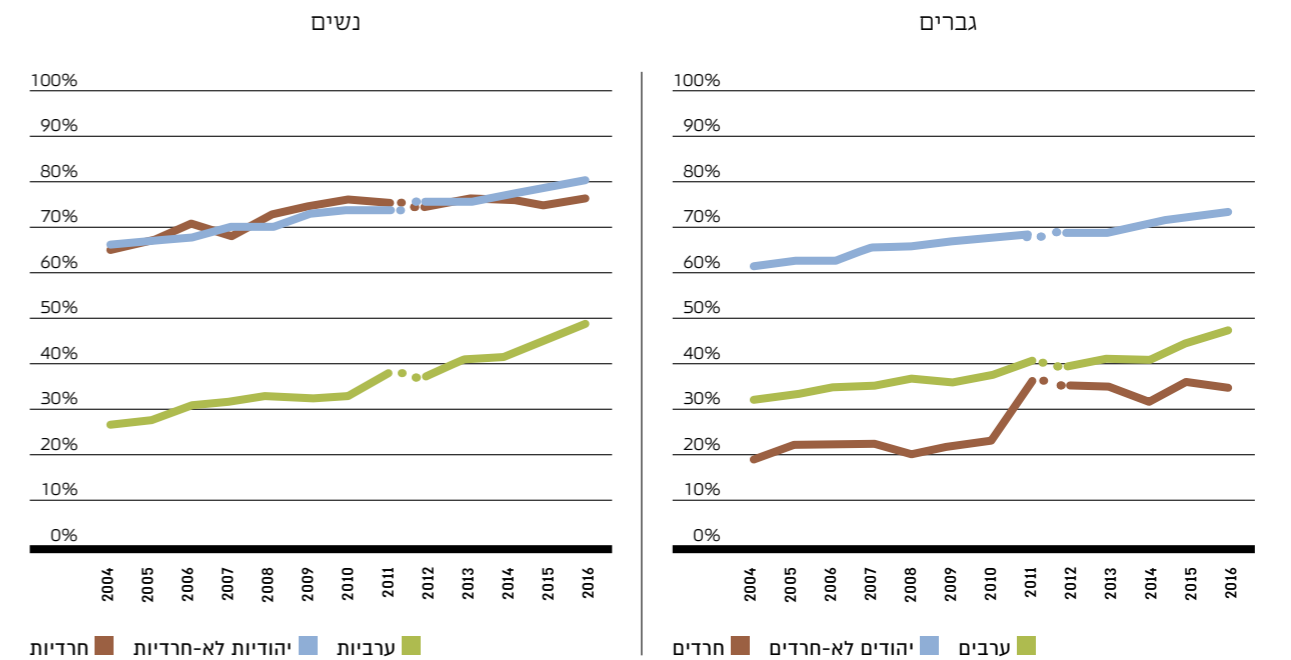

מקור: המכון החרדי למחקרי מדיניות. **נתונים:** סקר כוח אדם של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2016 (חרדים – לפי הגדרה עצמית).

שיעור בעלי התעודות עולה משנה לשנה, הן בקרב נשים והן בקרב גברים. ראוי לציין ששיעור בעלי תעודת בגרות עולה בקצב איטי יותר מאשר שיעור בעלי תעודה אקדמית, זאת הן מאחר ששיעור גבוה יותר מבעלי תעודות הבגרות ממשיכים ללימודי תואר אקדמי והן מאחר שאנשים מתגברים על המשוכה של לימודים לבגרות ומוצאים דרכים חלופיות להשתלב באקדמיה ולהשיג תעודה גבוהה יותר, למשל דרך לימודים באוניברסיטה הפתוחה או במכינה קדם-אקדמית.

תרשים < 50 בעלי תעודת בגרות או תעודה גבוהה יותר

לפי מין, גילים 25-64, שנים 2004-2016

מקור: המכון החרדי למחקרי מדיניות. **נתונים:** סקרי כוח אדם של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2004-2016. (חרדים – לפי הגדרת בית הספר האחרון). *בשנת 2011 יש שבר בסדרה של גברים חרדים, שמקורו ככל הנראה בשינוי בהגדרה.

התפלגות המדד לפי קבוצות גיל מגלה כי בחברה החרדית שיעור בעלי תעודת בגרות או תעודה גבוהה יותר עולה עם הגיל, בניגוד לקבוצות האוכלוסייה האחרות שבהן שיעור בעלי ההשכלה הולך ופוחת עם הגיל. ייחודיות החברה החרדית בפרט זה נובעת מהימשכות לימודי התורה אצל גברים מעבר לגילי החינוך הרגילים, לרוב ללא השגת תעודת בגרות, והתחלה של רכישת השכלה פורמלית לאחר מכן, בד בבד עם השתלבות בשוק העבודה. כמו כן, התבססות חברת הלומדים במהלך השנים הובילה במקביל לעלייה בשיעור המקדישים את זמנם ללימודי תורה ולירידה בשיעור הלומדים לבגרות או לתעודה גבוהה, לימודים הנדרשים לצורך השתלבות בשוק העבודה (שאינם נחוצים למי שבחר בדרך של לימודי תורה על פני עבודה). לעומת זאת, בשאר האוכלוסיות חל גידול בשיעור הלומדים, ולכן שיעור בעלי תעודות בגרות או תעודה אחרת גבוה יותר בקרב הצעירים.

השכלה אקדמית

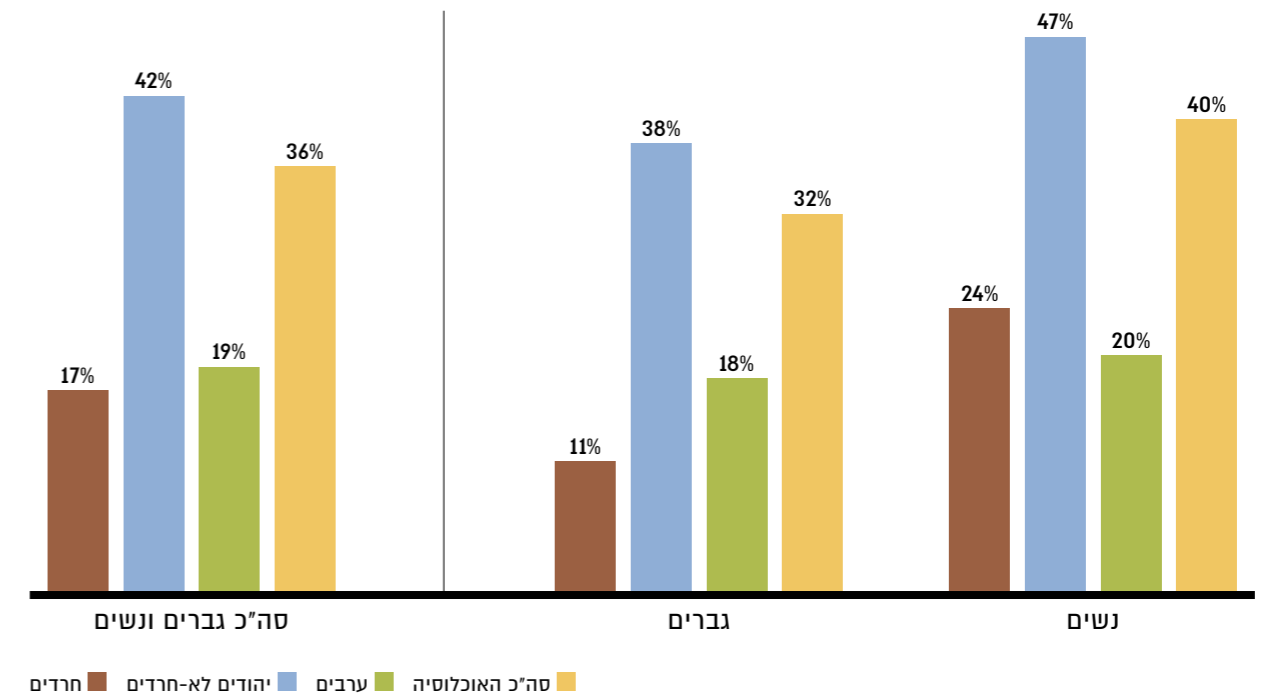
שיעור בעלי התעודה האקדמית ממקד את מדידת ההשכלה באוכלוסייה ברובד הגבוה, רובד חשוב במיוחד לקידום הפרט בחברה מודרנית עתירת ידע וטכנולוגיה. גם ברובד הזה יש פערים: התואר הראשון, שבעבר היה התחנה האחרונה במסלול רכישת ההשכלה למיעוט המלומד, הפך לנחלת הכלל. כיום יותר ויותר מקצועות דורשים רכישת תארים מתקדמים – שני ושלישי. בשל כך, תהליך רכישת ההשכלה האקדמית ושדרוגה בתארים מתקדמים יכול להתארך ולהתפרש על פני תקופת חיי העבודה של הפרט.

קריאת מדד שיעור בעלי תעודה אקדמית: גידול – חיובי.

שיעור בעלי ההשכלה האקדמית בקרב החרדים הוא מחצית מהשיעור בקרב יהודים שאינם חרדים (17 לעומת 42 אחוזים, בהתאמה), ודומה ברמתו לשיעור אצל ערבים (19 אחוזים). שיעור הגברים החרדים האקדמאים עומד על 11 אחוזים בלבד, לעומת 24 אחוזים אצל החרדיות. השוואת הנתונים הללו לנתוני המדד הקודם, שכולל גם את בעלי תעודות הבגרות ותעודות על-תיכוניות לא אקדמיות, מובילה למסקנה כי לשליש מהחרדים תעודה לא אקדמית, בדומה ליהודים לא חרדים.

תרשים 52 < שיעור בעלי תעודה אקדמית

לפי מין, גילים 25-64, שנת 2016

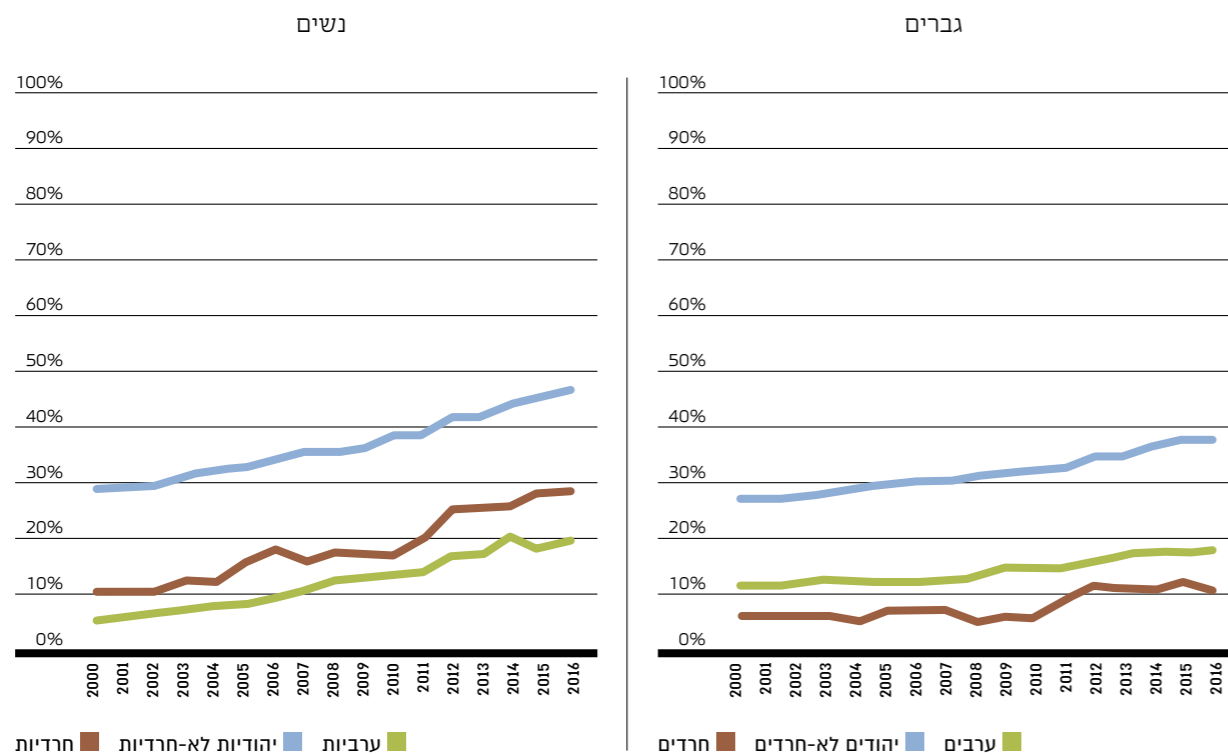

מקור: המכון החרדי למחקרי מדיניות. נתונים: סקר כוח אדם של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2016 (חרדים – לפי הגדרה עצמית).

שיעור בעלי ההשכלה האקדמית עולה בהתמדה לאורך השנים בכל קבוצות האוכלוסייה. שיעור האקדמאיות עולה על שיעור האקדמאים הן במספר והן בקצב הגידול. בשנים 2000-2016 גדל שיעור האקדמאים בקרב חרדים כמעט כפליים (מ-6 ל-11 אחוזים) לעומת גידול של פי 1.4 (מ-27 ל-38 אחוזים) אצל יהודים שאינם חרדים. באותה התקופה צמח שיעור האקדמאיות בקרב החרדיות פי 2.8 (מ-10 ל-29 אחוזים), בשעה שאצל יהודיות שאינן חרדיות חל גידול של פי 1.5 (מ-29 ל-47 אחוזים).

תרשים 53 < שיעור בעלי תעודה אקדמית

לפי מין, גילים 25-64, שנים 2000-2016

מקור: המכון החרדי למחקרי מדיניות.

נתונים: סקר כוח אדם של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2000-2016.

כאמור, תהליך רכישת ההשכלה האקדמית בחברה החרדית מתחיל מאוחר יותר (בפרט בקרב גברים) ומתפרס על פני תקופה ממושכת יותר – שיעור האקדמאים מקרב החרדים מגיע לשיא בקבוצת הגיל 35-44 ועומד על 21 אחוזים, בהשוואה לשיא של 50 אחוזים אצל יהודים שאינם חרדים. בקרב הערבים השיא מגיע בקבוצת גיל 25-34 והוא עומד על 25 אחוזים. העובדה שהשיא בחברה הערבית מגיע בקבוצת גיל צעירה יותר היא תוצאה של שני גורמים: האחד הוא תחילת לימודים בגיל צעיר יותר בשל אי-החלת חובת השירות הצבאי על אוכלוסייה זו, והשני הוא הגידול הניכר שחל בשנים האחרונות בשיעור הלומדים באקדמיה בחברה הערבית⁶¹.

61 ראו ישיב וקסיר (קלינר), טרם פורסם.

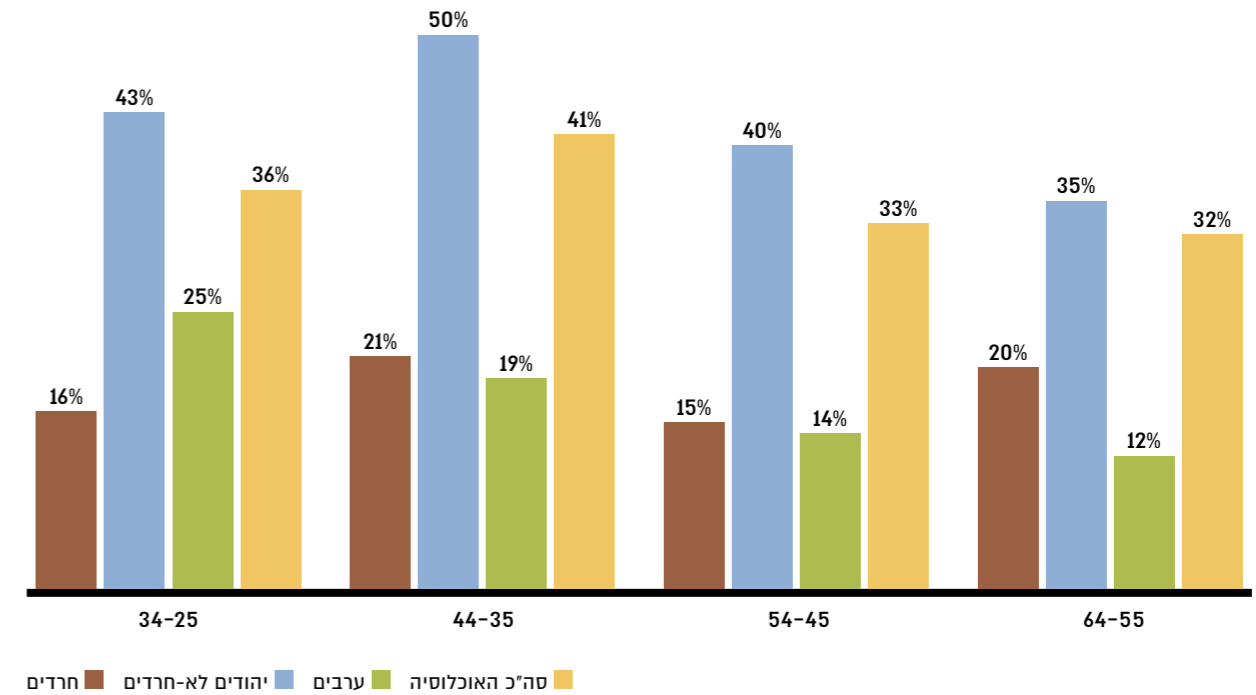
תיבה ה – מיומנויות יסוד של האוכלוסייה הבוגרת

בשנים 2014-2015 השתתפה ישראל בפרויקט מיוחד של ארגון ה-OECD, סקר PIAAC (Programme for the International Assessment of Adult Competencies) ⁶². הסקר נערך בקרב מדגם מייצג של בני 16 עד 65, ומטרתו הייתה לבחון שליטה במיומנויות של אוריינות קריאה (ידיעה והבנה של הקריאה) ואוריינות מתמטית, וכן במיומנויות פתרון בעיות בסביבה מתקשבת (עתירת טכנולוגיות). על פי ה-OECD אלה הן המיומנויות החשובות עבור שוק העבודה ⁶³. נתוני סקר זה מציגים תמונה של מיומנויות, דהיינו מה שפרטים יודעים לעשות, להבדיל ממה שלמדו, כפי שנמדד בתעודות ההשכלה השונות. משתפי הסקר התבקשו לפתור שורה של בעיות בכל אחד משלושת התחומים, שאינן קשורות לתכנים ספציפיים של מערכת החינוך.

ממצאי סקר ה-PIAAC מלמדים כי באוריינות הקריאה ובאוריינות המתמטית רמתם של החרדים אינה שונה מרמתם של היהודים שאינם חרדים, וגבוהה מזו של ערבים. הדברים נכונים הן לגברים והן לנשים. הדמיון בין רמת המיומנויות של חרדים ושל יהודים אחרים מפתיע, על רקע המאבק על הכנסת תוכנית לימודי הליבה למערכת החינוך שאינו רשמי והפערים בתוכני הלימוד בין החינוך הממלכתי לחינוך העצמאי. שכן אם בוגרי ובוגרות החינוך החרדי מציגים אותה רמה בשתי מיומנויות היסוד כמו בוגרי המערכת הציבורית, הרי תוכני הלימוד במערכת החינוך החרדית אינם פוגמים ברמת המיומנויות ויש לבוגרי החינוך החרדי סיכוי דומה להשתלבות בעבודה הדורשת אותן המיומנויות. עם זאת, בבחינה של רמת המיומנויות בשתי קבוצות גיל – עד 40 ומעל 40, עולה שרמת המיומנויות של הגברים החרדים מעל גיל 40 דומה אמנם לזו של הגברים הלא חרדים באותה קבוצת גיל, פרט לפתרון בעיות בסביבה מתקשבת, שם מיומנותם נמוכה יותר. לעומת זאת המיומנויות של הגברים החרדים הצעירים, בגילים 16 עד 40, נמוכות משמעותית מאלה של הגברים היהודים שאינם חרדים בכל סוגי המיומנויות ⁶⁴.

תרשים 54 < שיעור בעלי תעודה אקדמית

לפי גיל, שנת 2016

מקור: המכון החרדי למחקרי מדיניות. נתונים: סקר כוח אדם של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2016 (חרדים – לפי הגדרה עצמית).

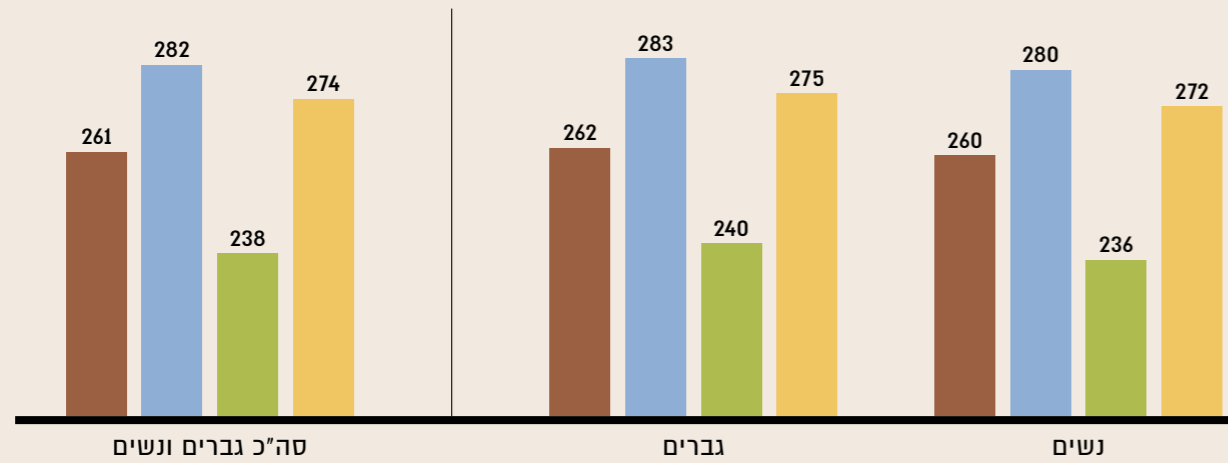
62 ראו הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה והרשות הארצית למדידה והערכה בחינוך, 2016.

63 ראו OECD, 2013.

64 ראו בנק ישראל, 2016ב.

תרשים < 57 ציון ממוצע בפתרון בעיות בסביבה מתקשבת*

לפי מין, גילים 16-65, שנים 2014-2015

■ חרדים ■ יהודים לא-חרדים ■ ערבים ■ סה"כ האוכלוסיה

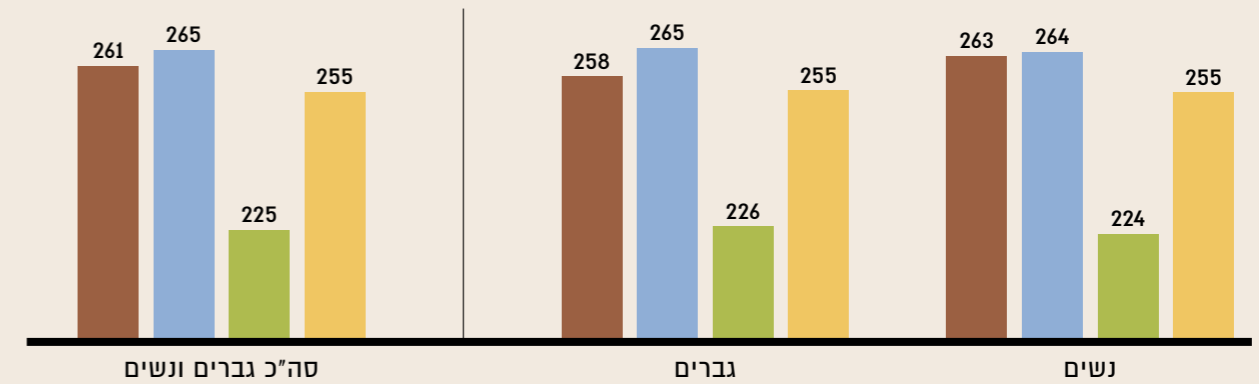
מקור: המכון החרדי למחקרי מדיניות.

נתונים: סקר מיימוניות (PIAAC), 2014-2015, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה וראמ"ה. (חרדים – לפי הגדרה עצמית). * טווח הציונים במבחנים השונים הוא 0-500; ממוצע הציונים הוא 250 וסטיית התקן עומדת על 50.

כאמור, מיומנותם של חרדים בפתרון בעיות בסביבה מתקשבת נמוכה מזו של יהודים שאינם חרדים. הפער קיים הן בקרב גברים והן בקרב נשים. הסיבה לכך קשורה כנראה לפערי הנגישות לטכנולוגיית המידע בין האוכלוסיות השונות, ולהבדלים במידת השימוש היום-יומי בה. הציבור החרדי חשוף פחות לטכנולוגיית המידע ולאיינטרנט מפאת מגבלות שהטיל על עצמו משיקולים ערכיים ובשל התנגדות לתכנים שיש בהם סכנה לאורח החיים החרדי. שימוש שוטף באמצעי מחשב ותקשוב, במערכות מידע ובמגוון יישומים לצורכי עבודה, בילוי, קניות, חינוך ותקשורת מפתח מיומנות מיוחדת של חיפוש, שליפה, עיבוד וניצול מידע בשלל טכנולוגיות שלא היו מוכרות לדור הקודם. מיומנות זו נדרשת להשתלבות במקצועות רבים, וחוסר היכרות של הפרט עם עולם טכנולוגיית המידע מצמצם את האפשרויות הפתוחות בפניו.

תרשים < 55 ציון ממוצע באוריינות קריאה*

לפי מין, גילים 16-65, שנים 2014-2015

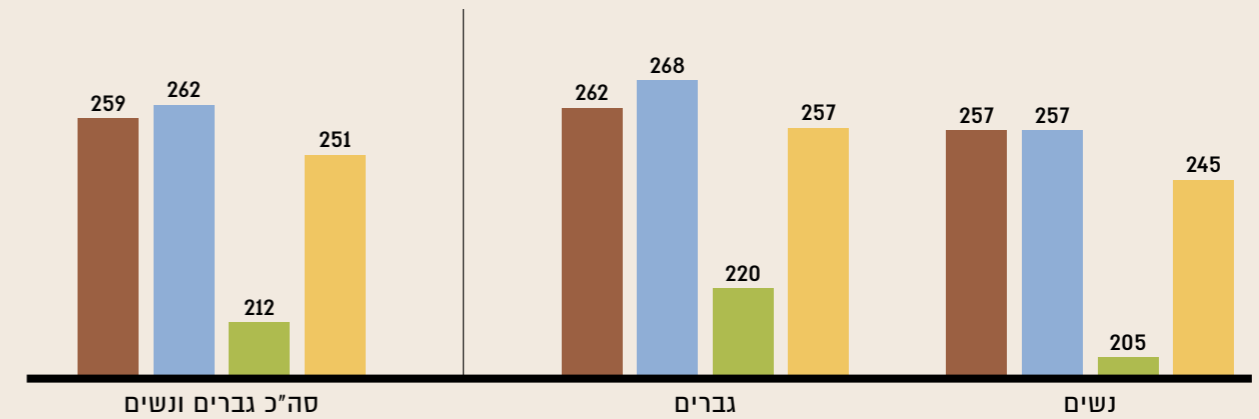
■ חרדים ■ יהודים לא-חרדים ■ ערבים ■ סה"כ האוכלוסיה

מקור: המכון החרדי למחקרי מדיניות.

נתונים: סקר מיימוניות (PIAAC), 2014-2015, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה וראמ"ה. (חרדים – לפי הגדרה עצמית). * טווח הציונים במבחנים השונים הוא 0-500; ממוצע הציונים הוא 250 וסטיית התקן עומדת על 50.

תרשים < 56 ציון ממוצע באוריינות מתמטית*

לפי מין, גילים 16-65, שנים 2014-2015

■ חרדים ■ יהודים לא-חרדים ■ ערבים ■ סה"כ האוכלוסיה

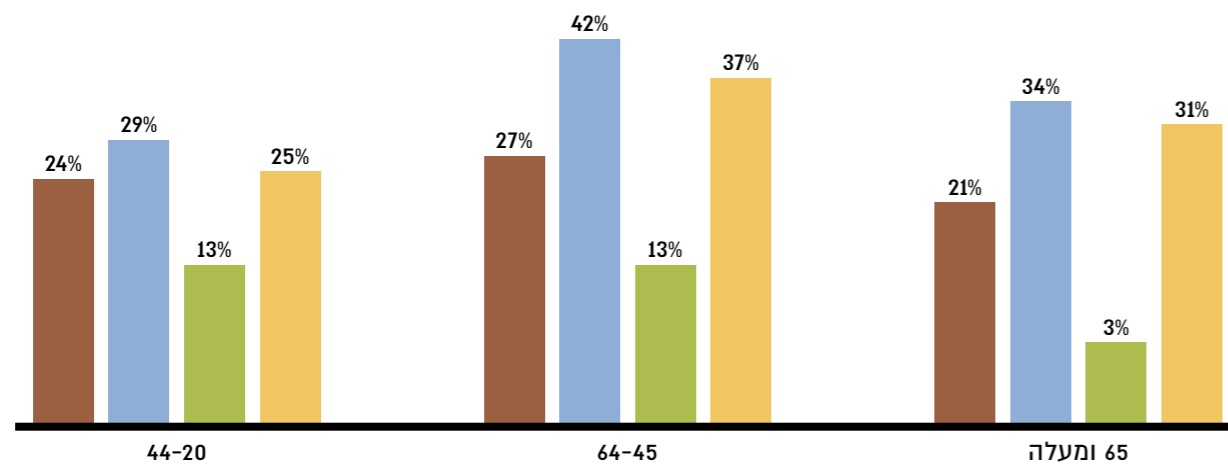
מקור: המכון החרדי למחקרי מדיניות.

נתונים: סקר מיימוניות (PIAAC), 2014-2015, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה וראמ"ה. (חרדים – לפי הגדרה עצמית). * טווח הציונים במבחנים השונים הוא 0-500; ממוצע הציונים הוא 250 וסטיית התקן עומדת על 50.

כאמור, תפקידם המרכזי של קורסים להכשרה מקצועית הוא לשדרג את יכולותיהם, ידיעותיהם ומיומנותיהם של העובדים ובכך גם את מעמדם, בתחילת דרכם התעסוקתית ולכלל אורך הקריירה. בהתאם לכך, שיעור הלומדים בקורסים מגיע לשיאו בקבוצת הגיל 45-64. אצל החרדים הוא עומד על 27 אחוזים בקבוצת גיל זו, לעומת 24 אחוזים בגילים צעירים יותר ו-21 אחוזים בקרב בני 65 ומעלה. שיעורים אלה נמוכים מהשיעורים בקרב יהודים שאינם חרדים, בכל קבוצות הגיל, וגבוהים לעומת ערבים.

תרשים < 59 שיעור המשתתפים בקורסים להכשרה מקצועית

לפי גיל, בני 20 ומעלה, שנת 2016

■ חרדים ■ יהודים לא-חרדים ■ ערבים ■ סה"כ האוכלוסייה

מקור: המכון החרדי למחקרי מדיניות. נתונים: הסקר החברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2016 (חרדים - לפי הגדרה עצמית).

לאורך העשור האחרון ניכרת עלייה בשיעור החרדים המשתתפים בקורסים להכשרה מקצועית (בקרב הנשים נרשמה ירידה בשנת 2016), בשונה מקבוצות האוכלוסייה האחרות שבהן לא נמצאה מגמה ברורה כלשהי.

השתתפות בקורסים להכשרה מקצועית

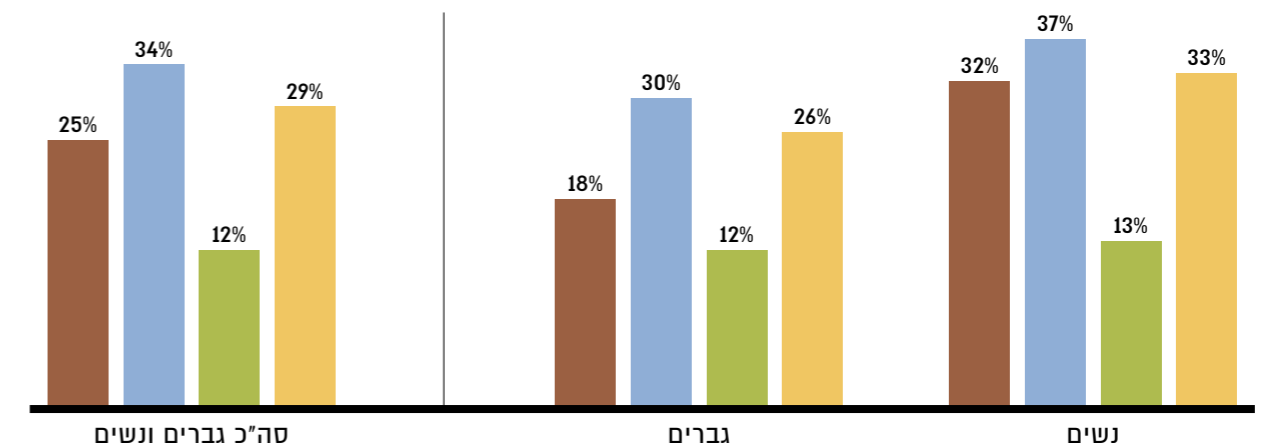
בשוק הגלובלי של היום מקצועות חדשים "נולדים" ומקצועות אחרים חולפים מהעולם מדי שנה; בכל עשור קמות תעשיות חדשות ותעשיות ישנות נעלמות; והטכנולוגיה משתנה לבלי הכר באופן שוטף. התפתחויות אלה מטביעות את חותמן על שוק העבודה המודרני, הדורש מכל עובד ומחפש עבודה פיתוח מהיר של מיומנויות חדשות ושדרוג בלתי פוסק של ידע ומיומנויות קיימות. בדפוס הישן של למידה ועבודה אדם בחר את מקצועו בגיל צעיר, רכש השכלה מתאימה והתפרנס מאותו מקצוע כל חייו, לעיתים במקום עבודה אחד מבלי להחליף מעסיקים. בדפוס החדש, לאורך הקריירה ההולכת ומתארכת עם העלייה בתוחלת החיים והעלאת גיל הפרישה, אדם מחליף בתדירות גבוהה הרבה יותר תפקידים, משלחי יד, מקצועות, ענפי כלכלה ומעסיקים, תוך למידה יומיומית של תכנים וטכנולוגיות חדשות. המנוע המרכזי לתהליך הלמידה לאורך החיים הוא קורסים להכשרה מקצועית, שהמונים פוקדים במסגרת העבודה ומחוץ לה.

קריאת מדד קורסים להכשרה מקצועית: גידול - חיובי.

כרבע מהחרדים בני ה-20 ומעלה דיווחו על השתתפות בקורסים להכשרה מקצועית במהלך חייהם. שיעור זה נמוך באופן משמעותי מהשיעור בקרב יהודים שאינם חרדים (34 אחוזים) אך גבוה מהשיעור בקרב ערבים (12 אחוזים). נשים משתתפות בקורסים להכשרה מקצועית בשכיחות גבוהה יותר מגברים, כמו גם רכשות השכלה אקדמית בשיעור גבוה בהשוואה לגברים (ראו סעיף השכלה אקדמית). הפער בהשתתפות בקורסים להכשרה מקצועית בין הנשים לגברים בולט בקרב חרדים - כשליש מהנשים החרדיות (32 אחוזים) למדו בקורסים להכשרה מקצועית לעומת 18 אחוזים מהגברים החרדים.

תרשים < 58 שיעור המשתתפים בקורסים להכשרה מקצועית

לפי מין, בני 20 ומעלה, שנת 2016

■ חרדים ■ יהודים לא-חרדים ■ ערבים ■ סה"כ האוכלוסייה

מקור: המכון החרדי למחקרי מדיניות. נתונים: הסקר החברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2016 (חרדים - לפי הגדרה עצמית).

הוצאה פרטית על חינוך

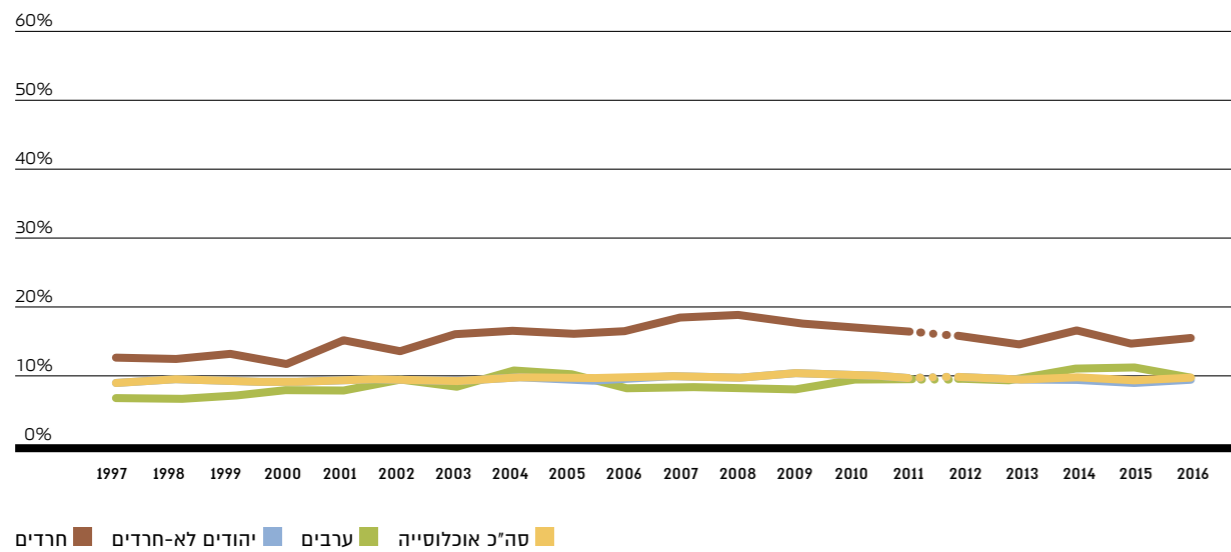
הוצאה על חינוך נחשבת פרודוקטיבית מאחר שמדובר בהשקעה בדור העתיד. בישראל, מערכת החינוך הממלכתית מגיל 3 עד לתיכון⁶⁵ היא ציבורית, דהיינו ממומנת בעיקר מתקציב המדינה. עם זאת, משקי בית נדרשים להשתתף במימון שירותי החינוך והשתתפות זו כרוכה בהוצאה משמעותית. מדובר לא רק ברכישת "שירותים נלווים" המסופקים על ידי מערכת החינוך עצמה או המגזר השלישי (מלכ"רים), אלא גם במימון רשתות חינוך פרטיות בחינוך העצמאי והלא מוכר. לפיכך, בציבור החרדי ההוצאה על חינוך היא נתח נכבד מתקציב משק הבית כפועל יוצא של שני גורמים – חינוך במוסדות פרטיים במערכת חינוך עצמאית שאינה נתמכת מתקציב המדינה או נתמכת באופן חלקי, וריבוי ילדים.

קריאת מדד הוצאה פרטית על חינוך: גידול – חיובי.

ההוצאה הפרטית על חינוך כשיעור מההכנסה הפנויה של משקי בית חרדיים הייתה במגמת עלייה בעשור שבין 1999 ל-2008, ומאז יורדת. בשיאה, בשנת 2008, היא הגיעה ל-19 אחוזים, ואילו בשנת 2015 הצטמצמה לכדי 15 אחוזים. לשם השוואה, במשקי בית של יהודים שאינם חרדים לא השתנה שיעור ההוצאה על חינוך מההכנסה הפנויה בשני העשורים האחרונים, ונע סביב 9 אחוזים. כאן המקום להזכיר כי ההוצאה על חינוך כשיעור מההכנסה הפנויה מושפעת מרמת ההוצאה ומרמת ההכנסה. הירידה שחלה במדד זה אצל החרדים אחרי 2008 משקפת את העלייה ברמת ההכנסה הממוצעת של משק בית חרדי באותה התקופה (ראו בפרק הכנסה ומצב כלכלי).

תרשים 61 < שיעור ההוצאה של משקי בית על חינוך מההכנסה הפנויה

שנים 1997-2016

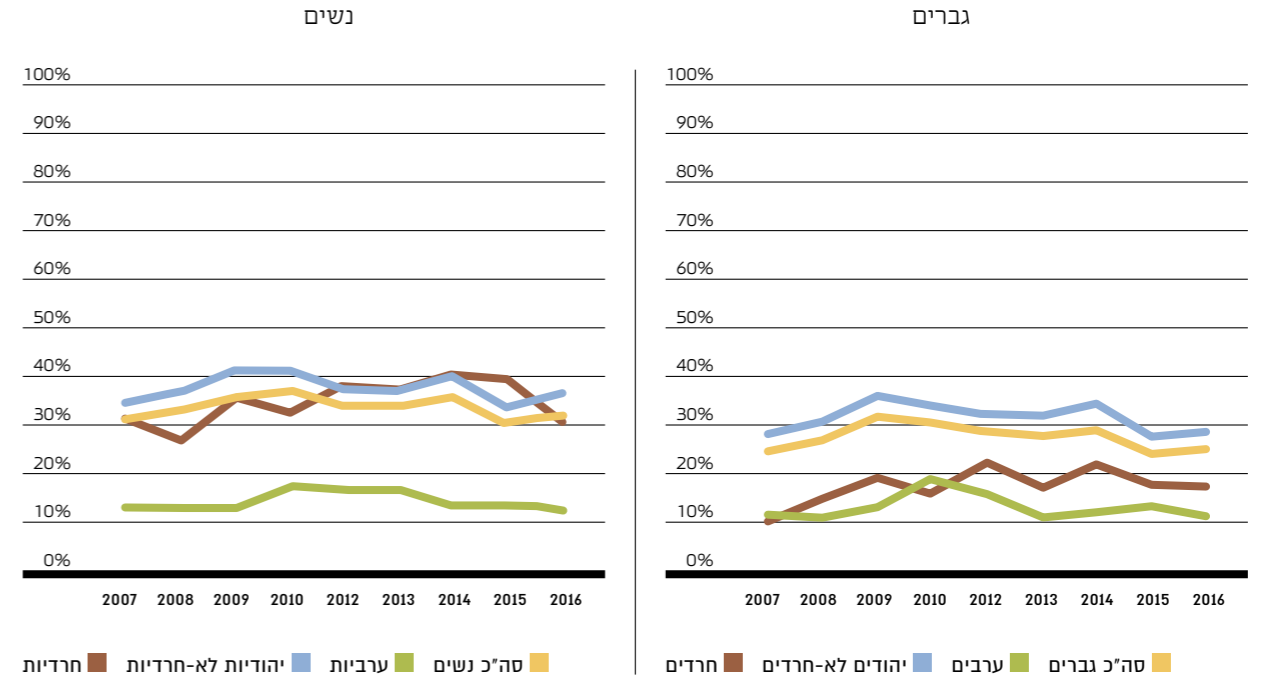
מקור: המכון החרדי למחקרי מדיניות.

נתונים: סקרי הוצאות משק הבית של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 1997-2016 (חרדים – לפי הגדרת בית הספר האחרון).

65 הממשלה משתתפת באופן רחב גם בתקצוב מרבית המוסדות להשכלה גבוהה, ותומכת גם בגני ילדים מגיל 0-3 כוללות בהיקף עבודתם ובהכנסתם של ההורים. בכל מקרה, אנו התמקדנו במערכת החינוך הפועלת מכוח "חוק חינוך חובה".

תרשים 60 < שיעור המשתתפים בקורסים להכשרה מקצועית

לפי מין, בני 20 ומעלה, שנים 2007-2016*

מקור: המכון החרדי למחקרי מדיניות.
נתונים: הסקר החברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2007-2016 (חרדים – לפי הגדרה עצמית).
* שנת 2011 אינה מופיעה מאחר שבשנה זו הושמטה השאלה מהסקר.

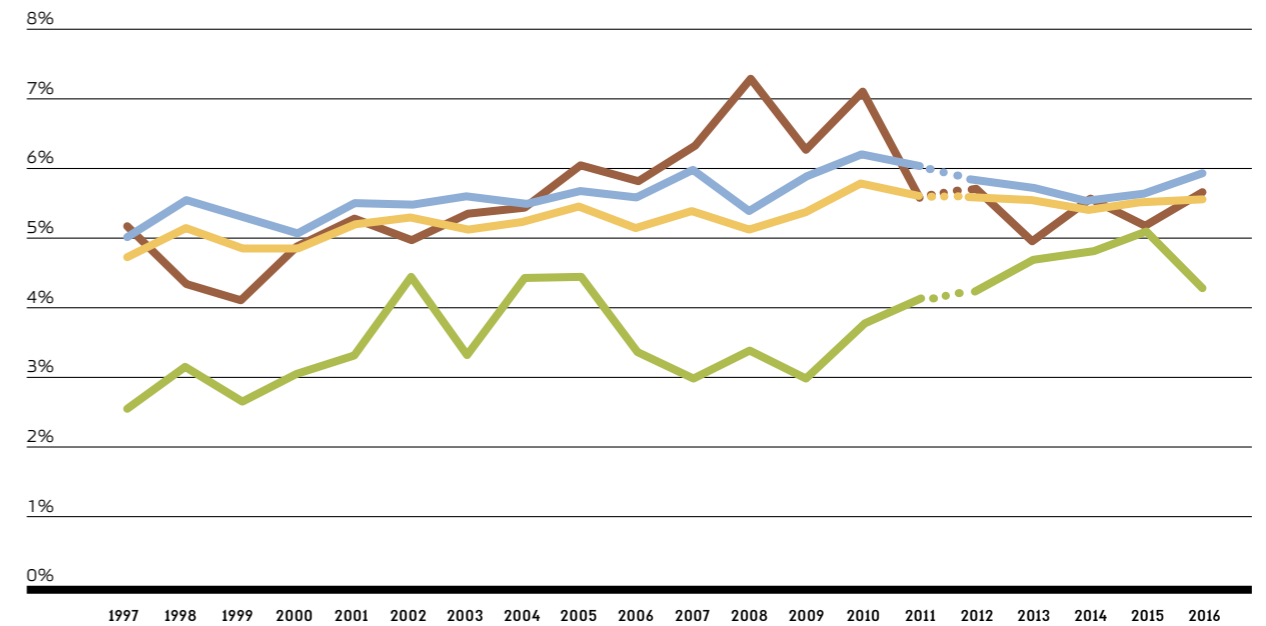
לוח 9 < הוצאה פרטית לחינוך לילד של משק בית עם ילדים עד גיל 18*
שנת 2016

סך ההוצאה לחינוך	חרדים	יהודים לא חרדים	ערבים	סה"כ האוכלוסייה
1,750 ש"ח	16.5%	2,063 ש"ח	8.3%	1,788 ש"ח
10.8%	10.7%	10.7%	8.3%	10.8%
553 ש"ח	5.6%	1,084 ש"ח	4.3%	902 ש"ח
5.6%	5.9%	5.9%	4.3%	5.6%

מקור: המכון החרדי למחקרי מדיניות.
נתונים: סקר הוצאות משק הבית של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2016 (חרדים - לפי הגדרה עצמית).
*הנתונים מתייחסים רק למשקי בית עם הוצאה חיובית על חינוך.

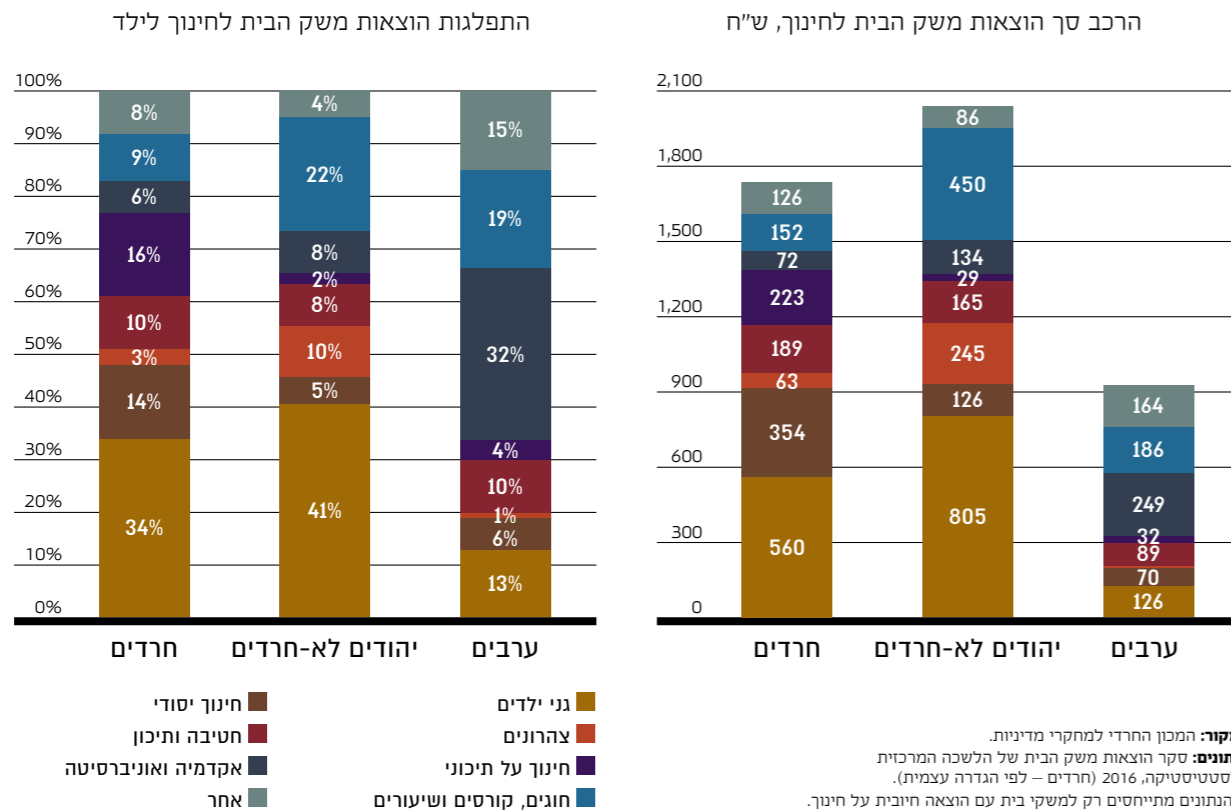
כאשר בוחנים את ההוצאה לילד (וכך מנטרלים את ההשפעה של מספר הילדים שגלומה במדד) מוצאים כי שיעור ההוצאה על חינוך מההכנסה הפנויה די דומה בין משקי בית של חרדים ומשקי בית של יהודים שאינם חרדים (כ-5 אחוזים). מכאן אפשר להסיק שהפער בין שתי האוכלוסיות במדד ההוצאה על חינוך למשק בית הוא תולדה של מספר ילדים שונה במשקי בית עם ילדים - 3.9 בממוצע במשק בית חרדי לעומת 2.2 במשק בית יהודי שאינו חרדי. בשתי הקבוצות ניכרת ירידה בשיעור ההוצאה לחינוך לילד משנת 2010. לעומת זאת, במשקי הבית של ערבים שיעור ההוצאה לחינוך לילד עולה באופן ניכר החל משנת 2010, ולקראת 2015 כמעט סגר את הפער מול משקי הבית של יהודים.

תרשים 62 < שיעור ההוצאה של משקי בית עם ילדים על חינוך לילד* מההכנסה הפנויה
שנים 1997-2016

מקור: המכון החרדי למחקרי מדיניות.
נתונים: סקרי הוצאות משק הבית של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 1997-2016 (חרדים - לפי הגדרת בית הספר האחרון).
* ילדים חושבו לפי מספר הנפשות עד גיל 18 במשק הבית. חושבו רק משקי בית עם הוצאה חיובית על חינוך.

תרשים 63 < הוצאה פרטית לחינוך לפי תחומים של משק בית עם ילדים עד גיל 18
שנת 2016

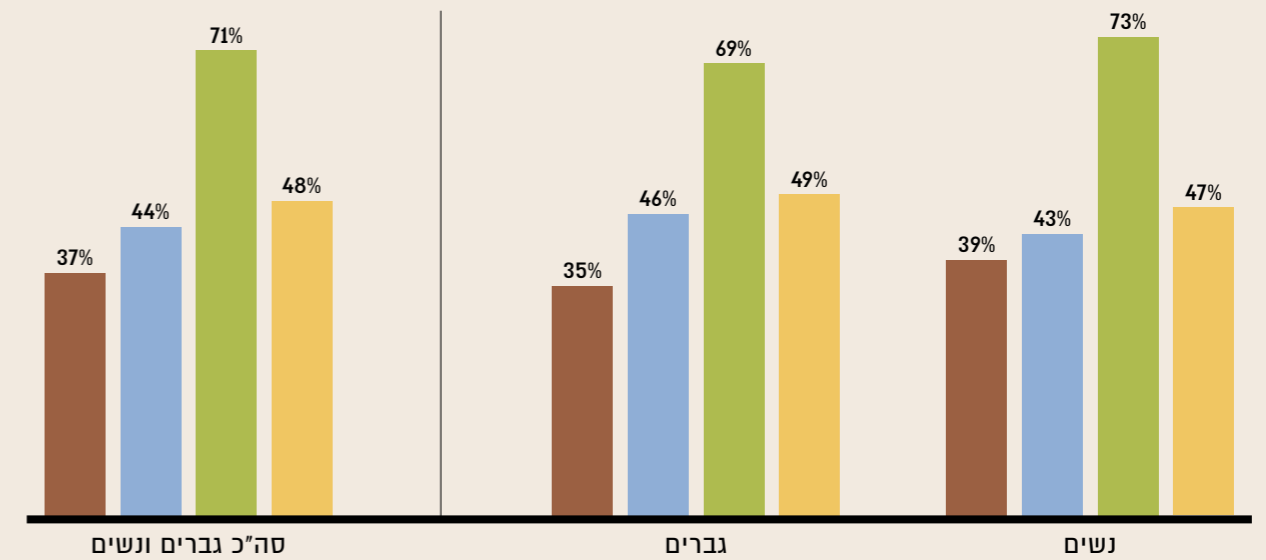
מקור: המכון החרדי למחקרי מדיניות.
נתונים: סקר הוצאות משק הבית של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2016 (חרדים - לפי הגדרה עצמית).
*הנתונים מתייחסים רק למשקי בית עם הוצאה חיובית על חינוך.

גובה ההוצאה הפרטית על חינוך לילד בחברה החרדית והערבית הוא כמחצית מזה שבחברה היהודית הלא חרדית. מבחינת הרכב ההוצאה, בחברה היהודית (הן בלא חרדית והן בלא חרדית) למעלה ממחצית מההוצאה היא על מעונות, גני ילדים, צהרונים וחינוך יסודי, שיעור כפול מזה שבחברה הערבית. במשקי הבית החרדיים ההוצאה על חינוך יסודי גבוהה יותר ותופסת נתח גדול יותר מאשר בקרב קבוצות האוכלוסייה האחרות. לצד זאת, במשקי הבית היהודיים שאינם חרדיים ההוצאה על גני ילדים ומעונות יום גבוהה משמעותית מאשר בקרב קבוצות האוכלוסייה האחרות, על אף מספר הילדים הקטן יותר, והיא מהווה את הנתח הגדול ביותר (41 אחוזים) בהוצאה הממוצעת לילד.

תיבה ו – שביעות הרצון ממערכת החינוך וממידת השוויוניות בהספקת השירותים

שביעות הרצון של החברה החרדית מתפקוד מערכת החינוך נמוכה במיוחד בהשוואה לשביעות הרצון של אוכלוסיות אחרות, ועומדת על 37 אחוזים⁶⁶.

תרשים < 64 שיעור בעלי דעה חיובית על תפקוד מערכת החינוך לפי מין, בני 20 ומעלה, שנת 2015

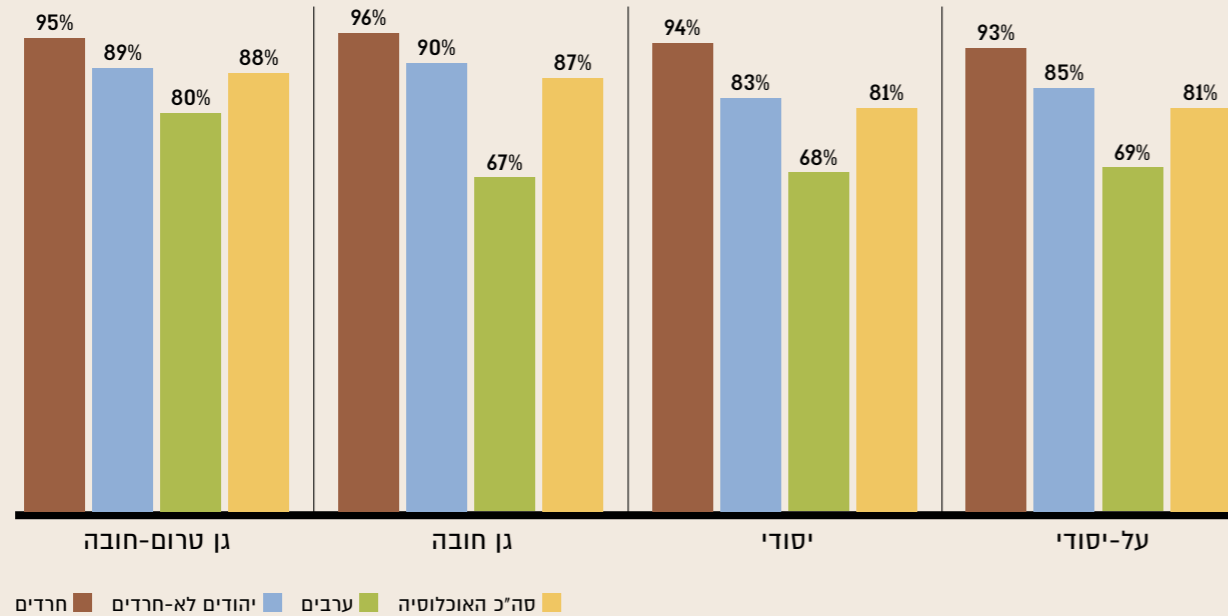

מקור: ניצה (קלינר) קסיר ודמיטרי רומנוב, המכון החרדי למחקרי מדיניות. נתונים: הסקר החברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2015 (חרדים – לפי הגדרה עצמית).

לעומת השיעור הנמוך של המחזיקים בדעה חיובית על מערכת החינוך בישראל בחברה החרדית, כאשר בוחנים את מידת שביעות הרצון מהתפקוד של המסגרות השונות שבהן לומדים הילדים, בכל דרגי החינוך – מגן טרום-חובה, דרך גן חובה וחינוך יסודי ועד החינוך העל-יסודי – הציבור החרדי הוא דווקא המרוצה ביותר מבין כל המגזרים. גורם מרכזי לפער הגדול בין ההערכה החיובית של המסגרות השונות בחינוך החרדי לבין התפיסה הלא מחמיאה של המערכת בכללותה הוא תחושת חוסר השוויוניות והאפליה שהחרדים מייחסים לממסד בכלל ולמערכת החינוך בפרט. למעשה, חוסר שביעות הרצון ממערכת החינוך הכללית הוא ביטוי לביקורת האידיאולוגית ולהערכה הנמוכה שהחברה החרדית מייחסת לתכנים החינוכיים והלימודיים המועברים במערכת החינוך הכללית.

שביעות הרצון הגבוהה בציבור החרדי בכל אחד מדרגי החינוך של מערכת החינוך שלו עצמו מוסברת בכך שמערכת החינוך החרדית מטבעה מותאמת לצרכים הייחודיים של הציבור החרדי. שביעות רצון גבוהה זו משתקפת גם בהערכה לצוות, לרמת ההוראה בבתי הספר ולמגוון הפעילויות בגנים, וכן בשביעות רצון משעות הפעילות של המסגרת החינוכית ובשיעור המשיבים הסבורים כי המסגרות החינוכיות עונות לצורכיהם.

תרשים < 65 שיעור שבעי הרצון מתפקוד מסגרות חינוכיות שונות* בני 20 ומעלה, שנת 2015

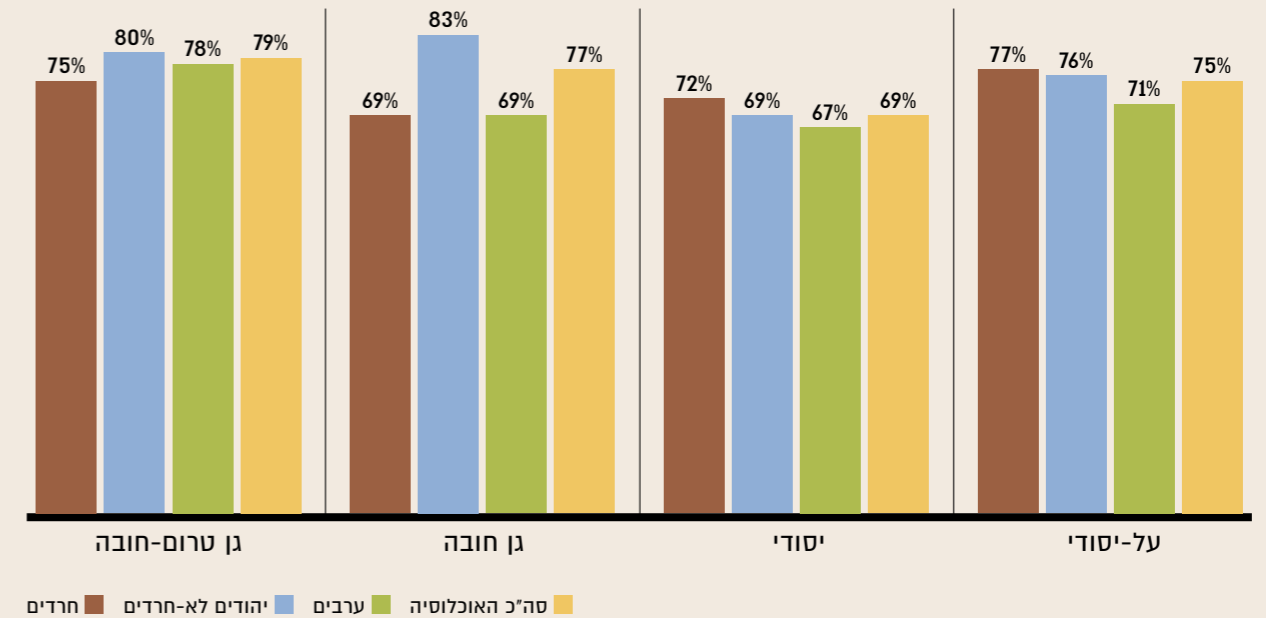
מקור: ניצה (קלינר) קסיר ודמיטרי רומנוב, המכון החרדי למחקרי מדיניות. נתונים: הסקר החברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2015 (חרדים – לפי הגדרה עצמית). * בקרב הורים שלהם יש ילדים במסגרות אלה.

שני היבטים של מערכת החינוך שלגביהם שביעות הרצון נמוכה יחסית בחברה החרדית הם התנאים הפיזיים ומיקום המסגרות. בכלל האוכלוסייה היבטים אלה זוכים להערכה נמוכה יחסית, אך אצל חרדים שביעות הרצון נמוכה יותר לגבי התנאים הפיזיים בגן טרום-חובה ובגן חובה – 75 אחוזים ו-69 אחוזים בהתאמה (בהשוואה ל-80 אחוזים ו-83 אחוזים בקרב יהודים לא חרדים, בהתאמה). התנאים הפיזיים הירודים, ובכללם הצפיפות במוסדות הלימוד, נובעים מהשקעה נמוכה בתשתיות החינוך יחסית לצרכים. בשל הגידול המואץ במספר הילדים בחברה החרדית, משרד החינוך והרשויות המקומיות אינם עומדים בקצב הבינוני וההשקעות הנדרשים. נוסף לכך, הרשויות המקומיות החרדיות מתקשות להשתתף במימון התשתיות בשל המצוקה התקציבית שבה הן נמצאות בשל הכנסותיהן הנמוכות יחסית, בהיותן שייכות לאשכולות הנמוכים בדירוג החברתי-כלכלי.

שיעור שבעי הרצון ממיקומה של המסגרת החינוכית נמוך בקרב חרדים מהשיעור בקרב יהודים שאינם חרדים, בכל דרגי החינוך. בהיעדר תשתיות מספיקות, כבר בגיל הרך נאלצים הורים לשלוח את ילדיהם למסגרות המרוחקות יחסית ממקום מגוריהם, והם נדרשים למערוך הסעות בשעות עומסי התנועה בבוקר.

תרשים 66 < שיעור שבעי הרצון מהתנאים הפיזיים במסגרות החינוכיות*

בני 20 ומעלה, שנת 2015

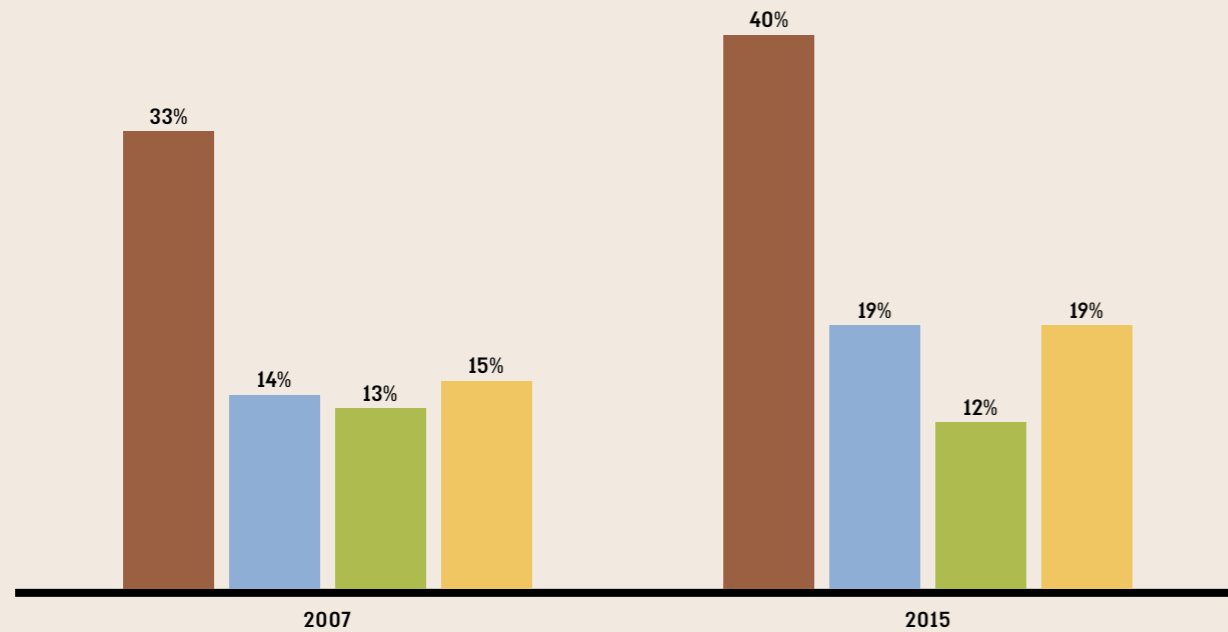

מקור: ניצה (קלינר) קסיר ודמיטרי רומנוב, המכון החרדי למחקרי מדיניות.
נתונים: הסקר החברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2015 (חרדים – לפי הגדרה עצמית).
 * בקרב הורים שלהם יש ילדים במסגרות אלה.

בסקר החברתי בשנים 2007 ו-2015 נשאלו הנסקרים על עמדות כלפי שוויוניות בהספקת השירותים. מבין כל האוכלוסיות בלטו הנשאלים החרדים בשיעור חסרי שביעות הרצון מהשוויון בהספקת השירותים של מערכת החינוך – בשנת 2015 השיבו כ-40 אחוזים שלדעתם כלל לא קיים שוויון כזה.

תרשים 67 < שיעור חסרי שביעות הרצון מהשוויון בהספקת השירותים של מערכת החינוך*

בני 20 ומעלה, שנים 2007 ו-2015**

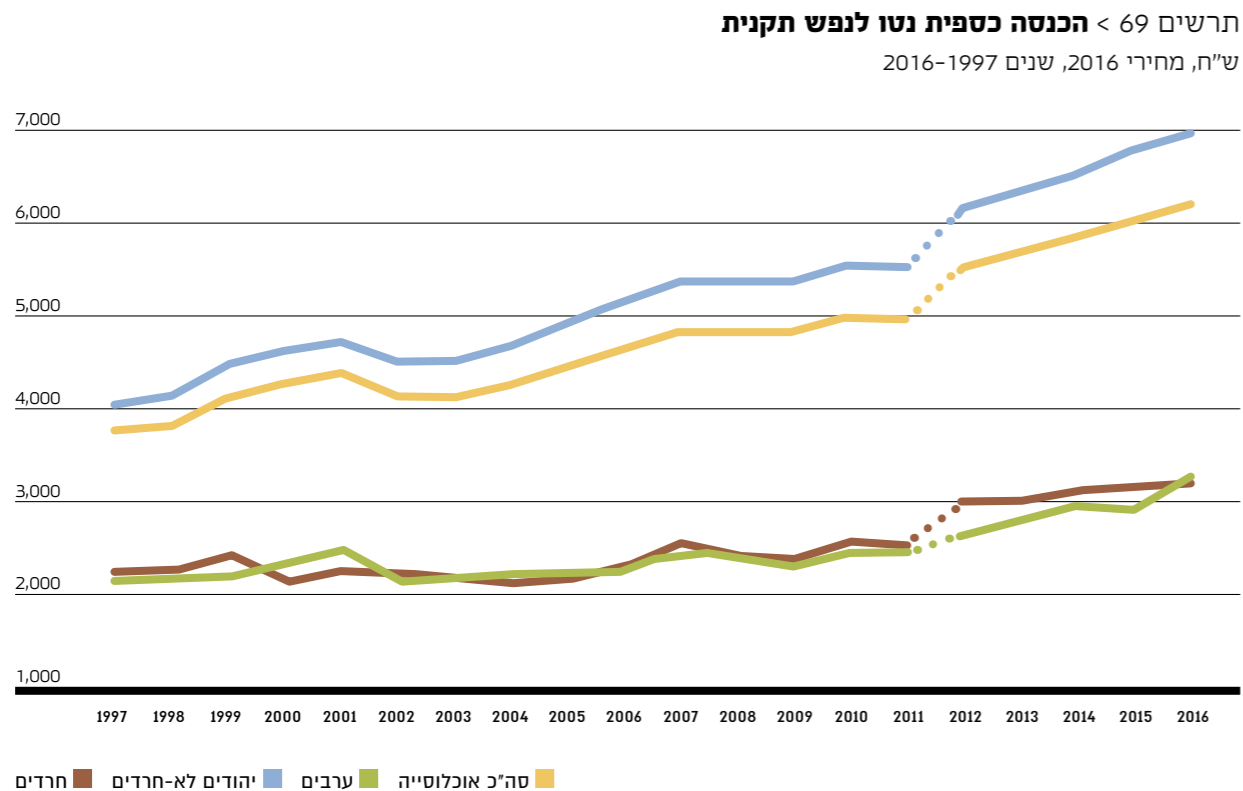
מקור: ניצה (קלינר) קסיר ודמיטרי רומנוב, המכון החרדי למחקרי מדיניות.
נתונים: הסקר החברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2007 ו-2015 (חרדים – לפי הגדרה עצמית).
 * שיעור העונים "בכלל לא" לשאלה "האם לדעתך, מערכת החינוך בישראל מספקת שירותים באופן שוויוני לכל קבוצות האוכלוסייה ללא הבדל מין, גיל ומגזר?"
 ** שנים שבהן נשאלה השאלה בסקר החברתי.

באופן מעניין, אצל הערבים התפיסה של חוסר השוויון בהספקת השירותים לא התגברה עם השנים, בניגוד לקבוצות האוכלוסייה האחרות, וייתכן שהיא מושפעת מהגידול בהיקף התקציבים והתוכניות השונות שהופנו במהלך שנים אלה לפיתוח הכלכלי של החברה הערבית⁶⁷, ובכלל זה לפיתוח מערכות החינוך⁶⁸.

67 להרחבה ראו קסיר (קלינר) וצחור-שי, 2016.
 68 ראו למשל ישיב וקסיר (קלינר), טרם פורסם.

הכנסה ומצב כלכלי

הפער בין חרדים ויהודים אחרים הולך ומתרחב עם השנים הן בערכו המוחלט והן בערכו היחסי: בשנת 1997 ההכנסה המתוקנת לנפש במשק בית חרדי הייתה 55 אחוזים מזו שבמשק בית יהודי שאינו חרדי, והיחס ירד ב-2016 ל-46 אחוזים.

מקור: המכון החרדי למחקרי מדיניות. **נתונים:** סקרי הכנסות (עד 2011) וסקרי הוצאות משק הבית (מ-2012) של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 1997-2016 (חרדים – לפי הגדרת בית הספר האחרון).

על מנת להבין את המקור להתרחבות הפער בהכנסה לנפש תקנית בין חרדים ליהודים אחרים בשני העשורים האחרונים יש לבחון שני גורמים שמרכיבים את המדד: רמת ההכנסה של משק הבית וגודל משק הבית. כפי שניכר בתרשימים שלהלן, בהכנסה כספית נטו של משקי בית חרדיים חל קיפאון בעשור שבין 1999 ל-2008. לעומת זאת, ההכנסה של משקי בית יהודיים שאינם חרדיים צמחה מדי שנה, למעט תקופת המיתון בשנים 2001-2004. בד בבד, משנת 2007 ועד 2016 גדל משק הבית הממוצע בחברה החרדית מ-3.6 נפשות תקניות ל-4.0, בעוד באותה התקופה בקרב יהודים שאינם חרדים לא השתנה הגודל הממוצע של משק בית, ונותר כ-2.5 נפשות תקניות. בשל העלייה בהכנסה והיציבות בגודל משק הבית בקרב יהודים שאינם חרדים, הכנסתם נטו לנפש תקנית עלתה מ-1997 עד 2009 ב-33 אחוזים, ואילו בחברה החרדית הגידול באותו התקופה הסתכם ב-7 אחוזים בלבד. משנת 2010 הסתמנה מגמת עלייה בהכנסה של משקי הבית החרדיים, אך במקביל חלה גם עלייה במספר הנפשות התקניות במשק בית חרדי. בשל כך, הפער בהכנסה לנפש תקנית בין חרדים ליהודים שאינם חרדים המשיך להתרחב.

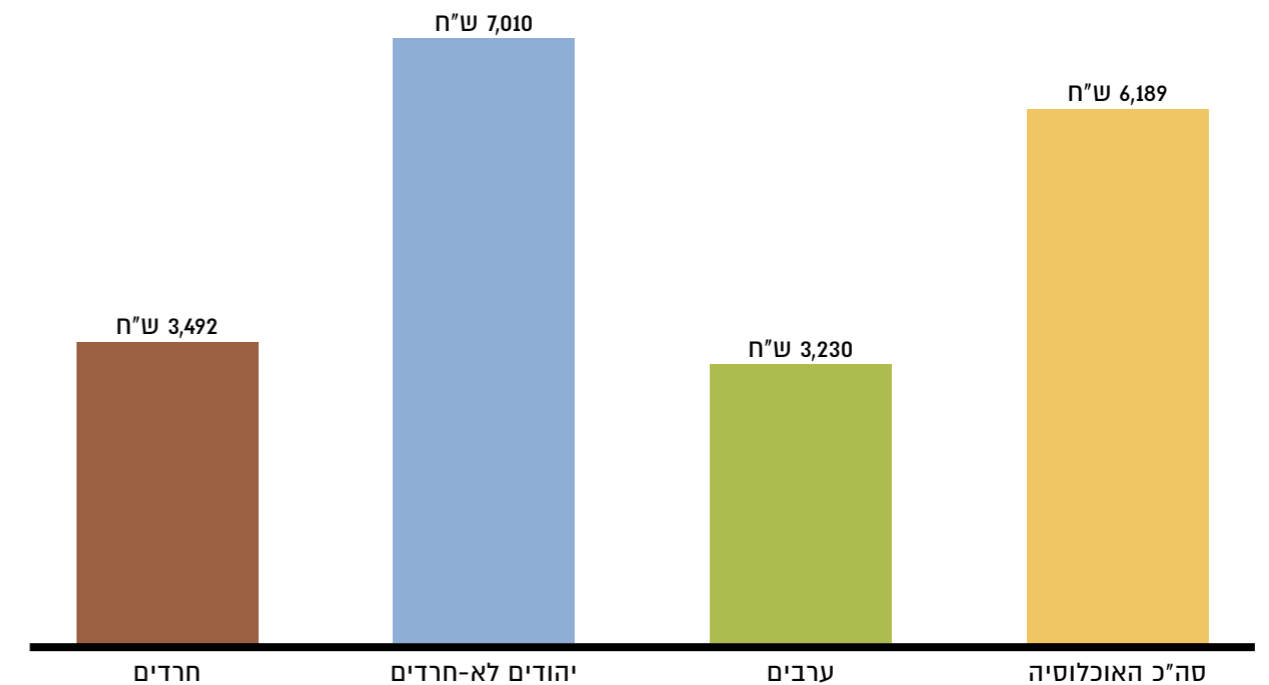
הכנסה כספית נטו לנפש תקנית

המדד של הכנסה כספית נטו לנפש תקנית מבטא את היקף המשאבים הכלכליים של משק הבית, מתוקנן לגודלו. במדד כלולה הכנסה מכל המקורות: עבודה שכירה, הכנסה מעסק ועבודה עצמאית, פנסיה, קצבאות ותשלומי העברה אחרים, תמיכות כספיות ממשקי בית אחרים ומארגונים בארץ ובחו"ל וכן הכנסה מרכוש. רמת ההכנסה מתוקנת לגודל של משק בית באמצעות חלוקה במספר הנפשות התקניות (הסטנדרטיות) המחושב על פי סולם השקילות של המוסד לביטוח הלאומי לחישוב קו העוני. סולם זה מתחשב ביתרונות לגודל בתצרוכת של משקי בית בגדלים שונים. לפיכך, הכנסה ממוצעת נטו לנפש תקנית מבטאת את היקף המשאבים הכלכליים העומדים לרשות משק הבית לתצרוכת. עם זאת יש לזכור שחלק מהמשאבים אינם כלולים במדד זה, למשל תרומות לא כספיות והעברות בעין (הטבות שוות כסף) שמקבלים פרטים ומשקי בית ממערכות ציבוריות שונות, ושממן נהנות בעיקר משפחות מעוטות הכנסה.

קריאת מדד הכנסה כספית נטו לנפש תקנית: גידול – חיובי.

ההכנסה הכספית נטו לנפש תקנית של משקי בית של חרדים עומדת על 3,492 ש"ח לחודש, כמחצית מההכנסה לנפש של משקי בית של יהודים שאינם חרדים (7,010 ש"ח) וכ-10 אחוזים יותר מההכנסה במשקי בית של ערבים.

תרשים 68 < הכנסה כספית נטו לנפש תקנית
ש"ח, שנת 2016

מקור: המכון החרדי למחקרי מדיניות. **נתונים:** סקר הוצאות משק הבית של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2016 (חרדים – לפי הגדרה עצמית).

שביעות הרצון מהמצב הכלכלי

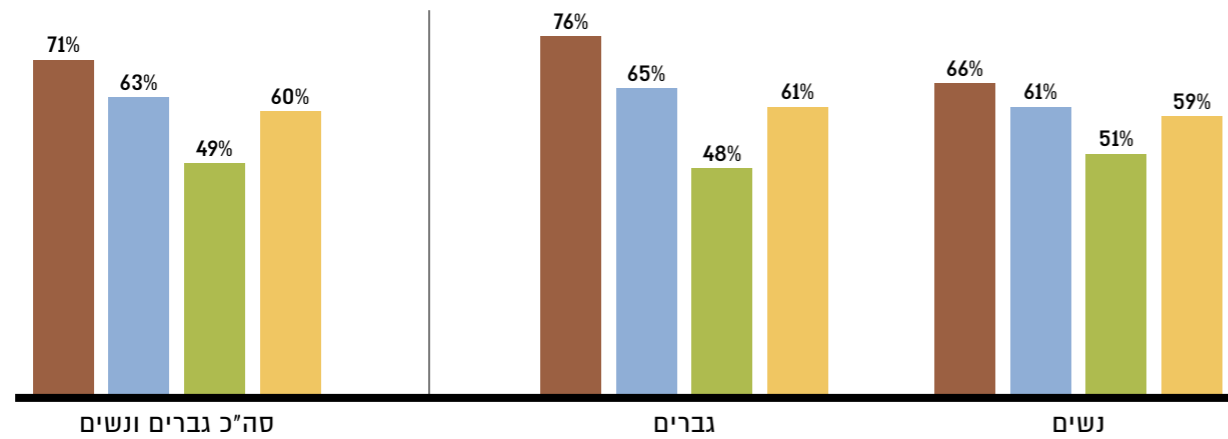
שביעות הרצון מהמצב הכלכלי היא מדד סובייקטיבי שבנוי על השאלה "האם את/ה מרוצה ממצבך הכלכלי?". שיעור המרוצים נקבע כפרופורציה של אלה שהשיבו "מרוצה מאוד" או "מרוצה" מסך המשיבים. בשאלה אין התייחסות לרמת ההכנסה של הפרט או של משק הבית, אך סביר להניח שבמענה לשאלה כללית זו המשיבים מתייחסים לא רק למכלול המשאבים הכלכליים שעומדים לרשותם אלא גם לרמת ההוצאות בהינתן הצרכים הכלכליים שלהם.

קריאת מדד שביעות הרצון מהמצב הכלכלי: גידול – חיובי.

71 אחוזים מהחרדים מרוצים ממצבם הכלכלי – שיעור גבוה יותר מהשיעור בקרב יהודים שאינם חרדים (63 אחוזים) ובקרב ערבים (49 אחוזים). גברים חרדים מרוצים יותר מנשים חרדיות (76 אחוזים לעומת 66 אחוזים). שיעור כה גבוה של המרוצים ממצבם הכלכלי בחברה החרדית אינו מתיישב, לכאורה, עם רמת ההכנסה הנמוכה ושיעורי העוני הגבוהים. הגורמים שיכולים ליישב את הסתירה בין שני המדדים הם הערכים הדתיים-תרבותיים בחברה החרדית של "שמח בחלקו"⁶⁹, הסתפקות במועט⁷⁰ וכוננות לויתור על הנאות העולם הזה עבור לימוד תורה^{71,72}. כמו כן ייתכן שחלק מההסבר טמון בקבוצות ייחוס שונות בהסתכלות על המעמד הכלכלי: הפרטים, בהערכה סובייקטיבית של מעמדם בחברה, נוהגים להשוות את עצמם לסובבים אותם; בהינתן שהחברה החרדית אחידה מבחינה זו⁷³, הפרט אינו חש שהוא במעמד כלכלי נחות.

תרשים 71 < שיעור המרוצים ממצבם הכלכלי

לפי מין, בני 20 ומעלה, שנת 2016

מקור: המכון החרדי למחקרי מדיניות. נתונים: הסקר החברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2016 (חרדים – לפי הגדרה עצמית).

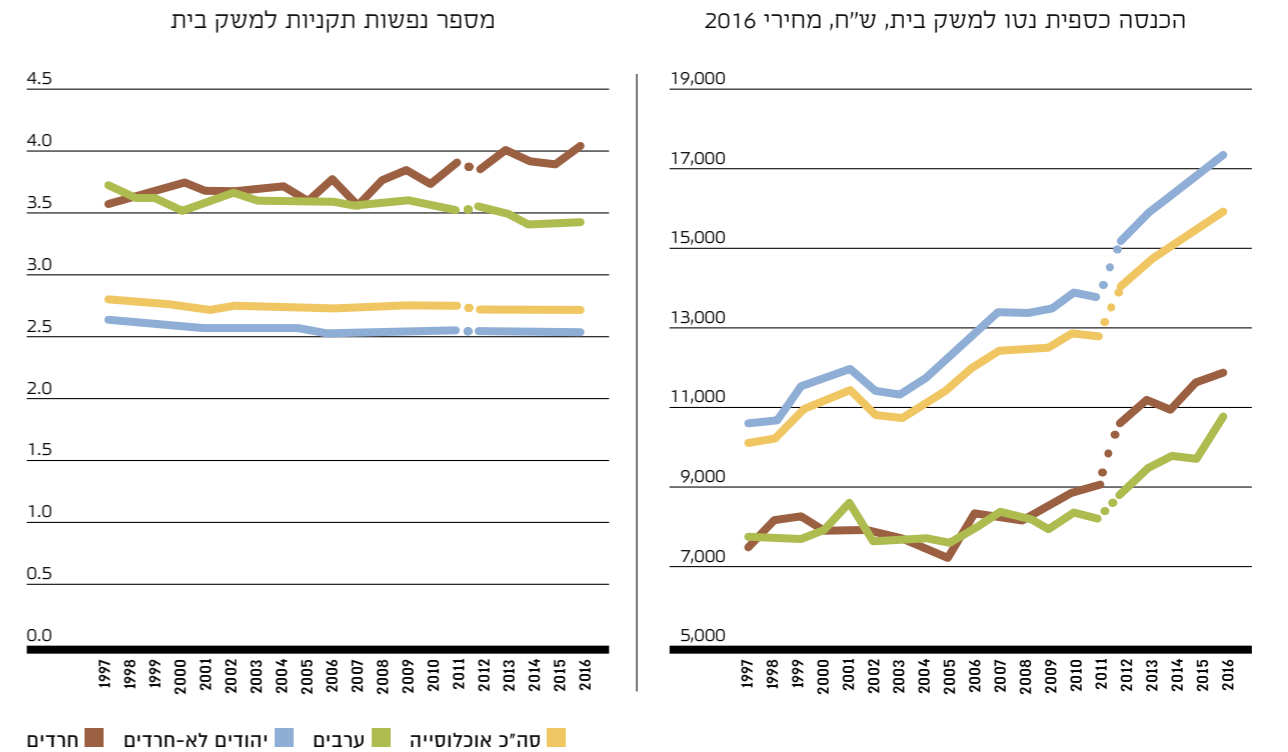
מקור: המכון החרדי למחקרי מדיניות.

נתונים: הסקר החברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2016 (חרדים – לפי הגדרה עצמית).

69 ביטוי זה לקוח מן המשנה (מסכת אבות ד, א): "בן זומא אומר [...] איזהו עשיר? השמח בחלקו, שנאמר: (תהלים קכח ב): 'יגיע כפיך כי תאכל אשריך וטוב לך'".
 70 שפעת המקורות בעניינים אלה במסורת היהודית רחבה מיני ים. בהקשר החרדי ראו לדוגמה שורץ, 1994.
 71 מדובר באתוס מרכזי בעולם החרדי ואת שורשיו אפשר למצוא כבר במקורות קודמים במסורת היהודית, ראו לדוגמה (מסכת אבות ו, ד): "כך היא דרכה של תורה, פת במלח תאכל, ומים במשורה תשתה, ועל הארץ תישן, וחיי צער תחיה, ובתורה אתה עמל. אם אתה עושה כן 'אשריך וטוב לך'. אשריך – בעולם הזה, וטוב לך – בעולם הבא".
 72 תלמיד חכם בחברה החרדית נמצא במעמד גבוה יותר. ראו קפלן ושטרדלר, 2009.
 73 ראוי לציין בהקשר זה כי בחברה החרדית רווחת התפיסה הדתית שלפיה מצבו הכלכלי של האדם הוא גזרה מן השמים. אלמנט זה עלול לשכך את תחושת העוני לנוכח סביבה עשירה יותר (ראו לדוגמה תלמוד בבלי, מסכת יומא (לה, ע"ב): "אין אדם נוגע במינון לחברו, ואין מלכות נוגעת בחברתה, ואפילו כמלוא נימא").

תרשים < 70 הכנסה כספית נטו ומספר נפשות תקניות

שנים 1997-2016

מקור: המכון החרדי למחקרי מדיניות. נתונים: סקרי הכנסות (עד 2011) וסקרי הוצאות משק הבית (מ-2012) של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 1997-2016 (חרדים – לפי הגדרת בית הספר האחרון).

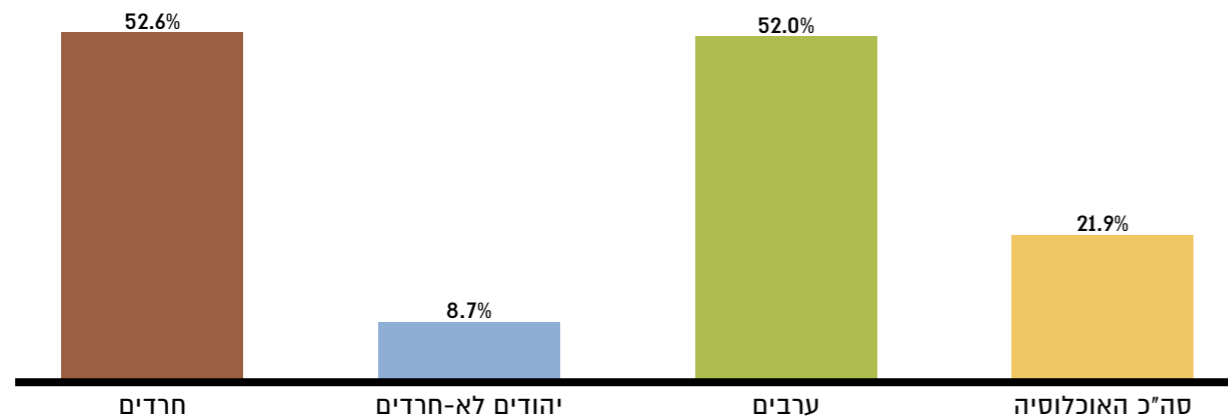
תחולת העוני (שיעור העוני)

שיעור העוני הוא מדד יחסי שהמוסד לביטוח הלאומי מחשב על סמך נתוני סקרי הוצאות (בעבר סקרי הכנסות) משקי הבית של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. המדד מוגדר כשיעור משקי הבית שהכנסתם הפנויה לנפש תקנית אינה עולה על מחצית ההכנסה החציונית במשק. משפחה שהכנסתה נמצאת מתחת לקו העוני נחשבת ענייה. חשוב לזכור כי מדד זה מציין את ממדי העוני במונחי הכנסה. מדד משלים הוא עומק העוני – המרחק בין הכנסת המשפחה לקו העוני.

קריאת מדד שיעור העוני: קיטון – חיובי.

שיעור העוני הכללי בישראל עמד על 21.9 אחוזים בשנת 2016. קיימת שונות רבה בשיעורי העוני בין הקבוצות השונות: בעוד שיעור העוני בחברה היהודית הלא חרדית עומד על 8.7 אחוזים בלבד, שיעורי העוני בחברה החרדית ובחברה הערבית עומדים על 52.6 ו-52.0 אחוזים, בהתאמה. כלומר בחברה החרדית ובחברה הערבית אחד מכל שני אנשים הוא עני.

תרשים 74 < תחולת העוני של נפשות
שנת 2016

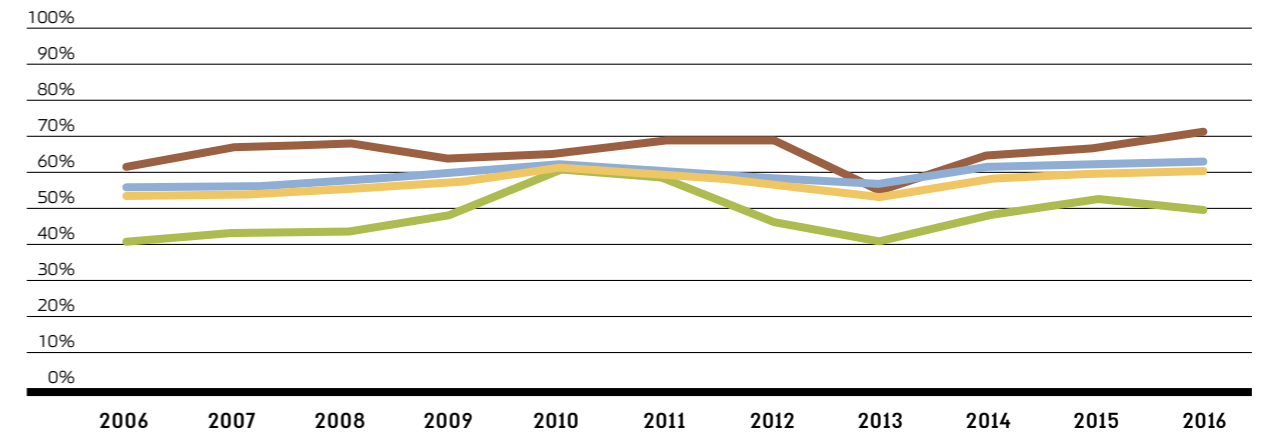
מקור: המכון החרדי למחקרי מדיניות.
נתונים: סקר הוצאות משק הבית של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2016 (חרדים – לפי הגדרה עצמית).

נוסף על השיעור הגבוה של העניים בציבור החרדי, אשר גדל מ-38 אחוזים ב-1998 לשיא של 63 אחוזים בשנת 2008 ומאז נסוג לרמה של 55 אחוזים בערך⁷⁴, העוני בקרב ציבור זה הוא מתמשך ופרמננטי. לא זו אף זו, עוצמת העוני בקרב החרדים העניים גבוהה יחסית – הפער הממוצע בין ההכנסה הפנויה של משק בית עני לקו העוני ("עומק העוני") עומד בציבור החרדי על כ-33.5 אחוזים בהשוואה לכ-29.8 אחוזים בקרב יהודים שאינם חרדים. פער זה בעוצמת העוני משמעו כי בעבור משקי בית עם מספר נפשות זהה, הכנסתם של משקי בית חרדיים נמוכה במאות שקלים לעומת משקי בית יהודיים שאינם חרדיים⁷⁵.

74 נציין כי על פי נתוני 2014-2016, הפערים בין שיעורי העוני בחברה החרדית לפי הגדרה עצמית ולפי הגדרת בית הספר האחרון הם קטנים יחסית.
75 קסיר (קלינר) וצחור-שי, 2017. הנתונים עודכנו לנתונים הזמינים האחרונים (שנת 2016).

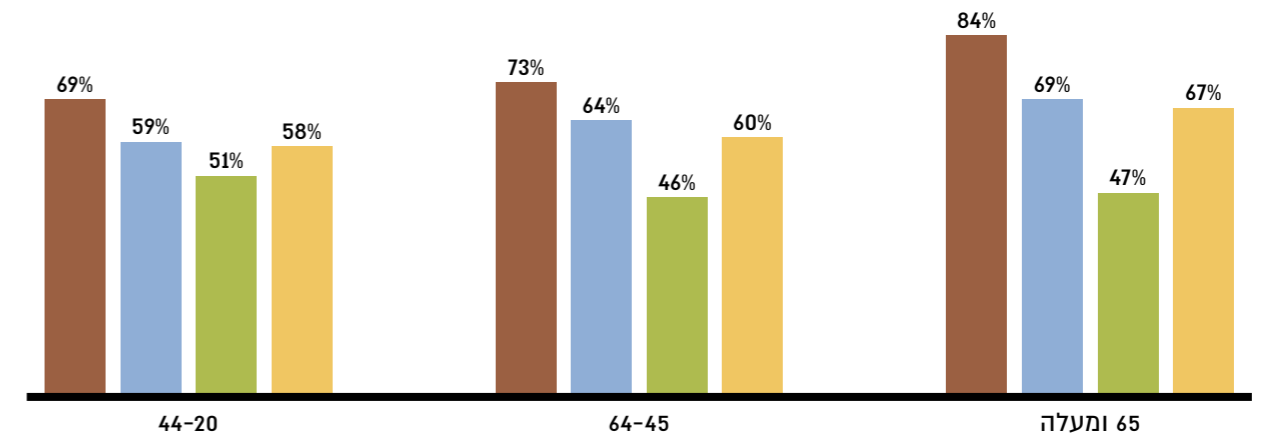
שביעות הרצון מהמצב הכלכלי גבוהה יותר בגיל מבוגר יותר, בקרב חרדים ביתר שאת לעומת יהודים שאינם חרדים, והיא עולה מ-69 אחוזים בקרב בני 20-44 ל-84 אחוזים בקרב בני 65 ומעלה.

תרשים 72 < שיעור המרוצים ממצבם הכלכלי
בני 20 ומעלה, שנים 2006-2016

מקור: המכון החרדי למחקרי מדיניות.
נתונים: הסקר החברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2006-2016 (חרדים – לפי הגדרה עצמית).

תרשים 73 < שיעור המרוצים ממצבם הכלכלי
לפי גיל, בני 20 ומעלה, שנת 2016

מקור: המכון החרדי למחקרי מדיניות.
נתונים: הסקר החברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2016 (חרדים – לפי הגדרה עצמית).

הערכה סובייקטיבית של העוני

הסתכלות אחרת על עוני, המשקללת באופן סובייקטיבי הן את רמת ההכנסה הנמוכה ואת דרכי ההתמודדות עימה והן את השקפת העולם התרבותית, היא דרך תחושת העוני של הפרטים, אשר מספקת אמת מידה חשובה ונוספת לאמידה של ממדי מצוקה כלכלית בחברה ובאוכלוסיות השונות. הגדרה זו של עוני נקיייה מהשקפה פטרנליסטית, שאותה מבטא מדד העוני הרשמי, המניחה כי הממשלה יודעת טוב יותר מהפרטים מה רמת ההכנסה הסבירה והמספקת עבורם.

בסקר החברתי המייצג את אוכלוסיית בני ה-20 ומעלה נשאל כל מרואיין "מאז גיל חמש-עשרה ועד היום, האם היו תקופות שבהן חשבת שאת/ה עני/ה?". אלו שענו בחיוב לשאלה זו נשאלו "מתי בפעם האחרונה חשבת שאת/ה עני/ה?". המדד מחושב לפי שיעור המשיבים שדיווחו על מצב זה "בשנה האחרונה". מדידת העוני לפי הגישה הסובייקטיבית מביאה בחשבון את כלל מערכת ההעדפות של הפרטים, וביניהן בחירה של גברים חרדים בלימודי תורה על פני עבודה. ההסתפקות במועט בחברה החרדית היא ערך חשוב המאפשר גם את קיומה הלכה למעשה של בחירה זו, אשר מגדילה את רמת התועלת והרווחה של בני משק הבית החרדים הרואים בהשתייכותם לעולם התורה ערך מרכזי בחייהם. ומשכך, מערך שיקולים והעדפות זה מתבטא גם בתפיסת עוני שונה.

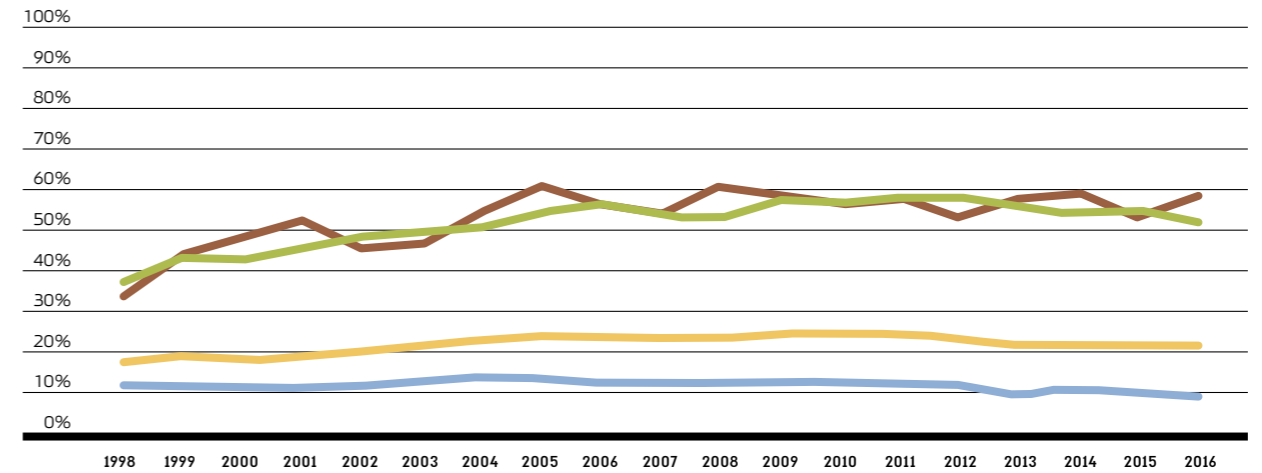
קריאת מדד תחושת עוני סובייקטיבי: קיטון – חיובי.

בכל אחת מהקבוצות שיעור הפרטים שחשו עניים בשנת 2016 נמוך משמעותית משיעור הנמצאים מתחת לקו העוני על פי המדידה הרשמית לפי רמת ההכנסה. כך, שיעור החרדים המדווחים על תחושת עוני עומד על 7.7 אחוזים בשנת 2016, ירידה דרמטית לעומת 21.6 אחוזים בשנת 2013. שיעור החרדים שחשו עניים בשנה האחרונה אינו שונה מהותית מהשיעור בקרב יהודים שאינם חרדים, העומד על 7.3 אחוזים.

בחברה החרדית קיים מערך מפותח של תרומות מצרכים והספקת שירותים חברתיים בקהילה ללא תמורה כספית. נוסף לגורמים אלה, סל הצריכה – אוסף מצרכים ושירותים קנויים – הממוצע במשק בית חרדי זול יותר בהשוואה לסל הצריכה הממוצע במשק בית יהודי שאינו חרדי. זאת בשל רכישה בסיטונאות, מבחר מצומצם של מצרכים ומותגים מקבילים ייעודיים וזולים למגזר, והנחות למעוטי הכנסה (שעימם נמנים רבים מהחרדים) במגוון מערכות ציבוריות.

תרשים 75 < תחולת העוני של נפשות

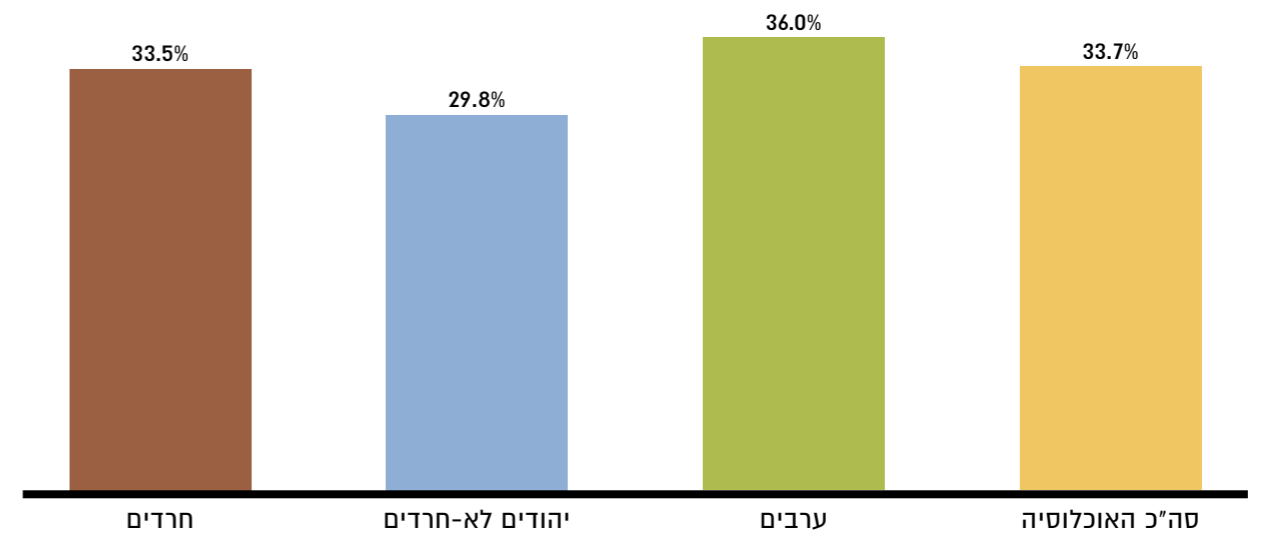
שנים 1998-2016

מקור: המכון החרדי למחקרי מדיניות. נתונים: סקרי הכנסות (עד 2011) וסקרי הוצאות משק הבית (מ-2012) של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 1998-2016 (חרדים – לפי הגדרת בית הספר האחרון).

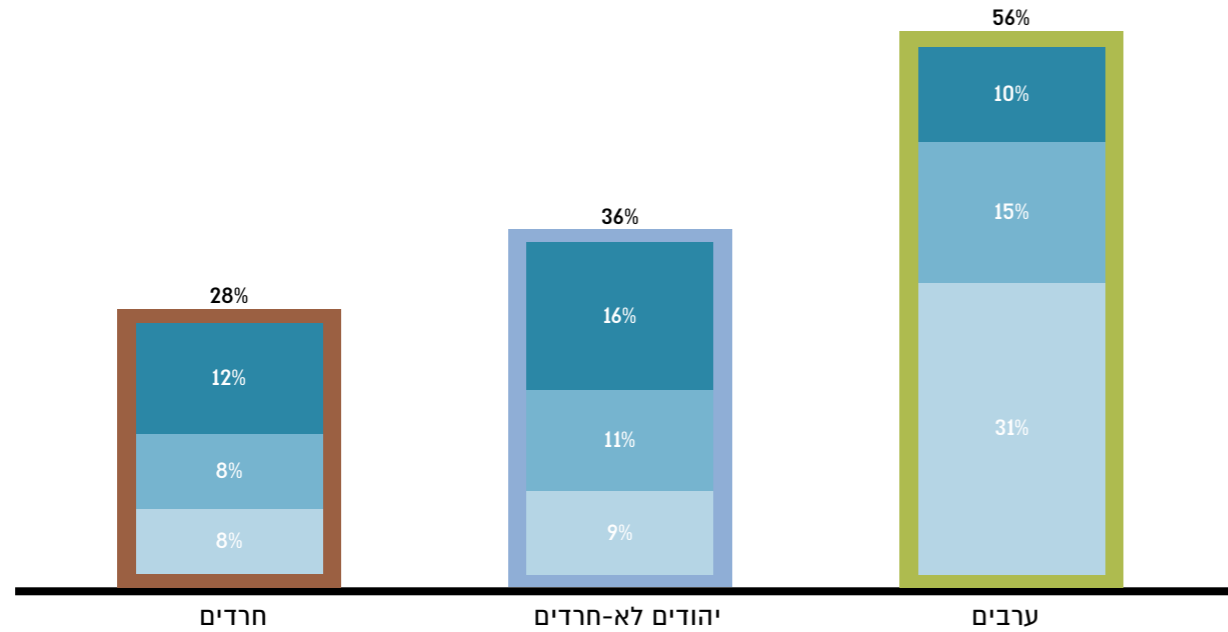
תרשים 76 < עוצמת העוני* היחסי של נפשות

שנת 2016

מקור: קסיר (קלינג) וצחור-שי, 2017, "על תרבות ועוני בחברה החרדית", המכון החרדי למחקרי מדיניות. נתונים: סקר הוצאות משק הבית של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2016 (חרדים – לפי הגדרה עצמית). * כפי שנמדד לפי "פער ההכנסות" – הפער הממוצע בין ההכנסה הפנויה של משק בית עני לקו העוני, יחסית לקו העוני.

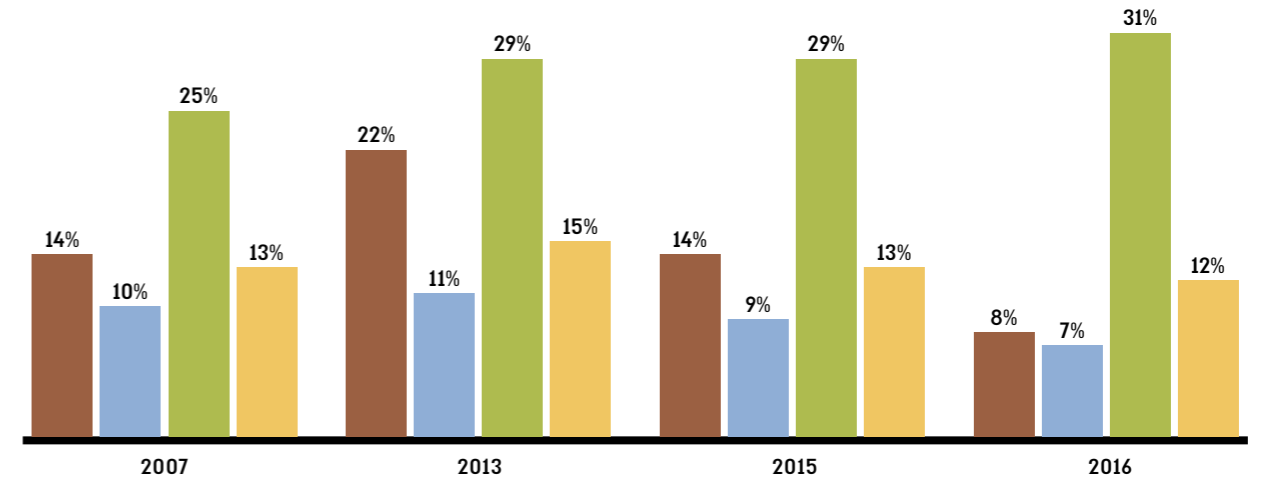
תרשים < 78 שיעור הפרטים שאי פעם חשו שהם עניים
בני 20 ומעלה, שנת 2016

■ לעיתים רחוקות ■ לפעמים, מדי פעם ■ לעיתים קרובות

מקור: קסיר (קלינר) ניצה ואסף צחור-שי, המכון החרדי למחקרי מדיניות.
נתונים: הסקר החברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2016 (חרדים – לפי הגדרה עצמית).

תרשים < 77 שיעור הפרטים שחשו עניים בשנה האחרונה
בני 20 ומעלה, שנים שונות*

■ חרדים ■ יהודים לא-חרדים ■ ערבים ■ סה"כ האוכלוסיה

מקור: המכון החרדי למחקרי מדיניות.
נתונים: הסקר החברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2007, 2013, 2015-2016 (חרדים – לפי הגדרה עצמית).
* שנים שבהן נכללה בסקר החברתי שאלה על עוני סובייקטיבי.

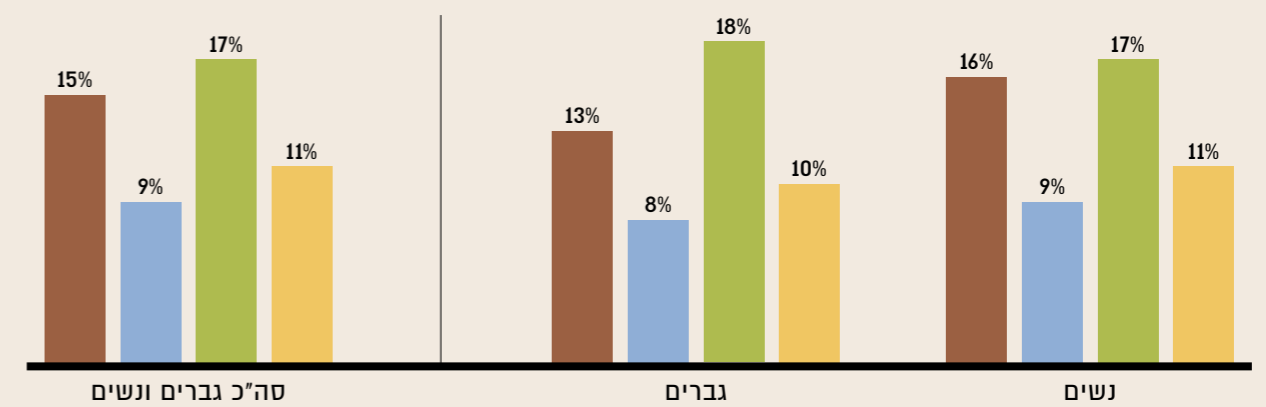
מול מגמת הירידה בשיעור החשים עניים בקרב חרדים, משנת 2013 עד 2016, עומדת מגמת עלייה בשיעור תחושת העוני בקרב ערבים משנת 2007, אשר הגיע ל-31 אחוזים בשנת 2016. כאמור, המדידה האובייקטיבית לפי שיעור הנמצאים מתחת לקו העוני מעלה כי בשתי האוכלוסיות האלה תחולת העוני דומה – מעל 50 אחוזים. שיעור החרדים שחשו אי פעם עניים נמוך באופן ניכר משיעורי העוני הרשמיים, ומעניין לציין שהשיעור בקרב החרדים שדווח בסקר בשנת 2016 היה אף נמוך מזה שבקרב יהודים לא חרדים. לעומת זאת, שיעור הערבים שציינו כי חשו עניים במהלך חייהם גבוה ועולה על 50 אחוזים. נוסף לכך בולט ההבדל בין הערבים ליהודים הלא חרדים והחרדים בשכיחות פרקי העוני: בקרב הערבים למעלה ממחצית מאלה שחשו עניים חשו כך לעיתים קרובות, ולעומתם הן בחברה היהודית הלא חרדית והן בחברה החרדית רק כרבע מאלה שחשו עניים חשו כך לעיתים קרובות. לפיכך יש הבדל משמעותי באופי העוני – חולף לעומת פרמננטי, כזה שאפשר להתמודד עימו לעומת מצב קבוע ששוקעים בו ללא מוצא.

תיבה ז – חוסר ביטחון תזונתי

אחד הביטויים הקשים של עוני הוא ויתור על אוכל בשל קשיים כלכליים וחוסר ביטחון תזונתי. על פי נתוני הסקר החברתי שנערך ב-2010 על ידי הלמ"ס, 15 אחוזים מהחרדים בני ה-20 ומעלה נאלצו לוותר על אוכל בשל קשיים כלכליים. בקרב הערבים היה השיעור 17 אחוזים – שיעור כפול לעומת יהודים שאינם חרדים (9 אחוזים). חרדים בני 45-64 חשופים לבעיה בשיעור גבוה לעומת קבוצות בני 20-44 ובני 65 ומעלה (21 אחוזים לעומת 12 אחוזים).

תרשים < 79 שיעור המוותרים על אוכל בשנה האחרונה עקב קשיים כלכליים

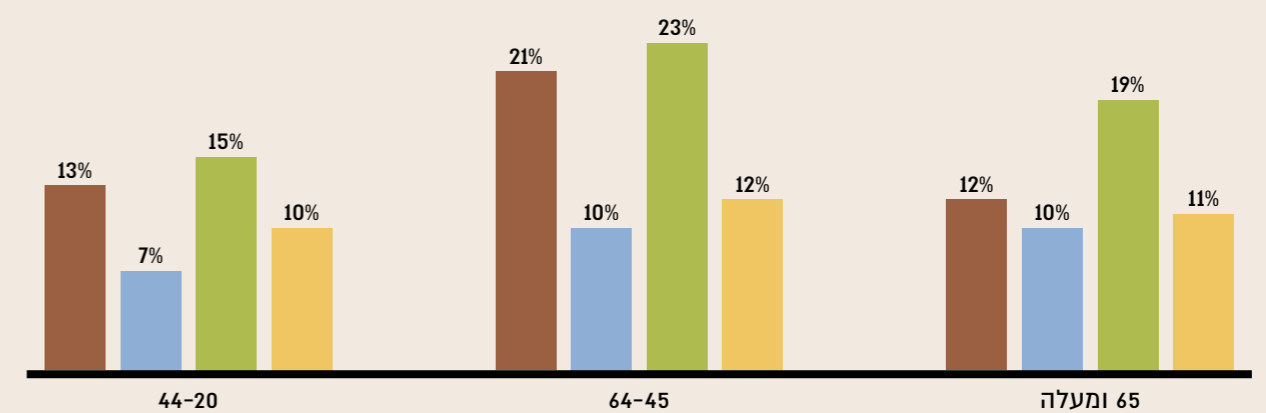
לפי מין, בני 20 ומעלה, שנת 2010

מקור: המכון החרדי למחקרי מדיניות. נתונים: הסקר החברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2010 (חרדים – לפי הגדרה עצמית).

תרשים < 80 שיעור המוותרים על אוכל בשנה האחרונה עקב קשיים כלכליים

לפי גיל, בני 20 ומעלה, שנת 2010

מקור: המכון החרדי למחקרי מדיניות. נתונים: הסקר החברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2010 (חרדים – לפי הגדרה עצמית).

פן רחב יותר של חוסר ביטחון תזונתי נבחן בשני סקרים ייעודיים שערך המוסד לביטוח לאומי בשנים 2011 ו-2012⁷⁶. על פי הגדרות מקובלות של ארגון הבריאות העולמי (WHO), ביטחון תזונתי מושגת על שלושה מרכיבים: **זמינות המזון**, שנועדה להבטיח הספקה של כמויות מספקות של מזון באופן עקבי; **נגישות למזון**, שנועדה להבטיח שיש למשפחה די משאבים כדי להשיג מזון בכמות מספקת; ו**שימוש במזון**, הבוחן את תנאי התברואה והמים ואת מודעות המשפחה לשימוש הולם במזון.

לוח < 10 שיעור המדווחים על אי-ביטחון תזונתי

לנפשות, שנת 2012

קטגוריה	סה"כ	חרדים	יהודים (חרדים ולא חרדים)	ערבים
אי-ביטחון תזונתי	23.4	28	16.3	51.9
אי-ביטחון תזונתי קל	13.5	20.0	10.4	26.2
אי-ביטחון תזונתי ניכר	9.9	7.9	6.0	25.7

מקור: אנדבלד מירי, ברקלי נתנאלה, אברהמוב ויטה, גאליה אלכסנדר ודניאל גוטליב, 2014. נספח 1 (חרדים – לפי הגדרה עצמית).

ממצאי הסקרים מראים כי שיעורי אי-הביטחון התזונתי של יהודים במשפחות הלא חרדיות ושל ערבים קרובים יחסית לשיעורי העוני כפי שהם נמדדים במוסד לביטוח לאומי. לעומת זאת, בקרב משפחות החרדים שיעור אי-הביטחון התזונתי עומד על כמחצית משיעור הנמצאים מתחת לקו העוני. ממצאים אלה ממחישים פער רחב בין מצב של הכנסה נמוכה, שמשותף לחרדים ולערבים, לבין היכולת לקיים חיים מלאים בהינתן מגבלה תקציבית נתונה. בשונה מאוכלוסיות עניות אחרות בעולם ובישראל, שבהן העוני נובע בעיקר מכשלים ומחסמים ונכפה על העניים, המצוקה החומרית בחברה החרדית היא לרוב תולדה של בחירה בהגשמה של ערכים דתיים אדוקים הבאה על חשבון הכנסה גבוהה יותר⁷⁷. משום כך אין זה מפתיע שבמקרים רבים העוני בחברה החרדית אינו בא לידי ביטוי במאפיינים נפוצים של חיי עוני, כמו אי-ביטחון תזונתי.

76 להרחבה ראו אנדבלד ואחרים, 2012; אנדבלד ואחרים, 2014.
77 להרחבה ראו למשל גוטליב, 2007; דהן, 2012.

איזון תקציבי של משק הבית

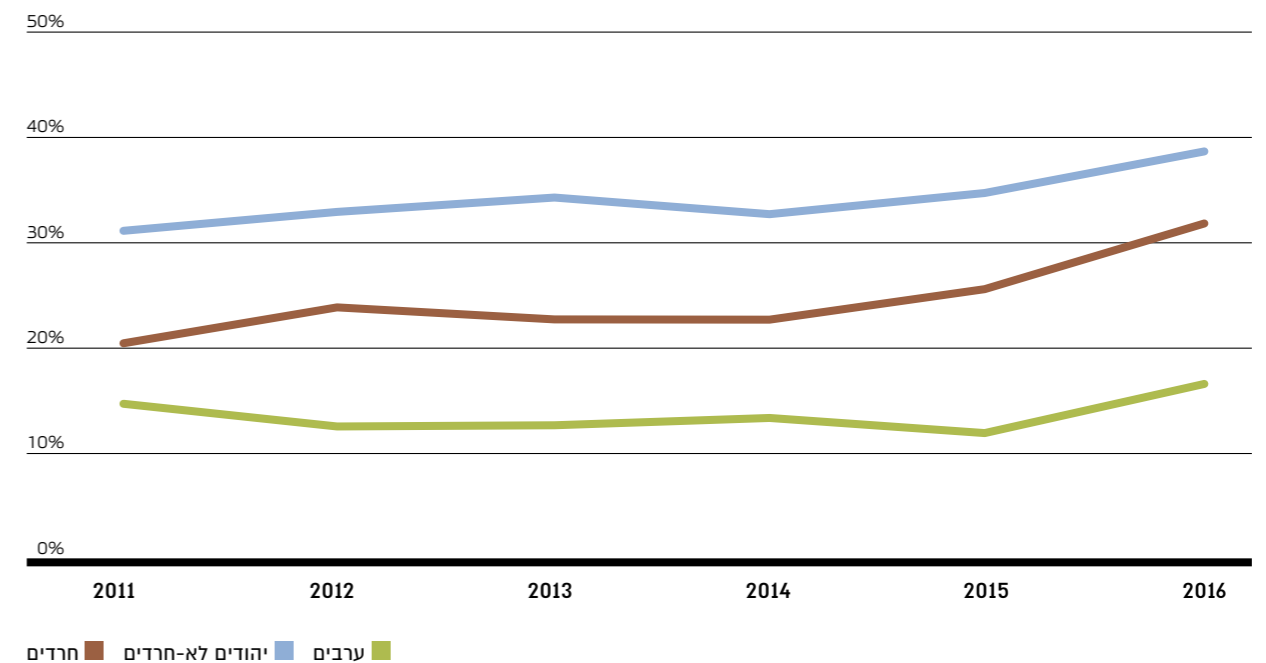
מידע על איזון תקציבי של משק הבית, לפי דיווח עצמי של הפרט, אפשר לקבל מסקר אמון צרכנים (הנשען על מדגם של הסקר החברתי) של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה⁷⁸. בסקר זה הפרטים מתבקשים להשוות את ההוצאות וההכנסות של משק הבית ולאפיין את המאזן באמצעות בחירה בין חמש תשובות, שאותן קיבצנו לשלושת המצבים שלהלן: משק הבית נמצא ב"פלוס" (חוסכים הרבה או חוסכים מעט), במצב מאוזן (ההכנסה מספיקה רק כדי לכסות את ההוצאות) או ב"מינוס" (נאלצים להשתמש בחסכונות כדי לכסות את ההוצאות או נמצאים בחובות)⁷⁹.

קריאת מדד איזון תקציבי של משק בית (שיעור המצליחים לחסוך): גידול – חיובי.

למרות רמות ההכנסה הנמוכות בחברה החרדית, רבות מהמשפחות בציבור זה מתנהלות באחריות כלכלית. לחברה זו מאפיינים ייחודיים המאפשרים לה להתנהל בצורה אחראית במקרים רבים גם כשההכנסות נמוכות⁸⁰: ראשית, כאמור, ההסתפקות במועט היא ערך מקובל בחברה החרדית. כמו כן, בחברה החרדית קיים מערך מפותח של תרומות מצרכים והספקת שירותים בחינם. נוסף לגורמים אלה, סל צריכה ממוצע במשק בית חרדי זול יותר בהשוואה לסל צריכה ממוצע במשק בית יהודי שאינו חרדי, כפי שצוין לעיל (להרחבה ראו סעיף הערכה סובייקטיבית של העוני).

תרשים 81 < שיעור המצליחים לחסוך חלק מהתקציב השוטף של משק הבית

בני 21 ומעלה, שנים 2011-2016

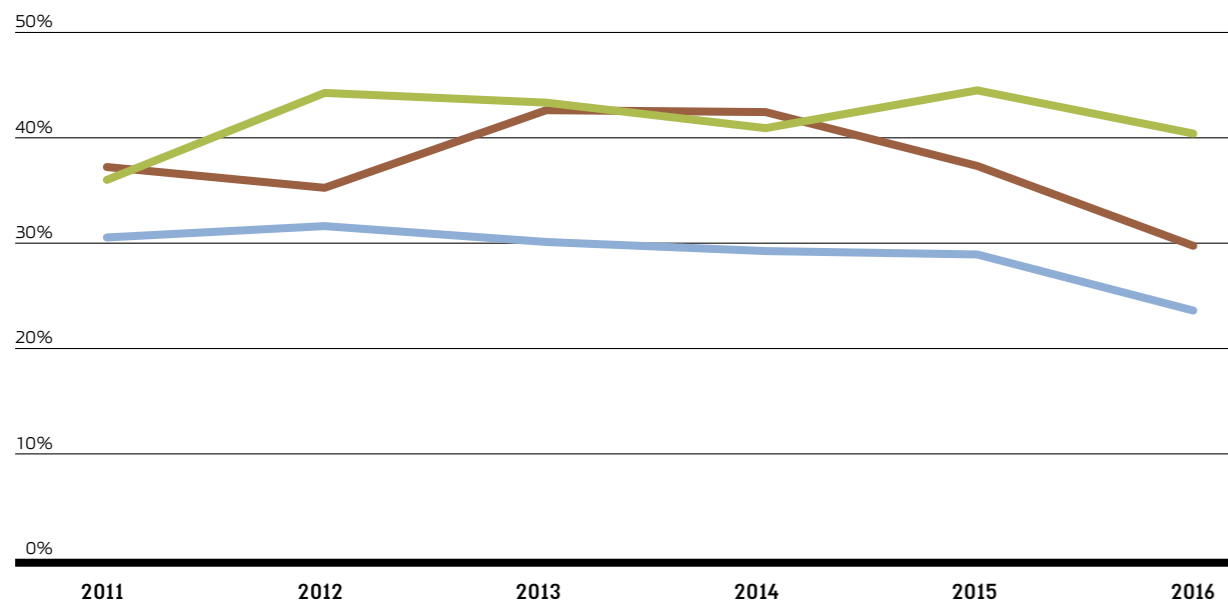
מקור: ניצה (קלינר) קסיר ודמיטרי רומנוב, המכון החרדי למחקרי מדיניות. נתונים: עיבודים מיוחדים של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה לסקרי אמון צרכנים, 2011-2016 (חרדים – לפי הגדרה עצמית).

מאפיין נוסף של החברה החרדית הוא הנורמה החברתית של רכישת דירות לילדים הנישאים בגיל צעיר, אשר גוזרת על משק הבית החרדי מראשיתו לחסוך ולהתכונן לטווח ארוך, ומכווינה אותו להתנהלות כלכלית נכונה מראשית הדרך. 32 אחוזים מהחרדים מדווחים כי הם נמצאים ב"פלוס", דהיינו מצליחים לחסוך מהכנסתם, לעומת 38 אחוזים בקרב יהודים שאינם חרדים ו-16 אחוזים בלבד בקרב ערבים.

בשנת 2011 עמד שיעור החרדים שהצליחו לחסוך על 20 אחוזים, והיה קרוב יותר לשיעור בקרב הערבים (כ-14 אחוזים) מאשר לשיעור בקרב יהודים שאינם חרדים (31 אחוזים). בעקבות עלייה ברמת ההכנסה (ראו סקירה של מדד הכנסה כספית נטו לנפש תקנית) גדל שיעור החרדים המצליחים לחסוך באופן ניכר. בשנת 2016, כאמור, הוא הגיע לרמה של 32 אחוזים בקרב החרדים, קרוב יותר למצב אצל יהודים שאינם חרדים מאשר אצל ערבים.

תרשים 82 < שיעור הנמצאים בחובות או הנאלצים להשתמש בחסכונות כדי לכסות את הוצאותיהם

בני 21 ומעלה, שנים 2011-2016

מקור: ניצה (קלינר) קסיר ודמיטרי רומנוב, המכון החרדי למחקרי מדיניות. נתונים: עיבודים מיוחדים של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה לסקרי אמון צרכנים, 2011-2016 (חרדים – לפי הגדרה עצמית).

בצד השני של מתרס האיזון התקציבי נמצאות משפחות שב"מינוס". שיעור החרדים הנמצאים בחובות או נאלצים להשתמש בחסכונות כדי לכסות הוצאות עומד על כ-30 אחוזים. שיעור זה דומה יותר לשיעור אצל היהודים הלא חרדים (24 אחוזים) מאשר לשיעור בקרב הערבים (שגם בקרבם כמחצית מהאוכלוסייה ענייה), הניצב על 41 אחוזים. מלבט על פני זמן בפלח האוכלוסייה הנמצא ב"מינוס" עולה שמצבם של החרדים השתפר באופן ניכר בשנים האחרונות, והשיעור של משקי הבית החרדיים הנמצאים ב"מינוס" ירד מכ-36 אחוזים ב-2011 לכ-30 אחוזים ב-2016. באותן שנים עלה שיעור הנמצאים ב"מינוס" אצל ערבים מכ-36 אחוזים לכ-41 אחוזים, ואילו בקרב יהודים לא חרדים השיעור ירד מכ-31 אחוזים לכ-24 אחוזים. יוזכר שמגמת הירידה בשיעור הנמצאים ב"מינוס" חלה במקביל לעלייה בשיעור הנמצאים ב"פלוס" (כלומר המצליחים לחסוך חלק מהתקציב השוטף).

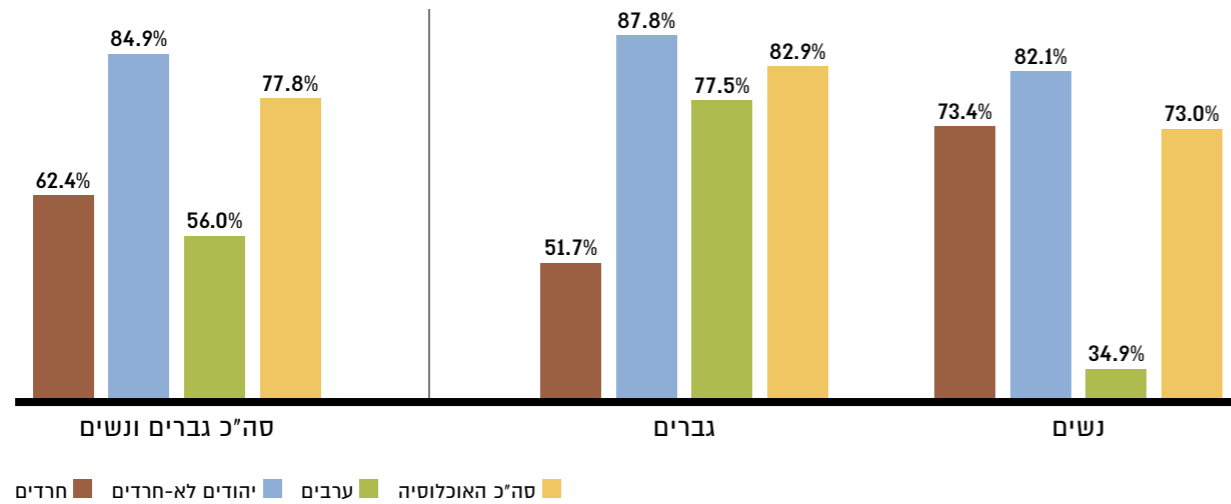
78 תודתנו נתונה לנורית דוברי ולעידית סמחיוף מהלשכה המרכזית לסטטיסטיקה על עזרתן בהכנת נתוני סקר אמון צרכנים ועל שירות לקוחות מעולה.
79 למידע נוסף ראו קסיר (קלינר) ורומנוב, 2017.
80 קסיר (קלינר) וצחור-שי, 2017.

תעסוקה

תרשים < 83 שיעור התעסוקה

לפי מין, גילים 25-64, שנת 2017

מקור: ניצה (קלינו) קסיר ודמיטרי רומנוב, המכון החרדי למחקרי מדיניות. **נתונים:** סקר כוח אדם של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2017. חרדים מוגדרים בשיטת בית הספר האחרון, בתוספת המתגוררים ביישובי גרעין חרדיים (לפי המתודולוגיה של המועצה הלאומית לכלכלה).

ואכן, בחברה החרדית, במיוחד, עבר שיעור התעסוקה תהפוכות. בקרב גברים עמד שיעור התעסוקה בראשית שנות השמונים על יותר מ-60 אחוזים, והגיע לשפל של 35.5 אחוזים בשנת 2002. מאז הוא נמצא במגמת עלייה וכאמור הגיע בשנת 2015 ליותר מחמישים אחוזים. בשנתיים האחרונות מסתמנת התייצבות של שיעור זה. העלייה בשיעור התעסוקה מאז אמצע העשור הראשון של המאה ה-21 מתרחשת במקביל לגידול מואץ של אוכלוסיית החרדים. בשל שני גורמים אלה, מספר הגברים החרדים המועסקים גדל בלמעלה מפי שלושה בין שנת 2002 ל-2017, לעומת גידול של 40 אחוזים אצל יהודים שאינם חרדים וגידול של 81 אחוזים אצל ערבים. גם בחמש השנים האחרונות היה קצב הגידול במספר המועסקים החרדים גבוה בהרבה משל האוכלוסיות האחרות.

לוח < 11 התרחבות מספר הגברים המועסקים

שיעורי שינוי מצטברים, גילים 25-64

שנים	חרדים	יהודים לא חרדים	ערבים
2017-2002	211%	40%	81%
2017-2012	41%	7%	17%

מקור: המכון החרדי למחקרי מדיניות. **נתונים:** סקרי כוח אדם של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2002, 2012 ו-2017 (חרדים – לפי הגדרת בית הספר האחרון).

מדדים בתחום התעסוקה מציגים את ההתפתחויות בשוק העבודה משתי זוויות המשלימות זו את זו. האחת היא תעסוקה, כפי שנמדדת בשיעור התעסוקה ובהיקף התעסוקה (ובכלל זה שיעור המועסקים במשרה חלקית). השנייה היא איכות התעסוקה, כפי שזו נמדדת באמצעות מדדים של שכר לשעה, שיעור המועסקים במשרה חלקית שלא מרצון, שביעות רצון מעבודה ואיזון משפחה-עבודה.

שיעור התעסוקה

שיעור התעסוקה מציין את מידת מעורבותה של האוכלוסייה בשוק העבודה. מדד זה מחושב לבני 25 עד 64, תקופה המכונה "גילי העבודה העיקריים" – בני גיל זה נמצאים לרוב לאחר שלב השירות הצבאי ורכישת ההשכלה ולפני שלב הפרישה לגמלאות.

קריאת מדד שיעור התעסוקה: גידול – חיובי.

שיעור התעסוקה בקרב החרדים בגילי העבודה העיקריים (62 אחוזים) נמוך לעומת יהודים שאינם חרדים (85 אחוזים) ולעומת השיעור הממוצע במדינות ה-OECD, העומד על כ-73 אחוזים⁸¹. הפער בקרב גברים גדול יותר (52 אחוזים לעומת 88 אחוזים) בהשוואה לפער בקרב נשים (73 אחוזים לעומת 82 אחוזים). שיעורי תעסוקה אלה מעידים כי קיים פער משמעותי בין התפיסה הרווחת שלפיה "החרדים אינם עובדים" לבין המציאות, משום שלמרות שיעור התעסוקה הנמוך יחסית ליהודים לא חרדים, רוב החרדים לוקחים חלק בשוק העבודה. בהשוואה לחברה הערבית, שיעור התעסוקה של גברים חרדים נמוך בכ-26 נקודות האחוז מזה של גברים ערבים, ואילו שיעור התעסוקה של חרדיות גבוה ב-38 נקודות האחוז מזה של נשים ערביות.

בקרב כל קבוצות האוכלוסייה ובדומה להתפתחויות בכל מדינות המערב, נרשמה ירידה מתמשכת בשיעורי התעסוקה של גברים עד לתחילת שנות האלפיים. במחצית הראשונה של העשור הראשון בשנות האלפיים התהפכה המגמה בישראל, ונרשמה עלייה משמעותית בשיעורי התעסוקה של גברים. בקרב הנשים עלו שיעורי התעסוקה לאורך כל השנים, גם כן בדומה למגמה במדינות המערב, והאצה נרשמה מאז 2005. העלייה בשיעורי התעסוקה של נשים ושל גברים מאז אמצע העשור הראשון של המאה ה-21 מוסברת באמצעות סדרה של צעדי מדיניות שנקטו בשנות האלפיים, ובפרט קיצוץ בקצבאות הבטחת הכנסה ובקצבאות ילדים, ירידה בתשלומי דמי אבטלה ושינויים במערכת המיסוי כולל הנהגת מס הכנסה שלילי, והעלאת גיל הפרישה אשר השפיעה על שיעורי התעסוקה של מבוגרים. כמו כן תרמו להיפוך המגמה בשיעורי התעסוקה גם התוכניות האקטיביות שיושמו לעידוד תעסוקה, כמו "תוכנית ויסקונסין", והגידול ברמת ההשכלה שהושפע במידה מסוימת מהמדיניות שנקטה. כצפוי, ההשפעה של צעדי המדיניות שנקטו על הגידול בתעסוקה הייתה גדולה יותר באוכלוסיות שהושפעו יותר מצעדי המדיניות⁸², ובפרט באוכלוסיות ששיעורי התעסוקה בקרבן נמוכים ושיעורי העוני גבוהים.

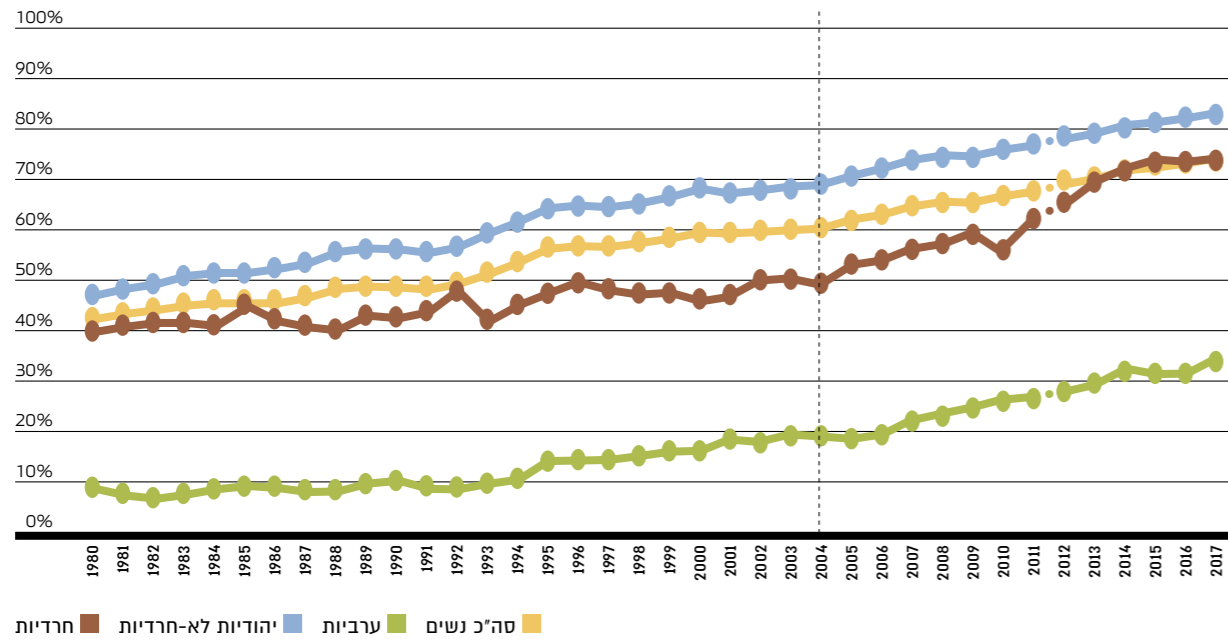
81 נתוני ה-OECD מעודכנים לשנת 2016: http://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=LFS_SEXAGE_I_R
82 להרחבה ראו אקשטיין, ליפשיץ ולרום, טרם פורסם.

לוח < 12 התרחבות מספר הנשים המועסקות
 שיעורי שינוי מצטברים, גילים 25-64

שנים	חרדיות	יהודיות לא חרדים	ערביות
2017-2004	201%	42%	145%
2017-2012	42%	9%	37%

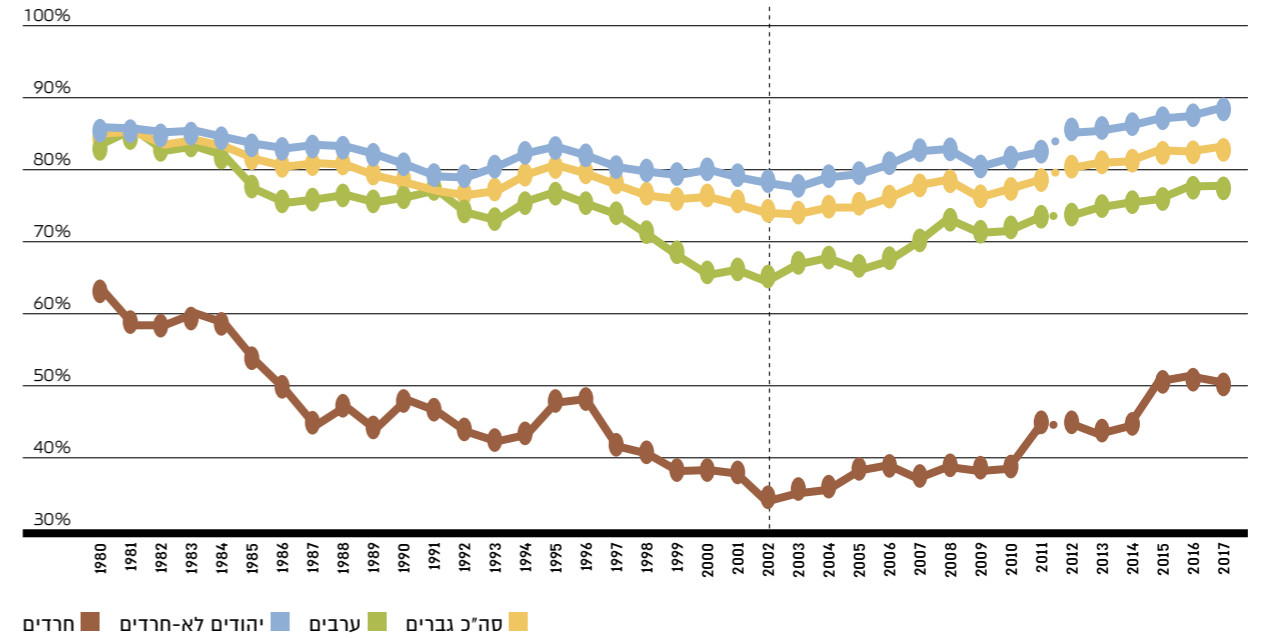
מקור: המכון החרדי למחקרי מדיניות.
נתונים: סקרי כוח אדם של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2004, 2012 ו-2017 (חרדים – לפי הגדרת בית הספר האחרון).

תרשים < 85 שיעור התעסוקה של נשים
 גילים 25-64, שנים 1980-2017

מקור: המכון החרדי למחקרי מדיניות.
נתונים: סקרי כוח אדם של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 1980-2017 (חרדים – לפי הגדרת בית הספר האחרון).

תרשים < 84 שיעור התעסוקה של גברים
 גילים 25-64, שנים 1980-2017

מקור: המכון החרדי למחקרי מדיניות.
נתונים: סקרי כוח אדם של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 1980-2017 (חרדים – לפי הגדרת בית הספר האחרון).

שיעור המועסקות החרדיות נמצא במגמת עלייה מתמשכת מראשית שנות השמונים, וב-35 השנים האחרונות עלה השיעור מ-41 אחוזים ל-73 אחוזים. הפער בין חרדיות ליהודיות שאינן חרדיות, שהתרחב בשנות התשעים והאלפיים, הלך והצטמצם בשנים האחרונות, והוא עומד כעת על 9 נקודות האחוז בלבד. הגידול במספר המועסקות החרדיות במשך השנים גבוה מהגידול בקרב שאר האוכלוסיות ובפרט בקרב יהודיות שאינן חרדיות, והוא משקף, כאמור, גם את הגידול בחלקה של החברה החרדית בכלל האוכלוסייה.

המצב שבו שיעור הנשים המועסקות גבוה יותר משיעור הגברים המועסקים הוא ייחודי לחברה החרדית. מצב זה משקף את תפקידה של האישה החרדית כמפרנסת ראשית במשק הבית, שפרנסתה מאפשרת לגבר להקדיש זמן ללימוד תורה⁸³, נורמה חברתית שהתפתחה במשך עשורים והשתרשה במיוחד בשנות השמונים והתשעים של המאה הקודמת⁸⁴.

83 לימוד התורה הוא אתוס מכוון של הציבור החרדי והוא ערך עליון המהווה את היעוד העיקרי של הגבר החרדי, בהתאם לצינוי ההלכתי "ותלמוד תורה כנגד כל" (משנה, פאה א, א). התלמיד החכם נתפס כדובר של רצון הבורא מכוח דעתו שהפכה ל"דעת תורה" (בראון, 2011). מאז הפיכת החברה החרדית ל"חברת הלומדים" בדור הקודם (פרידמן, 1991) מצופה מן הגבר החרדי להישאר כל חייו באוהלה של תורה, והיציאה לעבודה של גברים, ובפרט של צעירים, מלווה בציבור הליטאי בתיוג שלילי חברתי (קפלן ושטרלר, 2009). מעניין לציין שבקרב החסידים נורמת היציאה לעבודה של גברים מקובלת יותר, וצעירים רבים יוצאים לעבודה מעט לאחר שהם מתחננים (גונן, 2000).
 84 ראו למשל ליוש, 2014; פרידמן, 1988; בראון, 2012.

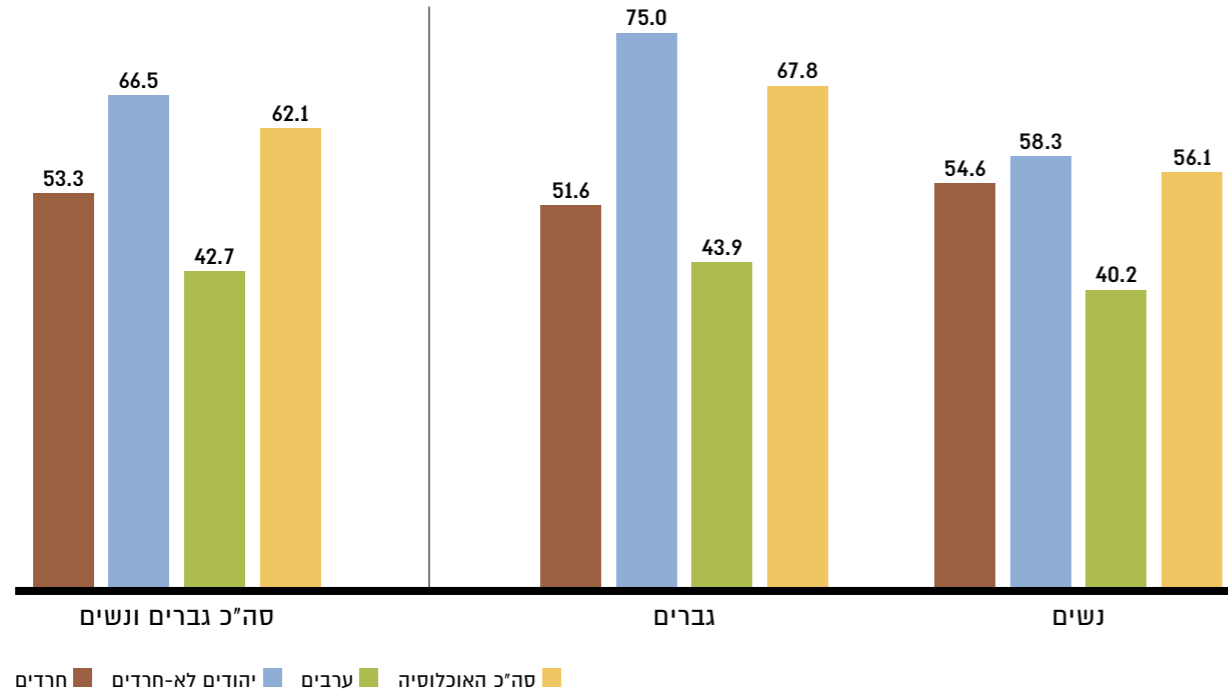
שכר לשעה לשכיר

השכר לשעה לשכיר הוא המדד המרכזי המבטא את יכולת ההשתכרות של הפרט. שכר לשעה הוא פועל יוצא של גורמים רבים: רמת ההשכלה, רמת המיומנות, משלח היד, גיל וניסיון תעסוקתי, ותק בשוק העבודה וותק במקום העבודה הספציפי, ענף כלכלי, אפליה ועוד. חלקיות המשרה משפיעה במקרים רבים לא רק על השכר הכולל אלא גם על השכר לשעת עבודה⁸⁵. עבודה במשרה מלאה כרוכה במחויבות גדולה יותר למקום העבודה, ומשכך עשויה גם להיות מתוגמלת בשכר שעתי גבוה יותר. כמו כן, תעסוקה במשרה מלאה מביאה לצבירה רבה יותר של ניסיון תעסוקתי ושל הון אנושי⁸⁶. כך, מועסקים במשרה מלאה עשויים לקבל קידום במקום העבודה בסבירות גבוהה יותר מאלו המועסקים במשרה חלקית. המדד מוצג עבור גילי העבודה העיקריים (25 עד 65), שבהם שכיחה יותר עבודה במשרה מלאה.

קריאת מדד שכר לשעה לשכיר: גידול – חיובי.

בשנת 2016 עמד השכר הממוצע לשעה לשכיר באוכלוסייה החרדית על 53 ש"ח, לעומת 66 ש"ח אצל יהודים שאינם חרדים ו-43 ש"ח אצל ערבים. הפער גבוה יותר אצל גברים (חרדים השתכרו ב-31 אחוזים פחות מיהודים אחרים), לעומת נשים (6 אחוזים). כאמור, פערים אלה נובעים מגורמים רבים, חלקם קשורים לעובד וחלקם למעביד. בנק ישראל בחן (בעזרת שימוש במשוואות מינצריאניות) את הגורמים לפערי השכר לשעה בקרב גברים, ומצא שהפערים במיומנויות מסבירים את עיקר הפער בין גברים חרדים לגברים יהודים לא חרדים, כמו גם את רוב הפער בין השכר לשעה בין גברים ערבים ליהודים⁸⁷. הצטרפות בשיעורים גבוהים יחסית של חרדים (בעיקר גברים) לשוק העבודה – שרבים מהם חסרי ניסיון ומיומנויות הנדרשות בשוק העבודה – גורמת לכך ששכרם התחלתי נמוך, דבר המשפיע גם על רמת השכר הממוצעת שנמדדת בחברה החרדית. גורם נוסף המסביר את הפער, הייחודי לאוכלוסייה החרדית, הוא היקף נרחב של תעסוקה בענף החינוך⁸⁸, שהשכר בו נמוך יחסית לענפי המשק האחרים ונמוך במיוחד במערכות החינוך החרדיות.

תרשים < 86 שכר לשעה לשכיר
לפי מין, גילים 25-64, ש"ח, שנת 2016

מקור: ניצה (קלינר) קסיר ודמיטרי רומנוב, המכון החרדי למחקרי מדיניות.
נתונים: סקר הוצאות משק הבית של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2016 (חרדים – לפי הגדרה עצמית).

מאז תחילת העשור ניכרת עלייה בשכר הממוצע לשעת עבודה של נשים וגברים יהודים לא חרדים ושל נשים חרדיות וגברים ערבים. לעומת זאת, השכר הממוצע לשעת עבודה של הגברים החרדים ושל הנשים הערביות כמעט לא השתנה. בחינה של פערי השכר לשעה בין קבוצות האוכלוסייה השונות מעלה כי הפערים בין חרדים ליהודים לא חרדים ובין ערבים ויהודים לא חרדים העמיקו בעשור האחרון, הן בקרב הגברים והן בקרב הנשים. התרחבות הפער משקפת במידה רבה את השינוי שחל בהרכב המועסקים בכל אחת מהאוכלוסיות: בשל הגידול הניכר בשיעור המועסקים בחברה הערבית ובחברה החרדית גדל מאוד בחברות אלה שיעור המועסקים עם ותק נמוך יחסית בשוק העבודה, ומשכך הם משתכרים שכר התחלתי שהוא לרוב נמוך יותר.

85 Goldin, 2014

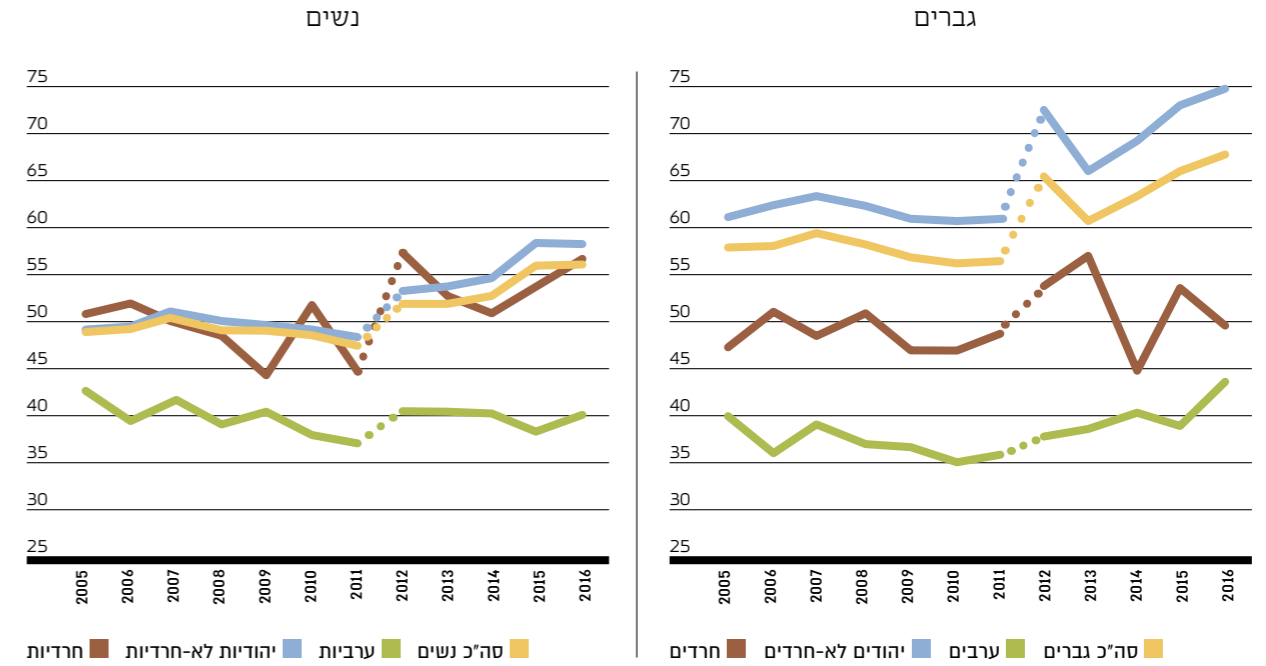
86 Hirsch, 2005

87 בנק ישראל, 2016ב.

88 כשליש מכלל המועסקות ב-2015 מועסקות בהוראה וקרוב למחצית מהנשים החרדיות מועסקות בענף החינוך. גם שיעור הגברים המועסקים בהוראה גבוה יחסית בקרב המועסקים בחברה החרדית, והוא עומד על כחמישית (ראו קסיר (קלינר) וצחור-שי, 2016). להתמקדות זו בתחום החינוך יש כמה הסברים: ראשית, מסלול ההכשרה של נערה חרדית כולל את הכשרתה כמורה (ראו למשל הורביץ, 2016; מלאך, כהן וזיכרון, 2016), ואילו החינוך לגברים מתמקד בלימודי קודש ומשרת הוראה היא ההמשך הטבעי של לימודים כאלו. שנית, לעיסוק בתחום החינוך יש ממד ערכי-דתי במגזר החרדי, הן אצל הנשים והן אצל הגברים. ראו לדוגמה את דבריו של הרב שך: "ממה שידוע לי מרבתי ומתום הניסיון העצמי, יודע אני כי הרבה נשתנה אופן ההשפעה והפעולות שהיו צריכים לעשות בזמנים הקודמים, ממה שצריכים לעשות כעת בזמננו. לדעתי, העיקר שבעיקרים בזמננו מה שאפשר לעשות הוא מה שנוגע לחינוך" (שך, 1988-1989).

תרשים < 87 שכר לשעה לשכיר

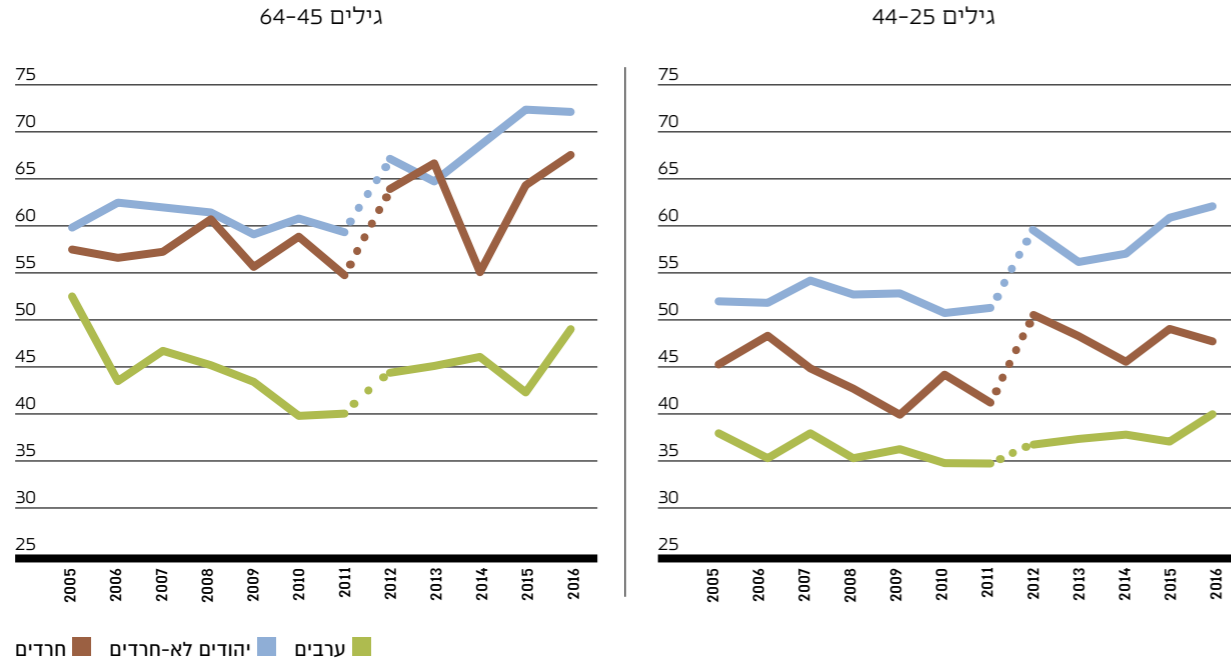
לפי מין, גילים 25-64, ש"ח, מחירי 2016, שנים 2005-2016

מקור: ניצה (קלינר) קסיר ודמיטרי רומנוב, המכון החרדי למחקרי מדיניות. **נתונים:** סקרי הכנסות (עד 2011) וסקרי הוצאות משק הבית (מ-2012) של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2005-2016 (חרדים – לפי הגדרת בית הספר האחרון).

תרשים < 88 שכר לשעה לשכיר

לפי גיל, ש"ח, מחירי 2016, שנים 2005-2016

מקור: ניצה (קלינר) קסיר ודמיטרי רומנוב, המכון החרדי למחקרי מדיניות. **נתונים:** סקרי הכנסות (עד 2011) וסקרי הוצאות משק הבית (מ-2012) של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2005-2016 (חרדים – לפי הגדרת בית הספר האחרון).

בבחינת פערי השכר לשעה לפי גיל עולה כי קיימים פערים ניכרים בין חרדים ליהודים שאינם חרדים לאורך השנים בקבוצת בני 25-44, ואילו בקרב בני 45 ומעלה הפערים מצטמצמים והופכים זניחים. חלק מההסבר לתופעה זו קשור לכך שמאפיינים רבים של החרדיות המוכרת לנו כיום (ובפרט הימנעות גורפת למדי מלימודי חול) התעצבו על פני השנים, והפכו לנומרה תרבותית רווחת יותר. כך, חלק מקבוצת החרדים שמעל גיל 45 (ילידי 1971 וקודם לכן) גדלו בסביבה בעלת מאפיינים שונים, הבאה ככל הנראה לידי ביטוי גם בכושר ההשתכרות שלהם. הסבר אפשרי נוסף קשור לפערי מיומנויות בין חרדים ליהודים אחרים בתחילת דרכם בשוק העבודה (פערים המושפעים מפערי השכלה), ולצמצום פערים אלה עם צבירת הוותק בעבודה תוך רכישת מיומנויות מתאימות וצבירת הון אנושי רלבנטי לשוק העבודה.

תעסוקה במשרה חלקית

עבודה במשרה חלקית היא פתרון נוח למעורבות בשוק העבודה עבור אלו שאינם מעוניינים או שאינם יכולים לעבוד מספר רב של שעות, למשל בשל מצב בריאותי, טיפול בילדים או בבני משפחה אחרים או לימודים. עם זאת, לעיתים קרובות תעסוקה חלקית אינה אופטימלית מבחינת הפרט, והיא נובעת מחוסר יכולת להגדיל את היקף המשרה מפאת מגבלות הקשורות למקצוע, למקום עבודה או להסדרי העסקה מבניים. ההעסקה במשרה חלקית רווחת בדרך כלל בשוק עבודה משני (לדוגמה שירותים אישיים, אירוח ואוכל, ניקיון, מסחר קמעונאי), ובמשלחי יד של מוכרים או עובדים בלתי מקצועיים. בשל כך, עבודה במשרה חלקית מזוהה עם תנאי עבודה נחותים, תעסוקה מזדמנת ושכר נמוך, לפעמים אף מתחת לשכר מינימום וללא תנאים סוציאליים.

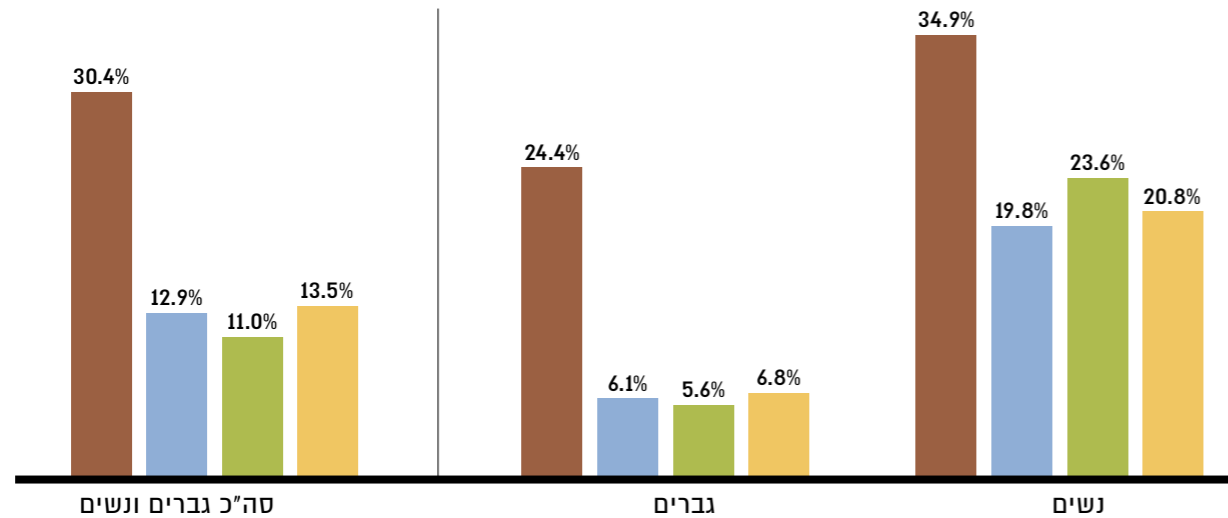
קריאת מדד שיעור המועסקים במשרה חלקית: קיטון – חיובי.

במרבית המשפחות עול הטיפול במשק הבית נופל בעיקר על האישה, ומשכך בכל אחת מהאוכלוסיות הנשים נוטות לעבוד במשרה חלקית יותר מאשר הגברים.

תעסוקה במשרה חלקית נפוצה יותר מפי שניים וחצי בקרב מועסקים חרדים בהשוואה למועסקים אחרים (כ-30 אחוזים אצל חרדים בהשוואה לכ-13 אחוזים אצל יהודים שאינם חרדים ו-11 אחוזים אצל ערבים). כרבע מהגברים החרדים העובדים מועסקים במשרה חלקית, לעומת כ-6 אחוזים בלבד בקרב יהודים שאינם חרדים וערבים. יותר משליש (35 אחוזים) מהנשים החרדיות העובדות מועסקות במשרה חלקית, פער של 15 נקודות אחוז לעומת מועסקות יהודיות אחרות⁸⁹.

תרשים 89 < שיעור המועסקים במשרה חלקית*

לפי מין, גילים 25-64, שנת 2016

■ סה"כ האוכלוסיה ■ ערבים ■ יהודים לא-חרדים ■ חרדים

מקור: ניצה (קלינר) קסיר ודמיטרי רומנוב, המכון החרדי למחקרי מדיניות.
נתונים: סקר כוח אדם של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2016 (חרדים – לפי הגדרה עצמית).
* מתוך כלל המועסקים.

השיעור הגבוה של עבודה במשרה חלקית בקרב נשים בציבור החרדי נובע, בין היתר, מהעסקה נרחבת במערכת החינוך, שהתעסוקה בה הגיעה לרוויה בשל עודף היצע של מורות וגננות⁹⁰, ומשכך חלק גדול מהמשרות הן משרות חלקיות. כמו כן, פיריון הילודה הכולל בחברה החרדית גבוה⁹¹ וכך מספר הילדים⁹² – מספר הנפשות הממוצע במשק בית חרדי עומד על 5.15, לעומת משק בית יהודי שאינו חרדי שבו המספר הוא 2.91⁹³. בשל כך שכיחותם של ילדים במשק הבית ובכלל זה של ילדים קטנים גדולה יותר בקרב משקי הבית החרדיים, ומקשה אף היא על תעסוקה של האם במשרה מלאה.

מבט על ההתפתחויות על פני ציר הזמן מלמד כי היקף ההעסקה במשרה חלקית בקרב נשים חרדיות הולך וקטן, ואילו אצל גברים חרדים המגמה הפוכה – שיעור המועסקים במשרה חלקית עלה מ-15 אחוזים באמצע שנות האלפיים ל-25 אחוזים בשנת 2016. ככל הנראה הגידול שחל בשיעורי התעסוקה של גברים חרדים משנת 2002 ואילך הוא הסיבה לעלייה החדה בשיעור החרדים המועסקים במשרה חלקית בשנים הללו, משום שעבודה במשרה חלקית פותחת פתח לכניסה לשוק העבודה עבור חסרי מקצוע והשכלה, עד לרכישת כישורים ומיומנויות רלוונטיות והתניידות למשרה מלאה מקצועית. כמו כן משרה חלקית מאפשרת לגברים החרדים לשלב חלקית את העבודה עם לימודים בישיבה.

90 רגב, 2013.

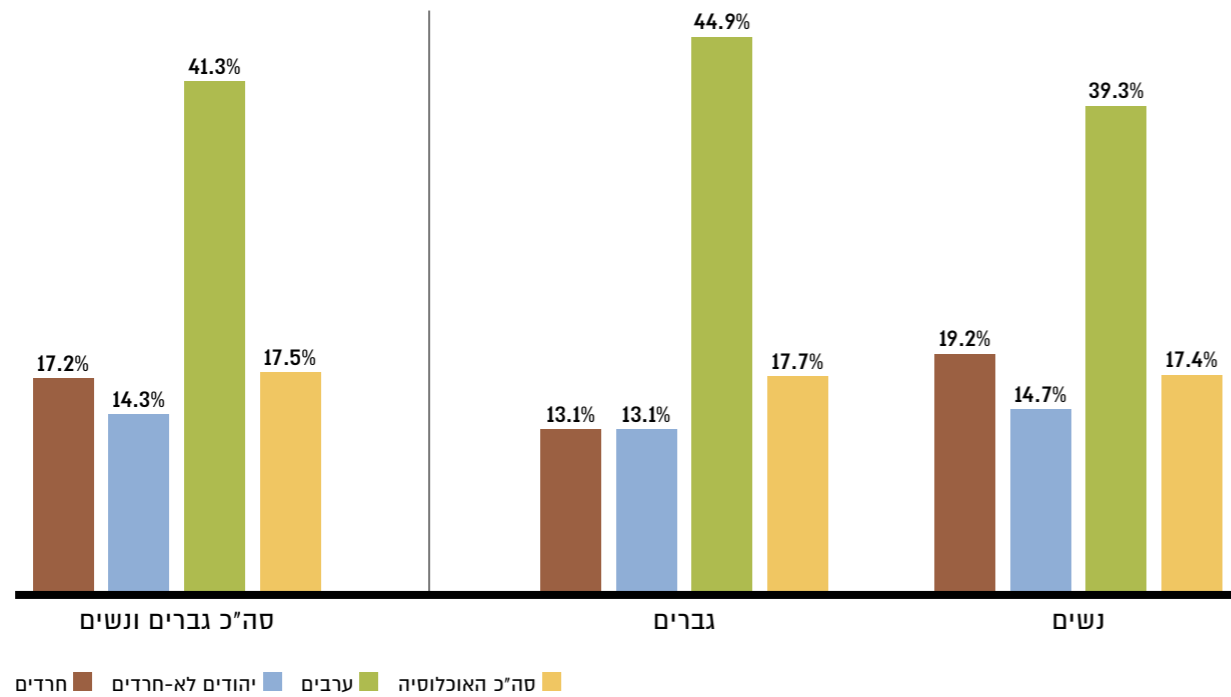
91 פלטיאל ואחרים, 2011; לוי, 2016.

92 מצווה מהתורה לפרות ולרבות (משנה תורה, הלכות אישות טו, א-ב). נוסף על כך יש מצווה להרבות להעמיד צאצאים כל זמן שיש באדם כוח, וכדברי חז"ל "שכל המוסף נפש אחת מישראל, כאילו בנה עולם" (שם, טז).

93 לפי עיבודים מסקר כוח אדם של הלמ"ס לשנת 2016. יש לשים לב שאין מדובר בפיריון הכולל של נשים, אלא במספר הנפשות המתגוררות במשק בית ממוצע בזמן נתון.

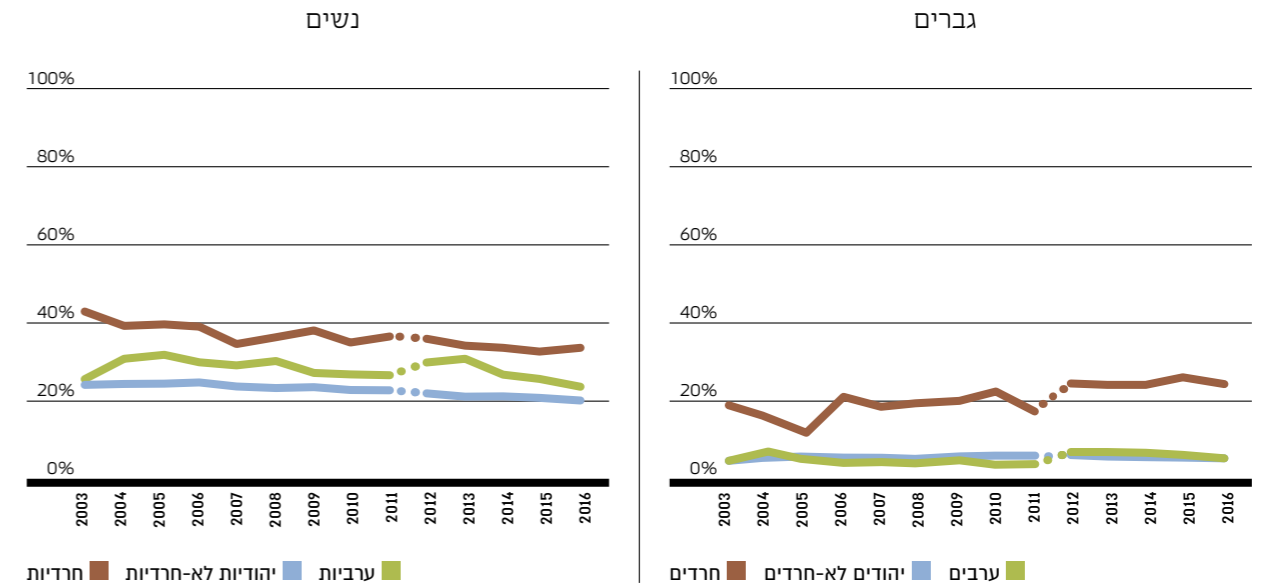
הפן השלילי של עבודה במשרה חלקית מתבטא בשיעור המועסקים חלקית שלא מרצון. מדד זה מתייחס למצב שבו פרט מעוניין להגדיל את היקף המשרה אך הדבר אינו מתאפשר בשל מכלול מגבלות שאינן קשורות אליו. בשנת 2016 היו במצב זה 17 אחוזים מהחרדים המועסקים במשרה חלקית, לעומת 14 אחוזים מהיהודים שאינם חרדים ו-41 אחוזים מהערבים. שיעור הגברים החרדים המועסקים חלקית שלא מרצון נמוך בהשוואה לשיעור הנשים החרדיות (13 אחוזים לעומת 19 אחוזים, בהתאמה), דבר המתיישב עם מעמדן של הנשים החרדיות כמפרנסות ראשיות במשק הבית ועם הקשיים שהן חוות בהשתלבות בתעסוקה. ראוי לציין ששיעור הגברים החרדים המועסקים במשרה חלקית שלא מרצון פחת ביותר מחצי, מרמה של 30 אחוזים בשנים 2004-2005 ל-13 אחוזים בשנת 2016. באותה התקופה ירד שיעור החרדיות המועסקות במשרה חלקית שלא מרצון מ-35 אחוזים ל-19 אחוזים.

תרשים 91 < שיעור המועסקים במשרה חלקית שלא מרצון מהמועסקים במשרה חלקית לפי מין, גילים 25-64, שנת 2016

מקור: ניצה (קלינר) קסיר ודמיטרי רומנוב, המכון החרדי למחקרי מדיניות. נתונים: סקר כוח אדם של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2016 (חרדים – לפי הגדרה עצמית)

תרשים 90 < שיעור המועסקים במשרה חלקית לפי מין, גילים 25-64, שנים 2003-2016

מקור: ניצה (קלינר) קסיר ודמיטרי רומנוב, המכון החרדי למחקרי מדיניות. נתונים: סקרי כוח אדם של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2003-2016 (חרדים – לפי הגדרת בית הספר האחרון).

מנתוני לוח 13 עולה כי שיעור החרדים המועסקים במשרה חלקית (מקרב החרדים המועסקים) גדל מ-2003 ל-2016 בכל קבוצות הגיל במידה דומה. התפתחות זו חריגה בהשוואה לגברים הלא חרדים, שאצלם שיעור התעסוקה במשרה חלקית נמוך בהרבה ואף נשאר יציב למדי לאורך השנים (למעט גידול בשיעור המועסקים במשרה חלקית בקבוצת הגיל 25-34). כאמור, ההסבר לכך הוא ככל הנראה הגידול בשיעור התעסוקה של גברים חרדים בשנים אלו.

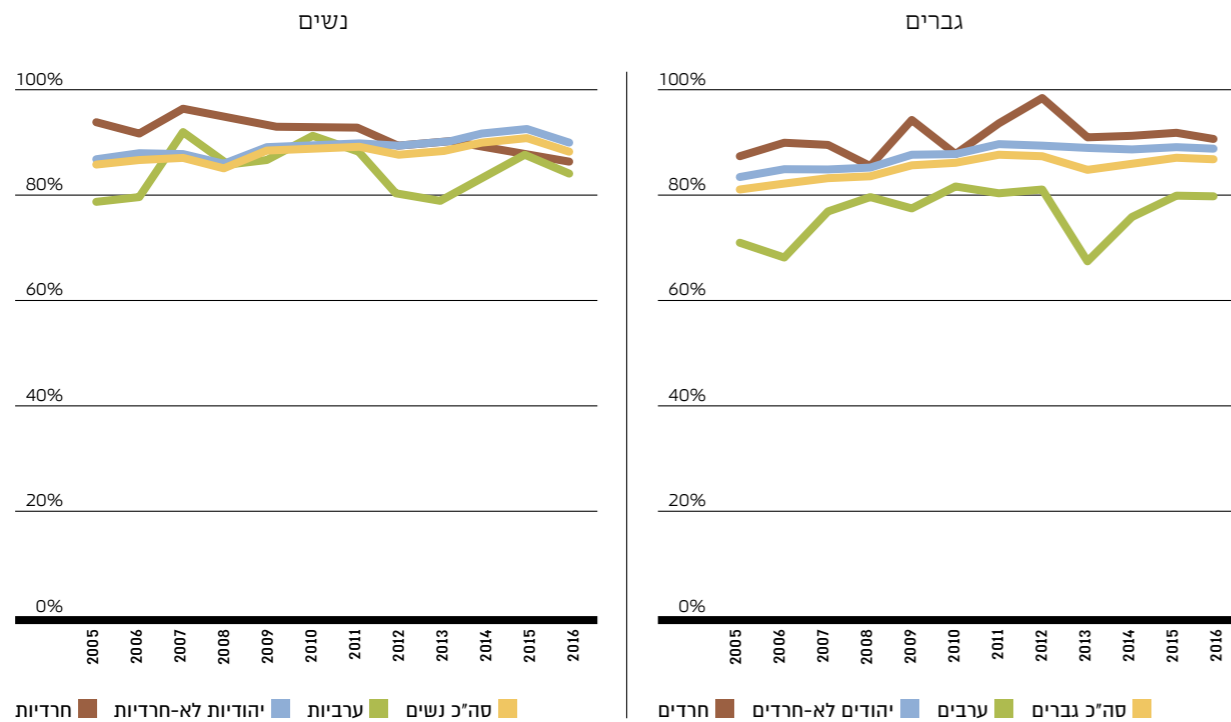
לוח 13 < שיעור הגברים החרדים והלא חרדים המועסקים במשרה חלקית (כשיעור מהמועסקים בכל קבוצה) לפי גיל, שנים 2003 ו-2016

קבוצת גיל	חרדים		יהודים לא חרדים		ערבים	
	2003	2016	2003	2016	2003	2016
בני 25-34	24.8%	30.6%	9.1%	12.0%	5.9%	5.8%
בני 35-44	21.5%	25.7%	3.1%	3.0%	5.0%	5.1%
בני 45-64	14.3%	18.9%	4.9%	4.2%	5.3%	6.0%

מקור: ניצה (קלינר) קסיר ודמיטרי רומנוב, המכון החרדי למחקרי מדיניות. נתונים: סקרי כוח אדם של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2003 ו-2016 (חרדים – לפי הגדרת בית הספר האחרון).

בחינת מדד זה על פני זמן מגלה כי שיעור שבעי הרצון מהעבודה בקרב גברים חרדים עלה בעשור האחרון, ואילו בקרב נשים חרדיות שיעור זה ירד באותה התקופה.

תרשים 93 < שיעור המועסקים המרוצים מעבודתם
לפי מין, בני 20 ומעלה, שנים 2005-2016

מקור: ניצה (קלינר) קסיר ודמיטרי רומנוב, המכון החרדי למחקרי מדיניות.
נתונים: הסקר החברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2005-2016 (חרדים - לפי הגדרה עצמית).

שביעות הרצון מהעבודה

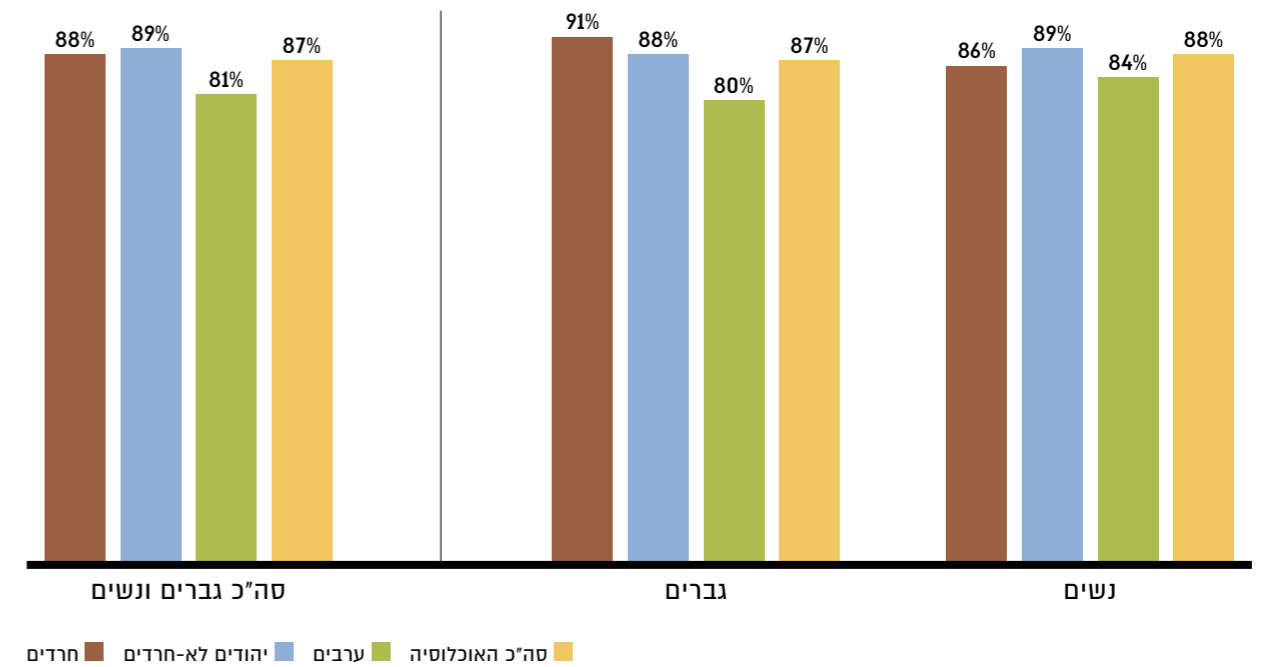
שביעות הרצון מהעבודה היא מדד מרכזי לאיכות התעסוקה מאחר שהיא מעידה על הלימה גבוהה בין עבודתו של הפרט לבין כישוריו, השכלתו, ציפיותיו ושאיפותיו כלפי עולם העבודה, שבו הוא מעביר חלק ניכר מחייו הפעילים. שביעות הרצון מהעבודה נמדדת בשאלה ישירה בסקר החברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, ובמענה אליה העובדים מסכמים מכלול גורמים המאפיינים בעיניהם מקום עבודה טוב וסביבת עבודה תומכת. מהתשובות של העובדים עולה שרמת הכנסה גבוהה אינה מעידה בהכרח על שביעות רצון מהעבודה. לראיה, חלק מהמקצועות המתאפיינים ברמות שכר גבוהות יחסית, כמו רואי חשבון ומנהלים של בתי קפה, מסעדות ובתי עסק למסחר, מאופיינים בשיעורי שביעות רצון נמוכים יחסית של העובדים בהם. גם ההפך הוא נכון: המועסקים במקצועות המאופיינים בשכר נמוך, כמו גננות ומורים, עובדים סוציאליים ומזכירות, מביעים שביעות רצון גבוהה מעבודתם⁹⁴.

קריאת מדד שיעור המרוצים מעבודתם: גידול - חיובי.

שביעות הרצון מעבודה בקרב חרדים גבוהה מאוד (כ-90 אחוזים) ודומה לשיעור בקרב יהודים שאינם חרדים, ועולה על שביעות הרצון בקרב מועסקים ערבים. גברים חרדים מרוצים בשיעור גבוה יותר מנשים (91 אחוזים לעומת 86 אחוזים).

תרשים 92 < שיעור המועסקים המרוצים מעבודתם

לפי מין, בני 20 ומעלה, שנת 2016

מקור: ניצה (קלינר) קסיר ודמיטרי רומנוב, המכון החרדי למחקרי מדיניות.
נתונים: הסקר החברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2016 (חרדים - לפי הגדרה עצמית).

איזון בין עבודה למשפחה

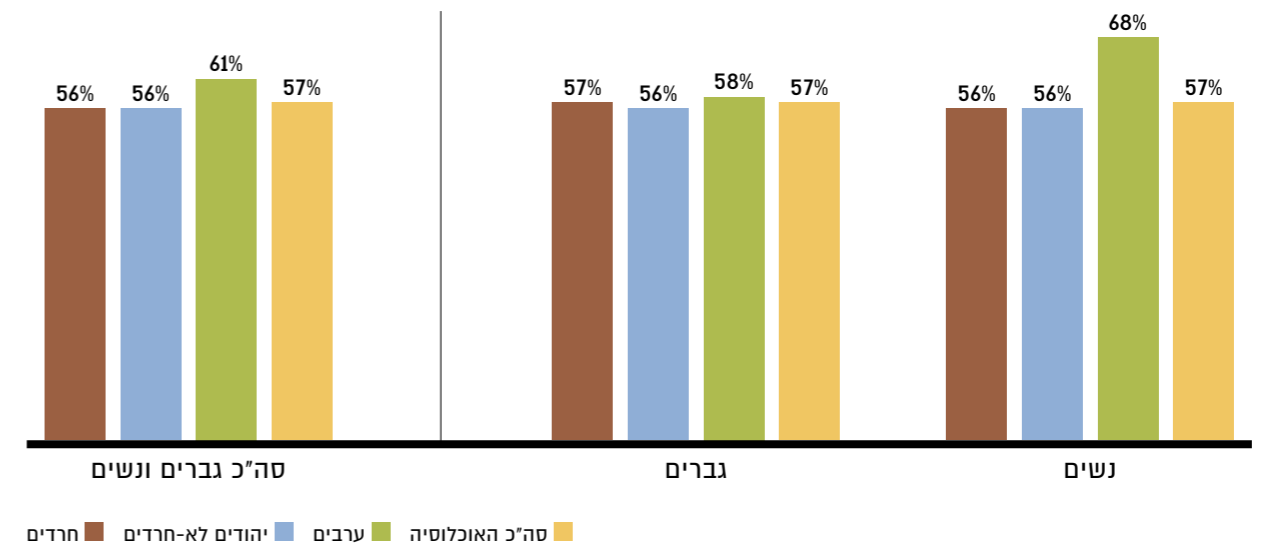
מציאת איזון בין עבודה למשפחה היא אתגר מרכזי להשגת איכות חיים. במרבית המשפחות הטיפול במשק הבית מוטל בעיקר על האישה, ולכן נשים חוות את הקונפליקט עבודה-משפחה בעוצמה רבה יותר⁹⁵. עם זאת, האיזון חשוב הן לנשים והן לגברים, מאחר שבניגוד לעבר, כיום שני המינים מעורבים בשוק העבודה (ובחברה החרדית המעורבות של נשים אף גדולה מזו של גברים). בה בעת, גברים נוטלים חלק יותר ויותר בעבודות הבית ובגידול הילדים. עם ההתקדמות הטכנולוגית, מועסקים רבים יותר עובדים גם מהבית וקשה יותר לשמור על גבולות העבודה ועל ההפרדה בין העבודה לחיים האישיים, וכך כיום מציאת איזון בין מחויבות לעבודה ומחויבות למשפחה הופכת למשימה יומיומית, לנשים ולגברים כאחד.

קריאת מדד שיעור המרוצים מהאיזון בין עבודה ומשפחה: גידול – חיובי.

מנתוני הסקר החברתי לשנת 2016, שעסק בסוגיית האיזון בין עבודה למשפחה, אנו למדים כי רק מעט יותר ממחצית מהמועסקים הישראלים בני ה-20 ומעלה מרוצים מהאיזון בין שני העולמות האלה. שיעור המרוצים אצל חרדים דומה לשיעור אצל יהודים שאינם חרדים (56 אחוזים). אצל ערבים השיעור גבוה יותר (61 אחוזים). לא נמצאו הבדלים בין גברים ונשים.

תרשים 94 < שיעור המועסקים המרוצים מהאיזון בין עבודה למשפחה*

לפי מין, בני 20 ומעלה, שנת 2016

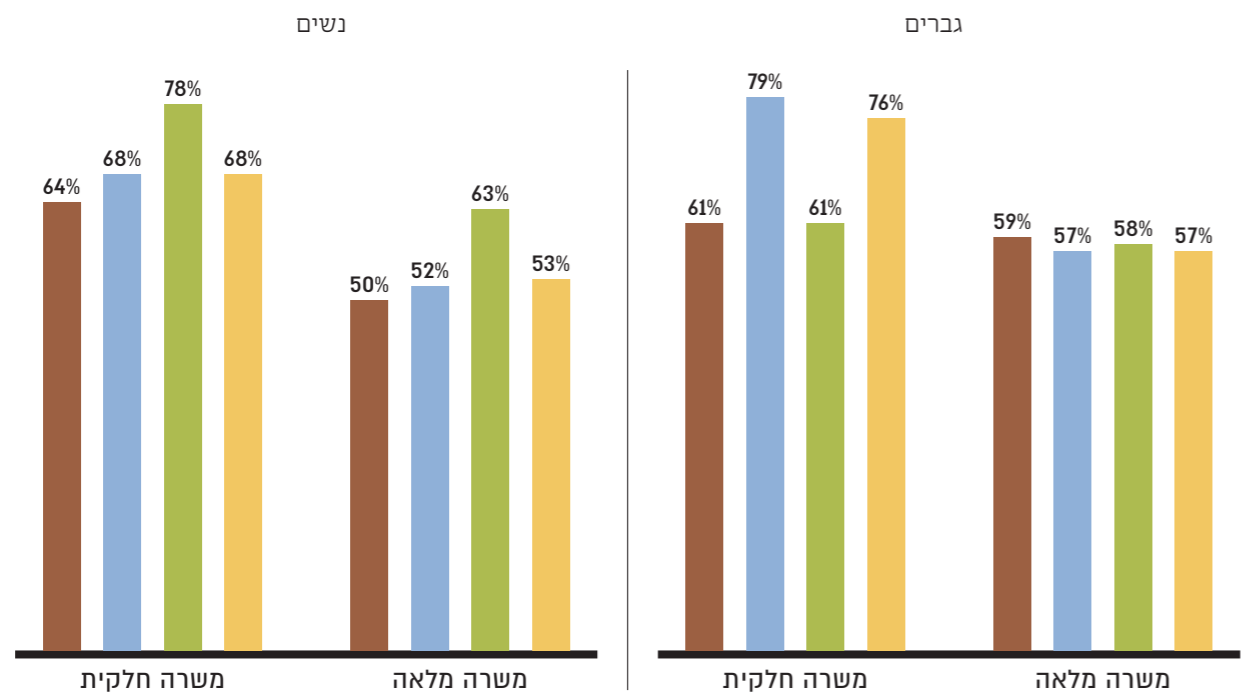

מקור: ניצה (קלינר) קסיר ודמיטרי רומנוב, המכון החרדי למחקרי מדיניות. **מחויבות:** הסקר החברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2016 (חרדים – לפי הגדרה עצמית). * מרוצים מהאיזון בין עבודה למשפחה מוגדרים כאלו שהשיבו "לעיתים רחוקות" או "אף פעם לא" לשאלה אם קרה שהתקשו לתפקד במשפחה בשל מחויבות לעבודה ולשאלה אם התקשו לתפקד בעבודה בשל מחויבות למשפחה.

עולה השאלה אם חוסר שביעות הרצון מהאיזון בין משפחה לעבודה מבטא רצון לעבוד יותר או שמא רצון לבלות זמן רב יותר עם המשפחה. כדי לענות על השאלה יש לבחון את הקשר הדו-כיווני בין התפקוד בעבודה והתפקוד במשפחה. 37 אחוזים מהנשים החרדיות חשות כי המחויבות לעבודה מקשה על תפקודן במשפחה, והשיעור דומה בקרב גברים. כאמור, בהשוואה לקבוצות אחרות באוכלוסייה, אין פערים מובהקים בין חרדים לאחרים בפן הזה. האתוס החברתי השמרני של הציבור החרדי ממשיך להעמיד את הטיפול בבית ובמשפחה כתפקיד המרכזי של האישה החרדית. על פי אתוס זה, נשים יוצאות לעבוד לצורכי פרנסה ולא לצורך הגשמה עצמית ופיתוח קריירה. כך, נשים חרדיות אולי סובלות פחות מקונפליקט זהותי פנימי באשר לאיזון בין רצון לקידום הקריירה לבין טיפול במשפחה, אך כבעלות משקי בית גדולים וכמטופלות במספר גדול יותר של ילדים ובהיותן לרוב המפרנסות העיקריות, הן נתקלות לעיתים בקשיים אובייקטיביים נרחבים יותר באיזון בין דרישות המשפחה והעבודה⁹⁶. עם זאת, יום הלימודים בכלל מתחיל לרוב רק בשעה תשע בבוקר (ולעיתים בשעה מאוחרת יותר), ורווחת הפסקת צהריים ארוכה או הפסקה קצרה וסיום יום הלימודים בשעה מוקדמת יותר, כך שאב תלמיד הכולל יכול לטפל בילדיו הקטנים בשעה שאשתו ממשיכה לעבוד ולפרנס את המשפחה. וכך, במשפחות רבות שבהן הגברים הם תלמידי חכמים, חלק מעול הטיפול בילדים, בעיקר בשעות הבוקר ולעיתים גם בשעות הצהריים, נופל על הגברים. לצד זאת המשפחה החרדית נשענת יותר על הילדים בביצוע המטלות השונות במשק הבית, לדוגמה: הילדים מבצעים חלק מהקניות ומהסידורים של משק הבית, וילדים בוגרים מטפלים באחיהם הצעירים. מעניין לציין שדווקא בחברה הערבית שיעור הנשים העובדות המדווחות כי המחויבות לעבודה מקשה עליהן לתפקד במשפחה נמוך מזה שבקרב הגברים.

למשפחה גבוה משמעותית משל אלו המועסקות במשרה מלאה; ואילו בקרב גברים – הגברים היהודים הלא חרדים מדווחים על שביעות רצון גבוהה יותר מהאיזון בין משפחה לעבודה כשהם מועסקים במשרה חלקית, בעוד הגברים הערבים והחרדים אינם מדווחים על שביעות רצון גבוהה יותר אם הם מועסקים במשרה חלקית. הבדל זה משקף ככל הנראה את העובדה שהגברים החרדים והערבים מחזיקים בתפיסות מסורתיות יותר לגבי מקומו של הגבר במשפחה ובמשק הבית, ועל כן אינם חשים צורך להגדיל את שעות שהותם בבית.

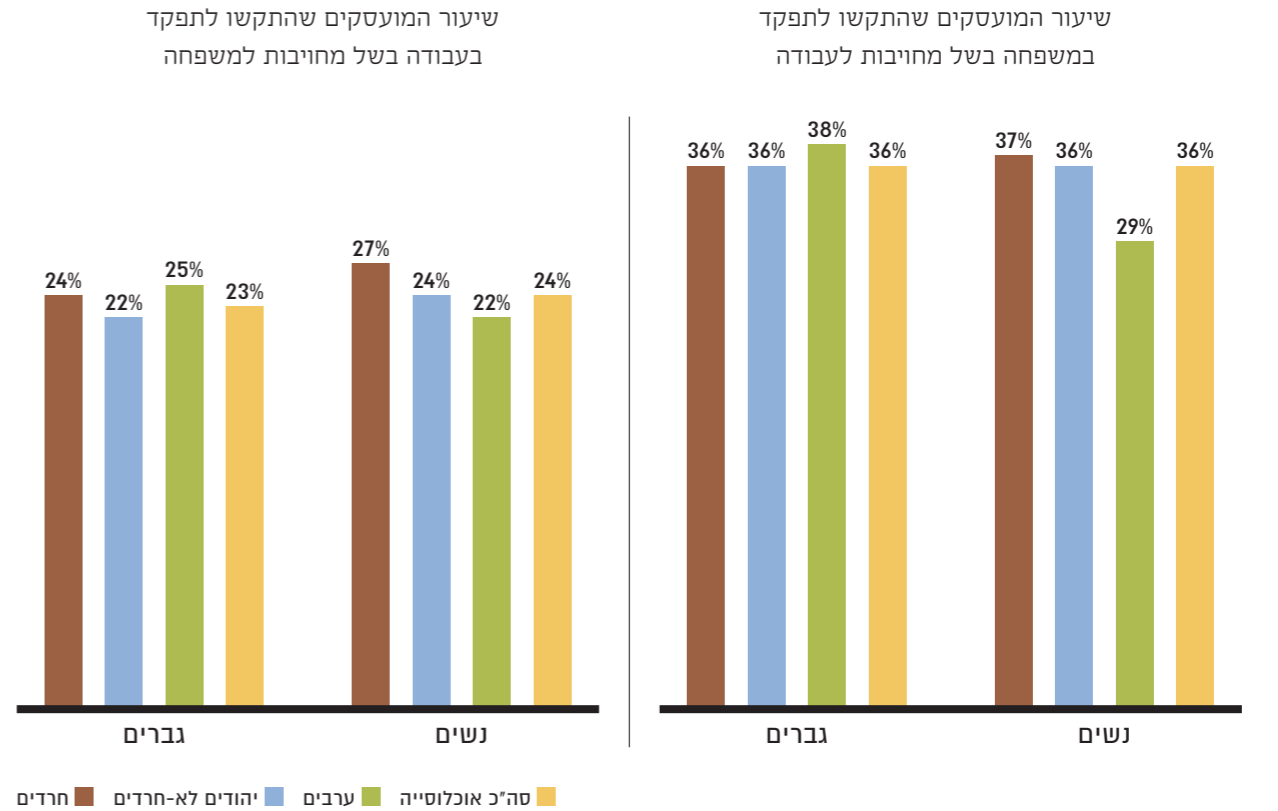
תרשים 96 < שיעור המועסקים המרוצים מהאיזון בין עבודה למשפחה* לפי היקף משרה ומין, בני 20 ומעלה, שנת 2016

מקור: ניצה (קלינר) קסיר ודמיטרי רומנוב, המכון החרדי למחקרי מדיניות. **נתונים:** הסקר החברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2016 (חרדים – לפי הגדרה עצמית). * מרוצים מהאיזון בין עבודה למשפחה מוגדרים כאלו שהשיבו "לעיתים רחוקות" או "אף פעם לא" לשאלה אם קרה שהתקשו לתפקד במשפחה בשל מחויבות לעבודה ולשאלה אם התקשרו לתפקד בעבודה בשל מחויבות למשפחה.

תרשים 95 < שיעור המצויים בקונפליקט באיזון עבודה-משפחה*

לפי מין, בני 20 ומעלה, שנת 2016

מקור: ניצה (קלינר) קסיר ודמיטרי רומנוב, המכון החרדי למחקרי מדיניות. **נתונים:** הסקר החברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2016 (חרדים – לפי הגדרה עצמית). * המדד כולל את מי שהשיבו "לעיתים קרובות" ו"לפעמים, מדי פעם" לשאלה אם קרה שהתקשו לתפקד במשפחה בשל מחויבות לעבודה או לשאלה אם התקשו לתפקד בעבודה בשל מחויבות למשפחה.

מצב שונה מאפיין את הכיוון השני של איזון משפחה-עבודה, דהיינו הקושי לתפקד בעבודה בשל מחויבות למשפחה. נשים חרדיות מרגישות קושי בשיעור גבוה במעט מזה של נשים אחרות ומזה של גברים חרדים (27 לעומת 24 אחוזים). עובדה זאת משקפת את העומס המוטל על כתפיה של אישה חרדית בשני העולמות האלה, בהיותה מפרנסת ראשית, מנהלת משק הבית ומטפלת ראשית בילדים – ובמספר ילדים גבוה משמעותית מאישה שאינה חרדית. מנגד, כפי שנכתב לעיל, לעיתים היא מקבלת סיוע מן הזוג תלמיד הכולל בטיפול בילדים, כמו גם מן הילדים הבוגרים בבית. לפיכך הפער בין הנשים החרדיות לנשים היהודיות שאינן חרדיות ברמת הקושי לתפקד בעבודה בשל מחויבות למשפחה נמוך מכפי שהיה אפשר לשער בהתחשב בהבדלים בגודל משקי הבית שלהן. הפתרון המתבקש למי שמתקשה למצוא איזון בין עבודה בשעות ארוכות וחיי משפחה הוא תעסוקה במשרה חלקית. בחינת שיעור המרוצים מהאיזון בין עבודה למשפחה לפי חלקיות המשרה מעלה ממצאים מעניינים אך לא מפתיעים: שביעות הרצון של נשים (חרדיות, יהודיות לא חרדיות וערביות) המועסקות במשרה חלקית מהאיזון בין עבודה

דיוור

צפיפות הדיור

צפיפות הדיור נחשבת אחד המדדים המרכזיים לאיכות החיים החומרניים. מדד צפיפות הדיור מוגדר כמספר הנפשות לחדר, והוא מחושב על ידי חלוקה של מספר הנפשות הגרות במשק הבית בסך כל החדרים המשמשים למגורים של בני משק הבית.

קריאת מדד צפיפות הדיור: קיטון – חיובי.

צפיפות הדיור במשקי הבית של חרדים זהה לזו שבמשקי הבית של ערבים (1.41 נפשות לחדר) וכמעט כפולה מזו שבמשקי הבית של יהודים שאינם חרדים (0.78 נפשות לחדר). צפיפות הדיור הגבוהה בחברה החרדית ובחברה הערבית משקפת את רמת ההכנסות הנמוכה בקרבן לצד מספר גבוה של ילדים.

לוח 14 < מאפייני דירות

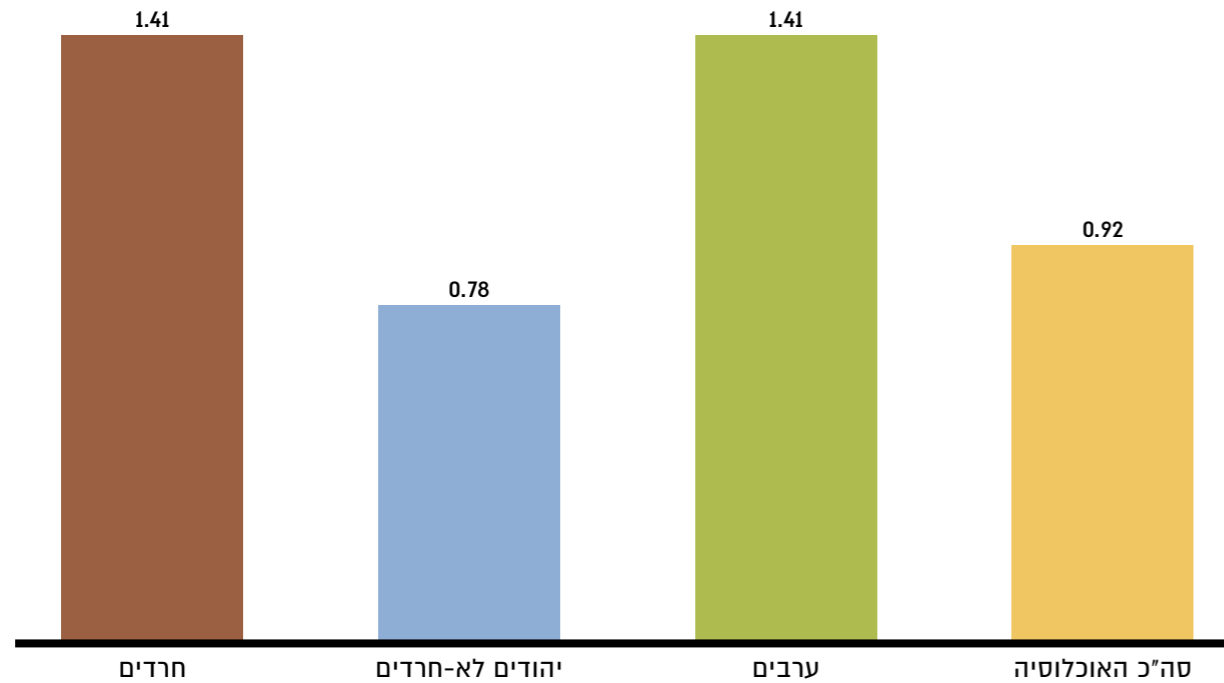
שנת 2016

מאפיינים	אוכלוסייה	סה"כ האוכלוסייה	חרדים	יהודים לא חרדים	ערבים
שווי דירה לפי הערכה עצמית, אלפי ש"ח	1,723	1,663	1,906	1,006	
מספר חדרים	3.88	3.95	3.97	3.57	
שווי חדר (לפי הערכה עצמית, אלפי ש"ח)	444	421	480	282	
מספר חדרים לשימוש	3.78	3.89	3.88	3.45	

מקור: ניצה (קלינר) ודמיטרי רומנוב, המכון החרדי למחקרי מדיניות. נתונים: סקר הוצאות משק הבית של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2016 (חרדים – לפי הגדרה עצמית).

תרשים 97 < צפיפות דיור (נפשות לחדר)

שנת 2016

מקור: ניצה (קלינר) ודמיטרי רומנוב, המכון החרדי למחקרי מדיניות. נתונים: סקר כוח אדם של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2016 (חרדים – לפי הגדרה עצמית).

מתחילת שנות האלפיים ירדה במעט צפיפות הדיור אצל חרדים, בשעה שמשקי בית של יהודים שאינם חרדים נהנו מירידה גדולה יותר בצפיפות. בקרב משקי בית של ערבים חלה ירידה ניכרת בצפיפות הדיור בשנים אלה. ראוי לציין כי בעוד בעבר צפיפות הדיור אצל ערבים הייתה גבוהה מזו שאצל חרדים, בשנים 2015-2016 היא כמעט זהה, בין היתר בשל ירידה במספר הנפשות הממוצע במשק בית במגזר הערבי. לאורך זמן, העלייה במספרם של משקי הבית החרדיים "הצעירים" משפיעה על התמהיל של משקי הבית "הצעירים" ו"המבוגרים" בחברה החרדית. בניגוד למשקי הבית המבוגרים, במשקי הבית הצעירים יש ילדים ומספר הנפשות בהם גדול יותר. על כן, גם ללא שינוי בקצב הילודה, לאורך זמן צפויה עלייה במספר הנפשות במשק הבית החרדי הממוצע.

שביעות הרצון מתנאי הדיור

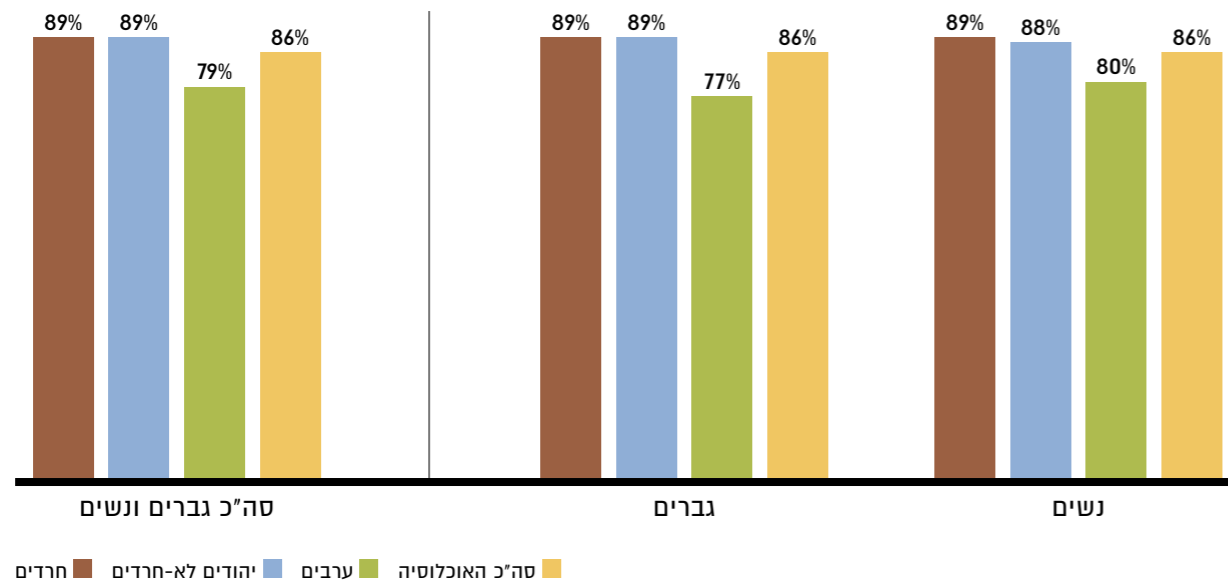
שביעות הרצון מתנאי הדיור היא חלק אינטגרלי ממערכת ההערכות הסובייקטיביות של הפרט כלפי תחומי חיים שונים. מדד זה נבחן מדי שנה בסקר החברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, באמצעות השאלה: "באופן כללי, האם את/ה מרוצה מהדירה בה את/ה גר/ה?". המדד מוגדר כשיעור של מי שהשיבו "מרוצה מאוד" או "מרוצה".

קריאת מדד שביעות הרצון מהדירה: גידול – חיובי.

שיעור החרדים המרוצים מהדירה שבה הם גרים עומד על 89 אחוזים והוא דומה לשיעור המרוצים אצל יהודים שאינם חרדים. בקרב הערבים שביעות הרצון מהדירה נמוכה יותר (79 אחוזים), והיא משקפת גם את מצוקת הדיור שממנה הם סובלים – שלצד היותה מושפעת מצפיפות דיור גבוהה בשל רמת ההכנסות הנמוכה ומספר הילדים הגבוה, היא גם תולדה של מיעוט עתודות קרקע ביישובים הערביים, היעדר תוכניות מתאר מאושרות ומפורטות ואי-רישום של הזכויות במקרקעין, המקשים על הקבלנים לקבל אשראי מהבנקים⁹⁷.

תרשים < 100 שיעור המרוצים מדירת המגורים

לפי מין, בני 20 ומעלה, שנת 2016

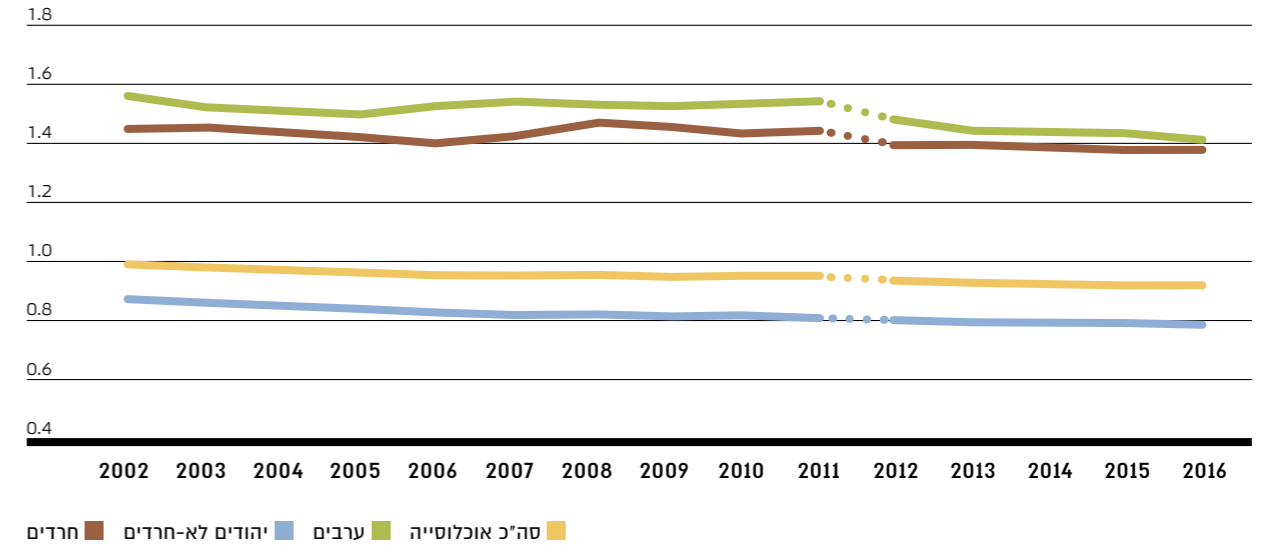
מקור: ניצה (קלינר) קסיר ודמיטרי רומנוב, המכון החרדי למחקרי מדיניות. נתונים: הסקר החברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2016 (חרדים – לפי הגדרה עצמית).

מ-2002 ל-2016 עלה שיעור שבעי הרצון מהדירה בכל קבוצות האוכלוסייה. עם זאת, ראוי לשים לב כי מגמת העלייה נבלמה החל משנת 2010. אצל החרדים עלה השיעור מ-84 אחוזים בשנת 2002 ל-89 אחוזים בשנת 2016. בכל קבוצות האוכלוסייה אין הבדלים מהותיים בין נשים וגברים בשיעור שבעי הרצון מדירת המגורים. שיעור שבעי

97 להרחבה ראו משרד האוצר, 2015.

תרשים < 98 צפיפות דיור (נפשות לחדר)

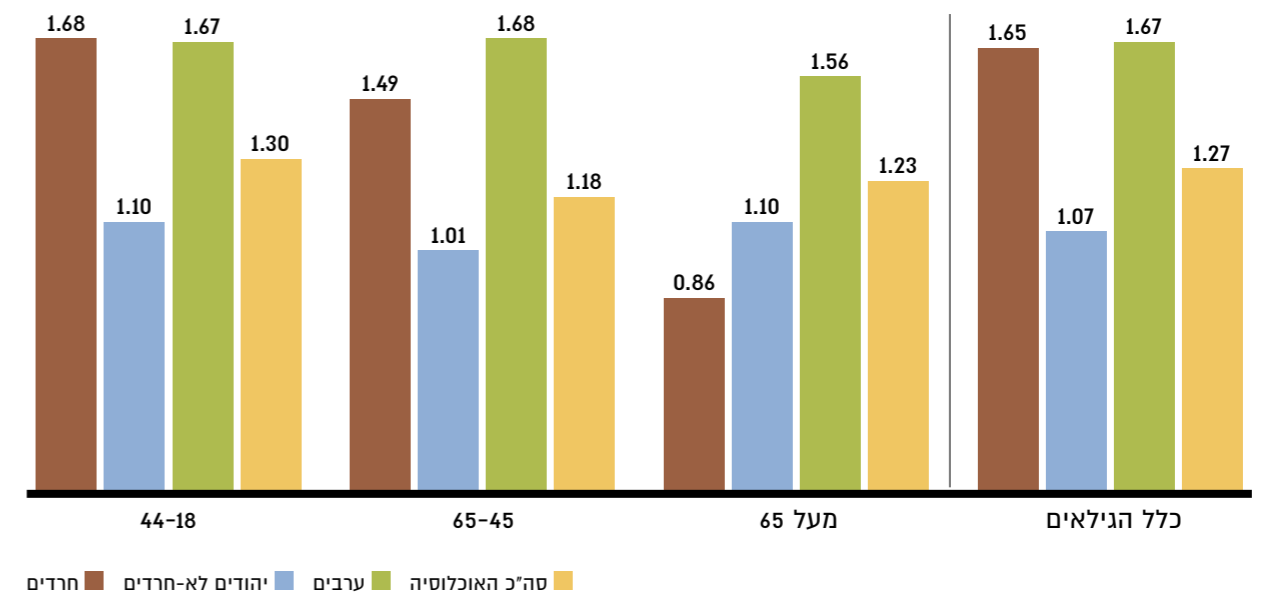
שנים 2002-2016

מקור: ניצה (קלינר) ודמיטרי רומנוב, המכון החרדי למחקרי מדיניות. נתונים: סקרי כוח אדם של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2002-2016 (חרדים – לפי הגדרת בית הספר האחרון).

תרשים < 99 צפיפות הדיור (נפשות לחדר) למשקי בית עם ילדים*

לפי גיל ראש משק הבית, שנת 2016

מקור: ניצה (קלינר) ודמיטרי רומנוב, המכון החרדי למחקרי מדיניות. נתונים: סקר כוח אדם של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2016 (חרדים – לפי הגדרה עצמית). * ילדי המשפחה עד גיל 17.

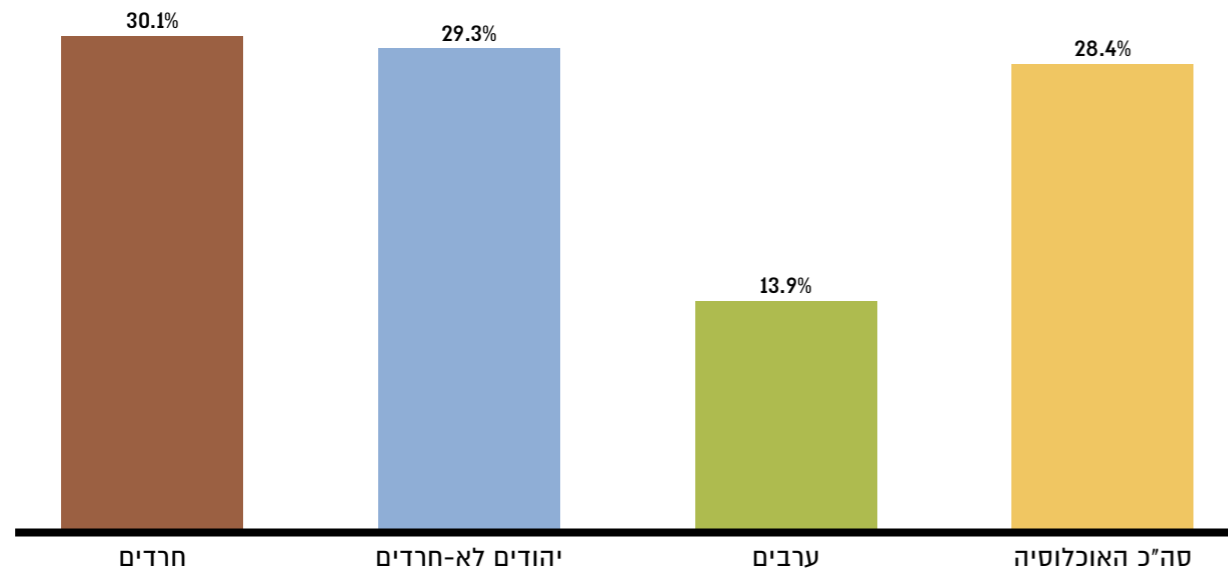
מגורים בשכירות

רכישת דירה למגורים נתפסת כשלב מרכזי בתהליך הקמת משק הבית, גם באופן סמלי וגם כהשקעה בנדל"ן לטווח ארוך. ברם, משקי בית רבים מוצאים לעצמם פתרונות דיור בצורת מגורים בשכירות בשלבים שונים של חייהם. הסיבות לכך רבות ומגוונות: חוסר אמצעים מספיקים לרכישה ו/או אי-יכולת לקחת משכנתה, גמישות בהתאמת מקום הדירה וגודלה לצרכים משתנים ולאמצעים של משק הבית, הימנעות ממחויבות כבדה של תשלום משכנתה ועוד. על כל פנים, מגורים בשכירות מעידים לרוב על האופי הזמני של המצב ועל היקשרות נמוכה יחסית של השוכרים ליישוב ולקהילה המקומית.

קריאת מדד שיעור משקי הבית הגרים בשכירות: קיטון – חיובי.

שיעור משקי הבית החרדיים הגרים בשכירות (30 אחוזים) דומה לזה של משקי הבית של יהודים שאינם חרדים, וגבוה פי שניים משיעור זה אצל ערבים. במגמה רב-שנתית, בקרב האוכלוסייה היהודית הלא חרדית השיעור עולה בהתמדה, אך לא ניכר שינוי בעקבות עליית מחירי הדירות משנת 2008. מעניין לציין כי בשנים 2012-2016 נרשמת עלייה בשיעור ה"שוכרים ומשכירים" מתוך אוכלוסיית השוכרים בקרב יהודים לא חרדים וביתר שאת בקרב חרדים – מכ-13 אחוזים לכ-16 אחוזים, ומכ-26 אחוזים לכ-35 אחוזים, בהתאמה. לעומת זאת לא ניכרת מגמה ברורה בקרב הערבים⁹⁸.

תרשים 103 < שיעור משקי הבית הגרים בשכירות שנת 2016

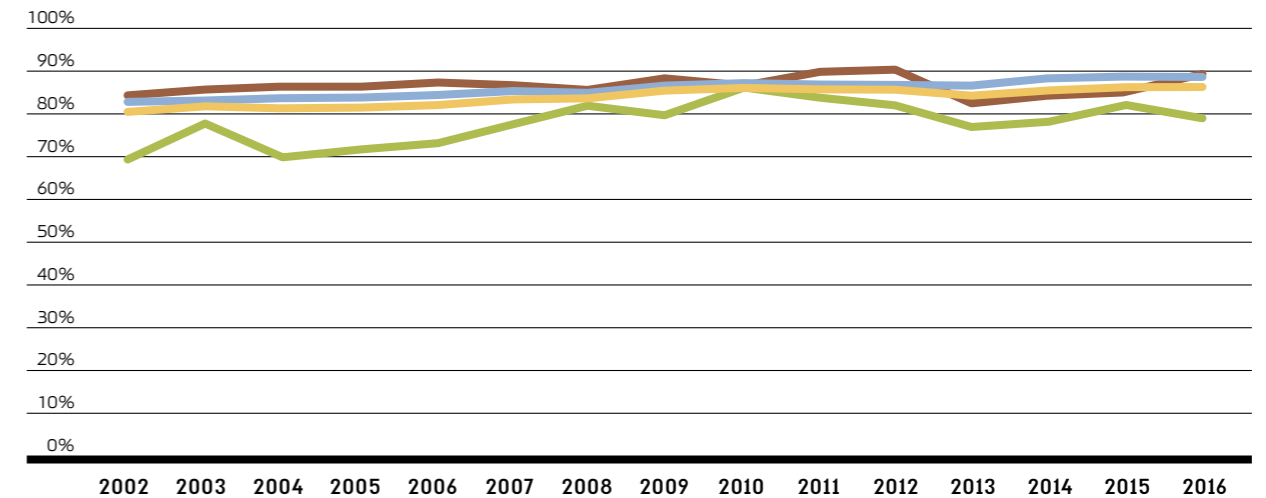

מקור: ניצה (קלינר) קסיר ודמיטרי רומנוב, המכון החרדי למחקרי מדיניות. נתונים: סקר הוצאות משק הבית של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2016 (חרדים – לפי הגדרה עצמית).

98 עיבודים מסקרי הוצאות משק הבית של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

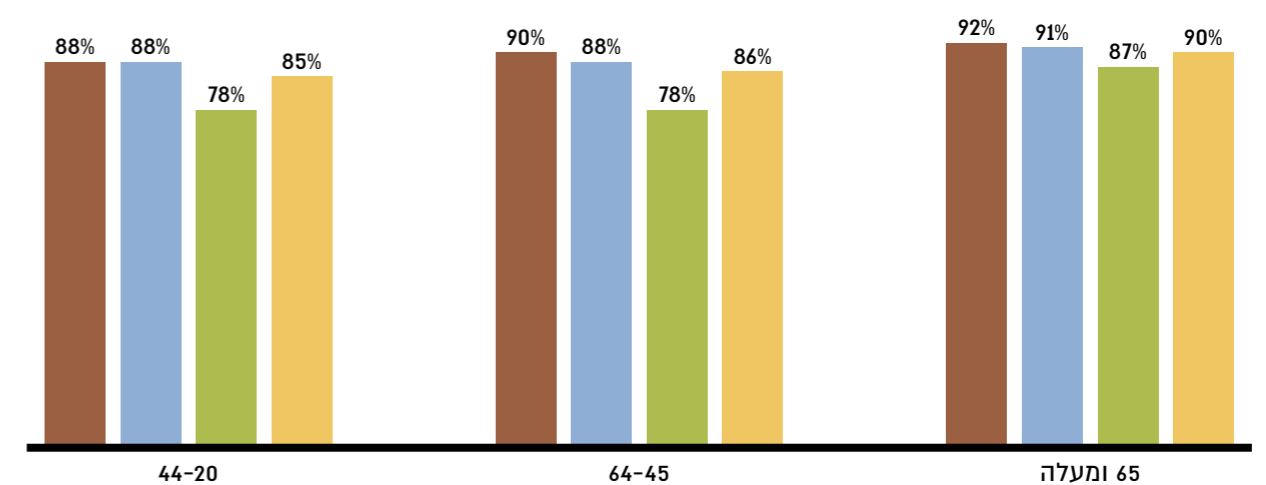
הרצון גבוה במעט בקבוצת הגיל 65 ומעלה, כנראה עקב שיפור בצפיפות הדיור בשלב "התרוקנות הקן", כאשר מרבית הילדים גדלו ועזבו את בית ההורים.

תרשים < 101 שיעור המרוצים מדירת המגורים בני 20 ומעלה, שנים 2002-2016

מקור: ניצה (קלינר) קסיר ודמיטרי רומנוב, המכון החרדי למחקרי מדיניות. נתונים: הסקר החברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2002-2016 (חרדים – לפי הגדרה עצמית).

תרשים < 102 שיעור המרוצים מדירת המגורים לפי גיל, בני 20 ומעלה, שנת 2016

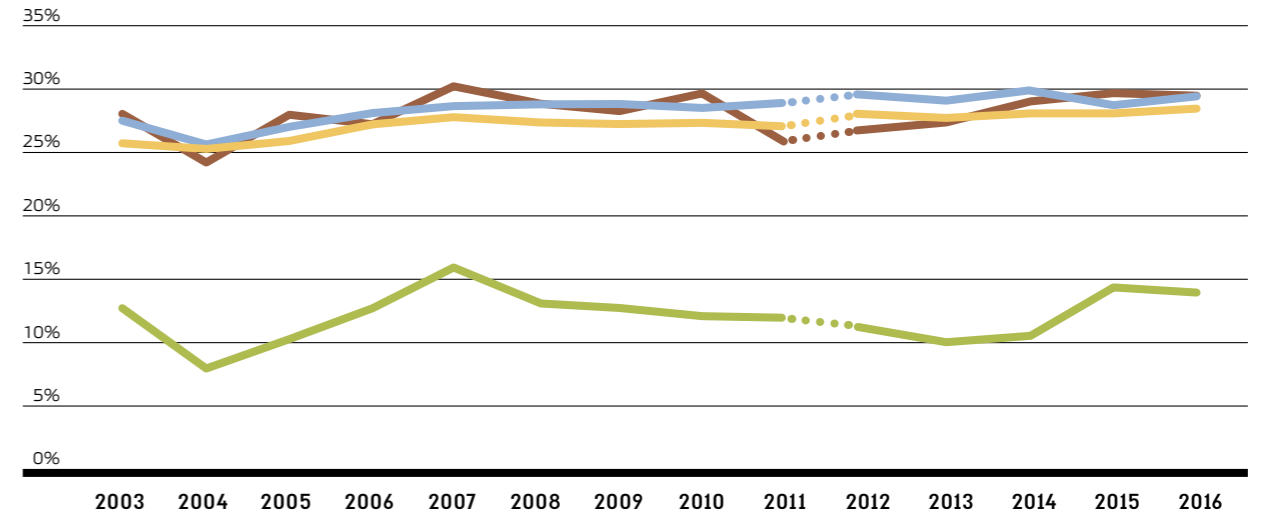

מקור: ניצה (קלינר) קסיר ודמיטרי רומנוב, המכון החרדי למחקרי מדיניות. נתונים: הסקר החברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2016 (חרדים – לפי הגדרה עצמית).

בחנית שיעור המתגוררים בשכירות לפי גיל מלמדת שלמעט קבוצת הגיל של בני 65 ומעלה, שיעור החרדים המתגוררים בשכירות נמוך מהשיעור בקרב יהודים שאינם חרדים, והפער הגדול ביותר הוא בגילים 18-24: 53 אחוזים לעומת 89 אחוזים, בהתאמה. הפער הגדול בגילים אלו מושפע מכך שבחברה החרדית נהוג להקים משק בית בגיל צעיר יותר ולכן שיעור הנשואים בקבוצת גיל זו גבוה בחברה החרדית בהשוואה לאוכלוסייה הכללית. גורם נוסף המסביר את הפער הוא הגישה הרווחת בקרב הציבור החרדי המעודדת רכישת דירה בסמוך לחתונה: כבר בשלב השידוך, בטרם האירוסין וכתנאי לקיומם, יגיעו הורי שני הצדדים להסכמה עקרונית על מסגרת התקציב לרכישת דירה ועל חלקו של כל צד במימון הרכישה. בפרק הזמן שבין האירוסין לחתונה מחפשים דירה שאליה ייכנסו בני הזוג, לרוב לאחר סיום אירוע החתונה⁹⁹. כמו כן, בניגוד לחברה החרדית, בחברה היהודית הלא חרדית צעירים רבים עוזבים את בית הוריהם עוד בטרם נישואיהם ועוברים להתגורר בשכירות. גם בטווח הגילים 25-44 קיים פער ניכר בשיעור המתגוררים בשכירות, אם כי קטן הרבה יותר: 37 אחוזים מהחרדים גרים בשכירות לעומת 47 אחוזים מהיהודים שאינם חרדים.

תרשים 104 < שיעור משקי הבית הגרים בשכירות

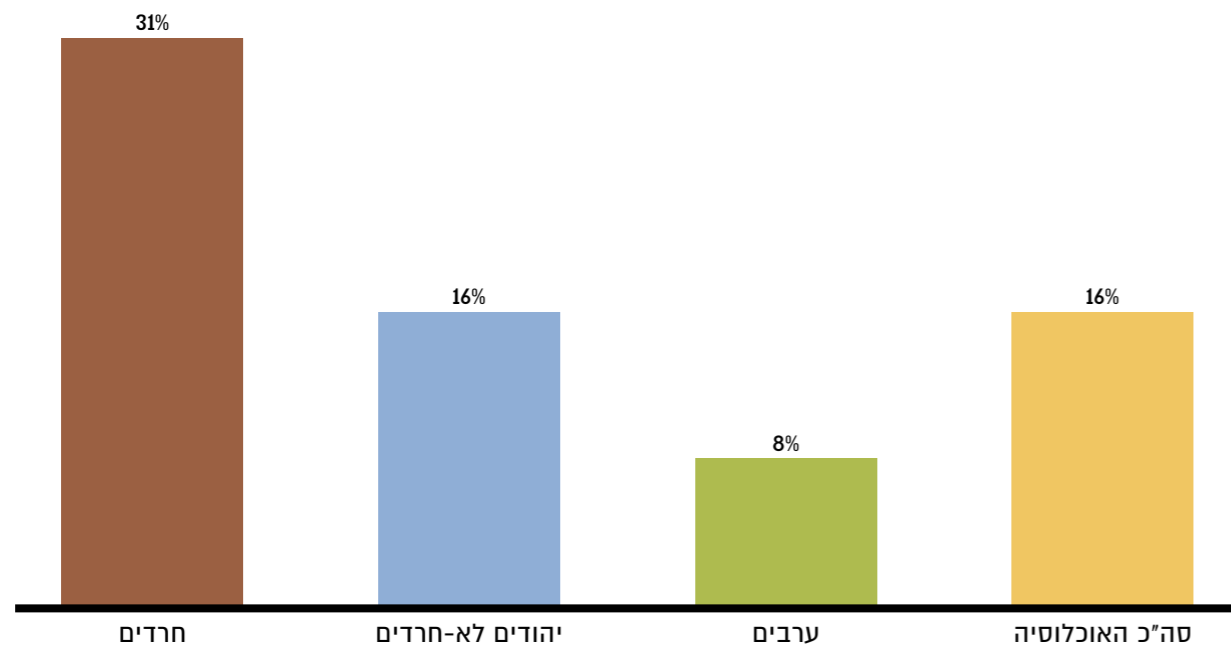
שנים 2003-2016

מקור: ניצה (קלינר) קסיר ודמיטרי רומנוב, המכון החרדי למחקרי מדיניות. נתונים: סקר הוצאות משק הבית של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2003-2016 (חרדים – לפי הגדרת בית הספר האחרון).

תרשים 106 < שיעור בעלי דירה שלא למגורים עצמיים מתוך משקי הבית הגרים בשכירות

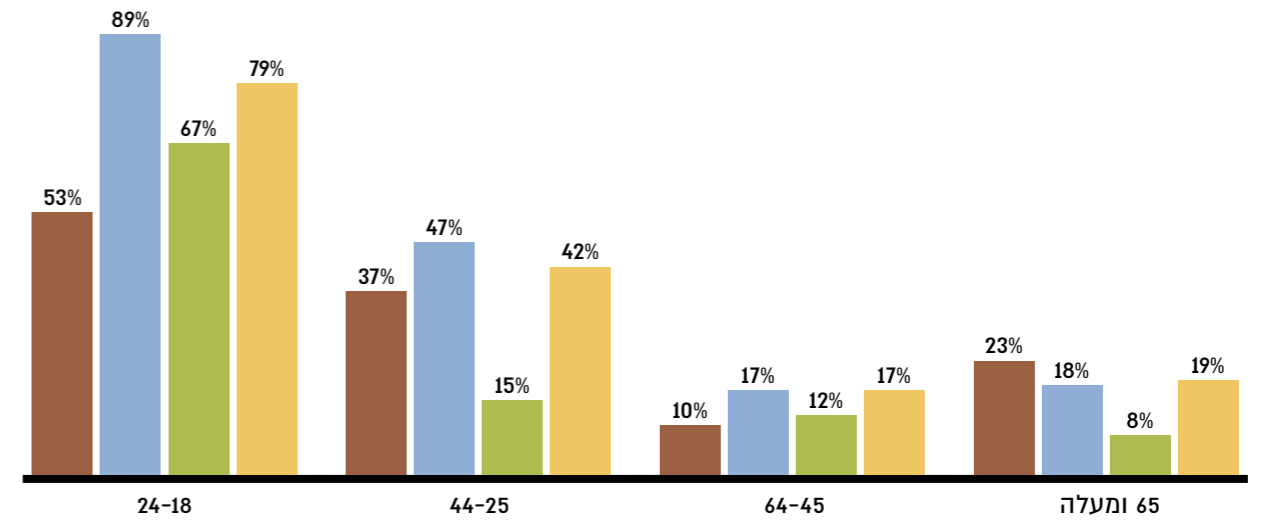
שנת 2016

מקור: ניצה (קלינר) קסיר ודמיטרי רומנוב, המכון החרדי למחקרי מדיניות. נתונים: סקר הוצאות משק הבית של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2016 (חרדים – לפי הגדרה עצמית).

תרשים 105 < שיעור משקי הבית הגרים בשכירות

לפי גיל ראש משק הבית, שנת 2016

מקור: ניצה (קלינר) קסיר ודמיטרי רומנוב, המכון החרדי למחקרי מדיניות. נתונים: סקר הוצאות משק הבית של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2016 (חרדים – לפי הגדרה עצמית).

מצוקת דיור של צעירים

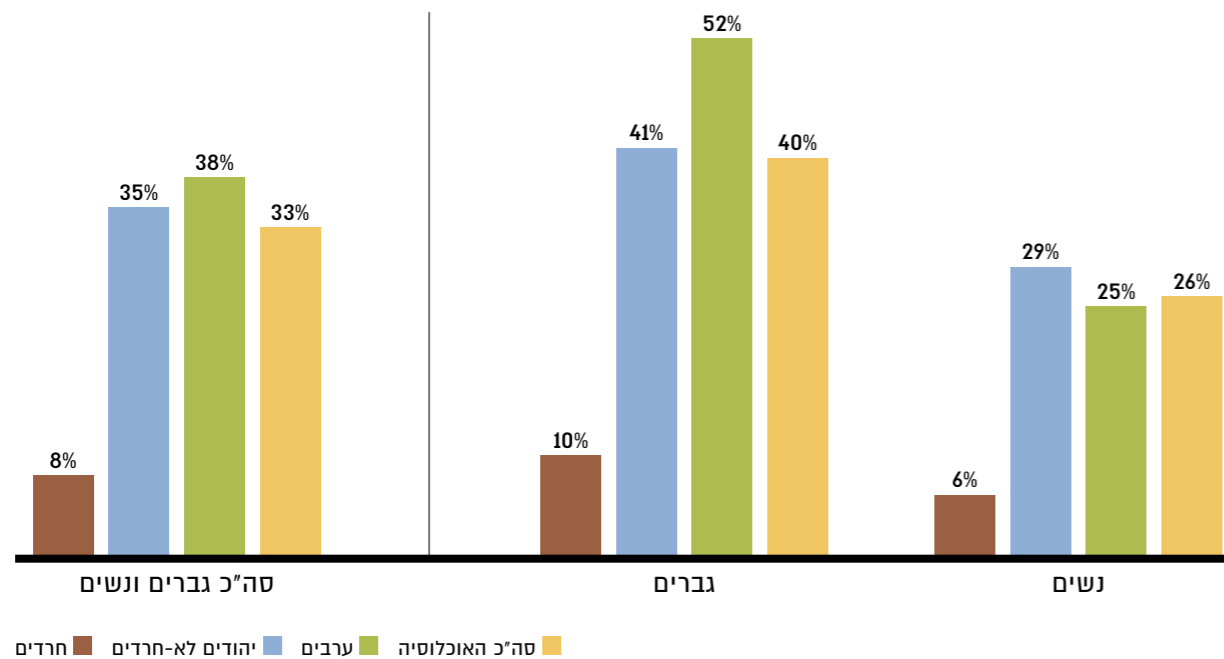
מאז שנת 2008 מחירי הדיור בארץ הולכים ועולים. בשל עליית המחירים נוצרה מצוקת דיור המתבטאת, בין היתר, במספר בני 25-34 הנאלצים בלית ברירה להתגורר עם הוריהם, בשל מחסור באמצעים המספיקים לניהול משק בית משלהם. אוכלוסייה זו נחלקת לשלוש קבוצות – בודדים, זוגות צעירים ומשפחות צעירות עם ילדים קטנים. נסיקת מחירי הדירות ודמי השכירות מקשה בעיקר על בני אוכלוסיות חלשות בתחילת דרכם הכלכלית העצמאית, ופעמים רבות הם ממשיכים להיות סמוכים על שולחן הוריהם.

קריאת מדד שיעור בני 25-34 הגרים עם הוריהם: קיטון – חיובי.

האוכלוסייה החרדית מתאפיינת בשיעור נמוך מאוד של צעירים בני 25-34 המתגוררים עם הוריהם: רק 8 אחוזים מהחרדים עושים כך, לעומת 35 אחוזים מהיהודים שאינם חרדים ו-38 אחוזים מהערבים. הסיבות העיקריות לכך הן גיל נישואין נמוך יחסית ופריון גבוה אצל החרדים, שגורמים למשפחה צעירה להקים משק בית משלה גם כאשר הדבר כרוך בנטל כלכלי כבד. בחברה החרדית אין התחשבות בשיקול הכלכלי בקביעת גיל הנישואים. הנורמה החברתית בקרב החרדים היא שיציאה של ילדים מבית הוריהם מתרחשת כמעט אך ורק בעקבות נישואים. כך, כ-75 אחוזים ממייעוץ הצעירים החרדים הגרים עם הוריהם הם רווקים (היתר נשואים או גרושים), ורק 5 אחוזים מהרווקים החרדים בני 25-34 אינם גרים עם הוריהם.

תרשים 107 < שיעור הצעירים הגרים עם הוריהם

לפי מין, בני 25-34, שנת 2016

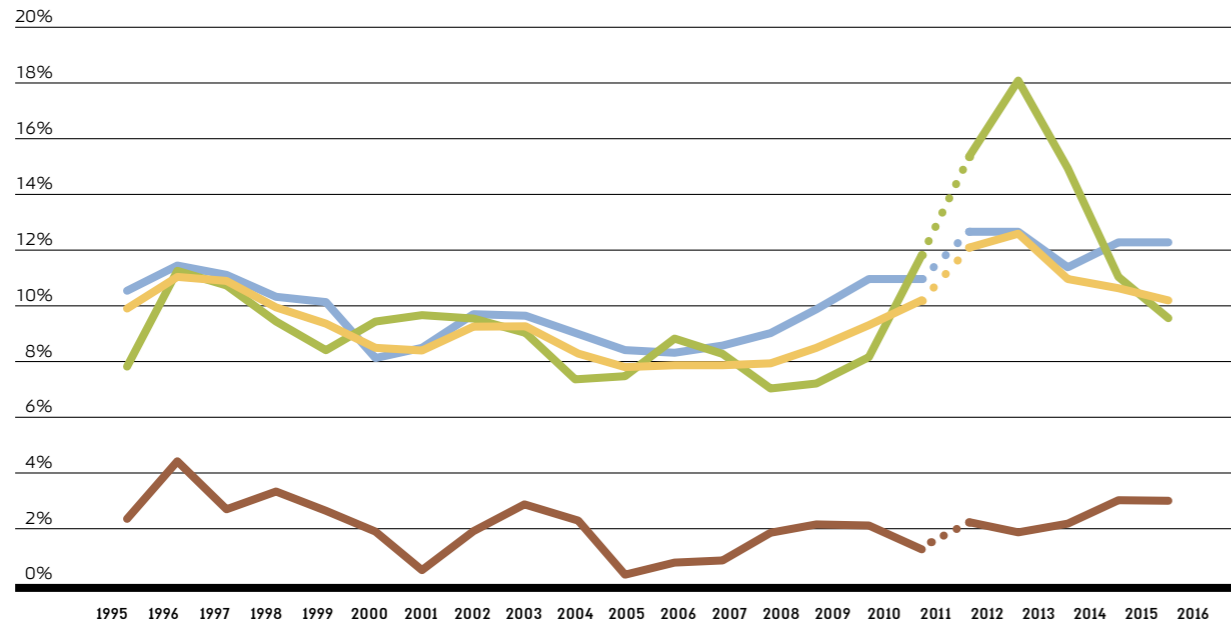
מקור: ניצה (קלינר) קסיר ודמיטרי רומנוב, המכון החרדי למחקרי מדיניות.
נתונים: סקר כוח אדם של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2016 (חרדים – לפי הגדרה עצמית).

למרות החשיבות הרבה של רכישת דירה בציבור החרדי, היכולת הכלכלית של זוג הורים לעזור ל-5 עד 7 ילדים לרכוש דירה היא מוגבלת. כמו כן, לרוב בעת הנישואים רמת ההכנסה של הזוג הצעיר אינה גבוהה ולפיכך גובה המשכנתה שהוא מסוגל לקחת על עצמו מוגבל אף הוא. בשל גורמים אלה זוגות חרדיים רבים רוכשים דירה להשקעה, גם אם אינה אמורה לשמש למגוריהם. במקרים אלו תירכש הדירה לרוב בערי פריפריה שבהן המחירים זולים יותר והדירות קטנות יותר וישנות יותר בהשוואה לערי המרכז, ולכן נוח פחות לגור בהן. תופעה זו נפוצה יותר בציבור החרדי מאשר בקרב יהודים לא חרדים: 31 אחוזים מהחרדים הגרים בשכירות מחזיקים בבעלותם דירה שלא למגורים, לעומת 16 אחוזים מהיהודים שאינם חרדים.

תרשים < 109 שיעור הזוגות הנשואים הצעירים הגרים עם הוריהם

בני 25-34*, שנים 1995-2016

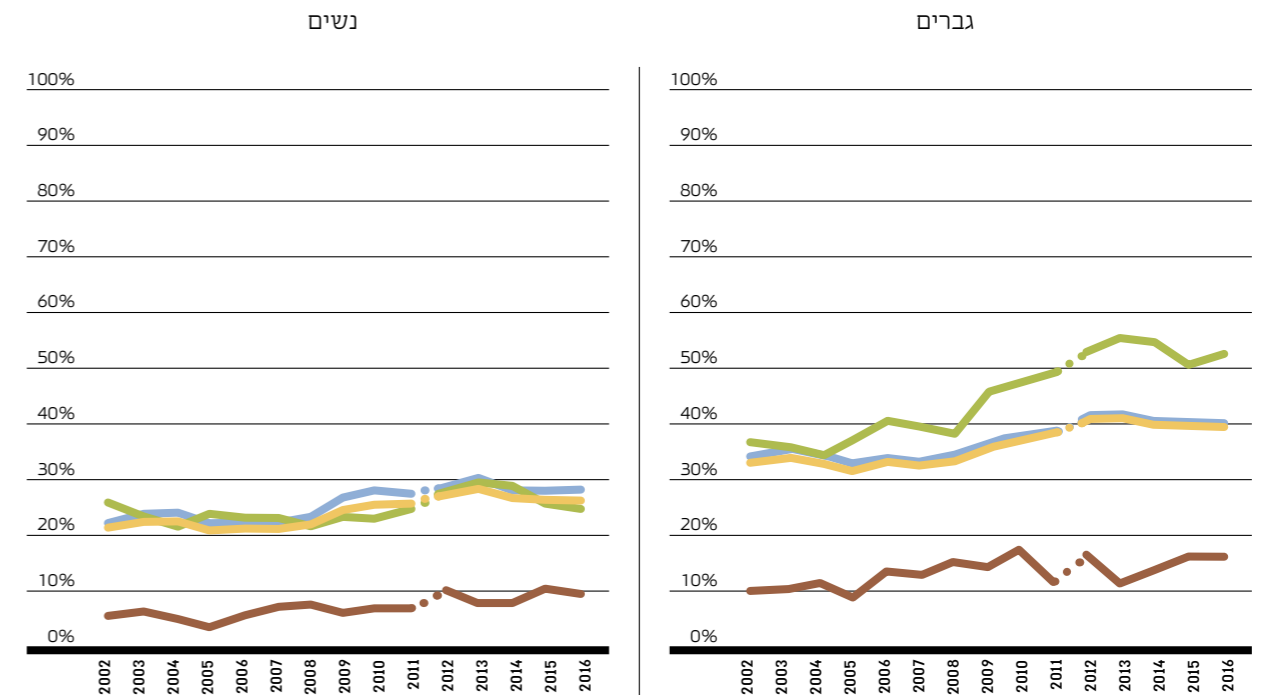
■ חרדים ■ יהודים לא-חרדים ■ ערבים ■ סה"כ אוכלוסייה

מקור: ניצה (קלינר) קסיר ודמיטרי רומנוב, המכון החרדי למחקרי מדיניות. **נתונים:** סקרי כוח אדם של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2016-1995 (חרדים – לפי הגדרת בית הספר האחרון). * לפחות אחד מבני הזוג בטווח הגילים 25-34.

כפי שניכר בתרשים הבא, שיעור החרדים בני 25-34 הגרים עם הוריהם עלה בהדרגה מתחילת שנות האלפיים, ואילו אצל יהודים שאינם חרדים וערבים חלה עלייה משמעותית משנת 2008. אפשר לקשור זאת לעלייה במחירי הדירות ובדמי השכירות באותה התקופה. מעניין כי שיעור הגברים שנשארים לגור עם הוריהם, שהיה במשך שנים גבוה משיעור הנשים, עלה בעשור האחרון באופן חד אף יותר, במיוחד אצל הערבים. אפשר לשער שתופעה זאת מאפיינת ביתר שאת רווקים המתקשים למצוא דוור בשכירות.

תרשים < 108 שיעור הצעירים הגרים עם הוריהם

לפי מין, בני 25-34, שנים 2002-2016

■ חרדים ■ יהודים לא-חרדים ■ ערבים ■ סה"כ גברים ■ סה"כ נשים ■ ערביות ■ יהודיות לא-חרדיות ■ חרדיות

מקור: ניצה (קלינר) קסיר ודמיטרי רומנוב, המכון החרדי למחקרי מדיניות. **נתונים:** סקרי כוח אדם של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2016-2002 (חרדים – לפי הגדרת בית הספר האחרון).

שכיחות המגורים עם ההורים בקרב בני 25-29 גבוהה משכיחות התופעה בקרב בני 30-34, משום שעם עליית הגיל עולה גם השכיחות של הקמת משפחה, ובהתאם העקירה מבית ההורים. הגיל הממוצע לנישואין ראשונים לגברים עמד בשנת 2016 על 28.0 שנים אצל יהודים ועל 26.3 שנים אצל מוסלמים, ואילו הגיל הממוצע לנשים היה 26.1 ו-22.2, בהתאמה¹⁰⁰. כמו כן, שיעור הזוגות הנשואים המתגוררים עם הוריהם נמוך במיוחד בקרב האוכלוסייה החרדית, ומושפע גם מסיבות תרבותיות והלכתיות¹⁰¹.

100 הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2017. 101 בדברי התוספות (קידושין יב, ב) משתקפת נורמה חברתית אחרת, שלפיה בעבר היו נוהגים זוגות נשואים לדור בבית הורי הכלה.

תשלום משכנתה

רכישת דירה כרוכה לרוב בלקיחת משכנתה. נטל תשלומי המשכנתה מכביד על תקציב משק הבית על פני תקופה ארוכה מאוד. נטילת משכנתה ותכנון הפירעון הם החלטות מרכזיות בתכנון כלכלי ארוך טווח של משק הבית. לצד שיעור משלמי המשכנתה יש להביא בחשבון גם את תשלומי ההחזרים יחסית לגובה ההכנסה הפנויה ואת ההחזרים יחסית לשווי הדירה, שהיא הנכס היקר ביותר במרבית משקי בית בישראל.

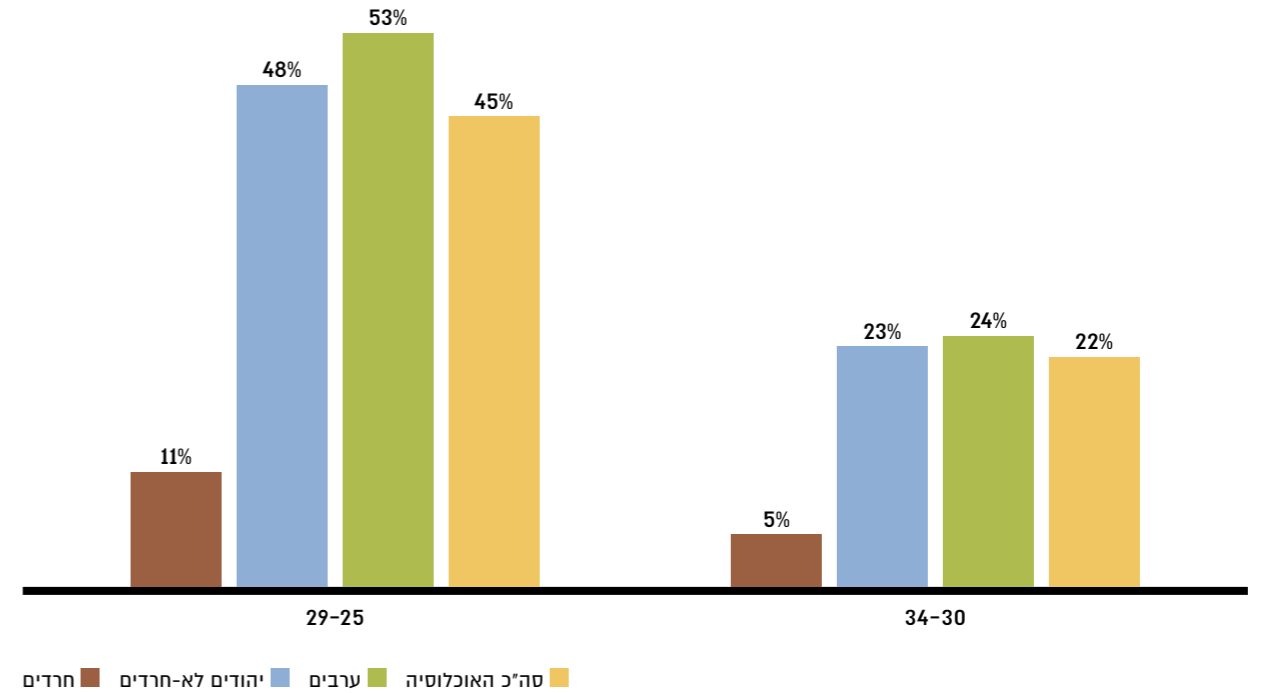
המדד המרכזי הוא שיעור משלמי המשכנתה מסך משקי בית הגרים בדירה בבעלותם. יש לשים לב שמדד זה כולל גם משקי בית בהסדר דיור "שוכרים משכירים", דהיינו משקי בית שמשלמים משכנתה על דירה שהם משכירים בשעה שהם עצמם גרים בשכירות. אמנם במקרה זה מדובר בתשלומי משכנתה על דירה שאינה למגורים, אך אפשר לראות בכך הסדר חלופי למגורים בדירה בבעלות. על כל פנים, המדד כמעט אינו מושפע מהכללת משקי בית בהסדר זה¹⁰². ראוי לשים לב שבשנים 2012-2016 עלה שיעור ה"שוכרים ומשכירים" בקרב יהודים לא חרדים וביתר שאת בקרב חרדים (ראו התייחסות גם לעיל בסעיף "מגורים בשכירות").

קריאת מדד שיעור משלמי משכנתה: קיטון – חיובי.

למעלה ממחצית ממשקי הבית החרדיים משלמים משכנתה על דירה בבעלותם. שיעור זה גבוה בהשוואה לקבוצות האוכלוסייה האחרות (43 אחוזים אצל יהודים לא חרדים ו-9 אחוזים אצל ערבים). מצד אחד, בחברה החרדית רוכשי הדירות מסתמכים רבות על תמיכה מההורים ולקיחת הלוואה ללא ריבית מגמ"ח (בהשוואה להלוואה מבנק שכרוכה בתשלומי ריבית)¹⁰³. מצד אחר, החרדים נזקקים יותר למשכנתה לצורך רכישת הדירה מאחר שההון העצמי העומד בפני זוג חרדי לרוב נמוך יותר, מכמה סיבות: ראשית, בני הזוג מגיעים בדרך כלל ממשפחות מרובות ילדים שרמת הכנסתן נמוכה, ושנית, הנישואין ורכישת דירה מתרחשים בגיל צעיר יחסית, כאשר פרנסתם של בני הזוג עצמה נמוכה, והם אינם יכולים לתרום הרבה להון העצמי הדרוש לרכישת דירה (אלו הן כאמור גם הסיבות לשיעור הגבוה של בעלי דירות שלא למגורים עצמיים בחברה החרדית, ראו לעיל בסעיף "מגורים בשכירות").

תרשים < 110 שיעור הצעירים הגרים עם הוריהם

לפי גיל, שנת 2016

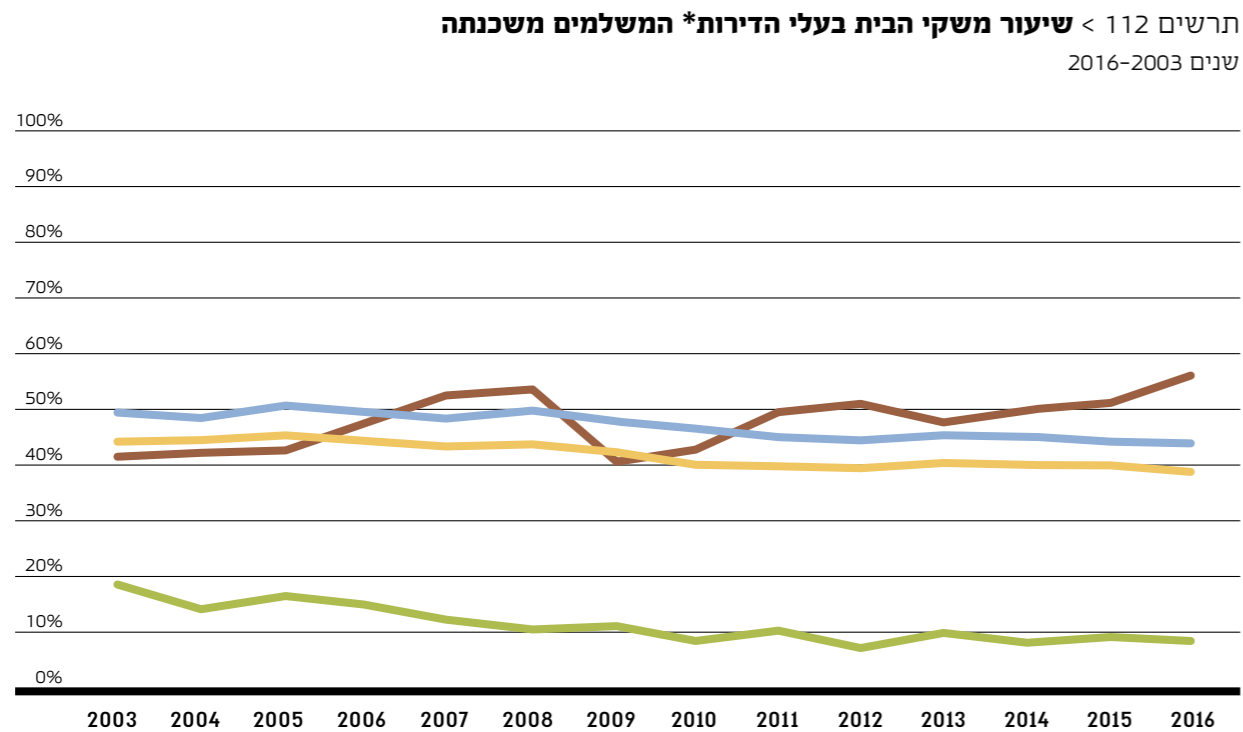

מקור: ניצה (קלינר) קסיר ודמיטרי רומנוב, המכון החרדי למחקרי מדיניות. נתונים: סקר כוח אדם של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2016 (חרדים – לפי הגדרה עצמית).

102 נוסף לכך, המדד כולל גם משקי בית הגרים בדירה בבעלות עצמית שלהם דירה נוספת בבעלותם (כ-11 אחוזים ממשקי הבית הגרים בדירה בבעלות). באשר למשקי בית אלה אי-אפשר לדעת לאיזו מהדורות שייכת המשכנתה. גם במקרה זה, המדד כמעט אינו מושפע מהכללה או מהשמטה של משקי בית אלה.

103 על סיוע לקניית דירה וההבדלים בין זמנים שונים של החרדים ראו ווייס, 2016; הגמ"ח המרכזי – הצעד הראשון לנישואי הילדים בכבוד.

אשר למקורות מימון המשכנתה ונטל ההחזרים החלים על משפחה צעירה, ברור שהכנסה נמוכה של בני הזוג החרדים מגבילה מאוד את גובה הפירעון השוטף. לנוכח העלייה החדה במחירי הדירות בעשור האחרון, רבים נאלצים לרכוש את דירתם הראשונה ביישובי פריפריה, כפי שצוין לעיל. החיפוש והרכישה של דירות זולות בפריפריה, מחוץ ליישובים מרכזיים כמו ירושלים ובני ברק, משנים את הפריסה הגיאוגרפית של האוכלוסייה החרדית לאורך זמן¹⁰⁵.

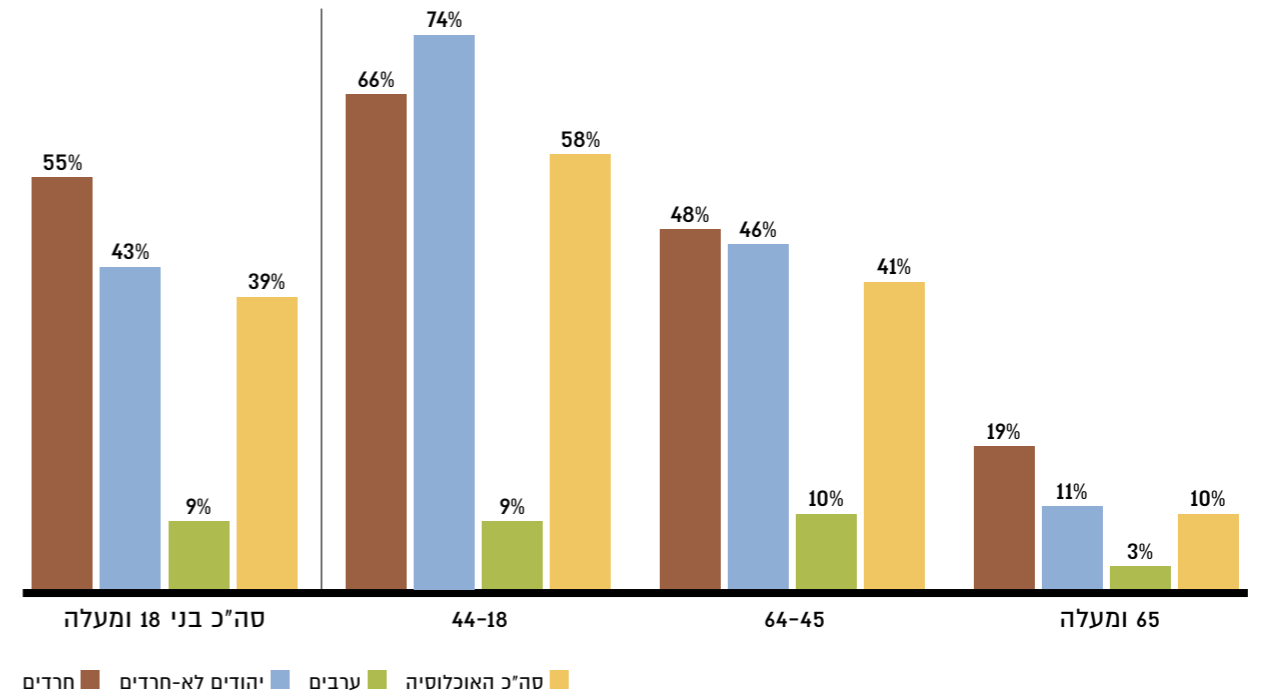
מקור: ניצה (קלינר) קסיר ודמיטרי רומנוב, המכון החרדי למחקרי מדיניות. **נתונים:** סקרי הוצאות משק הבית של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2003-2016 (חרדים – לפי הגדרת בית הספר האחרון). * בחישוב זה לא הוכללו משקי בית בהסדר "שוכרים ומשכירים" בשל היעדר מידע על דירה בבעלות שלא למגורים בשנים הקודמות ל-2012.

נטל ההחזרים הוא פועל יוצא של גובה ההלוואה, תקופת הפירעון ורמת ההכנסה של משק הבית. גובה המשכנתה הממוצעת של משק בית חרדי המשלם משכנתה בשנת 2016 היה 2,373 ש"ח, ושל משק בית יהודי לא חרדי – 3,441 ש"ח. בשנת 2016 הוצאה על החזרי משכנתה במשק בית חרדי עמדה על 20.4 אחוזים מההכנסה הפנויה של משקי בית חרדיים שנטלו הלוואה זו. שיעור זה גבוה יותר מהשיעור בקרב קבוצות האוכלוסייה האחרות, שעמד על 16.8 אחוזים אצל יהודים שאינם חרדים ו-13.2 אחוזים אצל ערבים; לפיכך נראה כי נטל הפירעון אצל החרדים כבד יותר. בחינת גובה החזרי המשכנתה יחסית לשווי הדירה מעלה כי בחברה החרדית השיעור גבוה בהשוואה לחברה היהודית הלא חרדית, ונמוך בהשוואה לחברה הערבית. רבים בחברה החרדית נוטלים הלוואות לדיור ממוסדות גמ"ח להלוואות, המעמידים ללווים הלוואה ללא ריבית. אפשרות זו מסייעת להקל את נטל החוב של משקי הבית החרדיים.

105 ראו: משרד הביטוי והישיכון והמכון החרדי למחקרי מדיניות, 2016; בנק ישראל, 2017 (פרק ח).

תרשים 111 < שיעור משקי הבית בעלי הדירות* המשלמים משכנתה

לפי גיל, שנת 2016

מקור: ניצה (קלינר) קסיר ודמיטרי רומנוב, המכון החרדי למחקרי מדיניות. **נתונים:** סקר הוצאות משק הבית של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2016 (חרדים – לפי הגדרה עצמית). * בעלי דירה למגורים עצמיים או בעלי דירה שלא למגורים עצמיים השוכרים בעצמם דירה.

שיעור בעלי המשכנתה יורד עם גיל המשלמים, כיוון שבדרך כלל הדירה הראשונה נרכשת אחרי הנישואין בתחילת שנות ה-30 של בני הזוג (הגיל הממוצע בכלל האוכלוסייה הנישואים הראשונים הוא 31 שנה לחתנים ו-28 שנה לכלות)¹⁰⁴, ואצל חרדים גיל הנישואין וגיל רכישת הדירה מוקדמים הרבה יותר, ותשלומי המשכנתה מתפרסים על פני 15-25 שנה. על כן שיעור המשלמים בגיל 65 ומעלה יורד באופן חד ל-11 אחוזים בקרב כלל האוכלוסייה ו-19 אחוזים בקרב חרדים. מעניין לציין כי בקרב בני 18-44 שיעור בעלי המשכנתה בקרב החרדים נמוך משל יהודים שאינם חרדים, ככל הנראה בשל הנורמה החברתית בחברה החרדית שלפיה ההורים מצופים להעמיד את התנאים הבסיסיים לקיום הזוג הצעיר בדירה משלו ובבעלותו, ונושאים בחלק ניכר מהוצאות הדירה. בקרב בני 45-64 אין הבדל בין הקבוצות, ובגילי 65 ומעלה השיעור בקרב החרדים אף גבוה מאשר בקרב יהודים שאינם חרדים ובקרב ערבים, ככל הנראה בשל לקיחת משכנתה על הדירה של ההורים לצורך מימון רכישת דירה לילדיהם בעת נישואיהם. תמיכה להשערה זו אפשר למצוא בשיעורם הגבוה יחסית של בעלי שתי דירות ומעלה בקרב משלמי המשכנתה החרדים בגילי 65 ומעלה – כ-39 אחוזים בקרב החרדים, 18 אחוזים בקרב יהודים לא חרדים ו-7 אחוזים בקרב הערבים.

104 מקור: שנתון סטטיסטי לישראל 2017, פרק 3.

לוח 15 < נתונים על משקי בית הגרים בדירה בבעלותם ומשלמים משכנתה
שנת 2016

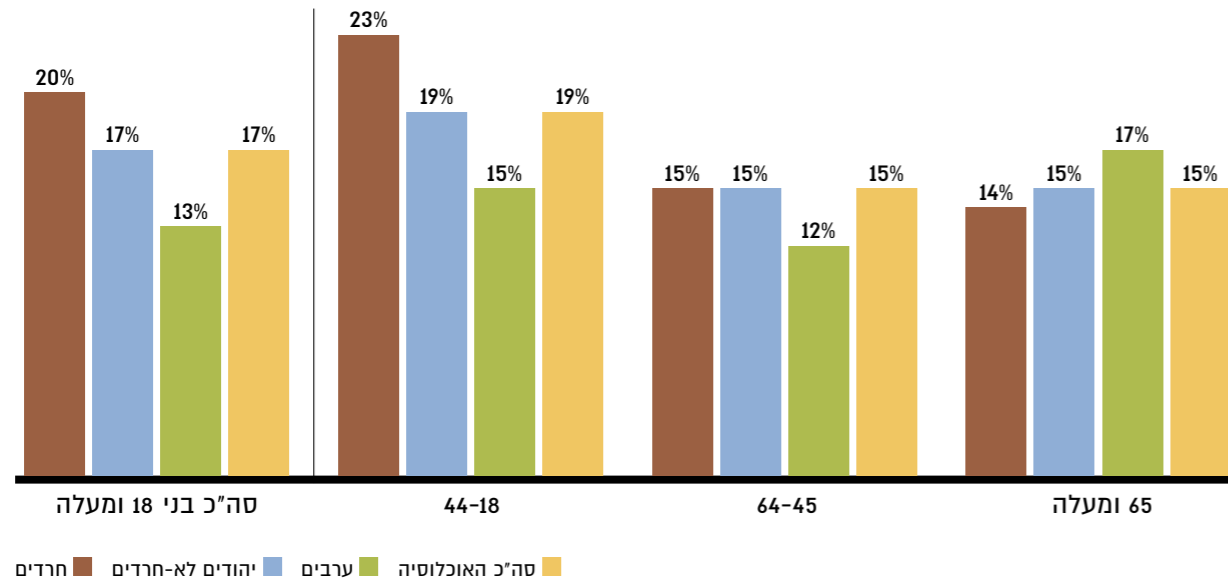
סה"כ האוכלוסייה	ערבים	יהודים לא חרדים	חרדים	
3,245 ש"ח	1,691 ש"ח	3,441 ש"ח	2,373 ש"ח	החזר משכנתה חודשי ממוצע
16.9%	13.2%	16.8%	20.4%	החזר המשכנתה מההכנסה הפנויה*
1,790	1,327	1,854	1,626	שווי הדירה לפי הערכה עצמית, אלפי ש"ח

* ממוצע של שיעור ההוצאה על תשלומי המשכנתה מההכנסה הפנויה של משק הבית (מחושב לכל משק בית בנפרד), עבור משקי בית הגרים בדירה בבעלותם ושיש להם הוצאה מסוג זה. **הערה:** הושמטו מהחישוב תצפיות שבהן ההכנסה שלילית או שההוצאה לדיור גדולה מסך ההכנסה הפנויה (כ-2 אחוזים מהתצפיות).

מקור: ניצה (קלינר) קסיר ודמיטרי רומנוב, המכון החרדי למחקרי מדיניות. **נתונים:** סקר הוצאות משק הבית של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2016 (חרדים – לפי הגדרה עצמית).

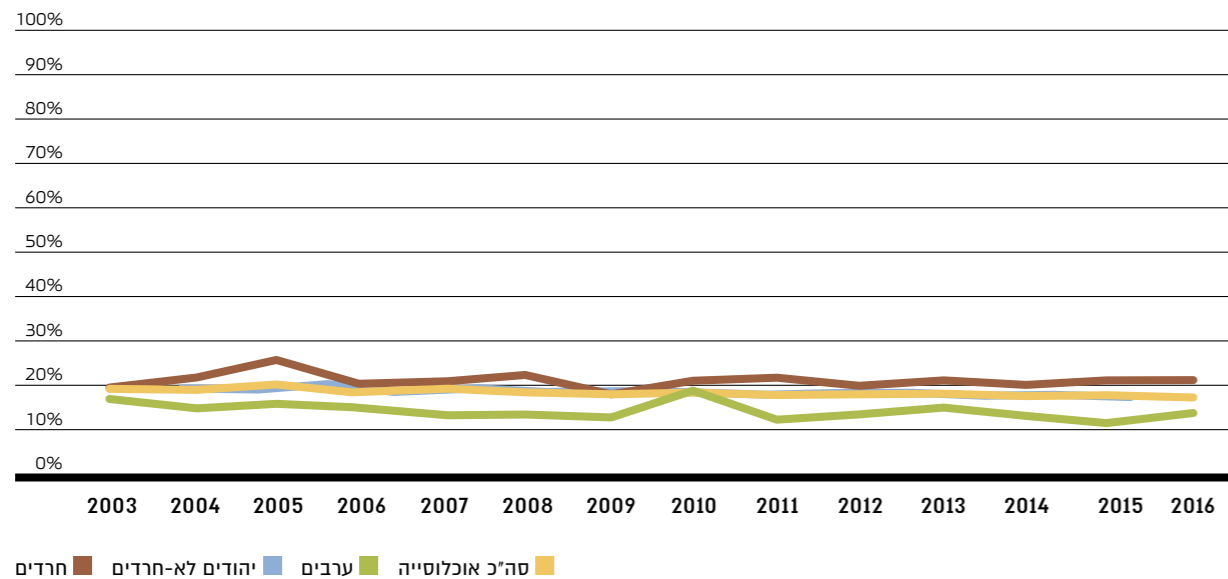
מאז ראשית שנות האלפיים תשלומי משכנתה אצל חרדים הם כ-20 אחוזים מההכנסה הפנויה, בעוד אצל הקבוצות האחרות השיעור ירד קלות. ממצא זה הוא פועל יוצא של שלושה גורמים מנוגדים, שכנראה מקזזים זה את זה. מצד אחד, עליית מחירי הדירות מאז 2008 הגדילה את הביקוש למשכנתאות ואת גובה המשכנתה הממוצעת. מצד שני, בנק ישראל הגביל את גובה המשכנתה והגדיל את שיעור ההון העצמי הנדרש מהלווים. במקביל, משנת 2010 גדלה ההכנסה הפנויה של משקי בית חרדיים וגידול זה הקל במידת מה על נטל ההוצאה לתשלומי משכנתה.

תרשים 113 < שיעור ההוצאה לתשלומי משכנתה מההכנסה הפנויה של משקי בית בעלי דירות
לפי גיל, שנת 2016

מקור: ניצה (קלינר) קסיר ודמיטרי רומנוב, המכון החרדי למחקרי מדיניות. **נתונים:** סקר הוצאות משק הבית של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2016 (חרדים – לפי הגדרה עצמית).

תרשים 114 < שיעור ההוצאה לתשלומי משכנתה מההכנסה הפנויה של משקי בית בעלי דירות
שנים 2003-2016

מקור: ניצה (קלינר) קסיר ודמיטרי רומנוב, המכון החרדי למחקרי מדיניות. **נתונים:** סקרי הוצאות משק הבית של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2003-2016 (חרדים – לפי הגדרת בית הספר האחרון).

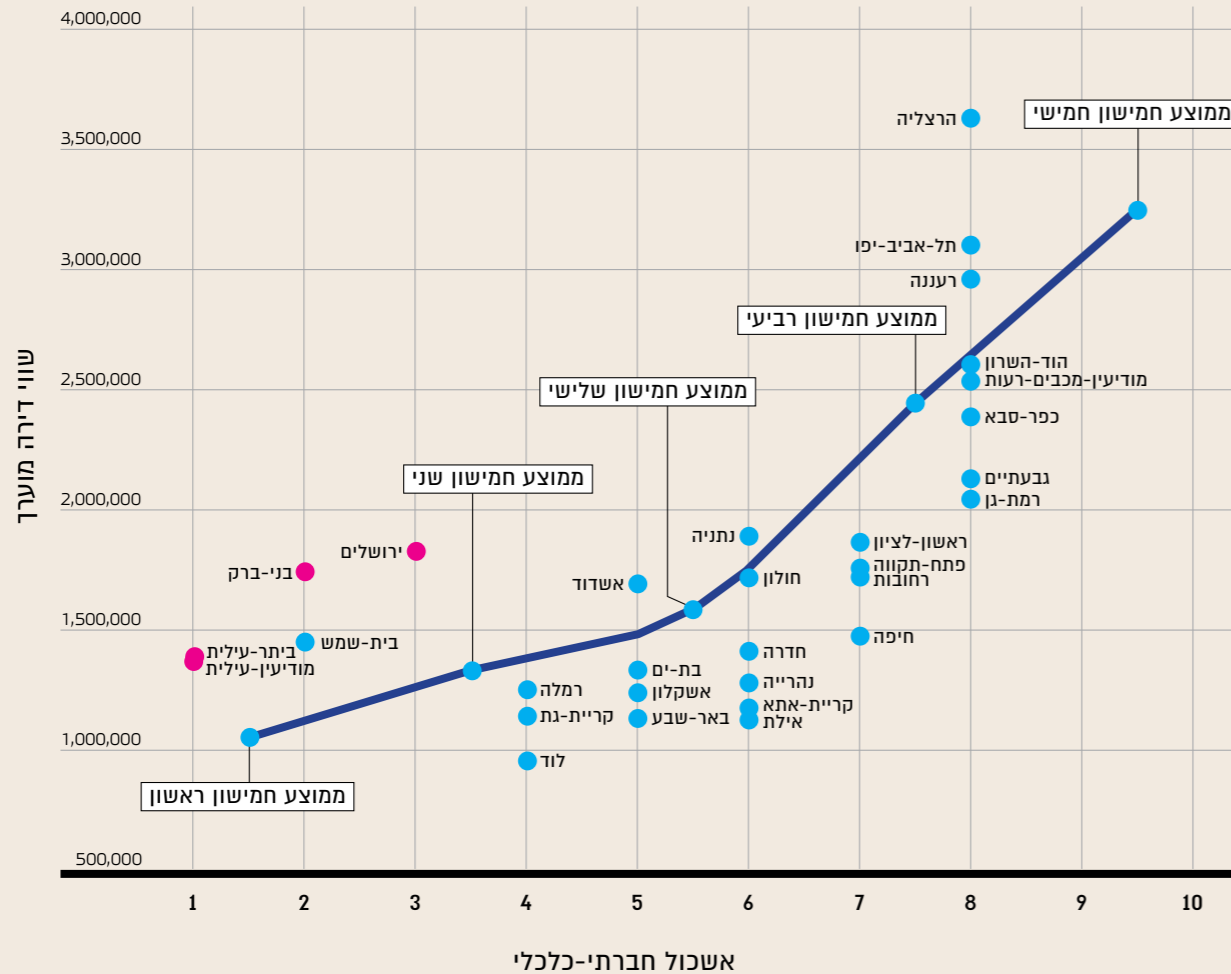
תיבה ח – דירת החלומות של החרדים: קטנה יותר, צפופה יותר, רחוקה מהמרכז... ויקרה יותר

שווי הדירה משקף גורמים רבים הקשורים לרמת ההכנסה של האוכלוסייה, לטיבו ולגודלו של הנכס ולגורמים שכונתיים וסביבתיים, כמו קרבה לתחבורה ציבורית, למרכזי מסחר ותעסוקה ולמוסדות חינוך, שטחים ירוקים ועוד (בהתאם למודל המחירים ההדוניים¹⁰⁶). אוכלוסיות בעלות מכנה משותף נוטות להתגורר באותו אזור, ובמקרה של האוכלוסייה החרדית, שהיא חברה קהילתית הפועלת בהתאם לציוויים הלכתיים ונורמות קהילתיות, הנטייה גדולה במיוחד¹⁰⁷: מגורים במרחב חרדי מאפשרים קיום אורח החיים המקובל בקהילה החרדית באמצעות נגישות לשירותים יום-יומיים המותאמים בצביונם לחברה זו, ובכלל זה שירותי דת וחינוך, מסחר ושירותים, תחבורה וחיי קהילה מיוחדים לחרדים (היבט אינסטרומנטלי). כמו כן, הסביבה החרדית מספקת מרחב מגורים התואם את הנורמות ההלכתיות והחברתיות, כהפרדה מגדרית וצניעות (היבט פוזיטיבי), כמו גם מצמצם את החיכוך עם אוכלוסיות אחרות כחלק מאידיאולוגיית ההתבדלות מכלל החברה בישראל ואורחות חייה מתוך רצון לשמר את הצביון החרדי (היבט נגטיבי)¹⁰⁸. הרגישות הרבה של החברה החרדית להיבדלות מרחבית לצד ריבוי טבעי גבוה של האוכלוסייה עומדים מאחורי ביקוש גואה לדירות באזורים חרדיים¹⁰⁹, וביקוש זה מעלה את המחיר מעבר למצופה בהינתן רמת ההכנסה של האוכלוסייה ואיכות הדירות. וכך, למרות פערי הכנסות גדולים בין החברה החרדית והחברה היהודית הלא חרדית, שווי דירה ממוצעת של חרדים נמוך רק בכ-13 אחוזים משל יהודים לא חרדים.

הדירור בערים חרדיות ותיקות, כמו בני ברק וירושלים, יקר יחסית בהשוואה ליישובים החרדיים החדשים, בין היתר בשל האטרקטיביות שלהן בתור המרכז של המרחב החרדי שבו יושבת המנהיגות הרוחנית, והמרכז בהיבטים של צרכנות, תעסוקה ועוד.

תרשים 115 < שווי דירה ממוצע ביחס לאשכול חברתי-כלכלי של יישוב המגורים*

ממוצע ארצי, יישובים המונים למעלה מ-50,000 תושבים** וערים חרדיות

מקור: ניצה (קלינר) קסיר ודמיטרי רומנוב, המכון החרדי למחקרי מדיניות.

נתונים: סקר הוצאות משק הבית של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2016.

הערה: בנתוני הסקר התצפיות מחולקות לחמישוני של אשכול חברתי-כלכלי ולא לעשירונים. כדי להציג נתונים מדויקים יותר קיבלה כל עיר את הדירוג שלה מתוך העשירונים ואילו ממוצע החמישוני קיבל ערך ביניים (חמישון 1 קיבל ערך 1.5, חמישון 2 קיבל ערך 3.5 וכן הלאה). הקו המלא הוא קו ממוצע החמישוני.

* מתוך בעלי הדירות. ** למעט נצרת, רהט ואום אל-פחם, שלגביהן לא קיימים נתונים בסקר הוצאות משק הבית.

כאשר משווים את שווי הדירות עם הרמה החברתית-כלכלית של היישובים רואים כי קיים קשר חיובי בין שני המדדים – ככל שיישוב מבוסס יותר כך הדירות בו יקרות יותר. כמובן, המשתנה המתווך המרכזי בין שני המדדים הוא רמת ההכנסה של התושבים. ברם, יישובים חרדיים (כבני ברק, בית שמש, אלעד ומודיעין עילית), ויישובים מעורבים עם קהילה חרדית גדולה (כירושלים ואשדוד) בולטים מן השורה, דהיינו שווי הדירות בהם גבוה יותר, בממוצע, משווי הדירות ביישובים האחרים הנמצאים באותו אשכול חברתי-כלכלי. זהו ביטוי ל"פרמיית המחיר" שחרדים מוכנים לשלם על חיי קהילה חרדית מגובשת, ופרמיה זו יכולה להגיע למאות אלפי שקלים בשווי הדירה, בהינתן גודלה ואיכותה.

106 מודל הדוני (Court, 1939) מפריד את השפעתם של מאפיינים פנימיים של המוצר מהשפעתם של מאפיינים חיצוניים למוצר. בשוק הדירור, מודל הדוני מסייע להפריד בין השפעתם של מאפייני הדירה עצמה על מחיר הדירה לבין השפעתם של מאפייני הסביבה שבה הדירה נמצאת, בהתאם להנחה ששווייה של דירת מגורים נקבע על פי שני סוגי המאפיינים, פנימיים וחיצוניים, גם יחד.

107 שלהב ופרידמן, 1985.

108 משרד הבינוי והשיכון והמכון החרדי למחקרי מדיניות, טרם פורסם.

109 פליישמן וגובמן, 2014.

חיי קהילה וחברה

שביעות הרצון מאזור המגורים

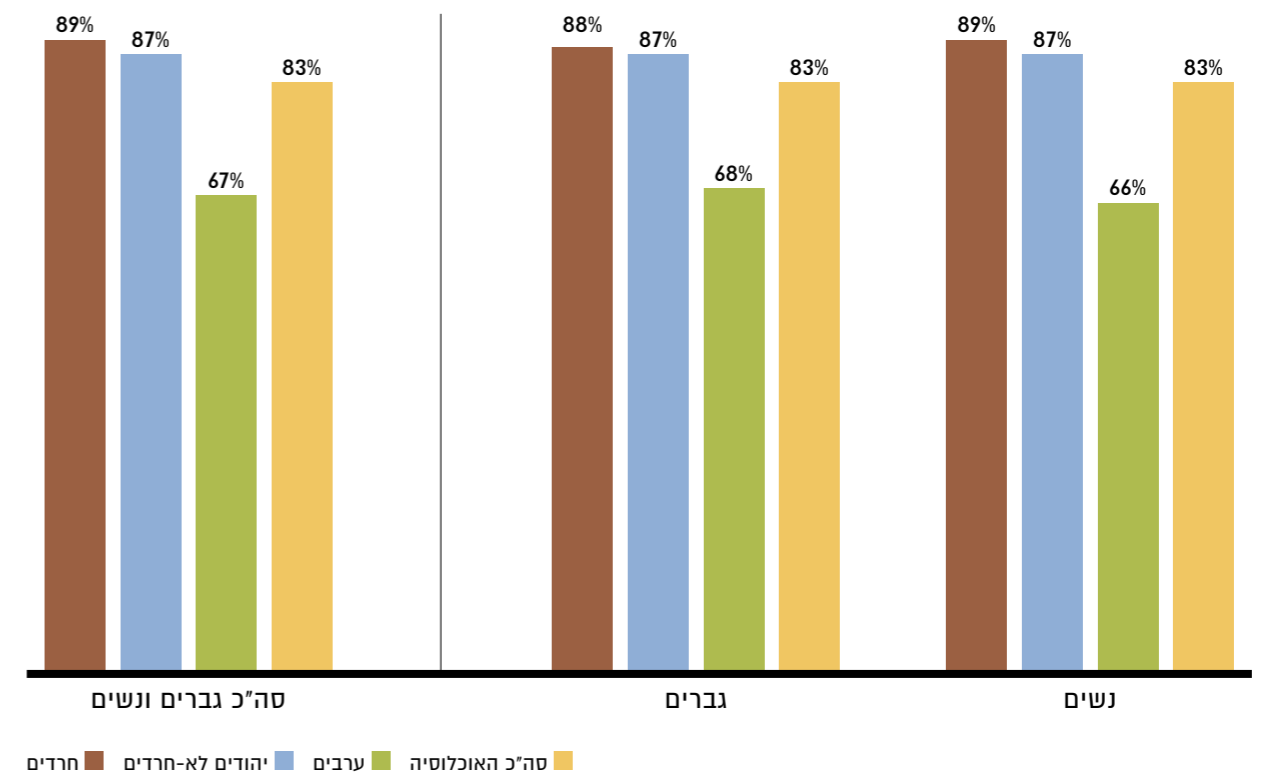
אורח חיים דתי קהילתי מאפיין את החברה היהודית מימים ימימה. הקהילה מספקת לפרט ולמשפחתו רשת חברתית צפופה הכוללת תמיכה ושירותים מגוונים, כגון שירותי דת, סעד, רווחה וחינוך. ההשתייכות לקהילה החרדית המלוכדת ניכרת גם בפן הגיאוגרפי, שכן שכונות ואף יישובים שלמים מזהים כחרדים. לפיכך, שאלה על שביעות הרצון מ"אזור המגורים", שגבולותיו אינם מוגדרים במדויק אך תוחמים עבור כל פרט את הסביבה הקרובה אל ביתו שבה הוא "מרגיש בבית", מתייחסת יותר לקהילה ולפן החברתי מאשר לפן הגיאוגרפי. השאלה נשאלת מדי שנה בסקר החברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, ושיעור שבעי הרצון נקבע לפי אלה שמשיבים "מרוצה" או "מרוצה מאוד".

קריאת מדד שביעות הרצון מאזור המגורים: גידול – חיובי.

באופן כללי, כאשר אדם בוחר את מקום מגוריו ועובר לגור בו הוא מביא בחשבון את מאפייני האוכלוסייה בסביבתו הקרובה, ומטבע הדברים בוחר מקום שבו שכניו יהיו דומים לו ככל היותר. הומוגניות של טעמים, של מנהגים ושל אורחות חיים בקהילה המקומית הם הגורמים לרווחה גבוהה יותר של המשתייכים לקהילה והם המסננים בדיעבד של אלה שהגיעו לקהילה או לשכונה בטעות ואינם מזדהים עם רוח הדברים.

תרשים 116 < שיעור המרוצים מאזור המגורים

לפי מין, בני 20 ומעלה, שנת 2016

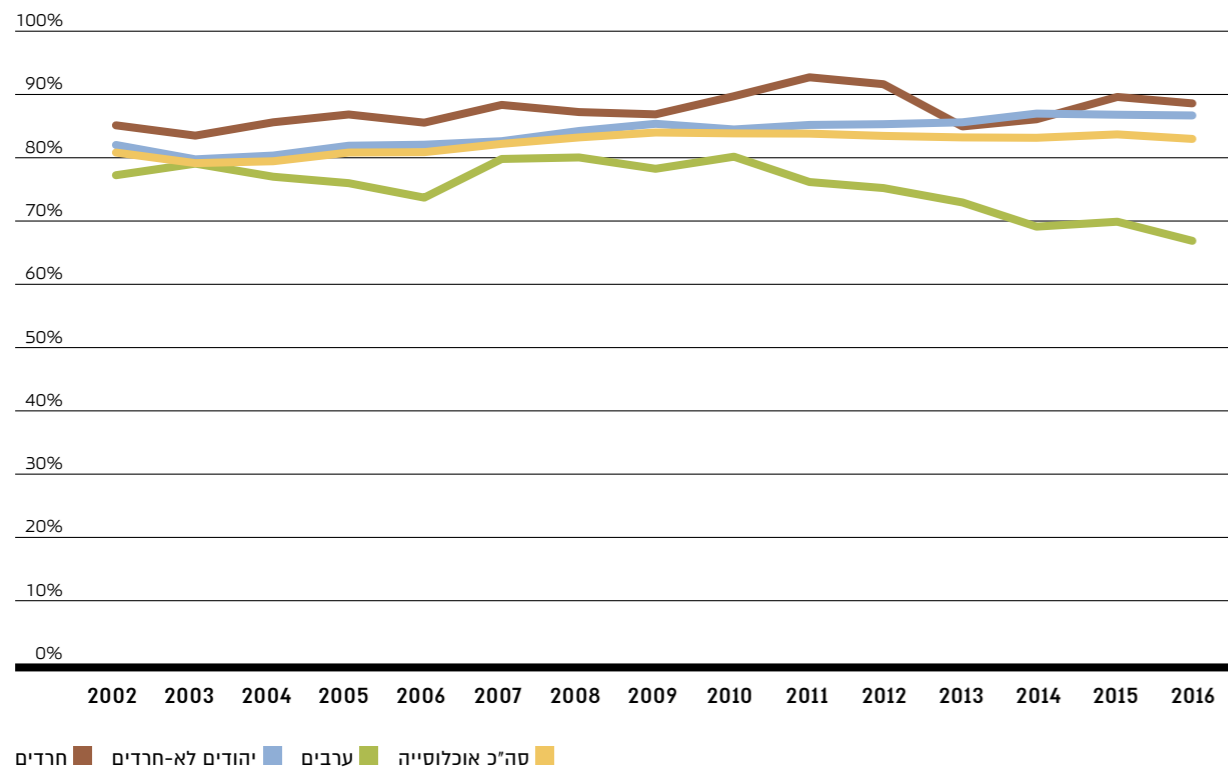

מקור: ניצה (קלינר) קסיר ודמיטרי רומנוב, המכון החרדי למחקרי מדיניות. נתונים: הסקר החברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2016 (חרדים – לפי הגדרה עצמית).

שיעור החרדים שמרוצים מאזור המגורים שלהם עומד על 89 אחוזים, בדומה לשיעור בקרב היהודים שאינם חרדים. בקרב הערבים השיעור נמוך יותר (67 אחוזים). אין הבדל בין גברים ונשים במדד זה. על פני השנים, שיעור שבעי הרצון עולה במידה מתונה בקרב יהודים שאינם חרדים ויציב יחסית בקרב חרדים, אך יורד בעשור האחרון אצל ערבים. בפילוח לפי קבוצות גיל לא נצפים הבדלים בשביעות הרצון למעט בקרב הערבים, שאצלם שביעות הרצון מאזור המגורים גבוהה יותר בקרב הגילים המבוגרים יותר.

תרשים 117 < שיעור המרוצים מאזור המגורים

בני 20 ומעלה, שנים 2002-2016

מקור: ניצה (קלינר) קסיר ודמיטרי רומנוב, המכון החרדי למחקרי מדיניות. נתונים: הסקר החברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2002-2016 (חרדים – לפי הגדרה עצמית).

זווית מעניינת של הזדהות עם אזור המגורים ושל האמון ביושרה ובטוב לב של תושבי האזור מציע המענה לשאלה ההיפותטטית: "אם תאבד את הארנק שלך ובו פרטים מזהים והוא יִמָצָא על ידי תושב האזור, האם אתה חושב שהארנק יוחזר לך בלי שיחסר בו דבר?" 86 אחוזים מהציבור החרדי סבורים שהאירוע יסתיים בהחזרת הארנק לבעליו ולא יחסר בו דבר. לעומתם, 61 אחוזים מהציבור היהודי הלא חרדי סבורים כן, ואילו בקרב הציבור הערבי רק 54 אחוזים בוטחים ביושרה של שכניהם.

שביעות הרצון מהיחסים עם השכנים

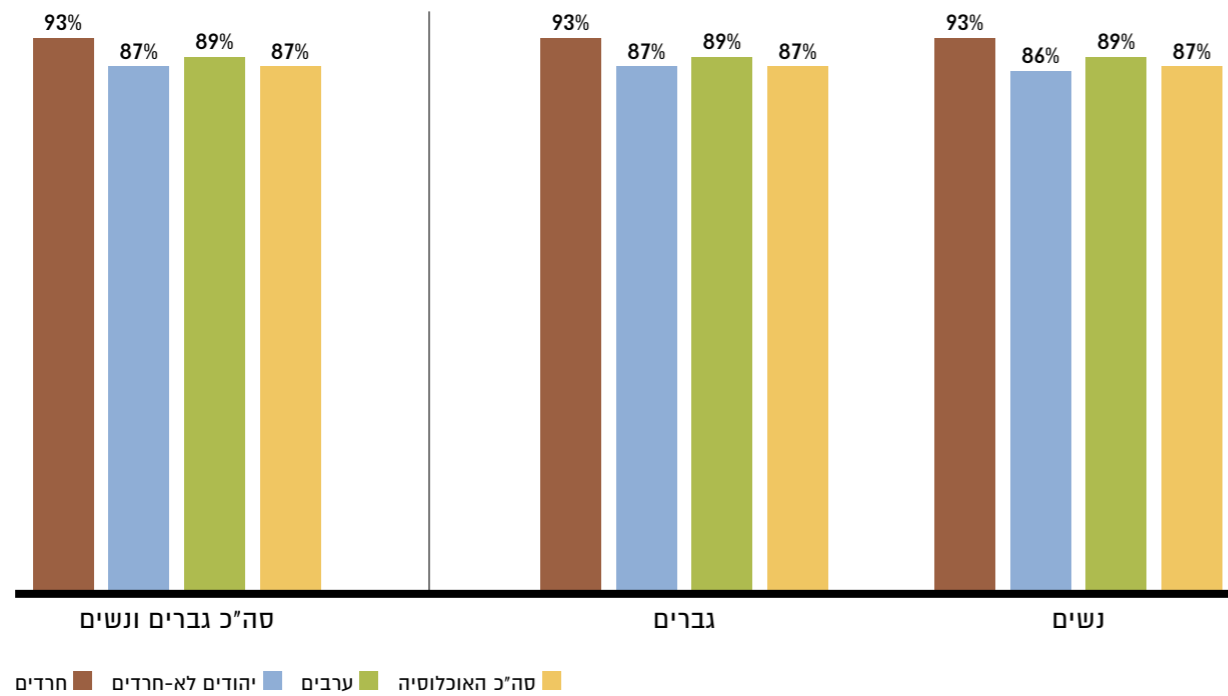
מדד זה דומה במהותו למדד הקודם אך הוא מתייחס באופן ממוקד ליחסים עם שכנים – לאו דווקא שכנים בבניין אלא אנשים בסביבתו הקרובה של הפרט, אלה שעימם הוא בא במגע יומיומי כמעט. מדי פעם מתפרסמים מקרים של סכסוכי שכנים חריפים, אולם למען הרווחה המשותפת רוב הפרטים בוחרים להסתדר עם השכנים ולנהל את חייהם המשותפים בהבנה, בסובלנות ובתמיכה הדדית.

קריאת מדד שביעות הרצון מהיחסים עם השכנים: גידול – חיובי.

שיעור החרדים המרוצים מיחסיהם עם שכניהם עומד על 93 אחוזים, וגבוה יותר מהשיעור אצל יהודים שאינם חרדים ואצל ערבים (87 אחוזים ו-89 אחוזים, בהתאמה). אין הבדל משמעותי בין גברים ונשים במדד זה ואין שונות משמעותית בין קבוצות הגיל, למעט הממצא ששביעות הרצון של חרדים בני 65 ומעלה מהיחסים עם השכנים גבוהה בכעשר נקודות האחוז מזו של חרדים בגילים צעירים יותר. לאורך השנים ניכרת מגמת עלייה בשביעות הרצון מהשכנים בקרב יהודים שאינם חרדים, והמדד יציב יחסית בחברה החרדית ובחברה הערבית.

תרשים 119 < שיעור המרוצים מהיחסים עם שכניהם

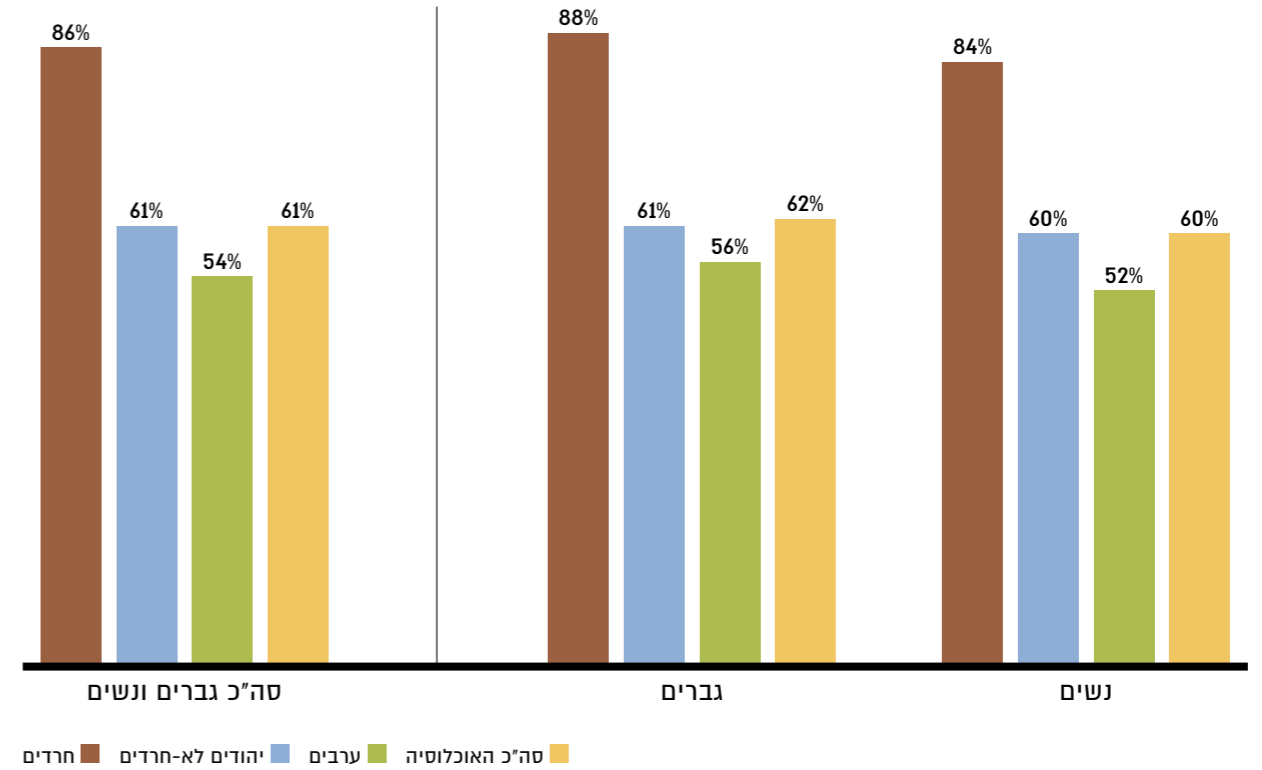
לפי מין, בני 20 ומעלה, שנת 2016

מקור: ניצה (קלינר) קסיר ודמיטרי רומנוב, המכון החרדי למחקרי מדיניות.
נתונים: הסקר החברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2016 (חרדים – לפי הגדרה עצמית).

תרשים 118 < שיעור הסבורים שארנק שאבד באזור מגוריהם יוחזר לבעליו בשלמותו*

לפי מין, בני 20 ומעלה, שנת 2014

מקור: ניצה (קלינר) קסיר ודמיטרי רומנוב, המכון החרדי למחקרי מדיניות.
נתונים: הסקר החברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2014 (חרדים – לפי הגדרה עצמית).
*כ-13 אחוזים מהמשיבים לשאלה זו ענו שאינם יודעים והם אינם נכללים בחישוב.

הון חברתי

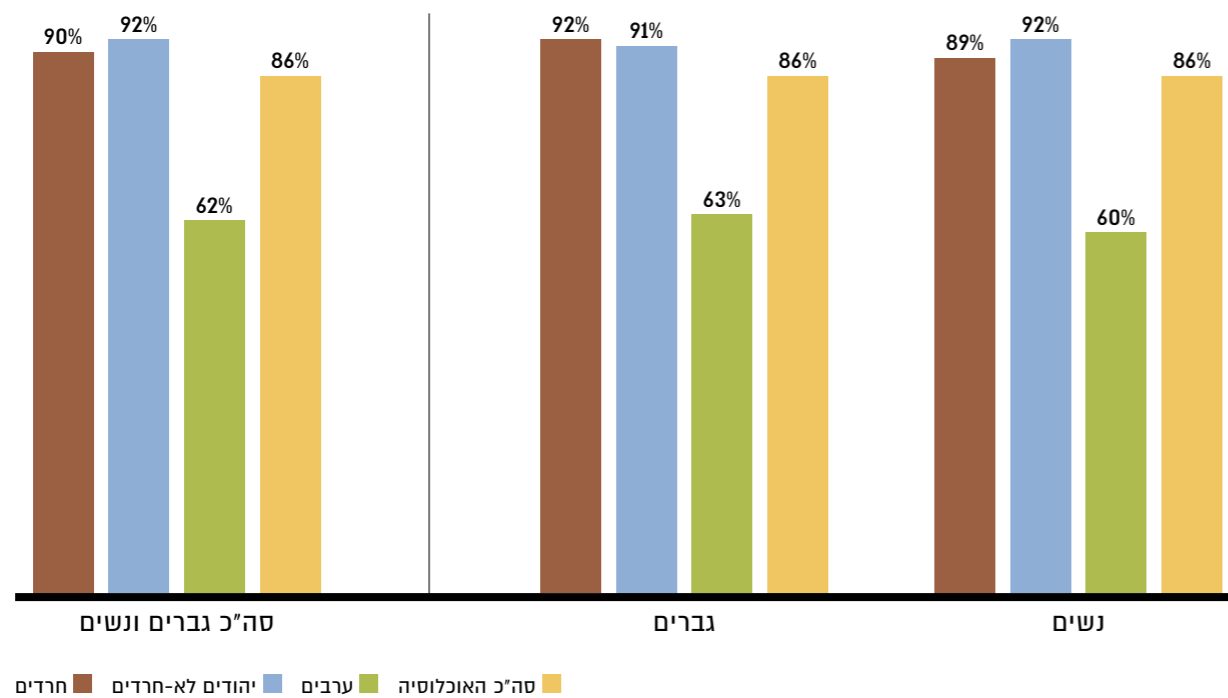
בשנת 2014 חקר הסקר החברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה את נושא "ההון החברתי", שכולל את מידת המעורבות של הפרט בנעשה בסביבת מגוריו, את מידת האמון של הפרט ביושרה של שכניו ואת מידת הסובלנות באזור המגורים כלפי אנשים בעלי רקע שונה. מתוך המגוון הרחב של המדדים בחרנו כמדד מרכזי את ההיבט של סובלנות כלפי אנשים בעלי רקע שונה באזור המגורים.

קריאת מדד היכולת של אנשים בעלי רקע שונה באזור המגורים להסתדר זה עם זה: גידול – חיובי.

בתשובה לשאלה "האם לדעתך באזור המגורים שלך אנשים בעלי רקע שונה מסתדרים היטב זה עם זה?" לא נמצאו הבדלים משמעותיים בין הציבור הכללי לחרדי: 92 אחוזים מהיהודים שאינם חרדים השיבו בחיוב, לעומת 90 אחוזים מהציבור החרדי. לעומת זאת אצל ערבים רק 62 אחוזים סברו כי באזור מגוריהם שרויה שכנות טובה בין אנשים מרקעים שונים. לא מן הנמנע שהמתח בין יהודים לערבים בערים המעורבות ובין ערבים מדתות שונות בכפרים מעורבים גורם לתחושה זו בקרב הציבור הערבי.

תרשים < 122 שיעור הסבורים שאנשים בעלי רקע שונה מסתדרים היטב באזור מגוריהם

לפי מין, בני 20 ומעלה, שנת 2014

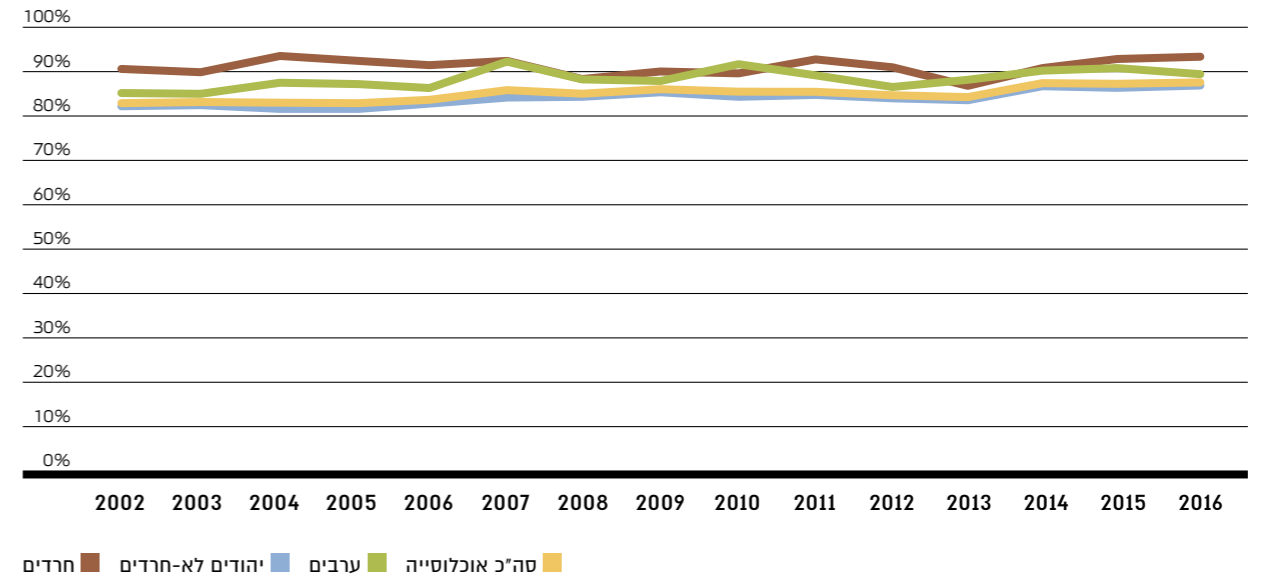

מקור: המכון החרדי למחקרי מדיניות.

נתונים: הסקר החברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2014 (חרדים – לפי הגדרה עצמית).

תרשים < 120 שיעור המרוצים מהיחסים עם שכניהם

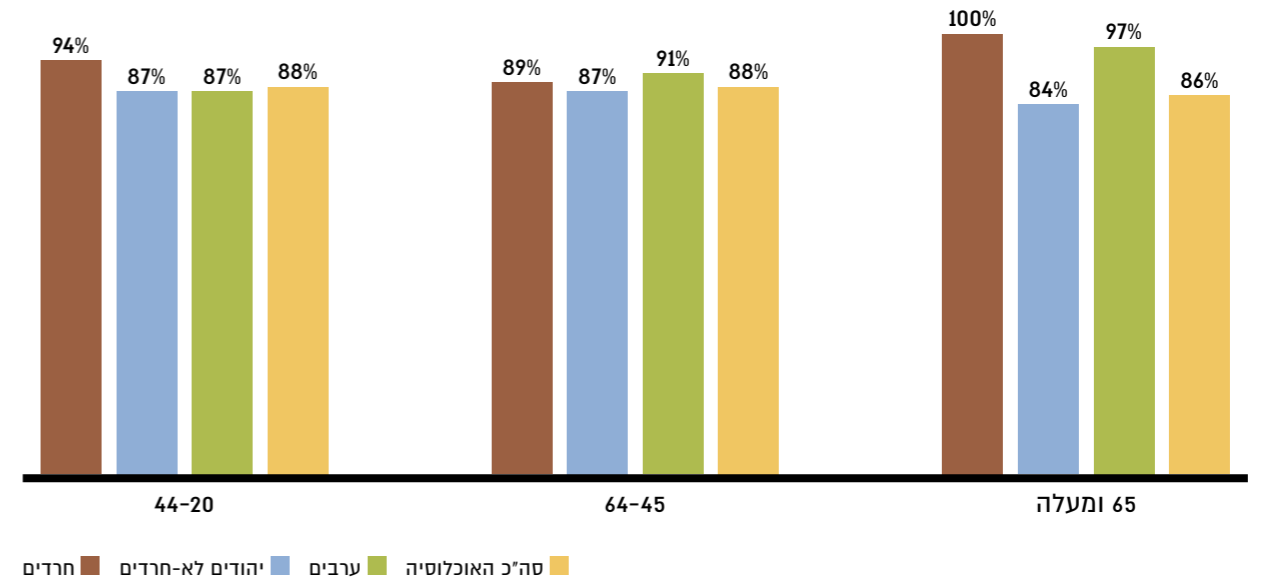
בני 20 ומעלה, שנים 2002-2016

מקור: ניצה (קלינר) קסיר ודמיטרי רומנוב, המכון החרדי למחקרי מדיניות.
נתונים: הסקר החברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2002-2016 (חרדים – לפי הגדרה עצמית).

תרשים < 121 שיעור המרוצים מהיחסים עם שכניהם

לפי גיל, בני 20 ומעלה, שנת 2016

מקור: ניצה (קלינר) קסיר ודמיטרי רומנוב, המכון החרדי למחקרי מדיניות.

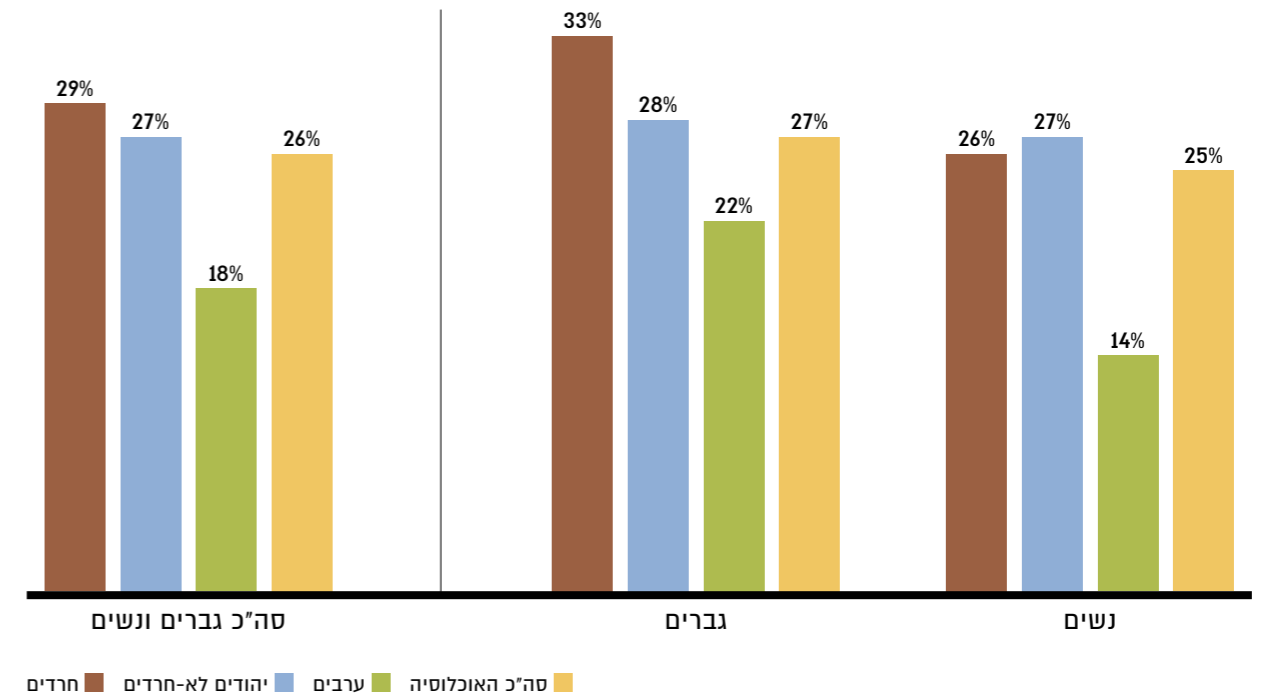
נתונים: הסקר החברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2016 (חרדים – לפי הגדרה עצמית).

ככלל, החרדים מגלים מעורבות גבוהה יותר בנעשה בסביבתם בהשוואה לקבוצות האחרות, דבר העולה בקנה אחד עם הקהילתיות הרבה המאפיינת את הציבור החרדי¹¹⁰. לשאלה "בשנים עשר החודשים האחרונים, האם פעלת עם תושבים אחרים כדי לשנות או לשפר דברים באזור מגוריך?" ניתנה תשובה חיובית על ידי 29 אחוזים מהציבור החרדי, לעומת 27 אחוזים אצל יהודים לא חרדים ו-18 אחוזים מהציבור הערבי.

אולם בחינה של הזווית המגדרית בתוך כל אוכלוסייה מגלה תמונה מורכבת יותר. בחברה החרדית ובחברה הערבית שיעור המעורבות של הגברים בנעשה בסביבה גבוה משיעור הנשים, לעומת הציבור הכללי שבו אין כמעט הבדל בין גברים לנשים בהקשר זה.

השוואה מגדרית בין האוכלוסיות מעלה שבקרב הגברים הקבוצה המעורבת ביותר בנעשה בסביבתה היא הגברים החרדים (33 אחוזים), והקבוצה הכי פחות מעורבת היא הגברים הערבים (22 אחוזים). בקרב נשים נמצא כי שיעור הנשים החרדיות המעורבות בנעשה בסביבתן דומה לשיעור היהודיות הלא חרדיות, ונשים ערביות בולטות בשיעור המעורבות הנמוך שלהן (14 אחוזים).

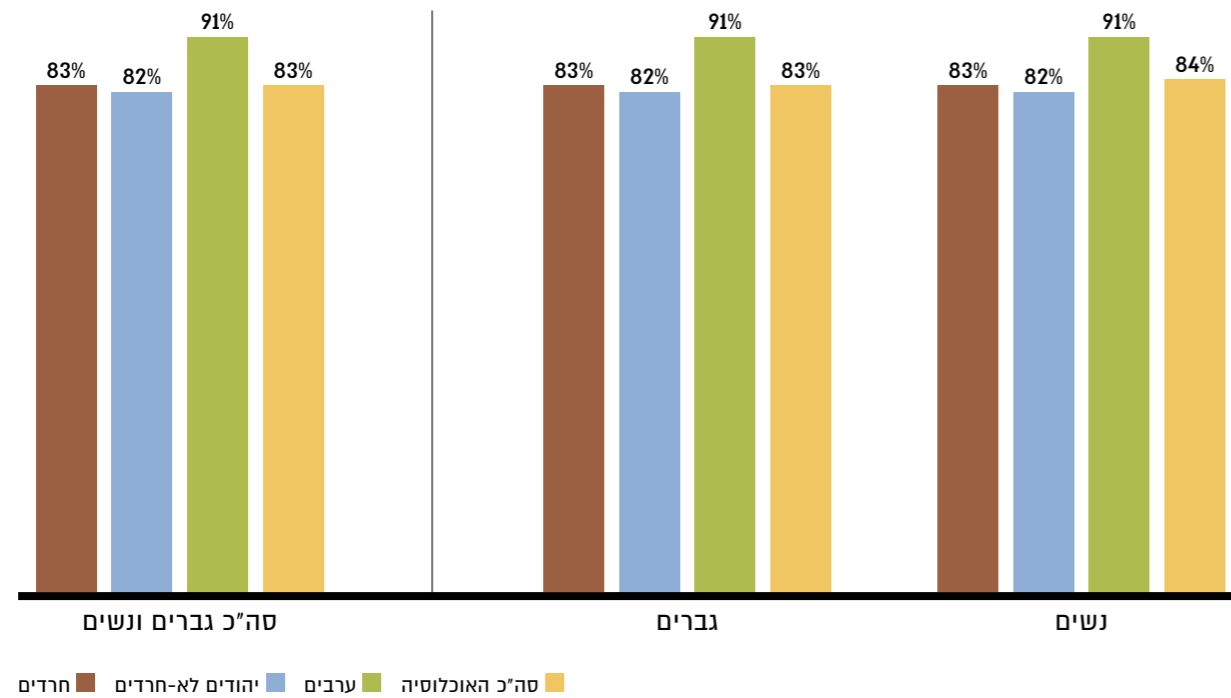
תרשים 123 < שיעור הפרטים שפעלו עם תושבים אחרים לשינוי או שיפור אזור המגורים בשנה האחרונה לפי מין, בני 20 ומעלה, שנת 2014

מקור: המכון החרדי למחקרי מדיניות. נתונים: הסקר החברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2014 (חרדים – לפי הגדרה עצמית).

כאשר בוחנים את שאלת קביעות המגורים מתהפכת: בתשובה לשאלה "האם אתה חושב שתגור באותו אזור בעוד 5 שנים?" ענו 91 אחוזים מהציבור הערבי בחיוב, לעומת כ-82 אחוזים בציבור היהודי הלא חרדי ובציבור החרדי. ייתכן שההסבר לפערים בין יהודים וערבים נעוץ בחסמי נגישות של האוכלוסייה הערבית, שהן משיקולים כלכליים, הן משיקולים תרבותיים (הרצון לשמור על המאפיינים התרבותיים) והן משיקולי מתח בין קבוצות אתניות שונות אינה נוהגת להתגורר ביישובים יהודיים או מעורבים.

תרשים 124 < שיעור הפרטים שחושבים שיגורו באותו אזור בעוד 5 שנים* לפי מין, בני 20 ומעלה, שנת 2014

מקור: המכון החרדי למחקרי מדיניות. נתונים: הסקר החברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2014 (חרדים – לפי הגדרה עצמית). * כ-11 אחוזים מהמשיבים לשאלה זו ענו שאינם יודעים והם אינם נכללים בחישוב.

התנדבות

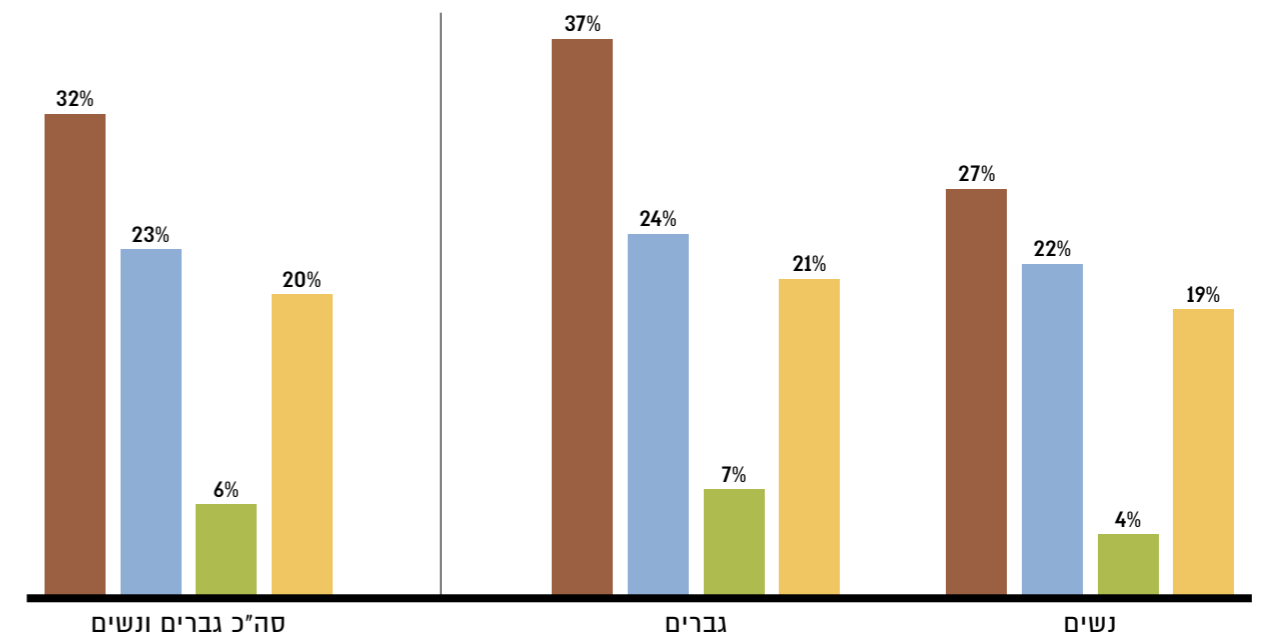
התנדבות היא נתינה לזולת מזמנו של המתנדב ומבטאת תמיכה אישית בנושא שלמענו הפרט בוחר להתנדב ללא תמורה. בסקר החברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה הבוחן באופן שוטף את ההיקף והמאפיינים של תופעת ההתנדבות נשאלת השאלה "בשנים-עשר חודשים אחרונים, האם עסקת בפעילות התנדבותית?". ההתנדבות, כהגדרתה בסקר, אינה כוללת עזרה לבן משפחה או לחברים.

קריאת מדד שיעור ההתנדבות: גידול – חיובי.

כשליש מהחרדים מדווחים שהם משתתפים בפעילות התנדבותית, גבוה מהשיעור בקרב היהודים שאינם חרדים ובקרב הערבים (32 אחוזים לעומת 23 אחוזים ו-6 אחוזים, בהתאמה). עם זאת, בהשוואה בין מגזרים שונים יש להביא בחשבון שתפיסת ההתנדבות שונה אצל חרדים והיא רחבה הרבה יותר.

תרשים < 125 שיעור המתנדבים

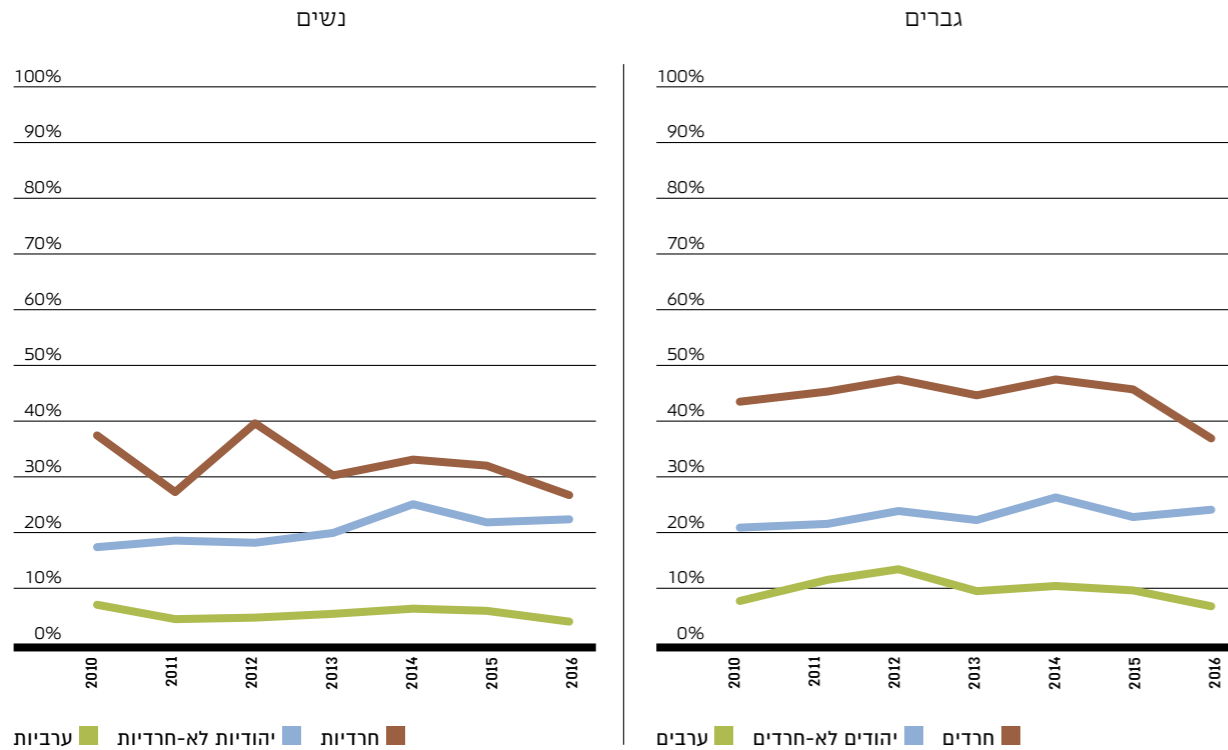
לפי מין, בני 20 ומעלה, 2016

מקור: קסיר (קלינר), צחור-שי וליץ (2017), המכון החרדי למחקרי מדיניות. נתונים: הסקר החברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2016 (חרדים – לפי הגדרה עצמית).

תרשים < 126 שיעור המתנדבים

לפי מין, בני 20 ומעלה, שנים 2010-2016

מקור: ניצה (קלינר) קסיר ודמיטרי רומנוב, המכון החרדי למחקרי מדיניות. נתונים: הסקר החברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2010-2016 (חרדים – לפי הגדרה עצמית).

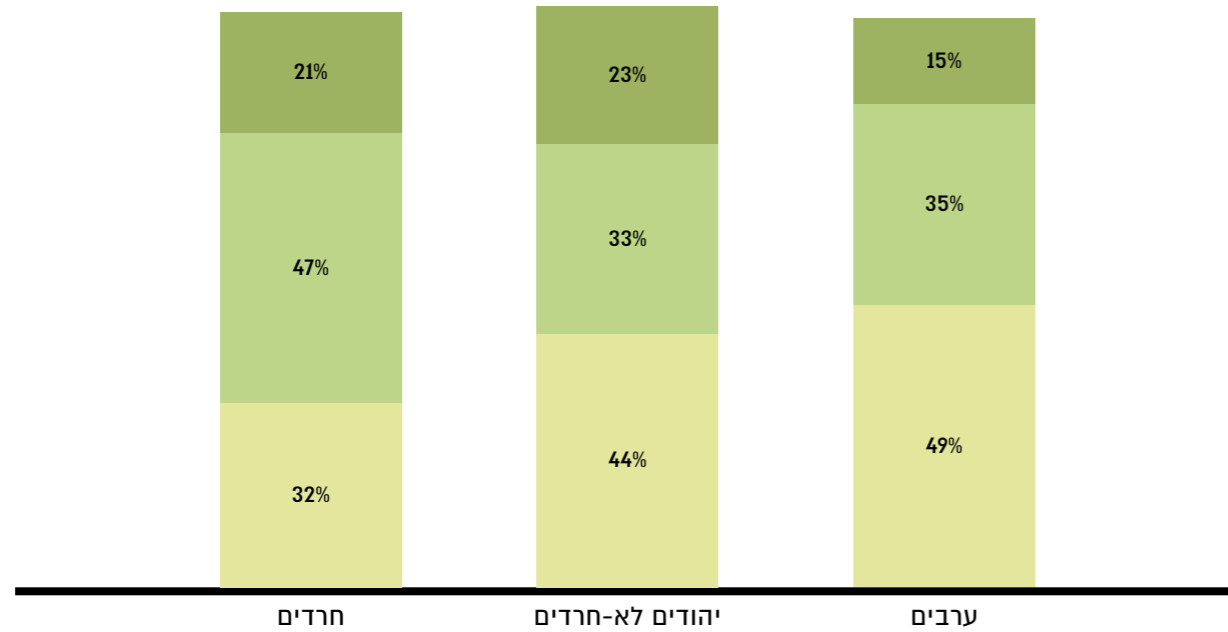
ההתנדבות בחברה החרדית היא חלק אינטגרלי מחיי היום-יום, מהעזרה ההדדית ומעשיית החסד בתוך הקהילה החרדית, הן בשל ציווי הלכתי של גמילות חסדים, כנאמר במסכת אבות (א, ב): "על שְׁלֵשָׁה דְּבָרִים הָעוֹלָם עוֹמֵד, על התוֹכָה וְעַל הָעֲבוֹדָה וְעַל גְּמִילוּת חֲסָדִים"¹¹¹, והן בשל אלטרואיזם ומחויבות לקהילה¹¹². בחברה החרדית עשויות להיחשב כהתנדבות פעילויות שלא יענו להגדרת ההתנדבות בחברה הכללית, דוגמת עזרה לקרוב משפחה¹¹³. עם זאת, בין שפעילות תוגדר כהתנדבות ובין שתוגדר כעזרה לאחר, סיוע של חברי הקהילה זה לזה הוא חלק מהמאפיינים היסודיים של החברה החרדית ונפוץ בקרבה הרבה יותר מאשר בכלל האוכלוסייה. הושטת יד מסוג זה יכולה להיות, למשל, עזרה לשכנים מבוגרים או סיוע לאישה שילדה זה עתה. התנדבות יכולה גם להיעשות במסגרת פורמלית יותר, כמו ישיבה המתארגנת על מנת לסייע לנזקקים בקהילה וכדומה. תופעת מוסדות הגִּמְ"ח היא דוגמה מרכזית לנורמה חברתית של התנדבות וחסד הנפוצה בחברה החרדית. גִּמְ"חים (ראשי תיבות של "גמילות חסדים") הם מוסדות המשאילים ציוד מתחומים שונים ומגוונים ללא כוונת רווח, לדוגמה גמ"ח תרופות, גמ"ח שמלות כלה ואף

111 על אודות מצוות גמילות חסדים ראו זיון, תשי"ד. על שורשי אידיאל החסד במחשבה היהודית ראו ויינפלד, תשמ"ה, בייחוד עמ' 129-132. לסקירה כללית של מפעלי החסד והצדקה בעם ישראל לאורך ההיסטוריה ראו ברגמן, תש"ד.

112 להרחבה על הקשר בין התנדבות ודת ראו Lim and MacGregor, 2012.

113 על הבדלי ההגדרות בחברות השונות בכל הקשור להמשגת ההתנדבות ראו קסיר (קלינר), לויץ וצחור-שי, 2017, עמ' 4-5 והערה 11 שם.

תרשים < 128 מספר שעות ההתנדבות
בני 20 ומעלה, שנת 2016

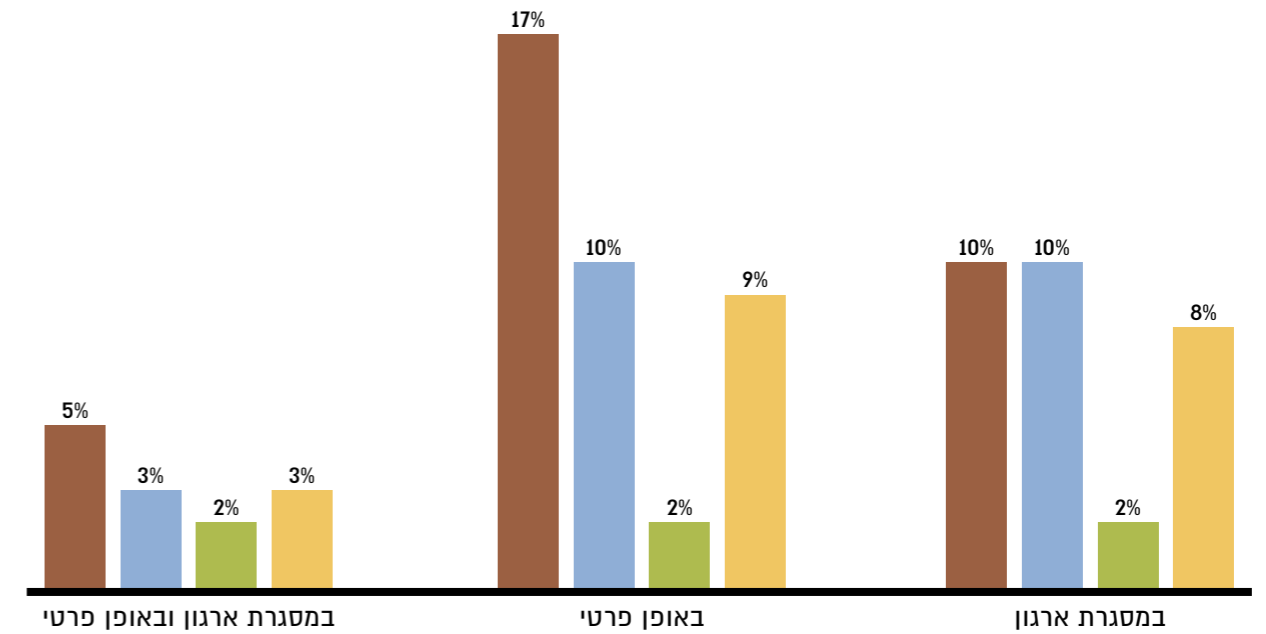
לא קובע וחד-פעמי 10 שעות או יותר כחות מ-9 שעות

מקור: קסיר (קלינר), צחור-שי וליץ (2017), המכון החרדי למחקרי מדיניות.
נתונים: הסקר החברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2016 (חרדים - לפי הגדרה עצמית).

גמ"ח מוצצים. תרבות זו של התנדבות ונתינה חוסכת בעלויות של שירותים שאחרת היו מסופקים בתשלום, וניתנים כסיוע של חברי הקהילה זה לזה. כך, לסיוע שאינו כספי יכולה להיות תרומה חשובה למשקי בית המוגדרים עניים מבחינה כלכלית.

פעילות התנדבותית יכולה להיעשות באופן פרטי או במסגרת של ארגון או תנועה. בחינת אופי ההתנדבות באוכלוסיות השונות מלמדת שהחרדים נוטים יותר להתנדב במסגרות פרטיות.

תרשים < 127 שיעור המתנדבים לפי מסגרת ההתנדבות
בני 20 ומעלה, שנת 2016

סה"כ האוכלוסיה ערבים יהודים לא-חרדים חרדים

מקור: קסיר (קלינר), צחור-שי וליץ (2017), המכון החרדי למחקרי מדיניות.
נתונים: הסקר החברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2016 (חרדים - לפי הגדרה עצמית).

גברים חרדים מתנדבים בשיעור גבוה יותר מנשים חרדיות - 37 אחוזים לעומת 27 אחוזים. לצד שיעור ההתנדבות הגבוה יותר בקרב חרדים, הם גם מקדישים לכך זמן רב יותר¹⁴. כמחצית מהחרדים מקדישים לפעילות התנדבותית לפחות 10 שעות בממוצע בחודש, לעומת 33 אחוזים מהיהודים שאינם חרדים ו-35 אחוזים מהערבים.

114 יצוין בהקשר זה חידושו של הרב פיינשטיין (מחשובי הפוסקים החרדים במאה ה-20), כי על האדם להפריש עשירית מזמנו (לכל הפחות) למען הזולת (אגרות משה, אבן העזר חלק רביעי, סימן כו).

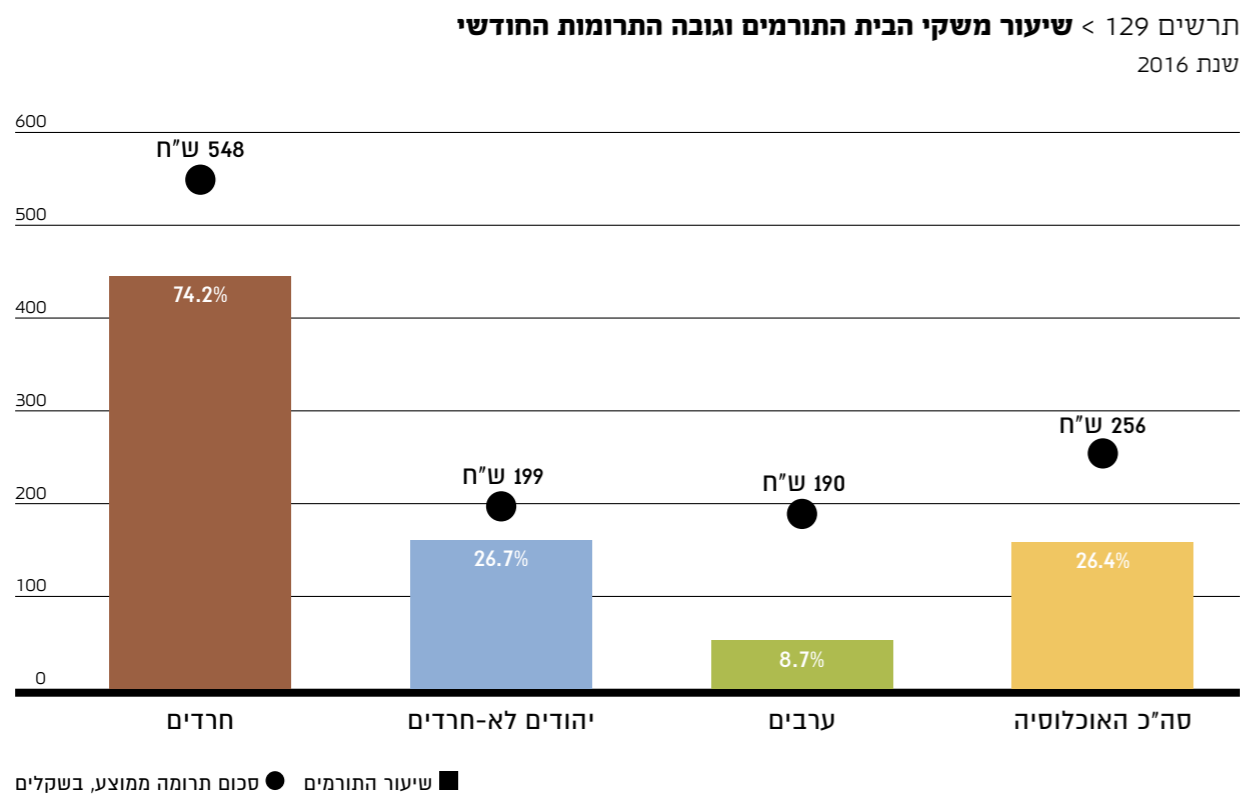
תרומות

תרומת כספים או מצרכים שווי כסף היא פן משלים לפעילות התנדבותית. על ממדי הנדבנות בחברות השונות אפשר ללמוד מנתוני סקר הוצאות משק הבית שנערך על ידי הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה מדי שנה. בסקר נשאלים המשיבים על ההוצאות של כל בני משק הבית על תרומה למוסדות, לארגונים, לצדקה ולאנשים פרטיים.

קריאת מדד תרומות: גידול – חיובי.

התרומות הכספיות בחברה החרדית הן חלק משמעותי בתפיסת העולם החברתית-כלכלית והדתית. הן מהוות בסיס חשוב התומך בחיים הקהילתיים ומרכיב מהותי בהוצאות של משקי הבית, בהתאם לחובה ההלכתית של מצוות צדקה ובכלל זה מצוות המעשר, כנכתב בתורה: "עֲשֹׂךָ תַעֲשֹׂךָ אֶת כָּל תְּבוּאֹת זֶרְעֶךָ" (דברים יד, כב)¹¹⁵, ובהתאם לנורמות הקהילתיות בחברה זו¹¹⁶.

מעל 74 אחוזים ממשקי הבית החרדיים תורמים, למרות רמת ההכנסות הנמוכה של משקי בית חרדיים. מעניין לציין שהשילוב של נתון זה עם שיעור משקי הבית העניים לפי נתוני המוסד לביטוח לאומי (העומד על כמחצית מכלל משקי הבית החרדיים) מלמד ששיעור גבוה במיוחד ממשקי הבית העניים מדווחים על נתינה של תרומות כספיות. שיעור משקי הבית התורמים בחברה החרדית גבוה פי 2.8 משיעור התורמים בקרב משקי הבית היהודים שאינם חרדים, העומד על כ-27 אחוזים. בחברה הערבית שיעור משקי הבית הנותנים תרומה נמוך במיוחד – 8.7 אחוזים. בהסתכלות על פני השנים עולה כי שיעור התורמים בחברה החרדית עולה בהדרגה.

מקור: קסיר (קלינר) וצחור-שי, 2016א. נתונים מעודכנים לשנת 2016.
נתונים: סקר הוצאות משק הבית של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2016 (חרדים – לפי הגדרה עצמית).

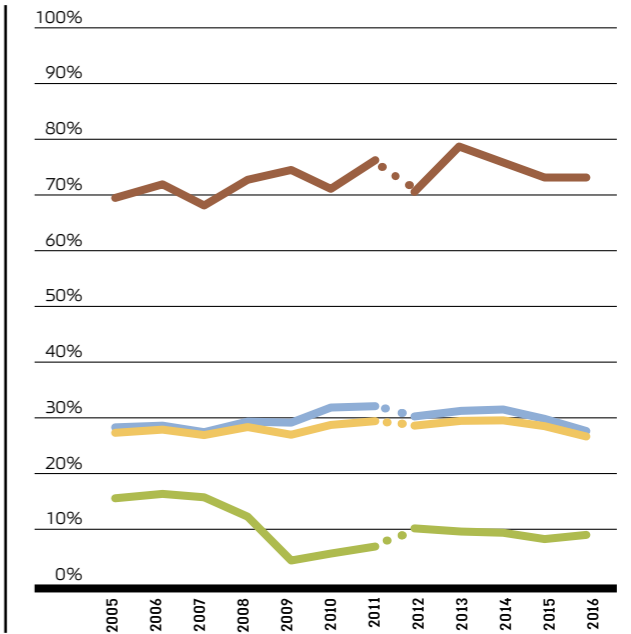
גם בגובה התרומה קיים פער ניכר בין הקבוצות. בעוד שכיום התרומה של משק בית חרדי שנותן תרומה עומד על 548 ש"ח בממוצע בחודש, שכיום התרומה של משק בית יהודי לא חרדי שתורם עומד על 199 ש"ח בממוצע בחודש, כמחצית התרומה הממוצעת של משק בית חרדי. משק בית ערבי הנותן תרומה תורם 190 ש"ח בממוצע בחודש.

115 הציווי המקראי עוסק רק בעישור תבואה ואין בו התייחסות מפורשת להפרשת מעשר מההכנסות באופן כללי. שאלת החיוב להפריש מעשר מההכנסות שנויה במחלוקת בין הפוסקים אולם הנוהג הרווח הוא להפריש מעשר מההכנסות, ועישור זה מכונה "מעשר כספים". על מעשר הכספים והדיון ההלכתי בעניין ראו אלברט, תשל"ז.
116 למידע נוסף ראו קסיר (קלינר) וצחור-שי, 2016א.

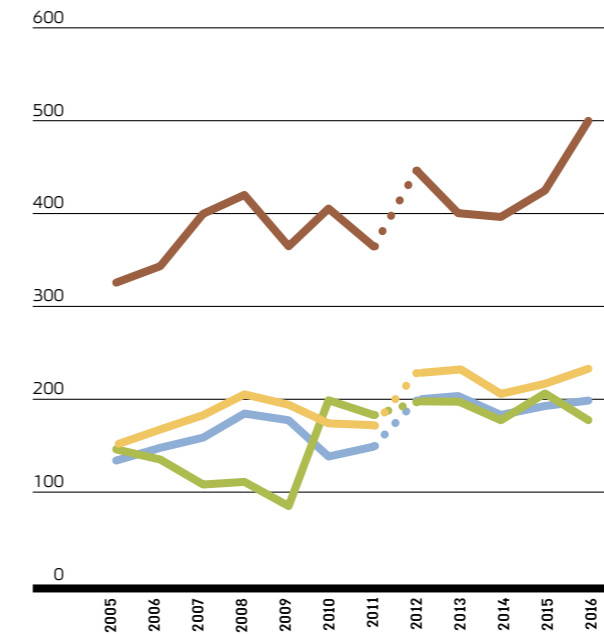
תרשים 130 < תרומות של משקי בית

שנים 2005-2016

שיעור משקי הבית התורמים

גובה התרומות של משקי בית, ש"ח, מחירי 2016*

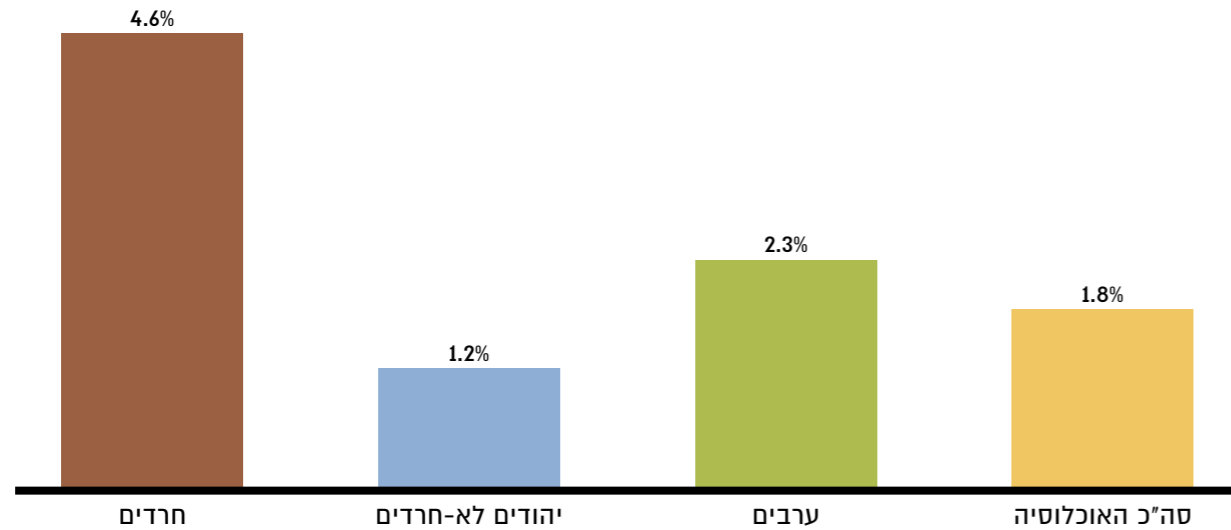
■ חרדים ■ יהודים לא-חרדים ■ ערבים ■ סה"כ האוכלוסיה

מקור: ניצה (קלינר) קסיר ודמיטרי רומנוב, המכון החרדי למחקרי מדיניות. נתונים: סקר הוצאות משק הבית של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2005-2016 (חרדים - לפי הגדרת בית הספר האחרון). * הושמטו תצפיות הגדולות ביותר מ-4 סטיות תקן מהממוצע כדי למנוע תנודתיות עקב תצפיות חריגות (Outliers).

בקרב משקי הבית התורמים, משק בית יהודי לא חרדי תורם בשיעור של 1.2 אחוזים מהכנסתו הכספית נטו, לעומת תרומה בשיעור של 4.6 אחוזים מהכנסתם הכספית נטו של משקי בית חרדיים - יחס של פי ארבעה בקירוב כאשר מחשבים כשיעור מההכנסה נטו. שיעור התרומה מההכנסה הפנויה בקרב יהודים לא חרדים נמוך משמעותית מהשיעור בקרב ערבים.

תרשים 131 < תרומות כשיעור מההכנסה הפנויה

שנת 2016

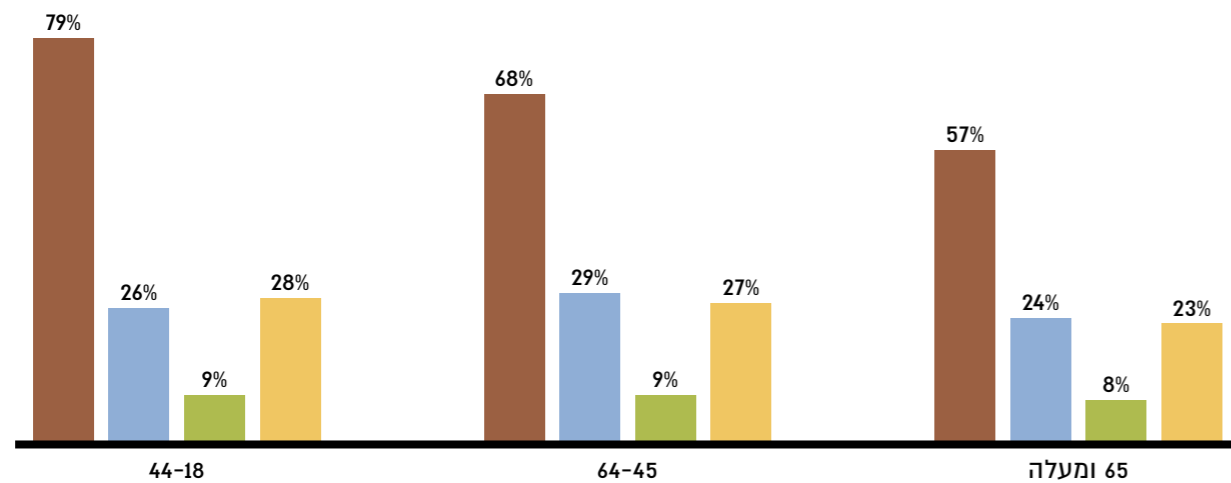

מקור: קסיר (קלינר) וצחור-שי, 2016א. נתונים מעודכנים לשנת 2016. נתונים: סקר הוצאות משק הבית של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2016 (חרדים - לפי הגדרה עצמית).

בקרב החרדים, שיעור משקי הבית התורמים שבהם ראש משק הבית מבוגר מגיל 65 נמוך מהשיעור בקרב משקי בית שבראשם עומדים צעירים יותר. לעומת זאת בקרב הערבים והיהודים הלא חרדים אין הבדל.

תרשים 132 < שיעור משקי הבית התורמים

לפי גיל ראש משק הבית, שנת 2016

■ חרדים ■ יהודים לא-חרדים ■ ערבים ■ סה"כ האוכלוסיה

מקור: המכון החרדי למחקרי מדיניות. נתונים: סקר הוצאות משק הבית של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2016 (חרדים - לפי הגדרה עצמית).

ביטחון אישי וחשיפה לפשיעה

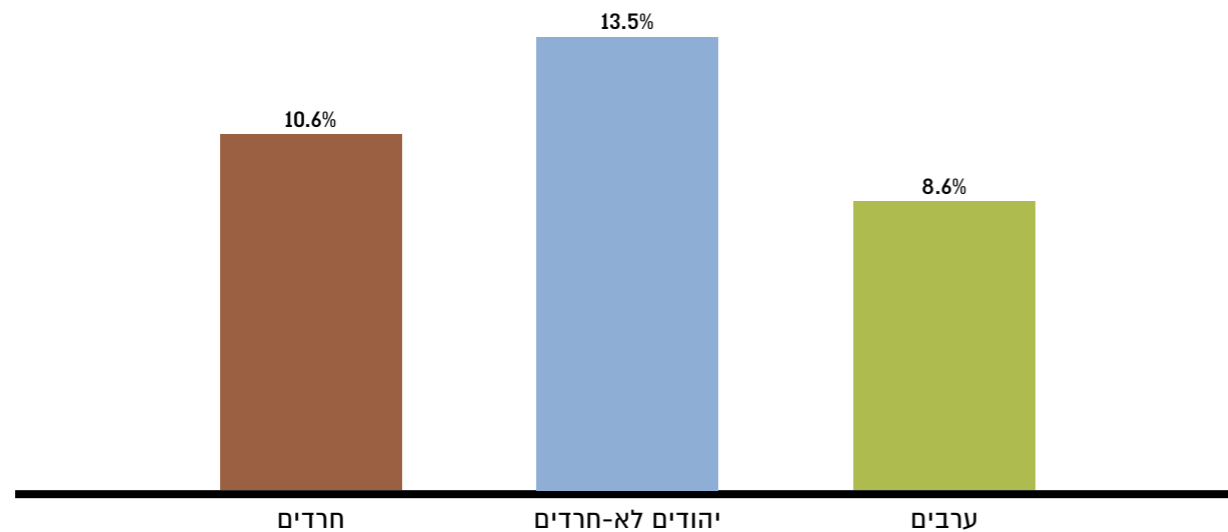
קורבנות – חשיפה לעבירות נגד הפרט

ממד אחד שדרכו אפשר למדוד את הביטחון האישי הוא שיעור העבירות כלפי הפרט, הווה אומר האם הפרט היה קורבן למעשי גניבה, לאלימות או לאיומים, להטרדה מינית ולעבירות מקוונות (פריצה למחשב האישי, גניבת זהות וכדומה). החל משנת 2015 נשאלו שאלות אלו בסקר ייעודי בשם "סקר ביטחון אישי" שמבצעת הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה בהזמנת המשרד לביטחון פנים¹¹⁹. הנתונים מבוססים על דיווחים של הפרטים.

קריאת מדד חשיפה לעבירות נגד פרט: קיטון – חיובי.

שיעור בני ה-20 ומעלה אשר דיווחו כי נפגעו מעבירות פרט הוא הנמוך ביותר בקרב הערבים (8.6 אחוזים), והגבוה ביותר בקרב יהודים לא חרדים (13.5 אחוזים).

תרשים 133 < שיעור בני 20 ומעלה אשר נפגעו מעבירת פרט*
ממוצע שנים 2015-2016

מקור: המכון החרדי למחקרי מדיניות.

נתונים: עיבודים מיוחדים של הלמ"ס לסקרי ביטחון אישי, 2015 ו-2016 (חרדים – לפי הגדרה עצמית).
* עבירת פרט – גנבה, אלימות או איומים, הטרדה מינית, עבירת מין ועבירה מקוונת.

תמונה דומה עולה גם משיעור בני ה-20 ומעלה אשר דיווחו כי משק בית שלהם נפגע מעבירות רכוש, כגון גנבות ופריצות לרכב ולדירה. הערבים מדווחים על שיעור נמוך של עבירות רכוש, והיהודים שאינם חרדים מדווחים על שיעור גבוה יחסית.

מידת הביטחון האישי של הפרט ותחושת הביטחון האישי שהוא חש הן מרכזיות עבור תחושת הרווחה היום-יומית, האושר של הפרטים וחוסנה ולכידותה של החברה כולה. האמנה החברתית המכוננת הלכה למעשה את הסדר החברתי ומעניקה את הלגיטימציה למשטר¹¹⁷ נשענת בראש ובראשונה על הענקת ביטחון לפרט, כפי שהסביר הובס¹¹⁸. כרסום בתחושת הביטחון עלול לערער את יסודות המסד החברתי, ומכאן חשיבותו המיוחדת של מדד זה. מדד הביטחון האישי מורכב מכמה פרמטרים אשר משרטטים תמונת רוחב המשקפת את מידת החשיפה של הפרט לעבירות ואת מידת האמון שהוא חש כלפי המערכות האמונות על הגנה עליו ועל זכויותיו בחברה – משטרה, צבא, מערכת משפט.

117 רעיון האמנה החברתית מבוסס על כך שבני האדם הסכימו מרצונם החופשי להתארגן בחברה ולקבל על עצמם כללים, חוקים, פיקוח ומגבלות. הסכמה זו היא מעין ברית. האדם אמנם מאבד חלק מחירותו הטבעית, אך זוכה לביטחון קיומי רב יותר ולדאגה לצרכיו ולזכויותיו. אמנה זו עומדת בבסיסה של כל מדינה דמוקרטית. ראו פדר, 1989.
118 ראו הובס, 2009, בייחוד חלק ראשון, פרקים 13-15.

119 הבסיס לחישוב שיעור הנפגעים ושיעורי העבירות, כמו גם לקבלת מידע על תחושת הביטחון האישי, הוא סקר ביטחון אישי (ראו הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2016). בסקר זה אפשר לזהות חרדים לפי זהויה עצמית. בשל טעויות דגימה גדולות עבור שיעורי קורבנות בקרב חרדים קובצו נתונים של שנתיים: 2015 ו-2016. תודה מיוחדת לניר פוגל מהלמ"ס על ההסברים וביצוע העיבודים.

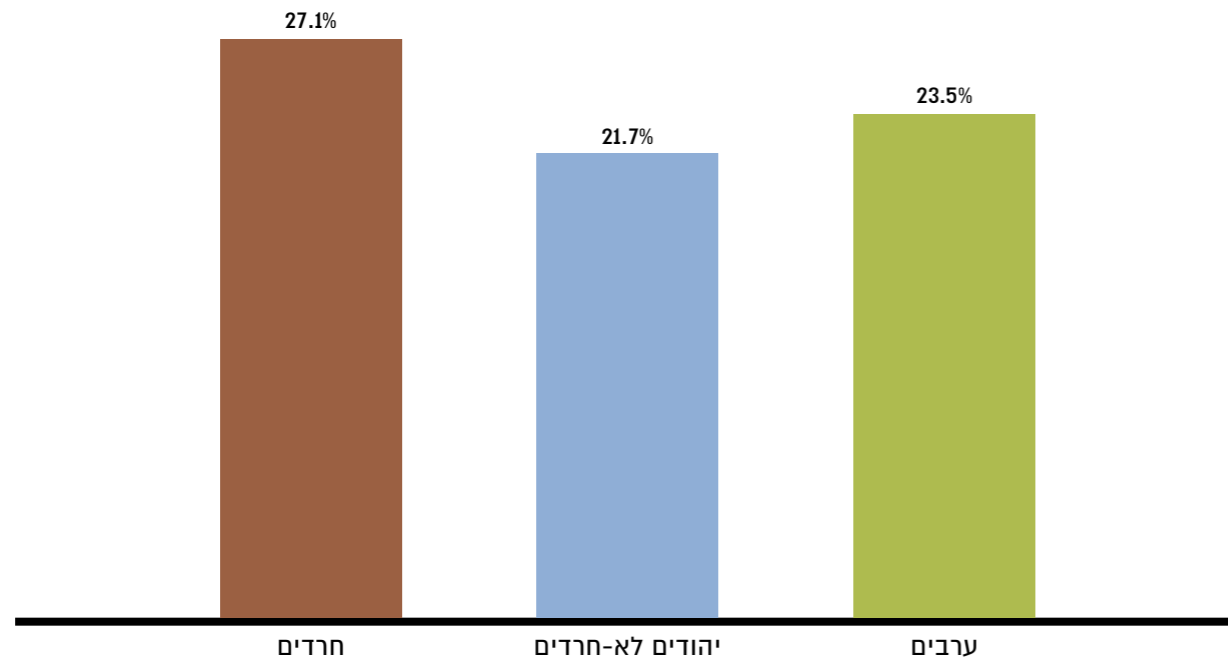
דיווח למשטרה על עבירות נגד הפרט

בהתרחש עבירה, תחושת הביטחון האישי תלויה בזמינות גורמי אכיפת החוק לחקירת האירוע, בתפיסת עבריון ובהעמדתו לדין. הסטטיסטיקה של המשטרה מבוססת על פתיחת תיקי חקירה, והיא מציגה תמונה של עבירות על החוק שדווחו למשטרה. לא כל עבירה מדווחת למשטרה, מסיבות שונות: חלק מנפגעים לא מצאו לנכון להטריח את המשטרה, חלק לא האמינו שהמשטרה תטפל באירוע, חלק לא חשבו שהטיפול בעבירה ספציפית הוא עניינה של המשטרה או סברו שהדיווח לא יועיל, ועוד. על כל פנים, שיעור הדיווח למשטרה על עבירות נגד הפרט הוא מדד חשוב של הקשר התקין בין אזרח למערכת אכיפת החוק.

קריאת מדד דיווח למשטרה על עבירות נגד הפרט: גידול – חיובי.

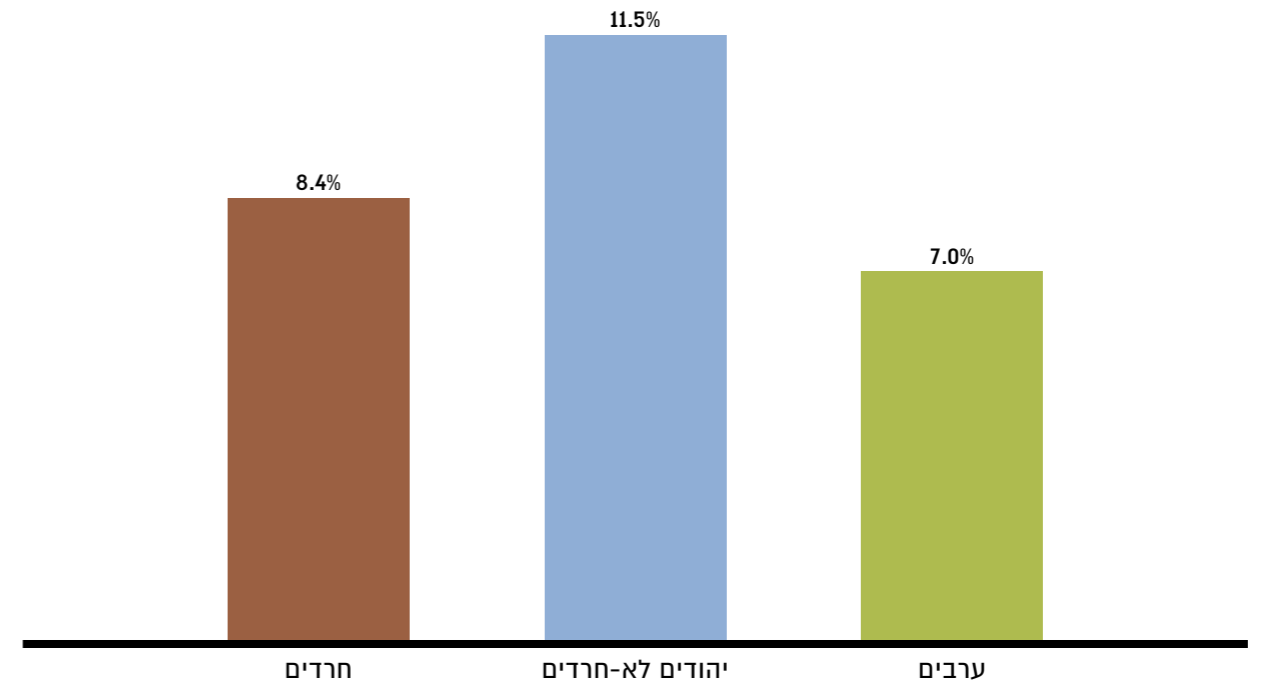
מבין אלה שהיו קורבן לעבירות נגד הפרט, שיעור הדיווח למשטרה הוא הגבוה ביותר בקרב חרדים, ואילו שיעור הדיווח הנמוך ביותר נמצא דווקא בקרב יהודים שאינם חרדים (27.1 אחוזים לעומת 21.7 אחוזים, בהתאמה).

תרשים < 135 שיעור בני 20 ומעלה אשר מדווחים על עבירות פרט*
מתוך אלה שחוו עבירות פרט, ממוצע שנים 2015-2016

מקור: ניצה (קלינר) קסיר ודמיטרי רומנוב, המכון החרדי למחקרי מדיניות.
נתונים: עיבודים מיוחדים של הלמ"ס לסקרי ביטחון אישי, 2015 ו-2016 (חרדים – לפי הגדרה עצמית).
*עבירות פרט – גנבה, אלימות או איומים, הטרדה מינית, עבירת מין ועבירה מקוונת.

תרשים < 134 שיעור משקי הבית אשר נפגעו מעבירת רכוש*
ממוצע שנים 2015-2016.

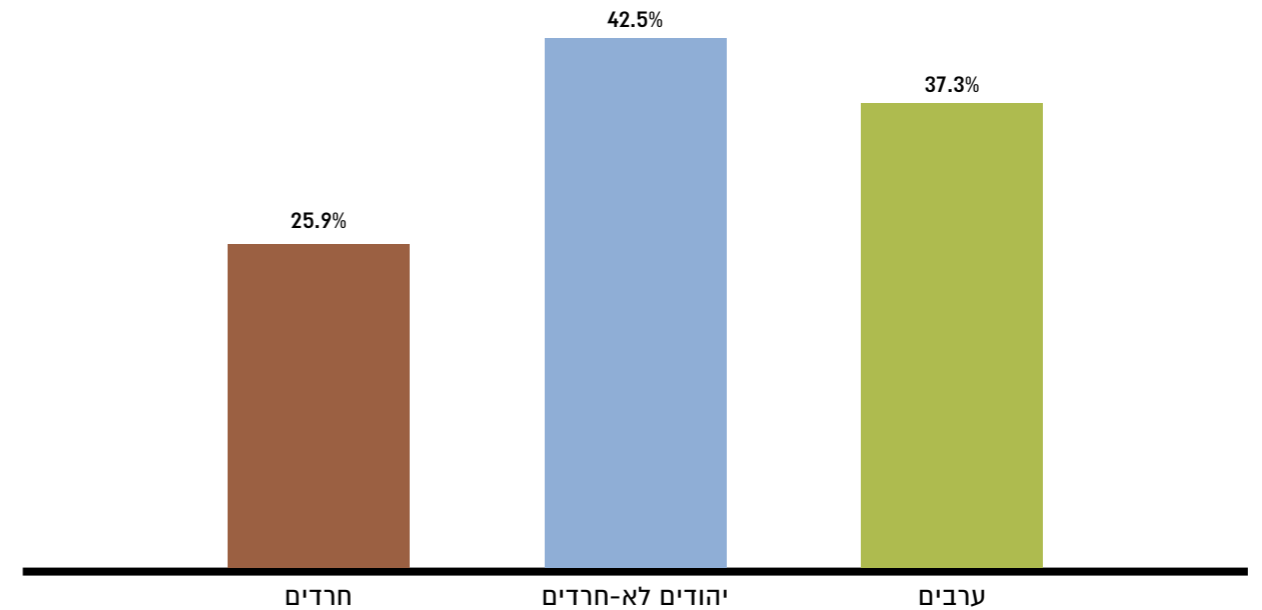

מקור: המכון החרדי למחקרי מדיניות.
נתונים: עיבודים מיוחדים של הלמ"ס לסקרי ביטחון אישי, 2015 ו-2016 (חרדים – לפי הגדרה עצמית).
* עבירת רכוש – גנבה מדירה, פריצה לדירה, פריצה למכונית וגניבת מכונית.

עם זאת, בחברה החרדית שיעור משקי הבית שעומדת לרשותם מכונית הוא נמוך במיוחד, לפי נתוני סקר ביטחון אישי כ-41 אחוזים בהשוואה לכ-68 אחוזים בחברה היהודית הלא חרדית¹²⁰ (ראו גם תיבה י להלן, שבה יש התייחסות לפערים ברמת המינוע). כשמביאים בחשבון נתון זה, שיעור עבירות הרכוש בחברה החרדית אינו כה נמוך בהשוואה לחברה היהודית הלא חרדית.

תרשים 136 < שיעור משקי הבית אשר מדווחים על עבירות רכוש*

מתוך אלה שחוו עבירות רכוש, ממוצע שנים 2015-2016

מקור: המכון החרדי למחקרי מדיניות.
נתונים: עיבודים מיוחדים של הלמ"ס לסקרי ביטחון אישי, 2015-2016 (חרדים - לפי הגדרה עצמית).
 *עבירות רכוש - גנבה מדירה, פריצה לדירה, פריצה למכונית וגנבת מכונית.

בניגוד לדיווחים למשטרה על עבירות נגד הפרט, שיעור החרדים (מכלל אלו שחוו פריצה או גנבה) שהשיבו כי דיווחו למשטרה על עבירת רכוש הוא נמוך יחסית (25.9 אחוזים אצל חרדים לעומת 37.7 אחוזים ו-42.5 אחוזים אצל הערבים והיהודים שאינם חרדים, בהתאמה), ונתון זה נמוך באופן עקבי לאורך השנים¹²¹. השיעור הנמוך של הדיווח למשטרה בקרב החרדים מוסבר כנראה ברתיעה תרבותית והיסטורית מפנייה לשלטונות, בפרט במקרים שהפנייה אינה הכרחית¹²², ובאמונה שהנזק בא מידי שמים ובין כה הסיכוי להשבת הרכוש הוא נמוך. זאת ועוד, מנתוני סקר הוצאות משק הבית לשנת 2016 עולה כי רק 21 אחוזים ממשקי הבית החרדיים רוכשים ביטוח תכולת דירה ו-54 אחוזים רוכשים ביטוח מקיף לרכב (מקרב בעלי הרכבים)¹²³. בהשוואה לכך, 40 אחוזים מהיהודים הלא החרדים רוכשים ביטוח תכולת דירה ו-77 אחוזים רוכשים ביטוח מקיף לרכב (מקרב בעלי הרכבים). כך, מעבר לסיבות התרבותיות שצוינו, נראה שמרבית החרדים מוותרים על דיווח למשטרה גם משום שאינם זקוקים לתצהיר משטרתי לשם קבלת שיפוי מחברות הביטוח.

121 לפי עיבודים מסקר חברתי עד לשנת 2014.
 122 בעניינים רבים יש הגבלות הלכתיות בשל הלכות מסירה, ולכן יש רתיעה כללית מפנייה למשטרה. דיני "מוסר" מפורטים בתלמוד (בבא קמא ק"ז, ע"א), ונפסקו להלכה (שולחן ערוך, חושן משפט, סימן שפ"ח). האיסור ההלכתי מבוסס על רקע היסטורי כאוב, ולכן הדיווח למשטרה הוא אופציה שנשקלת בקפידה גם בשל החשש מפני ענישה בלתי מידתית ועל פי ראיות בלתי מספקות. לדיון מפורט על אודות היקף תחולתו של דין "מוסר" במדינת ישראל ראו בריד, 2003.
 123 השיעור הנמוך של רכוש ביטוחי רכב וביטוח תכולת דירה בחברה החרדית מושפע מרמת ההכנסות הנמוכה בקרבה. כמו כן עולה השאלה אם מותר לרכוש ביטוח כדי לדאוג לעתיד או שמא צעד כזה מעיד על חסר באמונה בבורא עולם, שכן הכול ייעשה כרצונו, ואם אין בכך משום פתיחת פה לשטן. ראו פיינשטיין, 1985, אגרות משה - 1 (או"ח ד, יו"ד ג), סימן מ"ה, עמ' עט-פ. על אודות ההתחבטות החרדית בשאלת האיוון בין חובת האדם לפעול בעולם בדרך הטבע מחד גיסא, לבין הביטחון הנדרש בבורא עולם המשגיח ומנהיג את התנהלות העולם מאידך גיסא, ראו שטיינמן וקניבסקי, תשע"ב, פרק יא, עמ' 279-309.

לוח 16 < שיעור משקי הבית הרוכשים ביטוחים

שנת 2016

ס"כ האוכלוסייה	ערבים	יהודים לא חרדים	חרדים	ביטוח דירה ותכולתה
33%	5%	40%	21%	ביטוח דירה ותכולתה
71%	45%	77%	54%	ביטוח מקיף לרכב (מקרב בעלי הרכבים)

מקור: ניצה (קלינר) קסיר ודמיטרי רומנוב, המכון החרדי למחקרי מדיניות.
נתונים: סקר הוצאות משק הבית של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2016 (חרדים - לפי הגדרה עצמית).

הרתיעה מפנייה לשלטונות, מידת האמון הנמוכה במשטרה¹²⁴ והשיעור הנמוך של הרוכשים ביטוחי רכב וביטוחי תכולת דירה מאפיינים גם את החברה הערבית, והם מסבירים גם את השיעור הנמוך של המדווחים למשטרה על גנבות ופריצות לרכב ולדירה (מקרב אלה שחוו פריצה) בציבור זה.

124 בסקר חברתי לשנת 2015 נשאלו שאלות על עמדות הציבור כלפי משטרת ישראל. מנתוני הסקר עולה כי 62 אחוזים מהערים סבורים כי המשטרה איננה מתייחסת באופן שוויוני לכלל האזרחים, לעומת 56 אחוזים מהיהודים והאחרים (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2016א). ראו להלן גם סעיף שביעות הרצון מתפקוד המשטרה.

שביעות הרצון מתפקוד המשטרה

שביעות הרצון מתפקודה של המשטרה שופך אור הן על מידת שביעות הרצון הכללית מתפקוד רשויות המדינה והן על נכונות הפרטים לפנות למשטרה על מנת לקבל הגנה ותמיכה במידת הצורך.

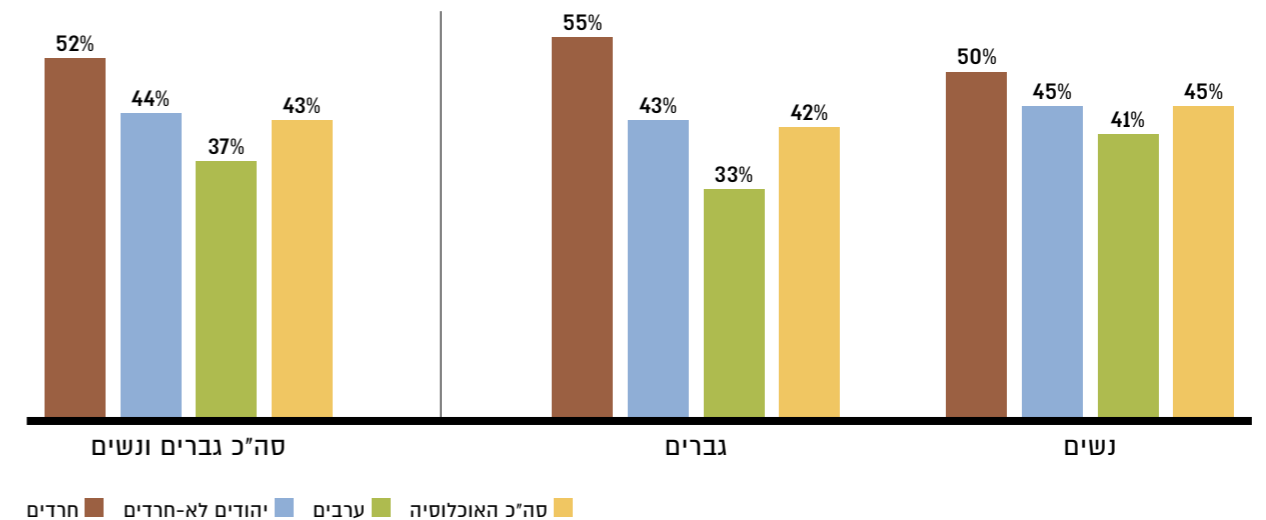
קריאת מדד שביעות רצון מתפקוד המשטרה: גידול – חיובי.

שיעור שביעות הרצון הגבוה ביותר מתפקודה של המשטרה הוא בחברה החרדית, והנמוך ביותר הוא בחברה הערבית (52 לעומת 37 אחוזים, בהתאמה). בקרב גברים חרדים השיעור גבוה יותר מאשר בקרב נשים חרדיות (55 לעומת 50 אחוזים).

מבט רחב על ציר הזמן מגלה שינויים משמעותיים במידת שביעות הרצון מתפקוד המשטרה בקרב הקבוצות השונות. בחברה הערבית נרשמה ירידה ניכרת בשיעור שביעות הרצון מתפקוד המשטרה: בשנת 2007 היה שיעור שביעות הרצון מתפקודה של המשטרה בקרב הציבור הערבי הגבוה ביותר מכל הקבוצות באוכלוסייה (52 אחוזים), ואילו ב-2015 שביעות הרצון מתפקוד המשטרה בקרב קבוצה זו היא הנמוכה ביותר (37 אחוזים). רוב הציבור הערבי (62 אחוזים) סבור כי המשטרה איננה מתייחסת באופן שוויוני לכלל האזרחים¹²⁵.

תרשים 137 < שיעור המרוצים מתפקוד המשטרה*

לפי מין, בני 20 ומעלה, שנת 2015

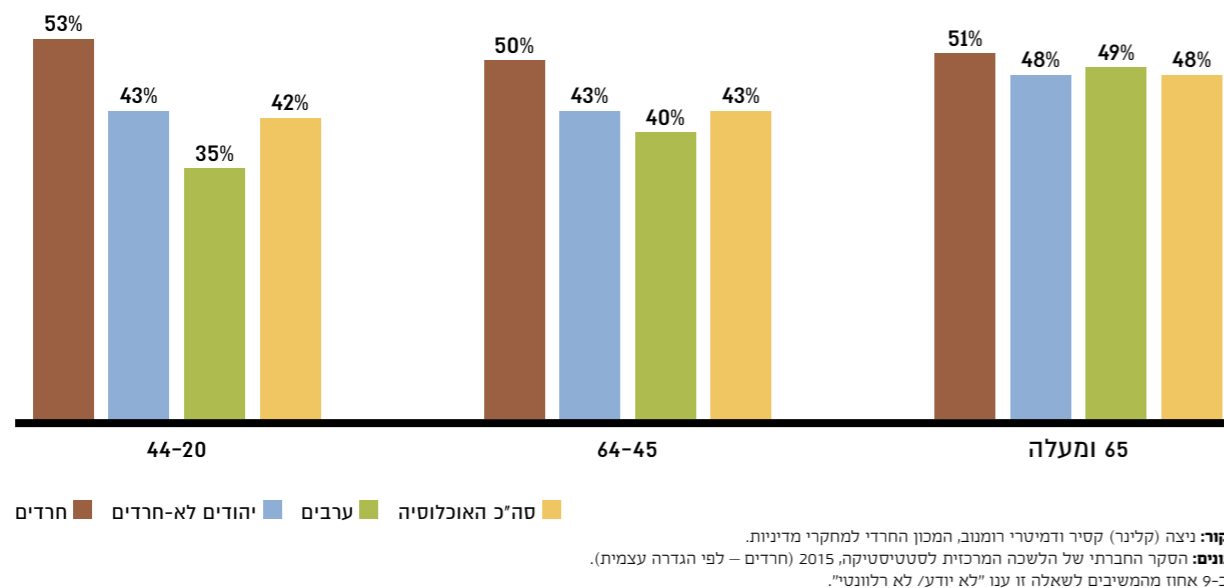

מקור: ניצה (קלינר) קסיר ודמיטרי רומנוב, המכון החרדי למחקרי מדיניות. **נתונים:** הסקר החברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2015 (חרדים – לפי הגדרה עצמית). * כ-9 אחוזים מהמשיבים לשאלה זו ענו שאינם יודעים והם אינם נכללים בחישוב.

125 בדוח ועדת אור (ועדת החקירה הממלכתית לביורר ההתנגשויות בין כוחות הביטחון לבין אזרחים ישראלים באוקטובר 2000) הועלו טענות בדבר היעדרה של נוכחות משטרתית מספקת בישובים הערביים (ראו לדוגמה פרק שישי, סעיפים 14 ו-17). מאז עברו שנים רבות ונעשו ונעשות פעולות רבות להגברת האיפיה והשיטור בישובים הערביים.

תרשים 138 < שיעור המרוצים מתפקוד המשטרה*

לפי גיל, בני 20 ומעלה, שנת 2015

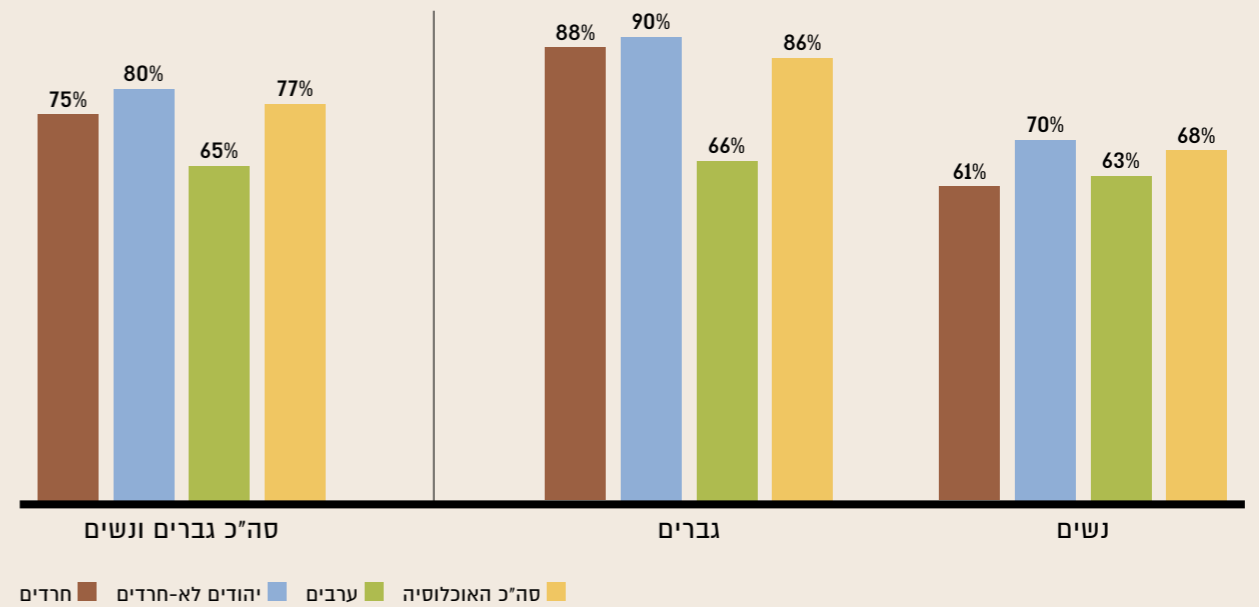

מקור: ניצה (קלינר) קסיר ודמיטרי רומנוב, המכון החרדי למחקרי מדיניות. **נתונים:** הסקר החברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2015 (חרדים – לפי הגדרה עצמית). * כ-9 אחוז מהמשיבים לשאלה זו ענו "לא יודע/ לא רלוונטי".

תיבה ט – תחושת ביטחון ללכת לבד בשעות החשכה באזור המגורים

בסקר החברתי של הלשכה המרכזית מופיעה השאלה "האם אתה מרגיש בטוח ללכת לבדך בשעות החשיכה באזור בו אתה גר?". שאלה זו אמורה לאבחן את תחושת הביטחון האישי הסובייקטיבית, מתוך תפיסה שפשיעה מוגברת מזוהה עם רמה ירודה של ביטחון אישי. שיעור החשים ביטחון כולל את מי שהשיבו חשים "בטוח מאוד" או "בטוח".

תרשים 139 < שיעור הפרטים החשים ביטחון ללכת לבד בשעות החשכה באזור המגורים לפי מין, בני 20 ומעלה, שנת 2016

מקור: ניצה (קלינר) קסיר ודמיטרי רומנוב, המכון החרדי למחקרי מדיניות. נתונים: הסקר החברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2016 (חרדים – לפי הגדרה עצמית).

פשיעה מוגברת מזוהה לרוב עם שכונות עוני. בישראל, בשני המגזרים הידועים בשיעור גבוה של עוני ומצוקה כלכלית – חרדים וערבים – אין סממנים "קלאסיים" של עוני כגון פשיעת רחוב, סחר בסמים, זנות וכדומה. כפי שדווח לעיל, שיעור החשיפה לעבירות רכוש בשני המגזרים הללו נמוך יותר מאשר בקרב יהודים שאינם חרדים. לכן לא מפתיע ששיעור החשים ביטחון ללכת לבד בחשכה באזור מגוריהם בקרב הערבים והחרדים נמוך מהשיעור בקרב יהודים שאינם חרדים (65 אחוזים, 75 אחוזים ו-80 אחוזים בהתאמה).

באופן כללי, שיעור הגברים המדווחים כי הם חשים ביטחון ללכת לבד בשעות החשכה באזור מגוריהם גבוה משיעור הנשים. הדבר נכון לגבי כלל האוכלוסיות, אלא שהפערים בין המגדרים משתנים בחלקי אוכלוסייה שונים (באוכלוסייה הערבית הפער קטן במיוחד, ובחרדית – גדול במיוחד).

הנשים החרדיות מדווחות על תחושת ביטחון נמוכה בהשוואה לנשים ממגזרים אחרים (61 אחוזים אל מול 63 אחוזים בקרב הנשים הערביות, ו-70 אחוזים בקרב הנשים היהודיות הלא חרדיות), ודומה כי נתונים אלו מלמדים גם על נורמות תרבותיות וחברתיות לגבי האפשרות שנשים ילכו לבד ברחוב בשעות הערב.

אמון בצה"ל

תפיסת הביטחון האישי במחוזותינו מורכבת, כאמור, גם ממידת האמון שפרטים נותנים במערכות האמונות על אכיפת החוק ועל הטיפול בסיכונים בטחוניים. בשל המתוחות הביטחונית והסכנה שנשקפת לאזרחי ישראל מפיגועי טרור בכל מקום כמעט, יש חשיבות מיוחדת גם לבחינת מידת האמון בצה"ל.

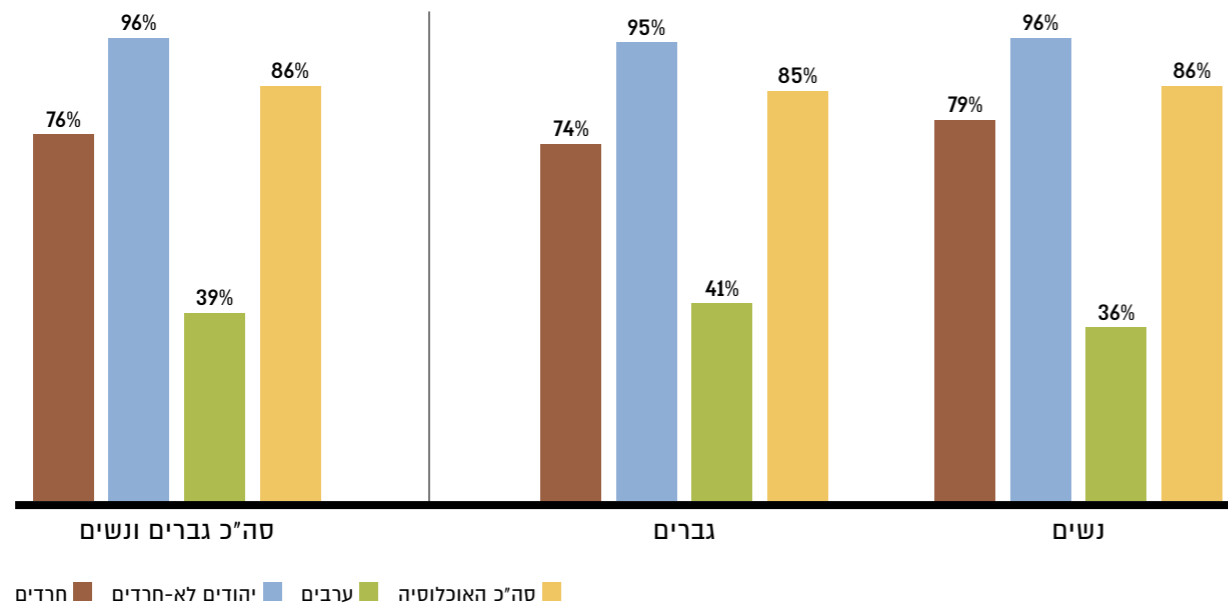
בסקר החברתי 2015 נבחן שיעור הרוחשים האמון למוסדות השלטון, כולל הממשלה, הכנסת, מפלגות פוליטיות, התקשורת וכן הגורמים האמונים על ביטחון, חוק וסדר: המשטרה, בתי המשפט וצה"ל. המדד מציין את שיעור הפרטים שנותנים אמון בצה"ל "במידה רבה" או "במידה מסוימת".

קריאת מדד שיעור הרוחשים אמון לצה"ל: גידול – חיובי.

מבין כל המערכות הציבוריות ומוסדות השלטון שנבדקו בסקר, המערכת שזוכה לשיעורי האמון הגבוהים ביותר (82 אחוזים) היא צה"ל.

מעיון בנתונים עולה כי הפערים בשיעור הנותנים אמון בצה"ל קשורים בשיוך לאוכלוסיות השונות בחברה הישראלית, ואילו פערי המגדר קטנים יחסית. בקרב הערבים שיעור הנותנים אמון בצה"ל הוא הנמוך ביותר מכל הקבוצות – רק 39 אחוזים. לעומת זאת, שיעור הנותנים אמון בצה"ל בקרב האוכלוסייה החרדית הוא כפול כמעט (76 אחוזים), אך נמוך באופן משמעותי מהאמון הכמעט מוחלט של היהודים שאינם חרדים בצה"ל (96 אחוזים).

תרשים 140 < שיעור רוחשי האמון לצה"ל* לפי מין, בני 20 ומעלה, שנת 2015

מקור: ניצה (קלינר) קסיר ודמיטרי רומנוב, המכון החרדי למחקרי מדיניות. נתונים: הסקר החברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2015 (חרדים – לפי הגדרה עצמית). * שיעור המצהירים כי הם רוחשים אמון לצה"ל במידה רבה או במידה מסוימת.

שביעות הרצון מתפקוד בתי המשפט

שלטון החוק הוא קודש הקודשים של הדמוקרטיה. מערכת משפטית נחוצה לקיום חיי חברה תקינים גם בהיבט האישי (שמירה על ביטחונם האישי של האזרחים, הגנה על זכויותיהם ועוד), וכאמרת חז"ל: "אלמלא מוראה של מלכות, איש את רעהו חיים בלעו" (מסכת אבות ג, ב). את החשיבות של האמון במערכת המשפט אפשר להמחיש באמצעות ציטוט מאמירתו המפורסמת של שופט בית המשפט העליון האמריקני פליקס פרנקפורטר: "סמכות בית-המשפט – אשר אין לו ארנק ואף לא חרב – מתבססת על שימור האמון הציבורי בכוחו המוסרי"¹²⁶. המדד מתבסס על נתוני הסקר החברתי של 2015, ורמתו מציינת את שיעור המעריכים את תפקודם של בתי המשפט כ"טוב מאוד" או "טוב".

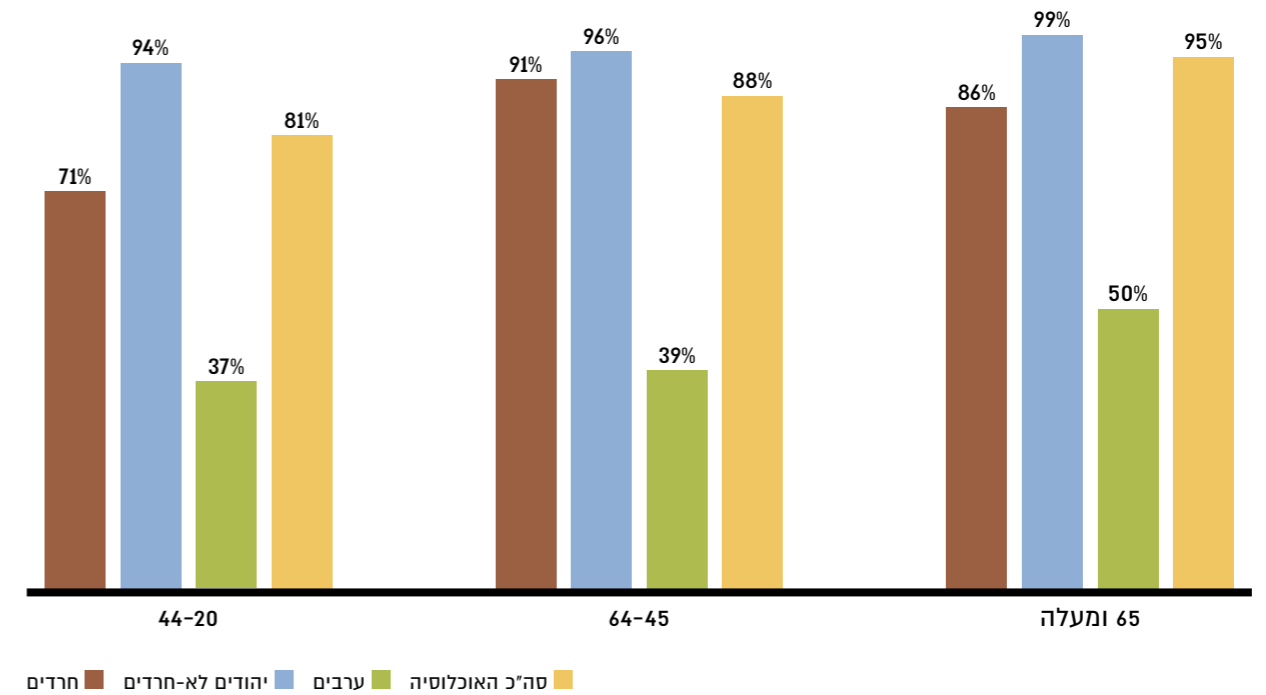
קריאת מדד שביעות הרצון מתפקוד בתי המשפט: גידול – חיובי.

השיעור הגבוה ביותר של שביעות רצון מתפקודם של בתי המשפט נמצא בקרב הציבור הערבי (63 אחוזים). לעומת זאת, בציבור החרדי השיעור נמוך פי שניים (31 אחוזים)¹²⁷. בקרב חלק מהציבור החרדי רווחת גישה ששלטון החוק מתנכל ליהדות ולמסורת ישראל ולחרדים עצמם, והתבטאויות מעין אלה הושמעו לא פעם גם על ידי אישי ציבור חרדים. זאת ועוד, חשוב לזכור שלציבור החרדי יש מערכת משפט משלו המבוססת על חוקי ההלכה. בהשוואה בין נתוני 2007 לנתוני 2015 ניכרת עלייה בשיעור שבעי הרצון מתפקוד מערכת המשפט בציבור החרדי ובציבור היהודי שאינו חרדי, וירידה בשיעור זה אצל הערבים. התפתחויות אלה התרחשו בכל קבוצות הגיל. בקרב החרדים השינוי בשיעור שבעי הרצון התרחש אצל גברים: עלייה של 11 נקודות האחוז מ-24 אחוזים ב-2007 ל-35 אחוזים ב-2015. בקרב הנשים החרדיות נרשמה עלייה קלה בלבד. בציבור היהודי הלא חרדי, 55 אחוזים הביעו שביעות רצון מתפקוד בתי המשפט בשנת 2015, גידול של 15 נקודות האחוז לעומת 2007. שיפור זה התרחש הן בקרב הנשים והן בקרב הגברים. בחברה הערבית נרשמה באותה התקופה ירידה של 9 נקודות האחוז בשיעור המרוצים מתפקוד בתי המשפט; הירידה בשיעור שבעי הרצון בציבור הערבי ניכרת בשני המגדרים, אך בעיקר בקרב הנשים.

כאשר בוחנים את הקשר לגיל בתוך קבוצות האוכלוסייה ניכרת עלייה משמעותית באמון בצה"ל בקרב האוכלוסייה הערבית מגיל 64 ומעלה (50 אחוזים נותנים אמון בצה"ל). בציבור החרדי, שכבת הגיל הצעירה (20-44) נותנת פחות אמון בצה"ל (71 אחוזים) בעוד האמון בקרב השכבה הבוגרת (45-64) כמעט זהה לשיעור בקרב היהודים בני 45-64 שאינם חרדים (91 אחוזים לעומת 96 אחוזים).

תרשים < 141 שיעור רוחשי האמון לצה"ל*

לפי גיל, בני 20 ומעלה, שנת 2015

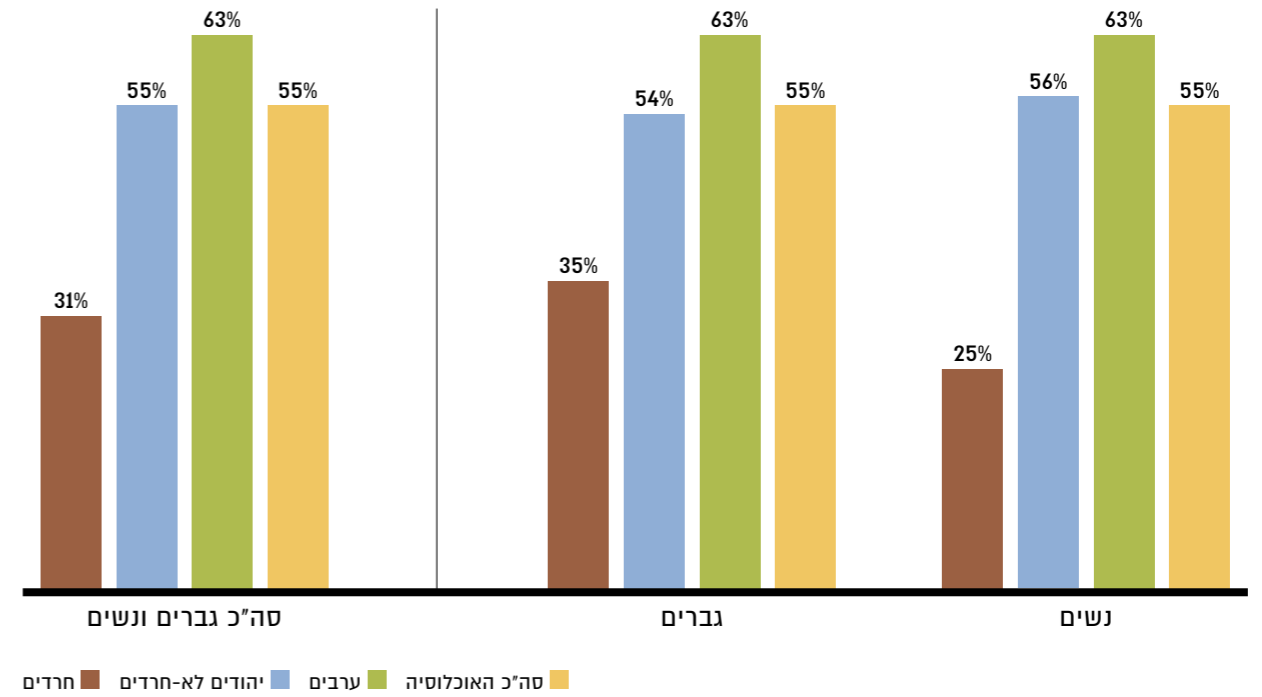
מקור: ניצה (קלינר) קסיר ודמיטרי רומנוב, המכון החרדי למחקרי מדיניות. **נתונים:** הסקר החברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2015 (חרדים – לפי הגדרה עצמית). * שיעור המצהירים כי הם רוחשים אמון לצה"ל במידה רבה או במידה מסוימת.

126 ראו הנגבי, 1995: 355.

127 שיעור נמוך של חרדים שהביעו אמון במערכת המשפט עולה גם מסקר שנערך באוניברסיטת חיפה; ראו רטנר, 2010.

תרשים 142 < שיעור שבעי הרצון מתפקוד בתי המשפט*

לפי מין, בני 20 ומעלה, שנת 2015

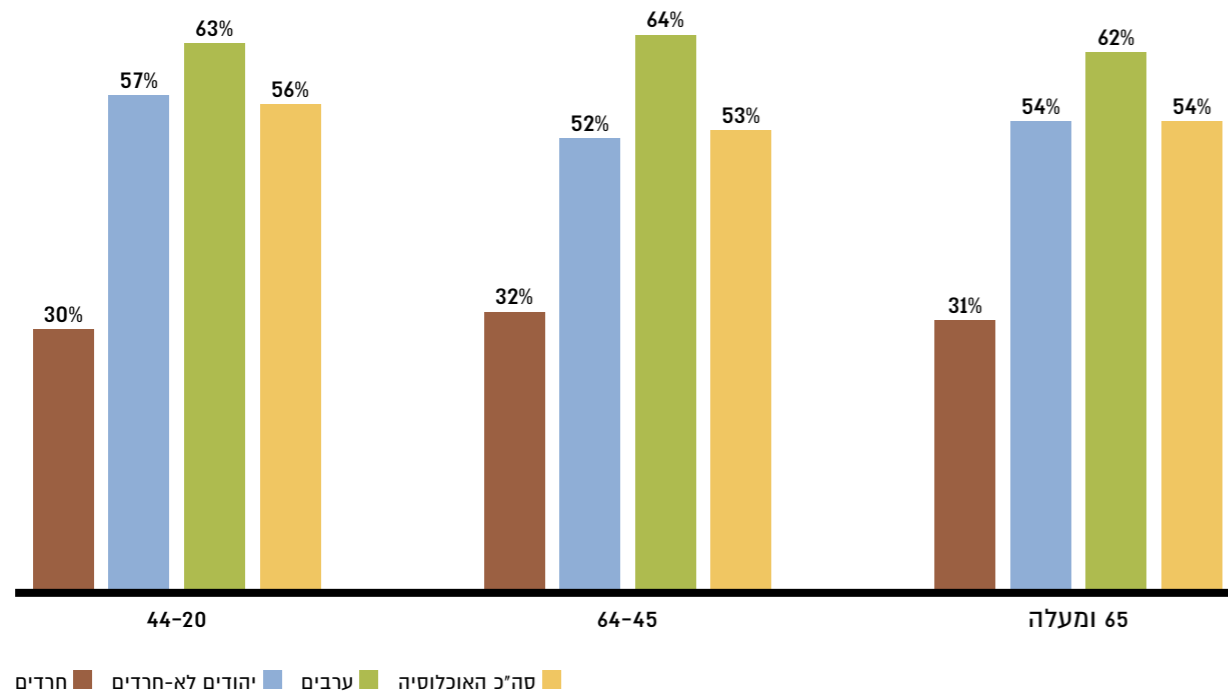

מקור: ניצה (קלינר) קסיר ודמיטרי רומנוב, המכון החרדי למחקרי מדיניות. נתונים: הסקר החברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2015 (חרדים – לפי הגדרה עצמית). * כ-26 אחוזים מהמשיבים לשאלה זו ענו שאינם יודעים והם אינם נכללים בחישוב.

מעניין לציין כי בין קבוצות הגיל השונות אין הבדלים בשיעורי שביעות הרצון מתפקוד בתי המשפט.

תרשים 143 < שיעור שבעי הרצון מתפקוד בתי המשפט*

לפי גיל, בני 20 ומעלה, שנת 2015

מקור: ניצה (קלינר) קסיר ודמיטרי רומנוב, המכון החרדי למחקרי מדיניות. נתונים: הסקר החברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2015 (חרדים – לפי הגדרה עצמית). * כ-26 אחוזים מהמשיבים לשאלה זו ענו שאינם יודעים והם אינם נכללים בחישוב.

רשות מקומית, תחבורה ציבורית ואיכות הסביבה

שביעות הרצון הנמוכה בחברה הערבית מרמת התפקוד של הרשות משקפת את חולשתן של הרשויות המקומיות הערביות, שמתקשות לספק רמה סבירה של שירותים משלימים לאלו הניתנים על ידי השלטון המרכזי בתחומי החינוך, התחבורה והתשתיות, התרבות והביטחון המקומי¹²⁹. האשכול החברתי-כלכלי הממוצע שבו נמצאים היישובים הערביים הוא 2.3, לעומת 5.5 ביישובים היהודיים. גם הנתונים לגבי תפיסת השוויוניות בהספקת השירותים המוניציפליים מציגים תמונה דומה מאוד.

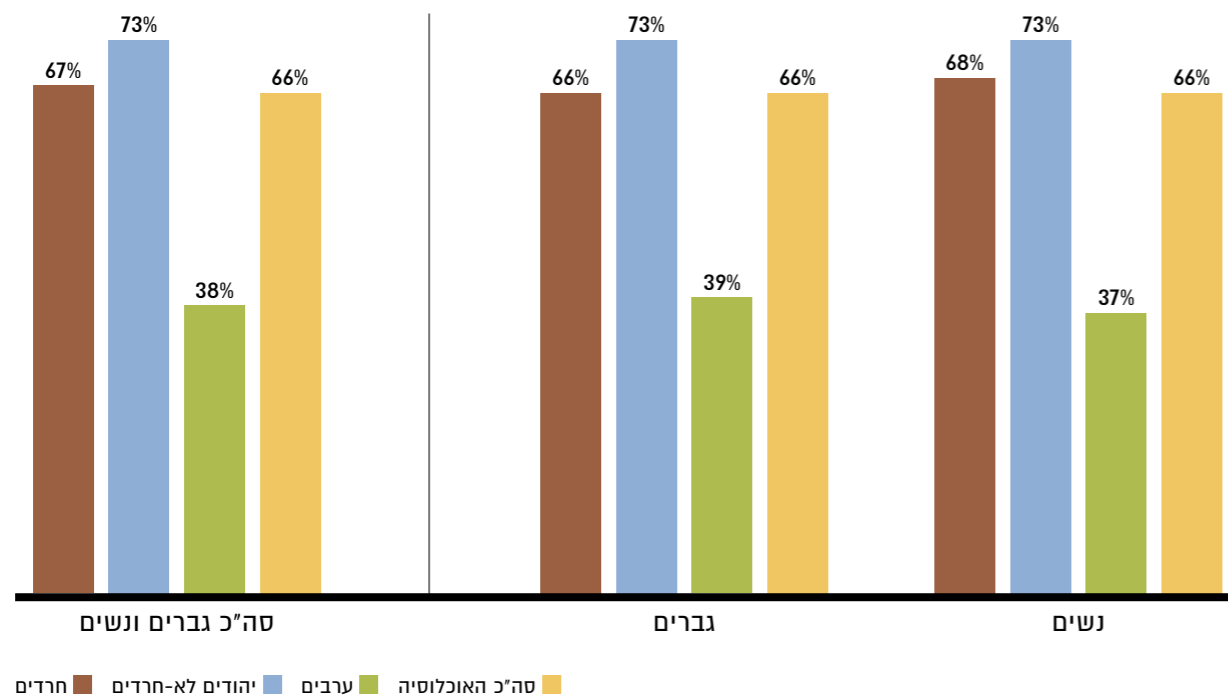
שביעות הרצון מתפקוד הרשות המקומית

האוכלוסייה החרדית שואפת להתגורר באזורים שרוב תושביהם חרדים כדי לקיים את אורח החיים המיוחד שלה, תוך היבדלות מרחבית מאוכלוסיות אחרות. הקמת יישובים חרדיים קטנים, כמו ביתר עלית, אלעד ומודיעין עילית) פותרת את סוגיית החיכוך בין האוכלוסיות השונות ברמה המוניציפלית, ומאפשרת ניהול עצמי של היישוב לפי צרכי תושביו החרדים בהתאם לאמצעים הזמינים לכך. ברם, חלק לא קטן מהאוכלוסייה החרדית מתגוררת ביישובים מעורבים, למשל ירושלים, אשדוד ובית שמש, שבהם המשאבים הציבוריים מתחלקים בין קבוצות אוכלוסייה שונות, לאו דווקא לשביעות רצונה של קבוצה זו או אחרת. על רקע זה חשוב לעמוד על מידת שביעות הרצון של התושבים מתפקוד הרשות המקומית, שבה משתקפות ומסתכמות דעות רבות על מנהל תקין ושירות לאזרח ברמה המוניציפלית.

קריאת מדד שביעות הרצון מתפקוד הרשות המקומית: גידול – חיובי.

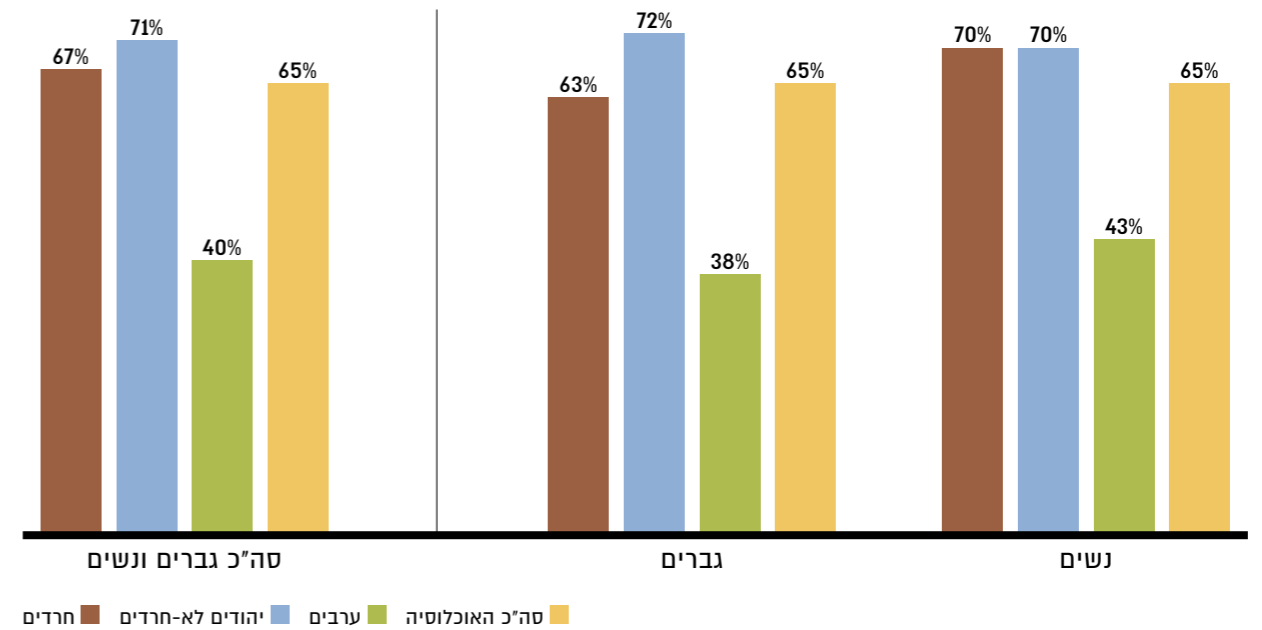
שני שלישים (67 אחוזים) מהציבור החרדי מרוצים מתפקוד הרשות המקומית. השיעור נמוך במקצת לעומת היהודים הלא חרדים (71 אחוזים) וגבוה בהרבה לעומת האוכלוסייה הערבית (41 אחוזים). ראוי לציין שהאוכלוסייה הערבית מתגוררת לרוב ביישובים נפרדים (72.6 אחוזים), וכמעט שאין המתגוררים ביישובים יהודיים – רק כאחוז אחד מכלל האוכלוסייה¹²⁸.

תרשים 145 < תפיסת שוויוניות בהספקת השירותים על ידי הרשות המקומית לכל קבוצות האוכלוסייה, ללא הבדל מין, גיל וקבוצות אוכלוסייה* לפי מין, בני 20 ומעלה, שנת 2015

מקור: ניצה (קלינר) קסיר ודמיטרי רומנוב, המכון החרדי למחקרי מדיניות. **נתונים:** הסקר החברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2015 (חרדים – לפי הגדרה עצמית). * שיעור המשיבים שהשיבו "כן, במידה רבה" או "כן, במידה מסוימת" לשאלה: "האם לדעתך, הרשות מקומית או האזורית/העירונית ביישובך מספקת שירותים באופן שוויוני, ללא הבדל מין, גיל ומגזר לכל קבוצות האוכלוסייה?".

תרשים 144 < שיעור שבעי הרצון מתפקוד הרשות המקומית* לפי מין, בני 20 ומעלה, שנת 2015

מקור: ניצה (קלינר) קסיר ודמיטרי רומנוב, המכון החרדי למחקרי מדיניות. **נתונים:** הסקר החברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2015 (חרדים – לפי הגדרה עצמית). * 8-אחוזים מהמשיבים לשאלה זו ענו שאינם יודעים והם אינם נכללים בחישוב.

שביעות הרצון מהתחבורה הציבורית

שירותי התחבורה הציבורית הם מהשירותים הציבוריים הבסיסיים והחשובים ביותר. לזמינות ולאיכות של שירותי התחבורה הציבורית יש תפקיד מרכזי בהגדלת הנגישות של האוכלוסיות השונות לשוק העבודה, למערכת החינוך והבריאות ולמרכזי קניות ובילוי מחוץ לשכונות המגורים¹³⁰. תחבורה ציבורית מפותחת חשובה שבעתיים עבור אוכלוסיות של חרדים וערבים, אשר רמת המינוע שלהן נמוכה (ראו להלן תיבה: לנוע ומינוע) והן מסתמכות בחיי היום-יום בעיקר על תחבורה ציבורית או על מערך הסעות פרטי (50 אחוזים ממשקי הבית החרדיים משתמשים בתחבורה הציבורית, לעומת 27 אחוזים ממשקי הבית היהודיים שאינם חרדיים ו-20 אחוזים ממשקי הבית הערביים)¹³¹. התלות במערך התחבורה הציבורית גבוהה אצל המתגוררים ביישובים קטנים, כגון מודיעין עילית, ביתר עילית ואלעד. המטרופולינים החרדיים (בני ברק וירושלים) הם המרכז של המרחב החרדי שבו יושבת המנהיגות הרוחנית, והמרכז גם בהיבטים של צרכנות, תעסוקה ועוד. ניתוח של הפריסה התחבורתית המשרתת את האוכלוסייה החרדית ברמה הארצית מעלה שרוב רובם של קווי התחבורה הייעודיים לאוכלוסייה החרדית עוברים בערים הוותיקות, וכמעט שני שלישים מהנסיעות אליהן מגיעות מהערים החדשות¹³².

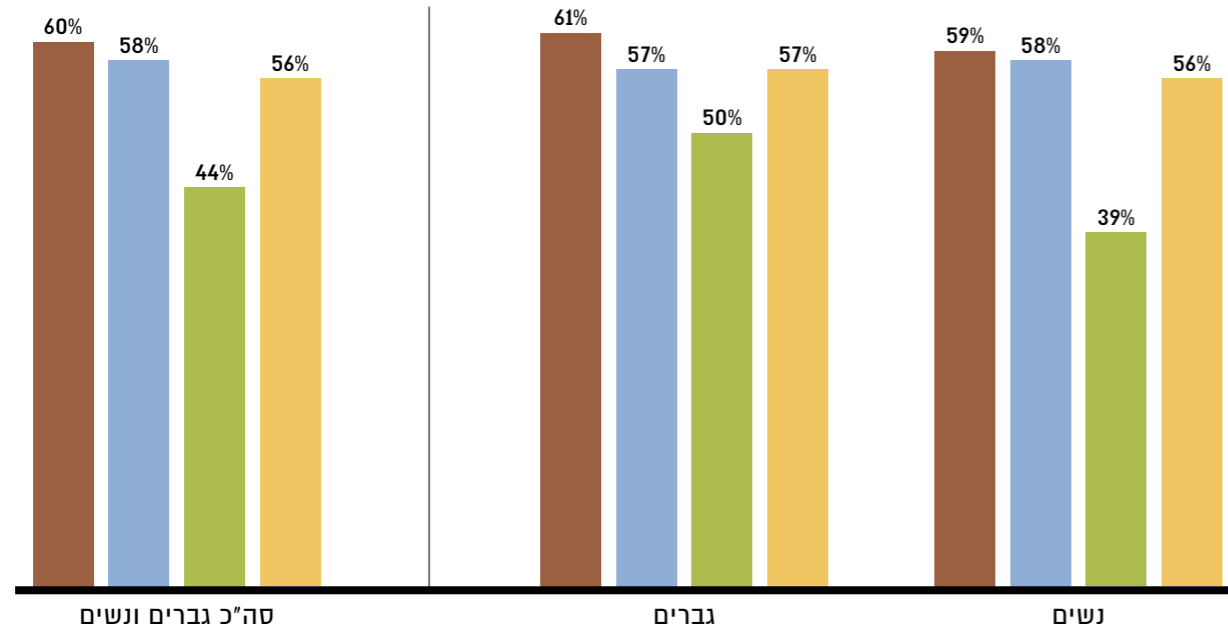
בסקר החברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה נשאלת השאלה: "האם את/ה מרוצה מהתחבורה הציבורית באזור מגוריך?". מדד שביעות הרצון מחושב לפי שיעורם של המשתמשים בתחבורה ציבורית שהשיבו "מרוצה מאוד" או "מרוצה" לשאלה זו. שביעות הרצון מהתחבורה הציבורית בכל האוכלוסייה היא נמוכה, ומלמדת על האתגר המשמעותי הכרוך בשיפור המענה שנותנת התחבורה הציבורית בישראל.

קריאת מדד שיעור שבעי הרצון מהתחבורה הציבורית באזור המגורים: גידול – חיובי.

שיעור המרוצים מהתחבורה הציבורית בקרב החרדים עומד על 60 אחוזים, בדומה ליהודים שאינם חרדים, אך גבוה יותר מהשיעור בקרב הערבים (44 אחוזים). אין הבדלים ניכרים בין נשים וגברים. בהתפתחות על פני זמן ניכרת ירידה בשביעות הרצון הן בקרב החרדים והן בקרב היהודים הלא חרדים, וייתכן שמגמה זו משקפת את הגידול בעומס ובצפיפות בכבישים¹³³. לעומת זאת נרשמה עלייה ניכרת בשיעור שבעי הרצון בקרב הערבים, תוצאה של הגידול המשמעותי בהקצאת משאבים לתשתיות תחבורתיות ולתחבורה ציבורית בחברה הערבית, שהוביל הן להגדלת הזמינות של התחבורה הציבורית והן לשיפור איכות השירות¹³⁴.

תרשים 146 < שיעור המרוצים מהתחבורה הציבורית באזור מגוריהם

לפי מין, בני 20 ומעלה, שנת 2016

■ סה"כ האוכלוסייה ■ ערבים ■ יהודים לא-חרדים ■ חרדים

מקור: ניצה (קלינר) קסיר ודמיטרי רומנוב, המכון החרדי למחקרי מדיניות. נתונים: הסקר החברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2016 (חרדים – לפי הגדרה עצמית).

130 לתחבורה הציבורית גם השפעה על העסקים, זיהום האוויר, צפיפות התנועה ועוד.

131 מקור: סקר הוצאות משקי הבית 2016, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

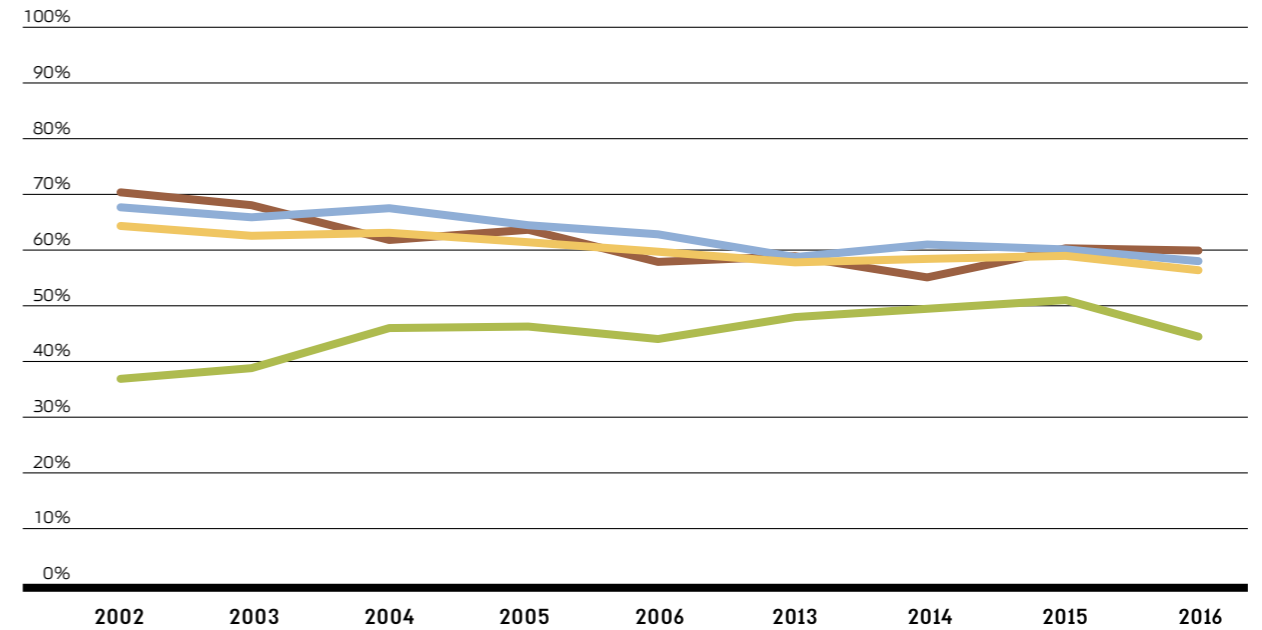
132 כהנר, 2009.

133 משך הנסיעה לעבודה בישראל עלה בעשור האחרון באופן ניכר, וראו בנק ישראל, 2018.

134 ראו קסיר (קלינר) וצחור-שי, 2016.

תרשים < 147 שיעור המרוצים מהתחבורה הציבורית באזור מגוריהם

בני 20 ומעלה, שנים שונות*

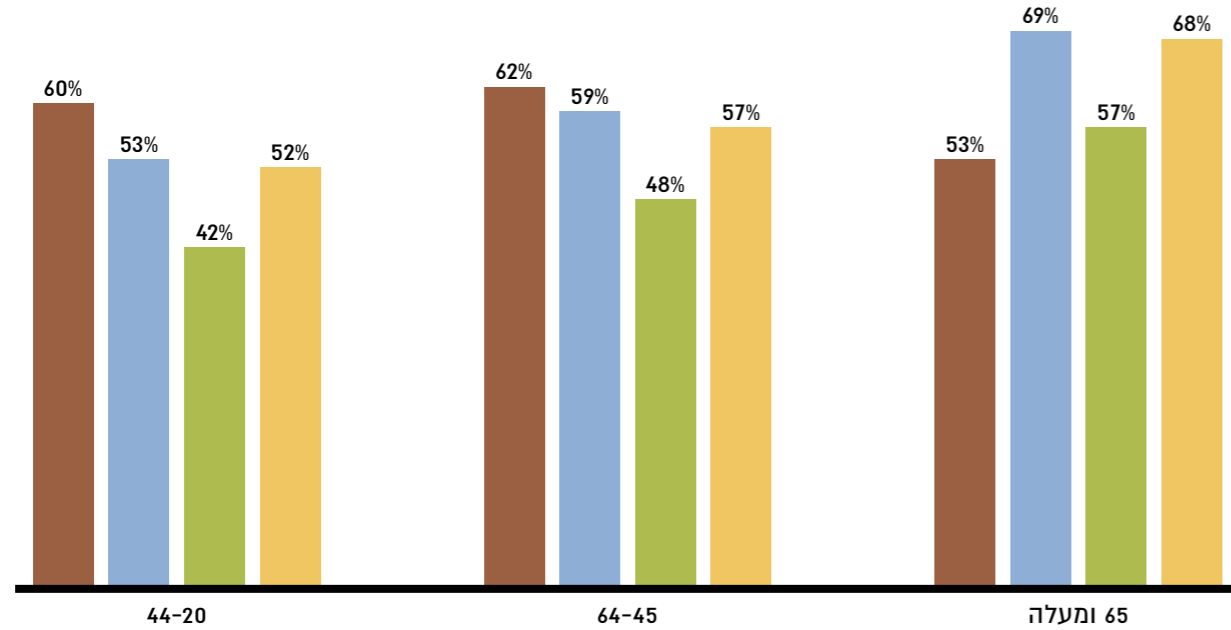
■ חרדים ■ ערבים ■ סה"כ אוכלוסייה ■ יהודים לא-חרדים

מקור: ניצה (קלינר) קסיר ודמיטרי רומנוב, המכון החרדי למחקרי מדיניות. נתונים: הסקר החברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, שנים 2002-2006 ו-2013-2016. (חרדים – לפי הגדרה עצמית). * שנים שבהן נשאלה השאלה בסקר החברתי.

ככלל, אוכלוסייה מבוגרת זקוקה יותר לתחבורה ציבורית ובדרך כלל מרוצה יותר משירותיה, אך מקרב החרדים דווקא בני 65 ומעלה מרוצים פחות (53 אחוזים לעומת 61 אחוזים בקרב בני 20-64).

תרשים < 148 שיעור המרוצים מהתחבורה הציבורית באזור מגוריהם

לפי גיל, בני 20 ומעלה, שנת 2016

■ חרדים ■ ערבים ■ סה"כ האוכלוסייה ■ יהודים לא-חרדים

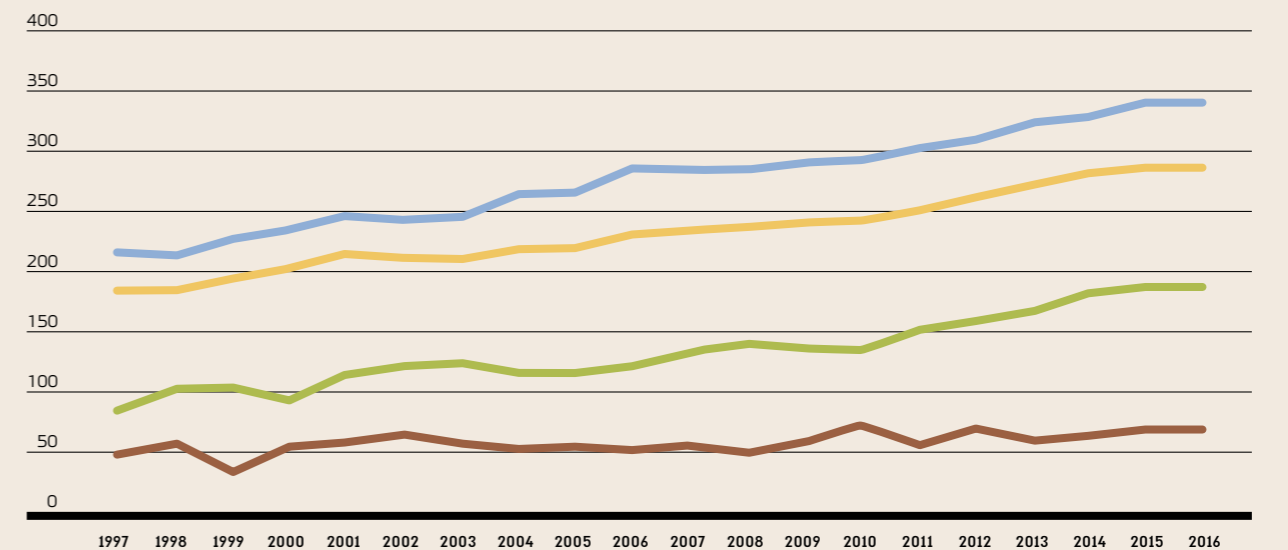
מקור: ניצה (קלינר) קסיר ודמיטרי רומנוב, המכון החרדי למחקרי מדיניות. נתונים: עיבודים לנתוני הסקר החברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2016 (חרדים – לפי הגדרה עצמית).

תיבה י – לנוע ומינוע

גידול ברמת המינוע – מספר כלי רכב פרטיים ל-1,000 נפשות – הוא אחד הסממנים המובהקים של עלייה ברמת החיים. עד לא מזמן נתפס כלי רכב כמוצר מותרות ובעלות עליו אף שימשה עילה לשלילת הזכויות לקצבת הבטחת הכנסה של המוסד לביטוח לאומי. בזכות שיפורים טכנולוגיים וירידת המחיר הממוצע של כלי רכב חדשים (עקב הגידול בנתח השוק של כלי רכב קומפקטיים וזולים), וכן בשל התפתחות הסדרי מימון, ליסינג ורכב צמוד, בד בבד עם עלייה בשכר הריאלי, רכישה או אחזקה של כלי רכב (בבעלות עצמית או בבעלות של מקום העבודה) הפכה לאירוע שגרתי כמעט. כ-24 אחוזים ממשקי הבית מחזיקים בשני רכבים ויותר. עם זאת, לכ-30 אחוזים ממשקי הבית אין כלי רכב. כפי שעולה מהנתונים, רמת המינוע עלתה בעשרים השנים האחרונות בהתמדה הן באוכלוסייה היהודית הלא חרדית והן באוכלוסייה הערבית. ברם, מגמה זו פסחה על הציבור החרדי.

תרשים 149 < מספר כלי רכב פרטיים ל-1,000 נפש (רמת מינוע)

שנים 1997-2016

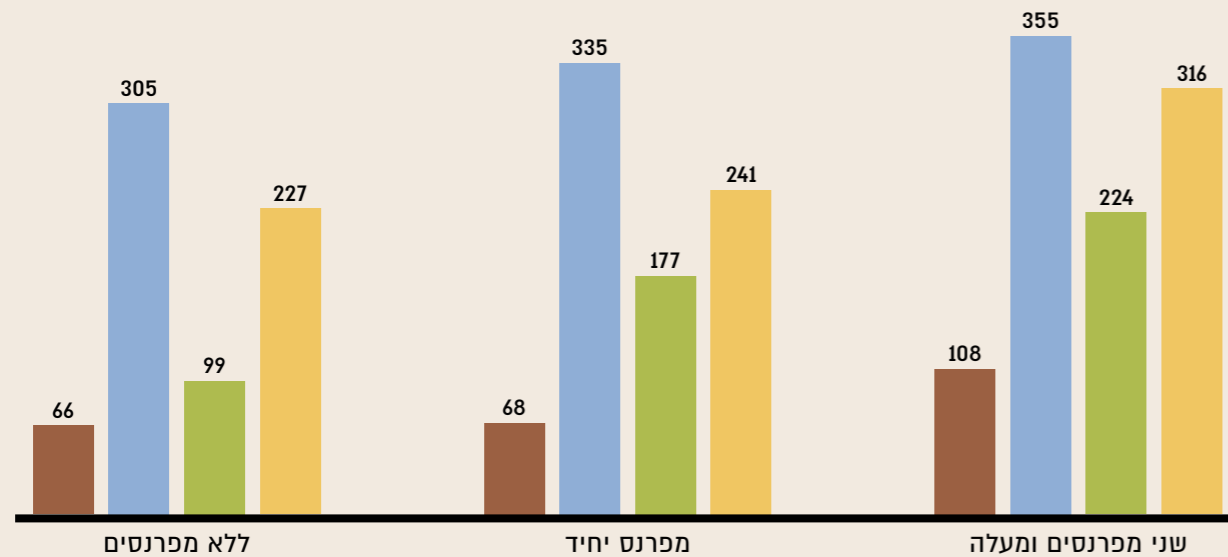
מקור: ניצה (קלינר) קסיר ודמיטרי רומנוב, המכון החרדי למחקרי מדיניות. נתונים: סקרי הוצאות משק הבית של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 1997-2016 (חרדים – לפי הגדרת בית הספר האחרון).

מספר כלי הרכב למשק בית מתואם חיובית עם מספר המפרנסים בו: הרי ככל שיש יותר מפרנסים כך עולה גם ההכנסה, וגדל גם הצורך ביוממות של בני משק הבית לעבודה. צורך זה מגביר את השימוש בתחבורה הציבורית אך לעיתים גם מביא להחלטה לרכוש כלי רכב נוסף או לקבל לשימוש רכב צמוד מהמעביד, הסדר נפוץ בענפי משק רבים. במשקי בית חרדיים ללא מפרנסים יש 66 כלי רכב ל-1,000 נפשות, ומספר זה עולה ל-68 כלי רכב במשקי בית עם מפרנס אחד, ול-108 כלי רכב במשקי בית עם שני מפרנסים ויותר. ברם, נתונים מראים כי רמת מינוע זו נמוכה

לאין שיעור מרמת המינוע של משקי הבית של יהודים שאינם חרדים ואף מרמת המינוע של משקי הבית של ערבים עם אותו מספר מפרנסים (355 ו-224 כלי רכב ל-1,000 נפשות, בהתאמה, במשקי בית עם שני מפרנסים ויותר).

תרשים 150 < מספר כלי רכב פרטיים ל-1,000 נפש (רמת מינוע)

לפי מספר מפרנסים, שנת 2016

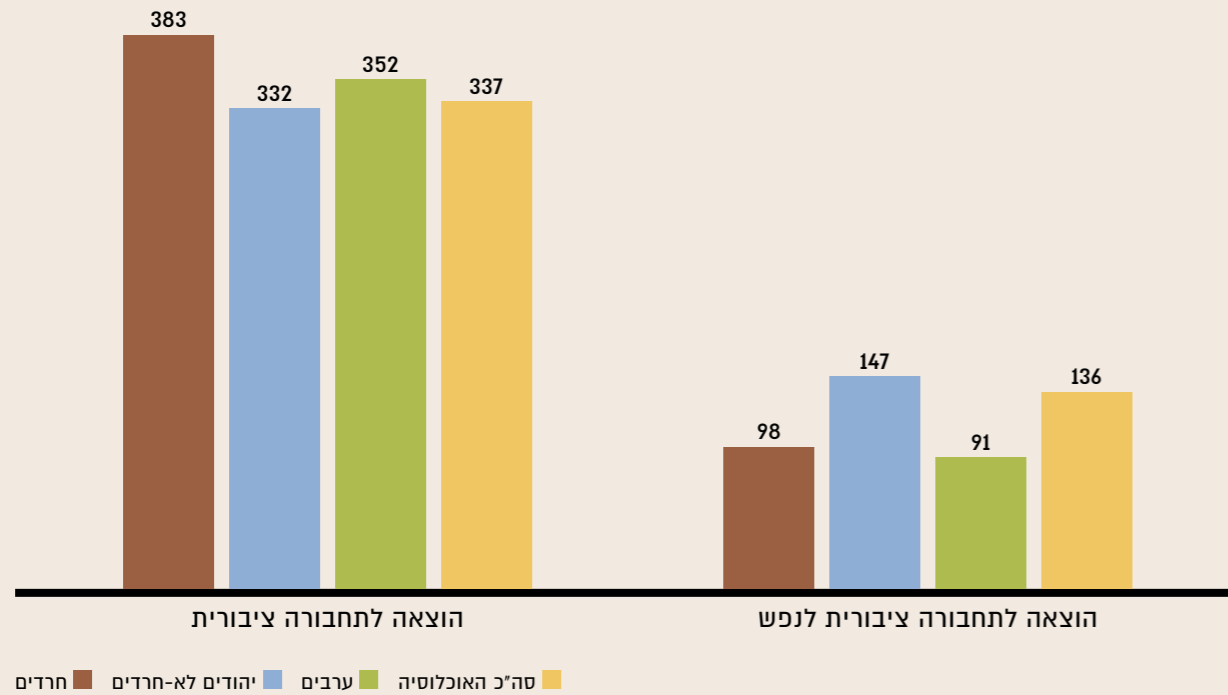

מקור: ניצה (קלינר) קסיר ודמיטרי רומנוב, המכון החרדי למחקרי מדיניות. נתונים: סקר הוצאות משק הבית של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2016 (חרדים – לפי הגדרה עצמית).

לרמת המינוע הנמוכה אצל החרדים יש כמה הסברים: ראשית, הקושי הכלכלי להחזיק רכב – נשים הן המפרנסות העיקריות במשק בית חרדי, ושיעור גבוה מהן מועסקות במערכת החינוך, במשרה חלקית, ברמת שכר נמוכה שאינה מצדיקה או מאפשרת נשיאה בעלויות של לימוד נהיגה ושל החזקת כלי רכב. שנית, השירותים הקהילתיים בחברה החרדית, מוסדות הדת והחינוך ונקודות המסחר נמצאים בתוך שכונות המגורים של החרדים או סמוך אליהן וההגעה אליהם אינה מצריכה נסיעה. שלישית, התנועה בין יישובים חרדיים מתנהלת לעיתים בהסעות מאורגנות ובקווי תחבורה יעודיים במחיר נמוך, והדבר מפחית את הביקוש לכלי רכב פרטיים. רביעית, המדד מחושב כמספר רכבים ל-1,000 נפש; שיעור הילדים מתחת לגיל 18 בקרב החרדים גבוה יותר מבאוכלוסיות אחרות, וממילא גם משק בית בעל יכולת כלכלית עם 10 ילדים לא יחזיק יותר משני כלי רכב. לכל אלה מתווספת גם אידיאולוגיה של הסתפקות במועט המונעת החזקת רכב פרטי. חשוב לציין כי בחברה החרדית ובחברה הערבית יש שיעור נמוך של נשים בעלות רישיון נהיגה, אשר קשור לנורמות תרבותיות וחברתיות¹³⁵. כמו כן, בחלק מהקהילות החרדיות אין זה מקובל שתלמידי ישיבות שאינם נשואים ילמדו נהיגה.

135 שיעור הנשים החרדיות המחזיקות רישיון נהיגה שונה בקהילות החרדיות השונות, וקיימות דעות שונות בקרב פוסקי ההלכה לגבי מידת הצניעות שיש בנהיגה לנשים (בהקשר זה ראו וואזנר, תשס"ב, חלק ד סימן א). סקירה רחבה יותר של נושא זה אפשר למצוא אצל גונגהיים, 2010. להשוואת שיעור המחזיקים ברישיון נהיגה לאורך זמן בחברה החרדית ובחברה היהודית הלא חרדית ראו גם מלאך, חושן וכהנר, 2016.

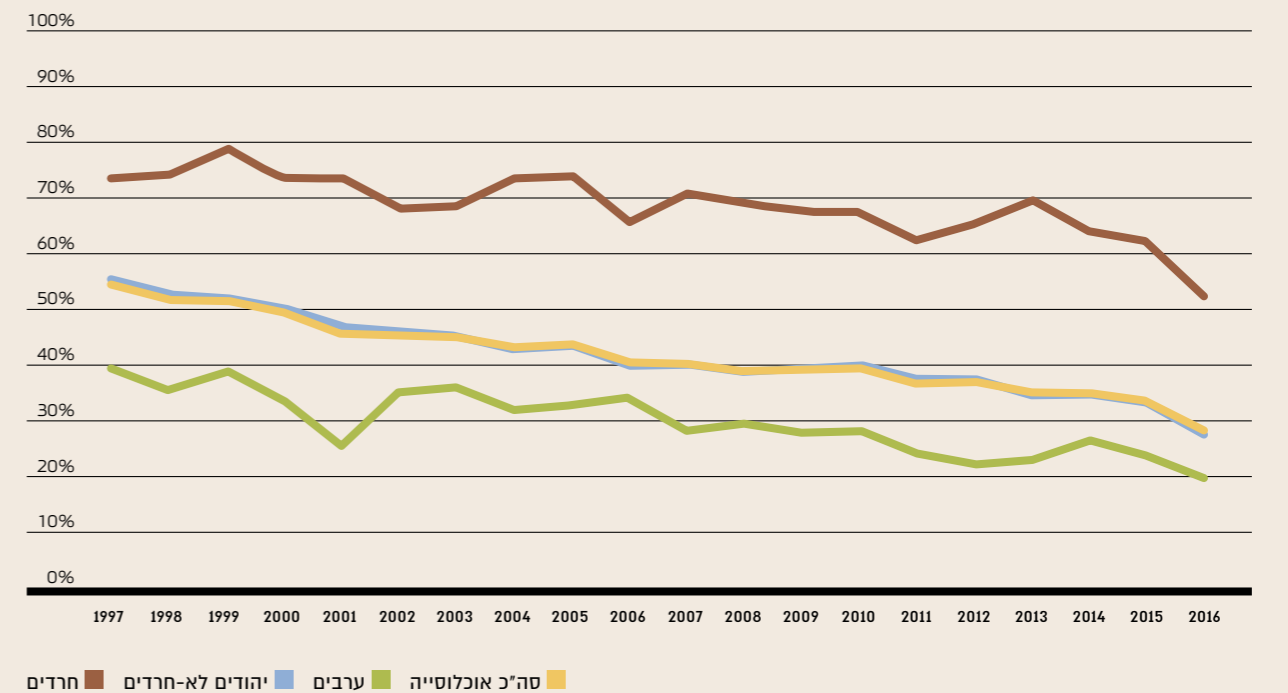
תרשים < 152 > הוצאה על תחבורה ציבורית של משקי בית העושים בה שימוש ש"ח, שנת 2016

מקור: ניצה (קלינר) קסיר ודמיטרי רומנוב, המכון החרדי למחקרי מדיניות. נתונים: סקר הוצאות משק הבית של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2016 (חרדים – לפי הגדרה עצמית).

כפועל יוצא מהעלייה ברמת המינוע הכללית, השימוש בתחבורה הציבורית הולך ופוחת. מפתיע לגלות כי הדברים נכונים גם בציבור החרדי, על אף הקיפאון ברמת המינוע. הירידה בשימוש בתחבורה הציבורית בקרב חרדים הייתה מתונה יחסית לקבוצות האוכלוסייה האחרות, ועדיין מעל 60 אחוזים מהחרדים משתמשים בשירותי התחבורה הציבורית.

תרשים < 151 > שיעור משקי הבית המוציאים על תחבורה ציבורית (סכום כלשהו) שנים 1997-2016

מקור: ניצה (קלינר) קסיר ודמיטרי רומנוב, המכון החרדי למחקרי מדיניות. נתונים: סקרי הוצאות משק הבית של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 1997-2016 (חרדים – לפי הגדרת בית הספר האחרון).

בשל השימוש הנרחב בתחבורה ציבורית בקרב החרדים ולאור מספר הנפשות הממוצע במשקי בית חרדיים, ההוצאה החודשית הממוצעת שלהם על תחבורה ציבורית גבוהה יחסית (383 ש"ח לחודש למשק בית), וודאי שגבוהה מאוד במונחי ההכנסה הפנויה הנמוכה של משקי הבית החרדיים.

שביעות הרצון מהניקיון באזור המגורים ומאיסוף האשפה

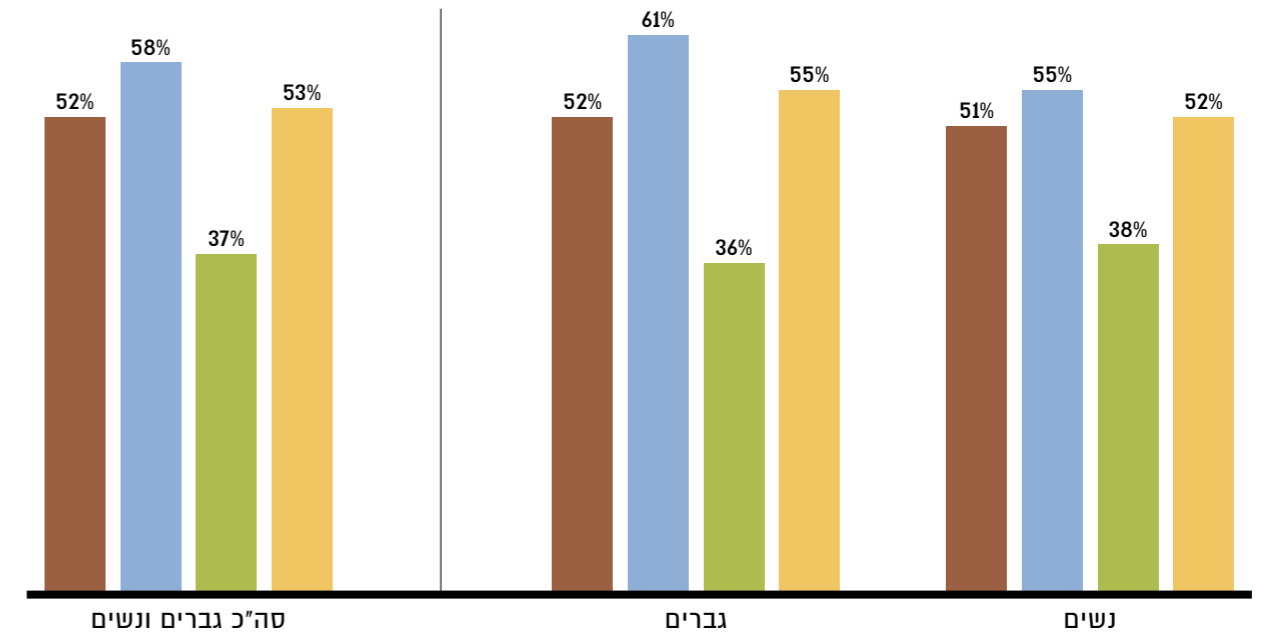
השירותים המסופקים על ידי הרשות המקומית בכל יישוב ושכונה – תאורה, תחזוקה, ניקיון ואיסוף אשפה – נתפסים כמובנים מאליהם, אך לא בכל המקומות התושבים מרגישים שהם מקבלים את המגיע להם. איכות החיים בסביבת המגורים הקרובה תלויה בתפקוד הרשות המקומית וביכולתה הכלכלית לספק שירותים נדרשים לתושביה. בסקר החברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה נשאלים פרטים על היבטים שונים של איכות החיים בסביבת מגוריהם. אחד מהם, שביעות רצון מהניקיון, נקבע כמדד לאיכות התשתיות הציבוריות. ההיבטים האחרים המוצגים כאן – איסוף אשפה וכמות שטחים ירוקים – משלימים את התמונה.

קריאת מדד שביעות הרצון מהניקיון: גידול – חיובי.

מעט יותר ממחצית מהחרדים (52 אחוזים) מרוצים מהניקיון באזור מגוריהם. שיעור זה נמוך משיעור המרוצים בקרב יהודים אחרים (58 אחוזים), אך גבוה בהרבה מזה שבקרב ערבים (37 אחוזים). רמת המדד אינה משתנה באופן ניכר על פני השנים. אין הבדל משמעותי בין גברים ונשים, אך שביעות הרצון הן באוכלוסייה היהודית שאינה חרדית והן באוכלוסייה החרדית יורדת עם הגיל, בניגוד למגמה אצל הערבים.

תרשים 153 < שיעור המרוצים מהניקיון באזור המגורים

לפי מין, בני 20 ומעלה, שנת 2016

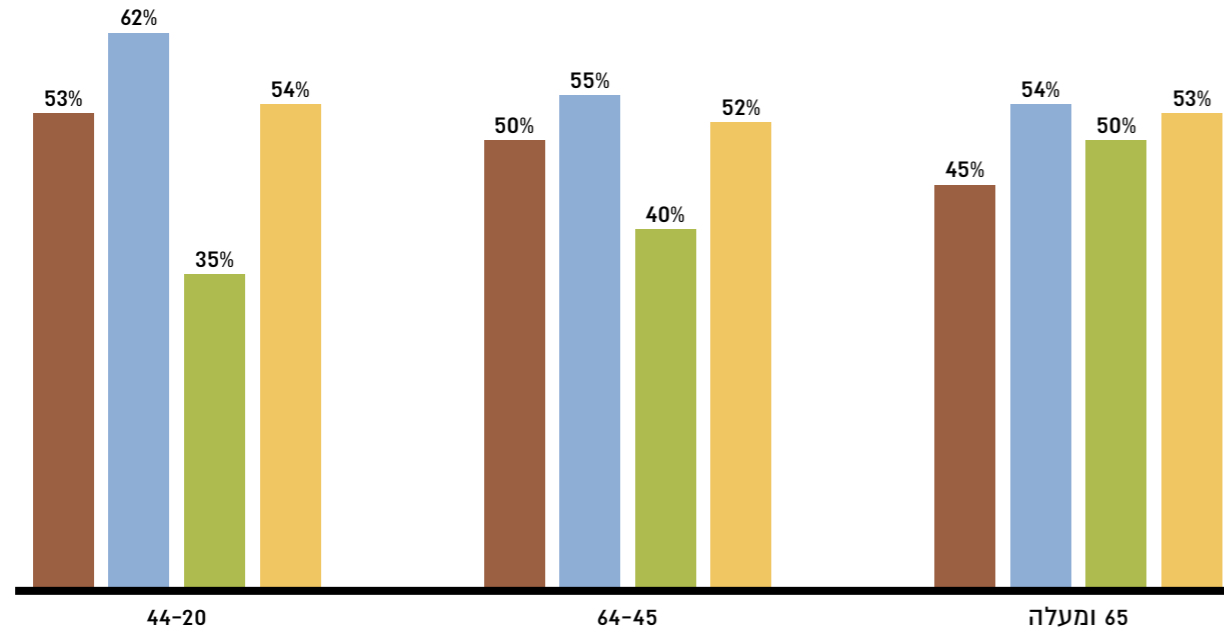

■ סה"כ האוכלוסייה ■ ערבים ■ יהודים לא-חרדים ■ חרדים

מקור: ניצה (קלינר) קסיר ודמיטרי רומנוב, המכון החרדי למחקרי מדיניות. נתונים: הסקר החברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2016 (חרדים – לפי הגדרה עצמית).

תרשים 154 < שיעור המרוצים מהניקיון באזור המגורים

לפי גיל, בני 20 ומעלה, שנת 2016

■ סה"כ האוכלוסייה ■ ערבים ■ יהודים לא-חרדים ■ חרדים

מקור: ניצה (קלינר) קסיר ודמיטרי רומנוב, המכון החרדי למחקרי מדיניות. נתונים: הסקר החברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2016 (חרדים – לפי הגדרה עצמית).

שיעור החרדים המרוצים מאיסוף האשפה עומד על 65 אחוזים, לעומת 74 אחוזים אצל יהודים שאינם חרדים ו-50 אחוזים אצל ערבים. באשר לשטחים ירוקים, גנים ציבוריים או פארקים באזור המגורים, 49 אחוזים מהחרדים שבעי רצון מכמות השטחים הירוקים בסביבת המגורים לעומת 67 אחוזים מהיהודים שאינם חרדים.

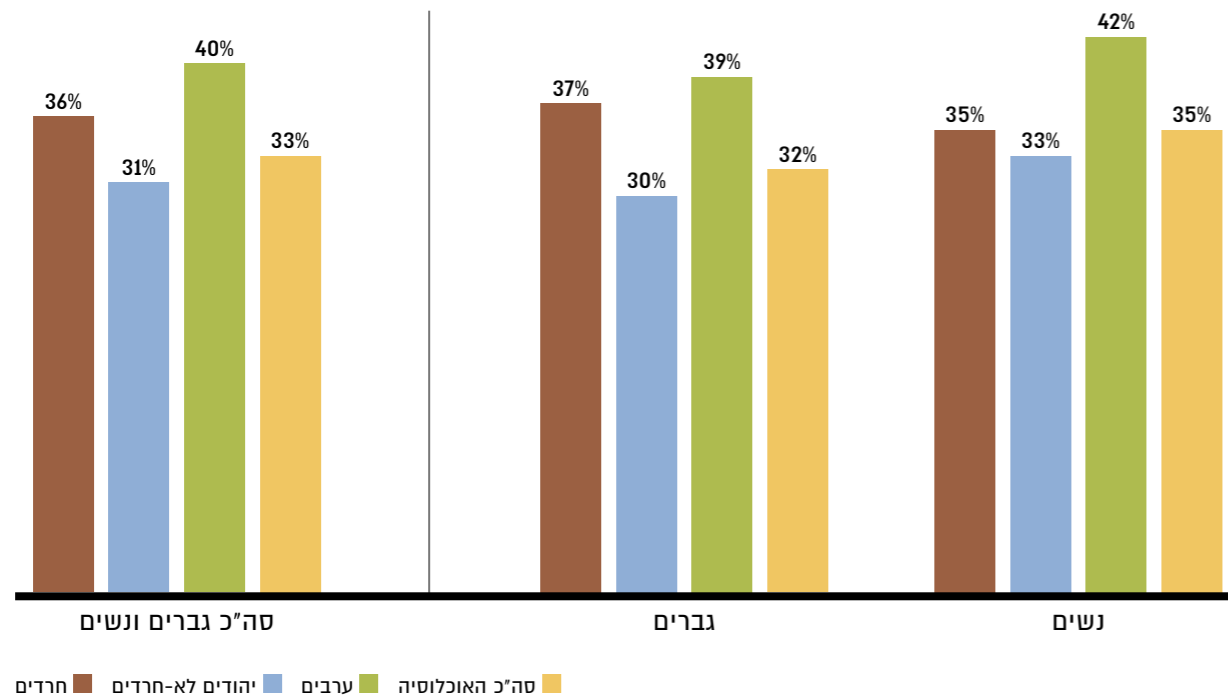
זיהום אוויר

זיהום האוויר מהווה לא רק סכנה לבריאות הציבור אלא אף פוגע באיכות החיים של התושבים. הגורמים לזיהום האוויר סובבים את הפרט בכל אשר ילך: קרבה לעורקי תנועה ראשיים, אזורי תעשייה, מלאכה ומסחר ועוד. מדובר במטרד קבוע שאין ממנו מפלט והגנה. מידע שוטף על מטרד סביבתי זה ועל גורמי רעש נאסף בסקר החברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

קריאת מדד שיעור המדווחים שזיהום האוויר באזור המגורים מפריע להם: קיטון – חיובי.

ליותר משליש מהחרדים (36 אחוזים) מפריע או מפריע מאוד זיהום האוויר באזור המגורים. שיעור זה גבוה במקצת מהשיעור אצל יהודים לא חרדים (31 אחוזים) אך נמוך לעומת ערבים (40 אחוזים). אין הבדלים ניכרים לפי מין או גילים שונים. משנת 2013 ואילך שיעור אלה שדיווחו כי זיהום האוויר מפריע להם נמצא במגמת ירידה.

תרשים 156 < שיעור המדווחים שזיהום האוויר באזור המגורים מפריע להם לפי מין, בני 20 ומעלה, שנת 2016

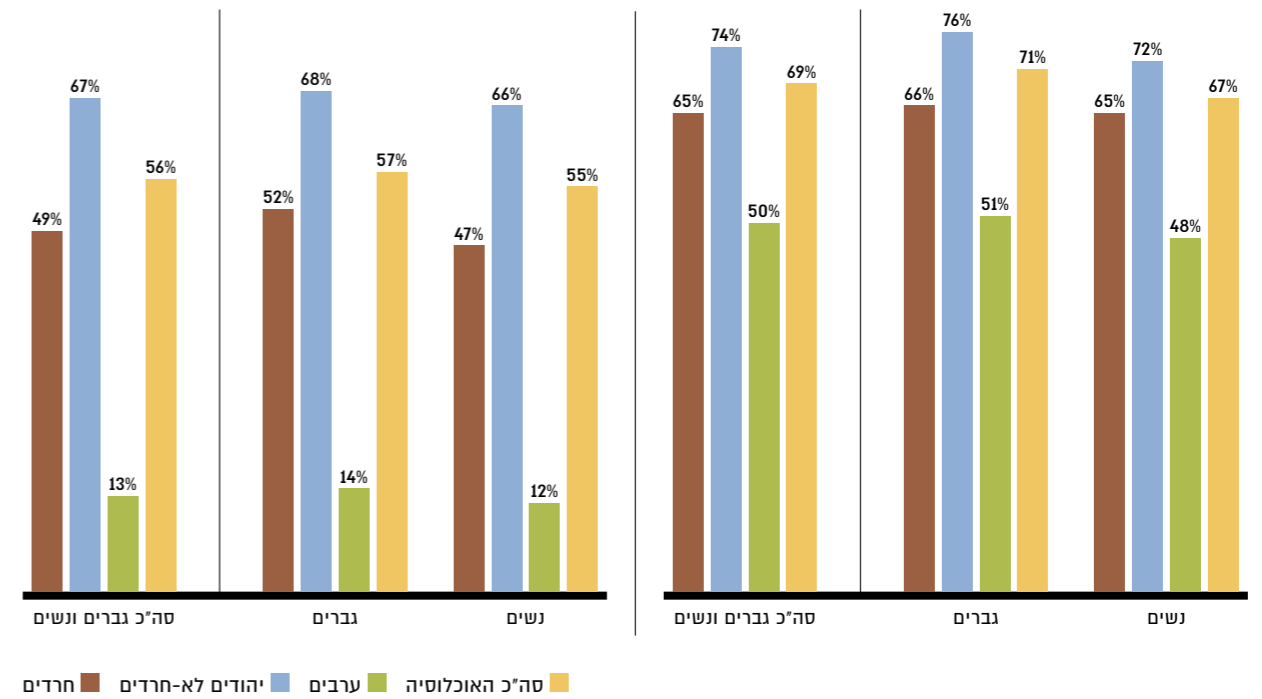
מקור: ניצה (קלינר) קסיר ודמיטרי רומנוב, המכון החרדי למחקרי מדיניות. נתונים: הסקר החברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2016 (חרדים – לפי הגדרה עצמית).

תרשים 155 < שיעור המרוצים מהיבטים שונים באזור המגורים

לפי מין, בני 20 ומעלה, שנת 2016

כמות השטחים הירוקים, הגנים הציבוריים או הפארקים באזור המגורים

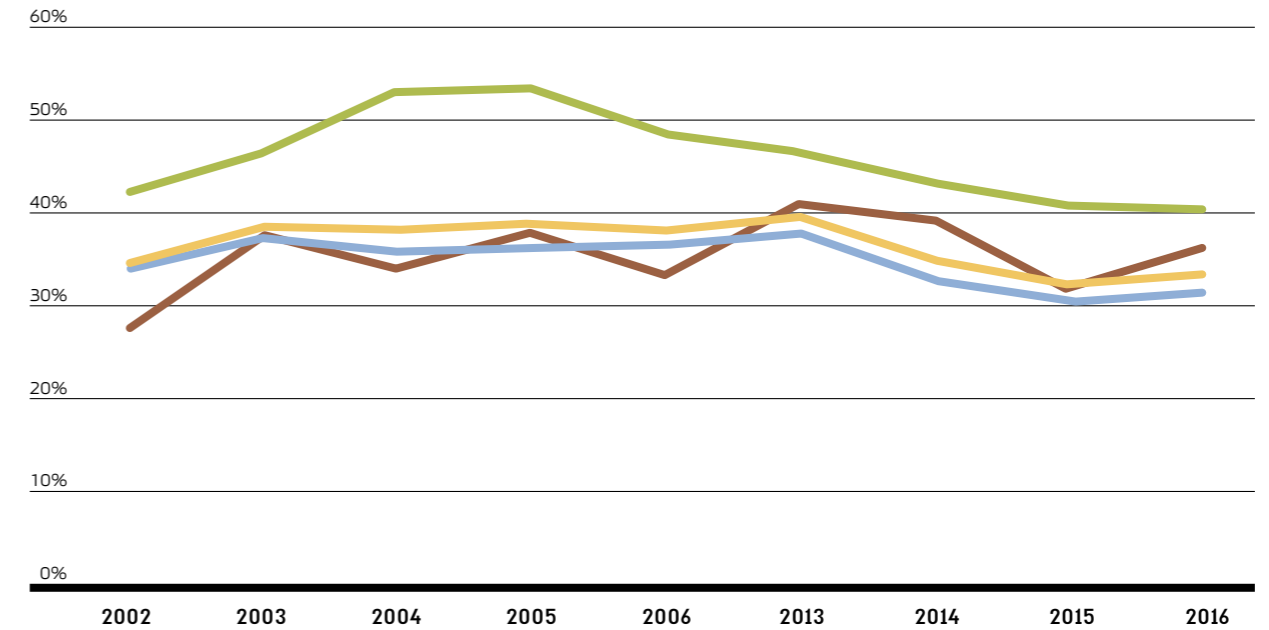
איסוף אשפה באזור המגורים

מקור: ניצה (קלינר) קסיר ודמיטרי רומנוב, המכון החרדי למחקרי מדיניות. נתונים: הסקר החברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2016 (חרדים – לפי הגדרה עצמית).

תרשים 157 < שיעור המדווחים שזיהום האוויר באזור המגורים מפריע להם

בני 20 ומעלה, שנים שונות*

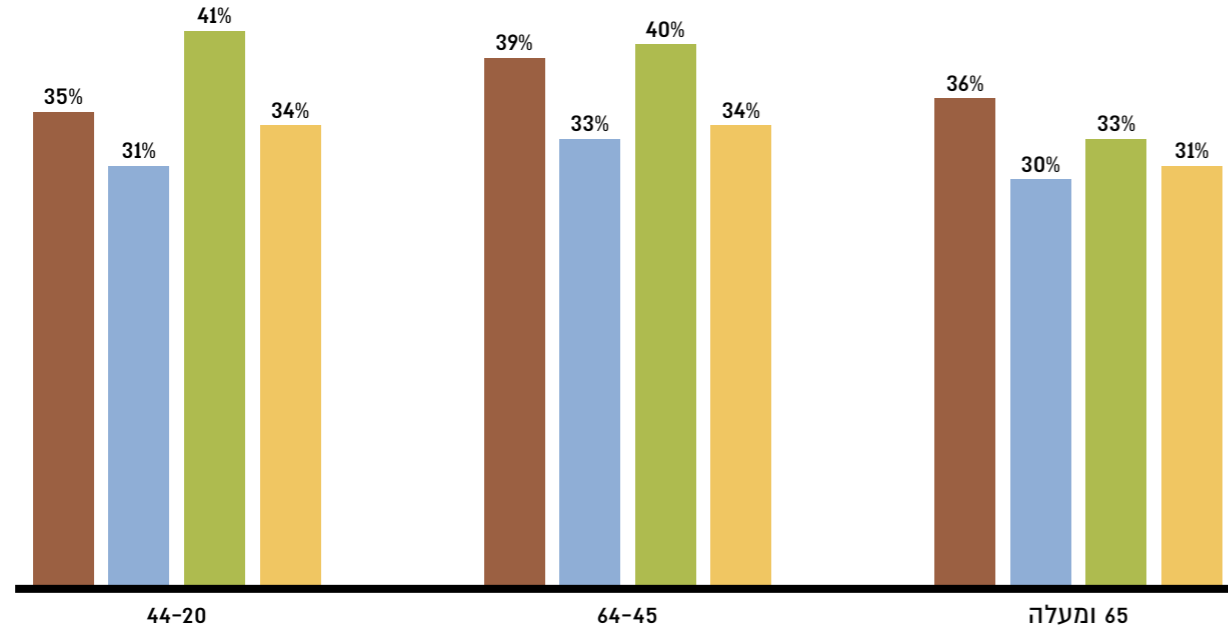

■ סה"כ אוכלוסייה ■ ערבים ■ יהודים לא-חרדים ■ חרדים

מקור: ניצה (קלינר) קסיר ודמיטרי רומנוב, המכון החרדי למחקרי מדיניות. נתונים: הסקר החברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2002-2006 ו-2013-2016 (חרדים – לפי הגדרה עצמית). * שנים שבהן נשאלה השאלה בסקר החברתי.

תרשים 158 < שיעור המדווחים שזיהום האוויר באזור המגורים מפריע להם

לפי גיל, בני 20 ומעלה, שנת 2016

■ סה"כ אוכלוסייה ■ ערבים ■ יהודים לא-חרדים ■ חרדים

מקור: ניצה (קלינר) קסיר ודמיטרי רומנוב, המכון החרדי למחקרי מדיניות. נתונים: הסקר החברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2016 (חרדים – לפי הגדרה עצמית).

רעשים בסביבת המגורים

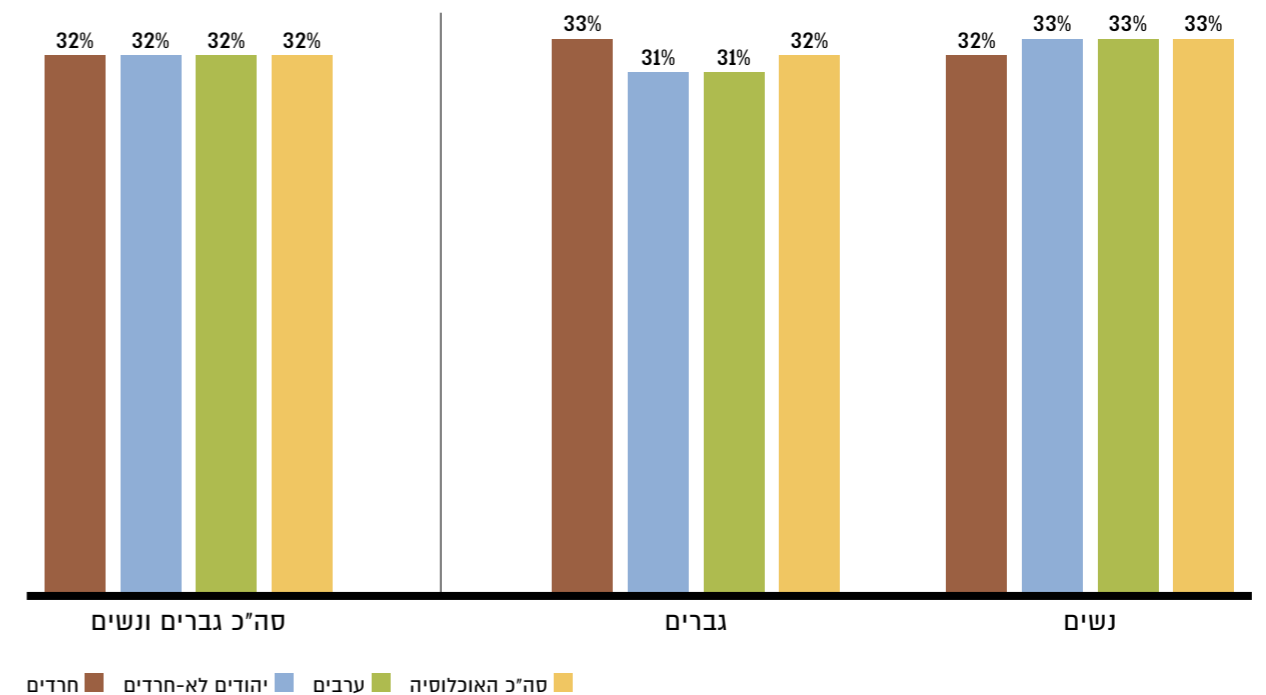
רעשים המגיעים לדירה מבחוץ הם גורם סביבתי המהווה מטרד רב. הרעשים יכולים לנבוע מקרבה לכבישים ומתנועת כלי תחבורה למיניהם, מקרבה למוסדות חינוך ולמרכזי בילוי ומסחר או מהקולות העולים מדירות השכנים. בנייה אורבנית צפופה בקרבת מקורות רעש בשילוב עם בנייה באיכות נמוכה ללא חומרי בידוד ואיטום אקוסטי הולמים מחמירות את המצב. נזקים סביבתיים מורידים את ערך הנדל"ן באזורי מגורים החשופים להם, וכך הם הופכים אטרקטיביים יותר לאוכלוסייה ענייה המתקשה לממן מגורים באזורים צפופים פחות ובסביבה איכותית יותר.

קריאת מדד שיעור המדווחים שרעש בדירת המגורים המגיע מבחוץ מפריע להם: קיטון – חיובי.

כשליש מבני ה-20 ומעלה מדווחים שרעשים המגיעים לדירתם מבחוץ מפריעים להם. במדד זה לא נמצאו הבדלים בין קבוצות שונות באוכלוסייה, בין גברים לנשים ובין קבוצות גיל. בשנים האחרונות מסתמנת מגמת ירידה קלה בשיעור המדווחים על רעש מפריע, אך לא אצל החרדים.

תרשים 159 < שיעור המדווחים שרעש בדירת המגורים המגיע מבחוץ מפריע להם

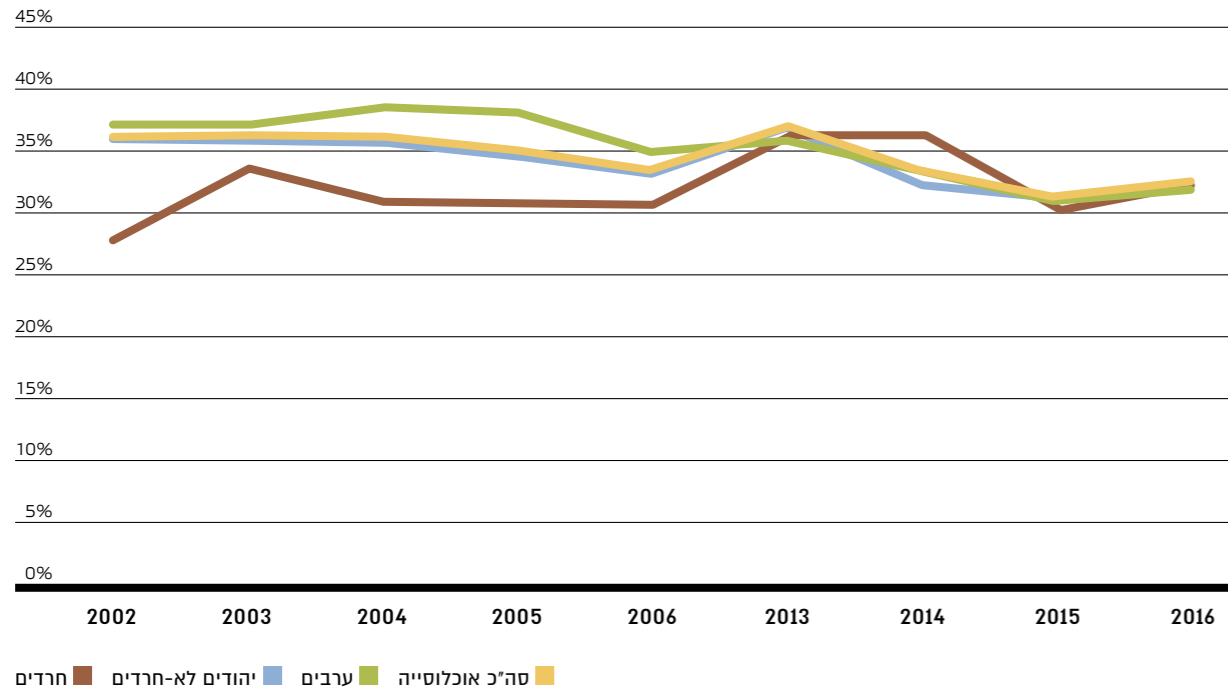
לפי מין, בני 20 ומעלה, שנת 2016

מקור: ניצה (קלינר) קסיר ודמיטרי רומנוב, המכון החרדי למחקרי מדיניות. נתונים: הסקר החברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2016 (חרדים – לפי הגדרה עצמית).

תרשים 160 < שיעור המדווחים שרעש בדירת המגורים המגיע מבחוץ מפריע להם

בני 20 ומעלה, שנים שונות*

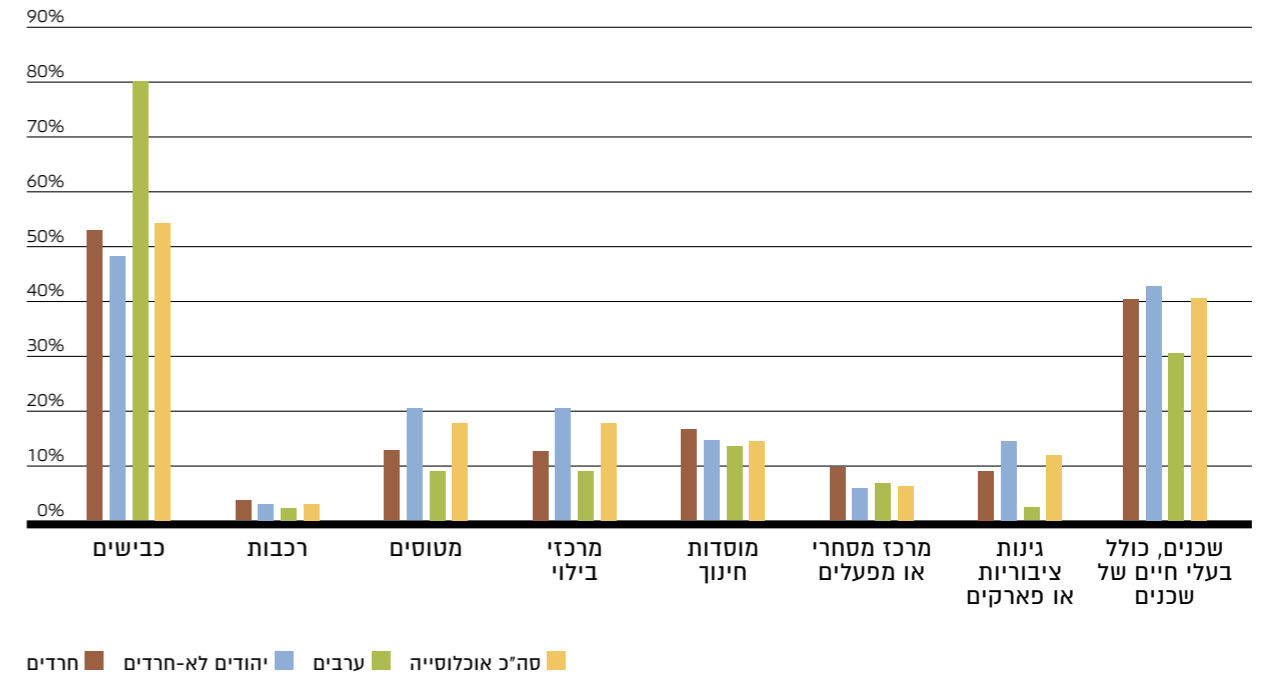

מקור: ניצה (קלינר) קסיר ודמיטרי רומנוב, המכון החרדי למחקרי מדיניות. נתונים: הסקר החברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2002-2006 ו-2013-2016 (חרדים – לפי הגדרה עצמית). * שנים שבהן נשאלה השאלה בסקר החברתי.

מסתבר שהמקורות המרכזיים לרעש שמפריע הם כבישים סואנים ושכנים צעקניים. גורמים אלה נמצאים כידוע בכל מקום, ולכן לא מפתיע שאין הבדלים ברגישות אליהם בין כל קבוצות האוכלוסייה (מלבד האוכלוסייה הערבית, אשר ניכר כי הרעש מהכבישים מפריע לה במידה ניכרת ביחס לאוכלוסייה היהודית)¹³⁶. עם זאת, ראוי להזכיר שעל אף מטרד קבוע של רעש מהשכנים, 92 אחוזים מהחרדים מרוצים מהיחסים עם השכנים. על כך נאמר "ואהבת לרעך כמוך"¹³⁷.

136 גורם רעש ייחודי המהווה מטרד באזורי המגורים של החרדים הוא הרמקולים הסובבים בשכונות ומכריזים בקולי קולות בשעות לא שעות על פטירות, התרמות ואירועי מכירות שונים, ואולם אין על כך שאלה בסקרי הלמ"ס.
137 בראשית רבה, פרשה כד, סימן ז; ויקרא יט, יח.

תרשימים < 161 התפלגות מקור הרעש עבור פרטים שרעש בדירת המגורים המגיע מבחוץ מפריע להם
בני 20 ומעלה, שנת 2014

מקור: ניצה (קלינר) קסיר ודמיטרי רומנוב, המכון החרדי למחקרי מדיניות.
נתונים: הסקר החברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2014. (חרדים – לפי הגדרה עצמית).

נספח א – שאלון הסקר

הסקר הועבר בעברית ובערבית, והופץ הן דרך האינטרנט והן דרך שאלונים מודפסים במקומות שונים. להלן שאלון הסקר בעברית.

סקר מדדי איכות חיים

שלום רב,

במסגרת פרויקט מדידת איכות חיים של האוכלוסיות השונות בחברה הישראלית, ובכללן האוכלוסייה החרדית, המכון מבקש לאסוף את עמדות הציבור בנוגע לחשיבות שמייחסים לתחומים והיבטים שונים של החיים בישראל. הפרויקט שם לו למטרה להאיר על תנאי חיים, ערכים וציפיות של כלל האוכלוסיות, והשוואת המגזרים השונים בחברה הישראלית.

אנו מודים לך על השתתפותך בסקר זה ועל מילוי שאלון קצר בהמשך. עמדות ומידע שיימסרו בשאלון לא יאפשרו זיהוי של המשיבים ולא יועברו לאף גורם. המידע ישמש אך ורק לניתוח במסגרת הפרויקט הנ"ל. ממצאי הסקר ופירות הפרויקט "מדדי איכות חיים" יפורסמו ויובאו לידיעת הציבור כלכלית וחברתית, על מנת לשקף בצורה ישירה ובלתי-אמצעית את אורחות החיים והצרכים המגוונים של הציבור החרדי. מידע אמין ומבוסס יאפשר היכרות והבנה נכונה של המאפיינים הייחודיים לכלל אוכלוסיות.

לשאלות והבהרות בנושא הסקר אפשר לפנות בכתובת survey@machon.org.il

או בטלפון 077-778-4400. השאלון מנוסח בלשון זכר, אך הסקר מופנה לנשים וגברים כאחד.

א. פרטים אישיים

- מין: זכר נקבה
- גיל: עד 19 20-44 45-64 65 ומעלה
- ישוב מגורים: _____
- האם אתה: _____

- יהודי חרדי
 יהודי דתי
 יהודי מסורתי-דתי
 יהודי מסורתי לא כל כך דתי
 יהודי לא דתי, חילוני
 ערבי

ב. תחומי חיים וחשיבותם עבורך

במחקרים שונים הוגדרו עשרה תחומי חיים, בעלי חשיבות רבה בחיי אדם, משפחתו וקהילתו. ואולם, לאנשים שונים יש דעה שונה לגבי חשיבותם היחסית. בשאלה הבאה הינך מתבקש להגדיר את חשיבותם היחסית של תחומים האלה עבורך.

5. כיצד היית מדרג את התחומים הבאים לפי החשיבות היחסית עבורך?

התחום **החשוב ביותר יש לדרג 1**, השני בחשיבותו 2, וכן הלאה. את התחום **הכי פחות חשוב יש לדרג 10** נא לשים לב, **אין לתת אותו דירוג לשני תחומים שונים**.

תחום	דירוג
בריאות	מקסימלי 1 ..... 10 מינימלי
חינוך והשכלה	
תעסוקה	
דיור	
הכנסה ומצב כלכלי	
רווחה אישית וחיי משפחה	
חיי קהילה וחברה	
איכות הסביבה	
ביטחון אישי וחשיפה לפשיעה	
תשתיות ציבוריות (תחבורה, פיתוח אזור מגורים)	

האם יש תחום נוסף החשוב עבורך ושאינו נמצא ברשימה? אם כן, מהו: _____?

באופן כללי, האם אתה מרוצה ממצבך בכל אחד מהתחומים האלה?

תחום	מרוצה מאוד	מרוצה	לא כל כך מרוצה	בכלל לא מרוצה
בריאות				
חינוך והשכלה				
תעסוקה				
דיור				
הכנסה ומצב כלכלי				
רווחה אישית וחיי משפחה				
חיי קהילה וחברה				
איכות הסביבה				
ביטחון וחשיפה לפשיעה				
תשתיות ציבוריות (תחבורה, פיתוח אזור מגורים)				

תודה רבה על השתתפותך!

נספח ב' – מקורות הנתונים וההגדרות

בנספח זה מתוארים מקורות הנתונים, זיהוי אוכלוסיית החרדים והמדדים (והמשתנים) המופיעים בנייר (להרחבה נוספת בתיאור הסקרים והמשתנים ראו באתר הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה).

מקורות הנתונים

סקר כוח אדם

סקר כוח אדם הוא סקר שוטף הנערך על ידי הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה משנות החמישים. במתכונתו הקודמת היה זה סקר רבעוני שכלל כ-10,000 משקי בית. החל משנת 2012 עבר הסקר למתכונת חודשית, ונחקרים בו 12,000 משקי בית מדי חודש. מדגם הסקר כולל את האוכלוסייה הקבועה במדינה בגילי 15 ומעלה. הסקר משמש למעקב שוטף אחר ההתפתחויות בשוק העבודה בישראל, גודלו ותכונותיו של כוח העבודה, היקף האבטלה ועוד, ומספק נתונים על חינוך והשכלה (שנות לימוד, התעודה הגבוהה, סוג בית הספר האחרון), מאפייני המשרה, משלח יד וענף כלכלי למועסקים, סיבות לאי-תעסוקה וצורות חיפוש עבודה למחפשי עבודה ועוד. נוסף לכך, הסקר הוא כלי לאיסוף נתונים דמוגרפיים (מין, גיל, הרכב משק בית, אזור מגורים, שנת עלייה) וכן נתונים סטטיסטיים על תנאי דיור, יוממות, ניידות בתעסוקה ונושאים רבים אחרים. כל משק בית המשתתף בסקר נחקר כמה פעמים במשך תקופה בת 16 חודשים, ומכך אפשר להפיק מידע על שינויים במצב התעסוקה של כל הפרטים במשק הבית¹³⁸.

סקר הוצאות משק הבית

סקר הוצאות משק הבית נערך על ידי הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה החל משנות החמישים, אז נערך אחת לחמש שנים לערך. מאז 1997 הסקר נערך אחת לשנה. הסקר מניב נתונים על רמת החיים של משקי הבית באוכלוסייה הקבועה בישראל: ההכנסות, ההוצאות, בעלות על מוצרים בני קיימא ותנאי הדיור. נתוני הסקר משמשים להגדרה ולעדכון של סל המוצרים והשירותים לצורך חישוב מדד המחירים לצרכן, חישוב ממדי העוני על ידי המוסד לביטוח לאומי וכן חישוב מרכיבים רבים של הצריכה הפרטית בחשבונאות הלאומית. בשנת 2012 הורחבה אוכלוסיית הסקר כך שכיסוי האוכלוסייה בסקר עלה מ-95 אחוזים ל-97 אחוזים, ונוספו לסקר מושבים שיתופיים וקיבוצים מתחדשים (קיבוצים שהופרטו). בשנים 2012-2015 לא נסקרה אוכלוסיית הבדואים ביישובי הקבע, והחל משנת 2016 נסקרת אוכלוסייה זו. עקב קשיי פקידה לא נסקרת אוכלוסיית הבדואים החיים בפזורה. בין השנים 1997-2011 היה גודל המדגם 6,000 משקי בית. החל משנת 2012, כחלק משינויים ושיפורים שערכה הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה¹³⁹, הורחב מדגם הסקר ל-12,000 יחידות חקירה ואוחד עם סקר הכנסות משקי הבית, שעד אז נערך כנספח לסקר כוח אדם. יחידת החקירה של הסקר היא משק הבית – קבוצת אנשים הגרים יחדיו רוב ימות השבוע ושיש להם תקציב הוצאות משותף למזון. הסקר נערך באמצעות ניהול יומן הוצאות וכמה ראיונות פנים אל פנים במשק הבית הנסקר¹⁴⁰.

סקר הכנסות משקי הבית

סקר הכנסות משקי הבית נערך באופן שוטף משנת 1965. עד שנת 1997 התקיים הסקר כסקר עצמאי, ובין השנים 1997-2011 התקיים הסקר כנספח לפקידה האחרונה מתוך ארבע פקידות בסקר כוח אדם. בשנת 2012 אוחד הסקר עם סקר הוצאות משק הבית. הסקר מניב נתונים על הכנסות הפרטים במסגרת מדגם מייצג של משקי הבית. פירוט ההכנסות בסקר נרחב וכולל הכנסות מיגיעה אישית, מהון ומקצבאות שונות, תשלומי מס והפרשות לחיסכון פנסיוני. נתוני הסקר נאספים באמצעות ריאיון הנערך במשק הבית הנסקר¹⁴¹.

הסקר החברתי

הסקר החברתי נערך מדי שנה מאז שנת 2002, ומספק מידע מעודכן על תנאי החיים ועל רווחת האוכלוסייה בישראל. הסקר החברתי מבוסס על מדגם של למעלה מ-7,000 איש בני 20 ומעלה, תושבי מדינת ישראל. החל משנת 2004 אוכלוסיית הסקר כוללת את תושבי מזרח ירושלים. הסקר מורכב משני חלקים: שאלון קבוע המכיל כ-200 שאלות במגוון תחומי חיים ושאלון בנושא מתחלף הכולל כ-200 שאלות ועוסק בהרחבה בנושא אחד או שניים. נושאים מתחלפים אלה נחקרים מדי כמה שנים על מנת לשקף שינויים המתרחשים בנושאים אלה על פני זמן. לדוגמה, הנושא "עמדות כלפי שירותי ממשל ומעורבות אזרחית" נחקר בשנים 2007 ו-2015, "רווחת האוכלוסייה" נחקר בשנים 2003, 2007 ו-2013, ו"בריאות ואורח חיים" נחקר ב-2010 ושוב ב-2017¹⁴². בחישובים המבוססים על הסקר החברתי בפרסום זה הושמטו תצפיות שבהן השיבו הנסקרים "לא יודע" על הנושא הנסקר באותה השאלה.

סקר אמון צרכנים

סקר אמון צרכנים הוא סקר שוטף חודשי שנערך על ידי הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה החל משנת 2011. הסקר משמש לחישוב "מדד אמון הצרכנים", שיחד עם נתוני סקר מגמות בעסקים מספק מידע על הציפיות הכלכליות של צרכנים ועסקים לשם אבחון תפניות במחזור העסקים¹⁴³. מדגם הסקר מתבסס על מדגם של הסקר החברתי שנחקר שנה קודם לכן (כ-7,000 איש), ובשל כך הסקר מתייחס לאוכלוסיית בני ה-21 ומעלה מתוך האוכלוסייה הקבועה של ישראל.

סקר ביטחון אישי

סקר ביטחון אישי הוא סקר שוטף שנערך בידי הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה בהזמנת המשרד לביטחון פנים. הסקר נערך בשנים 1979, 1981, 1990, 1991 ו-2001, והחל משנת 2014 נערך אחת לשנה. מטרת הסקר היא הצגת סוג העבירות וכמות העבירות שהאוכלוסייה סובלת מהן וכן קבלת מידע על תחושת הביטחון האישי השוררת בישראל. הסקר מספק נתונים על נפגעי עבריינות לפי חמישה סוגי עבירות: גנבה; אלימות או איום באלימות; הטרדה מינית; עבירת מין ועבירה מקוונת (Cyber Crime). הסקר מספק אומדנים של שיעור הקורבנות (victimization) לפי סוגי הפגיעה הנ"ל, של שיעורי הדיווח על עבירות לרשויות אכיפת החוק הרלוונטיות ושל הסיבות לאי-דיווח. מדגם הסקר מונה כ-7,000 איש מקרב אזרחי ישראל בני ה-20 ומעלה.

141 לפירוט על סקר הכנסות ראו באתר של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה: http://www.cbs.gov.il/webpub/pub/text_page.html?publ=11&CYear=2010&CMonth=1
142 ממציא הסקר החברתי לשנת 2017 יפורסמו ככל הנראה במחצית השנייה של שנת 2018. לפירוט על הסקר החברתי ראו באתר של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה: http://www.cbs.gov.il/reader/cw_usr_view_SHTML?ID=569

143 לפירוט על סקר אמון צרכנים ראו באתר של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה: http://www.cbs.gov.il/reader/?Mlval=cw_usr_view_SHTML&ID=906

138 לפירוט על סקרי כוח אדם ראו באתר של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה: http://www.cbs.gov.il/reader/cw_usr_view_SHTML?ID=328
139 לפירוט השינויים שהוכנסו בשנת 2012 ראו בפרסום על סקר הוצאות משק הבית של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה: <http://www.cbs.gov.il/puf/H20161021Introduction.pdf>

140 לפירוט על הסקרים ראו באתר של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה: http://www.cbs.gov.il/skarim/mainseker_h_new.htm

סקר מיומנויות

סקר מיומנויות בוגרים הוא סקר שערכה הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה בשיתוף הרשות הארצית למדידה והערכה בחינוך (ראמ"ה) כחלק מסקר PIAAC, סקר מיוחד שתוכנן כפרויקט בין-לאומי ביוזמת ארגון ה-OECD ובחסותו בשנים 2014-2015. הסקר נערך בישראל באותה מתכונת טכנולוגית ומתודולוגית שבה נערך ב-32 מדינות אחרות, רובן חברות בארגון ה-OECD. סקר המיומנויות נערך בקרב בוגרים בגילי 16-65 ובודק שלוש מיומנויות יסוד: אוריינות קריאה, אוריינות מתמטית ופתרון בעיות בסביבה מתוקשבת. הסקר מחולק לשאלון רקע ולמבחני המיומנויות. רוב הסקירה נעשתה באמצעות מחשבים ניידים בבית המשיב, אך לאגשים ללא ידע בשימוש במחשב המבחן ניתן על גבי טפסים. בדומה למבחני פיז"ה, שיטת החישוב הסטטיסטית בסקר זה היא שיטת ה-Plausible Values¹⁴⁴, שנועדה לצמצם טעויות סטטיסטיות הנובעות מאופי הסקר המבוסס על מבחן ולא רק על שאלון.

סקר ביטחון תזונתי

סקר ביטחון תזונתי הוא סקר שערך המוסד לביטוח לאומי בשנים 2011 ו-2012 על מדגם שנתי של כ-6,000 משקי בית שבהם לפחות אחד מראשי משק הבית הוא מעל גיל 18 בכל שנה. מטרת הסקר הן בדיקת רמת הביטחון התזונתי בישראל ואפיון ממדי העוני וסוגיו. הסקר מבוסס על שאלון של משרד החקלאות האמריקני ובנוי מ-18 שאלות גרעין שנועדו לברר את הסיכון לרמת אי-ביטחון תזונתי במשפחה. על פי סיכום התשובות משויך כל משק בית לאחת מארבע קטגוריות בסולם הביטחון התזונתי: (א) ביטחון תזונתי; (ב) אי-ביטחון תזונתי קל / מתון; (ג) אי-ביטחון תזונתי עם רעב מתון; (ד) אי-ביטחון תזונתי עם רעב ניכר¹⁴⁵.

הגדרת "חרדי"

כשמבקשים לבחון היבטים שונים של איכות החיים בקרב האוכלוסיות השונות עולה הסוגיה של זיהוי ומדידה נכונים של האוכלוסיות השונות ושל תכונותיהן¹⁴⁶. בעוד זיהוי אוכלוסיית הערבים מתבסס על הגדרת הלאום הידועה, זיהוי הקבוצות השונות בתוך אוכלוסיית היהודים מורכב יותר. בפרט, מחקר על אודות החברה החרדית טומן בחובו קושי מתודולוגי של זיהוי והגדרה של החברה החרדית וההשתייכות אליה.

בהיעדר הגדרה רשמית ומוסכמת, זיהוי האוכלוסייה החרדית בסקרי הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה נעשה בשלוש דרכים עיקריות¹⁴⁷: לפי לימוד במוסדות חינוך חרדיים, לפי מגורים באזורי הצבעה חרדיים מובהקים ולפי הגדרה עצמית כחרדי¹⁴⁸. קיימות

שיטות זיהוי משולבות, כמו המתודולוגיה של המועצה הלאומית לכלכלה לזיהוי חרדים לפי לפחות אחד מהשניים: מגורים ביישובי גרעין חרדיים (המוגדרים לפי הצבעה למפלגות חרדיות)¹⁴⁹ או משק בית שבו בית הספר של לפחות אחד מבני משק הבית הוא ישיבה גדולה או כולל.

בסקרים שונים של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה אוכלוסיית החרדים מזוהה בדרכים שונות, ומהגדרת החרדים

נגזרת הגדרתם של "יהודים לא חרדים": בני הלאום היהודי שאינם חרדים, בהתאם לאחת מהגדרות החרדים שבה נעשה שימוש באותו הסקר.

בסקר החברתי ובסקר אמון צרכנים קיים משתנה "רמת דתיות" ובו מזוהים חרדים על סמך הגדרה עצמית בבחירה מתוך כמה תשובות אפשריות: חרדי / דתי / מסורת-דתי / מסורתי לא כל-כך דתי / לא דתי, חילוני. סקרים אלו חדשים יחסית ומבוססים על מדגם קטן בהשוואה לסקרים אחרים, ולכן אי-אפשר להסתמך עליהם בלבד.

בשני סקרי משק הבית הגדולים – סקר כוח אדם וסקרי הוצאות משק הבית – לא הופיעה שאלה של הגדרה עצמית של רמת הדתיות עד שנת 2014, וזיהוי החרדים נעשה על סמך הדיווח על סוג בית הספר האחרון. כשאחד מבני משק הבית השיב שבית הספר האחרון שבו למד הוא ישיבה גדולה הוא זוהה כחרדי, וכך גם כל בני משק הבית שלו, מאחר שבדיקה זו רלוונטית אך ורק לגברים חרדים. הגדרה זו בעייתית במידת מה כיוון שהיא מפספסת אוכלוסיות חרדים שונות: חרדים שלמדו במסגרות לימודים אקדמיות, בהכשרות מקצועיות וכדומה – משום שבמקרים אלה ל"בית הספר האחרון" אין צביון חרדי. נוסף לכך, על פי הגדרה זו חרדי הוא אדם שמקום הלימודים האחרון שלו הוא ישיבה גם אם הוא עצמו אינו מגדיר את עצמו כחרדי, והדבר בעייתי במיוחד במקרה של אנשים המשתייכים לזרם הדתי-לאומי או במקרה של "יוצאים בשאלה".

לוח 17 < אוכלוסיית החרדים בסקר כוח אדם

שנה	חרדי לפי הגדרת בית ספר אחרון	חרדי לפי הגדרה עצמית
2014	381.9 אלף	372.1 אלף
2015	407.1 אלף	390.8 אלף
2016	445.8 אלף	423.8 אלף

מקור: ניצה (קלינר) קסיר ודמיטרי רומנוב, המכון החרדי למחקרי מדיניות. **נתונים:** סקרי כוח אדם של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2014-2016.

לוח 18 < אוכלוסיית החרדים בסקר הוצאות משק הבית

שנה	חרדי לפי הגדרת בית ספר אחרון	חרדי לפי הגדרה עצמית
2014	503.1 אלף	696.3 אלף
2015	597.6 אלף	741.6 אלף
2016	648.5 אלף	816.8 אלף

מקור: ניצה (קלינר) קסיר ודמיטרי רומנוב, המכון החרדי למחקרי מדיניות. **נתונים:** סקרי הוצאות משק הבית של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2014-2016.

יש לציין כי סקר הוצאות משק הבית סוקר את כלל האוכלוסייה בעוד סקר כוח אדם סוקר רק את האוכלוסייה בגילי כוח העבודה (גיל 15 ומעלה), והבדל זה מסביר את גודל האוכלוסייה השונה בשני הסקרים.

בשנת 2014 נוספה לסקר כוח אדם ולסקר הוצאות משק הבית שאלה לגבי רמת דתיות לפי הגדרה עצמית, בדומה לזו הקיימת בסקר החברתי. השינוי אפשר זיהוי מדויק יותר של האוכלוסייה החרדית.

הוספת השאלה אף מאפשרת להשוות בין ההגדרה העצמית לבין ההגדרה על פי בית הספר האחרון, וכך לתקף את יכולתן של ההגדרות השונות לזהות את האוכלוסייה החרדית, כל אחת בפריזמה מסוימת. גודל האוכלוסייה החרדית הנאמד לפי כל אחת משתי ההגדרות בסקר כוח אדם מופיע בלוח 17:

גם בסקר הוצאות משק הבית נוספה, כאמור, שאלה על הגדרה עצמית, וההשוואה בין שתי השיטות מניבה את התוצאות שלהלן:

144 שיטת ה-Plausible Values היא שיטה סטטיסטית המשקללת את ציון המבחן של הפרט ביחס לממוצע הציונים של קבוצת הייחוס שלו. להרחבה ראו Von Davier, Gonzalez and Mislevy, 2009.

145 להרחבה ראו סקר ביטחון תזונתי של המוסד לביטוח לאומי: https://www.btl.gov.il/Publications/research/Documents/mechkar_115.pdf

146 לזיון והכחן, 2010.

147 פרידמן, שאול-מנע, פוגל, רומנוב, עמדי, פלדמן, שיפריס ופורטנוי (2011) מציגים דרך רביעית של זיהוי חרדים – באמצעות סוג הפיקוח על מוסד החינוך. אפשרות זו אינה פתוחה לחוקרים מחוץ ללמי"ס. מעבר לכך קיימות הגדרה שפותחה על ידי גוטליב וקושניר בביטוח הלאומי המשתמשת בסקר החברתי לזיהוי רחב יותר של חרדים בסקרים אחרים (Gottlieb and Kushnir, 2009), וההגדרה של המועצה הלאומית לכלכלה כפי שמפורטת להלן. להרחבה על שיטות שונות להגדרת חרדים ראו משה, 2016.

148 שלוש שיטות אלה מפורטות אצל פרידמן ואחרים, 2011.

149 יישובי הגרעין הם רכסים, כפר חב"ד, ביתר עילית, כוכב יעקב, מודיעין עילית, קריית יערים, עמנואל, אספר, מתתיהו ואלומה.

תיאור מדדי איכות חיים (ומשתנים נוספים)

בריאות

הערכה עצמית של מצב הבריאות

שיעור המעריכים את מצב בריאותם כטוב חושב כשיעור בני ה-20 ומעלה שענו שהם מעריכים את מצב בריאותם כטוב או כטוב מאוד. מקור: הסקר החברתי (שוטף).

תיבה א – תוחלת חיים לפי יישוב

תוחלת החיים בלידה היא מספר שנות החיים הצפויות לאדם בשנת לידתו. חישוב תוחלת החיים בלידה מתבסס על ממוצע הפטריות באותה השנה ואינו משקלל את העלייה הצפויה בתוחלת החיים. מקור: פרסום הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה מספר 1580, שנת 2015.

מדד מסת הגוף (BMI)

מדד BMI מוגדר כיחס שבין המשקל לריבוע הגובה של הפרט. המדד חושב עבור בני 20 ומעלה על בסיס תשובותיהם של המשיבים לשאלות "מהו הגובה שלך, ללא נעליים?" ו"מה משקלך כיום, בבגדים קלים וללא נעליים?". מקור: הסקר החברתי לשנת 2010.

שיעור הפרטים הסובלים מעודף משקל: שיעור בני ה-20 ומעלה בעלי BMI גבוה מ-25¹⁵⁰.

שיעור הפרטים הסובלים מתת-משקל: שיעור בני ה-20 ומעלה בעלי BMI נמוך מ-18.5.

עישון סיגריות

שיעור המעשנים הוא שיעור בני ה-20 ומעלה שמעשנים לפחות סיגריה אחת ביום. מקור: הסקר החברתי לשנים 2003, 2007, 2010 ו-2013.

בעלות על ביטוח בריאות משלים או פרטי

שיעור בעלי ביטוח בריאות משלים של קופות החולים חושב כשיעור משקי הבית המוציאים סכום כלשהו על ביטוח מסוג זה, בפילוח לפי חמישוני הכנסה נטו לנפש סטנדרטית. שיעור בעלי ביטוח בריאות פרטי חושב כשיעור משקי הבית המוציאים סכום כלשהו על ביטוח בריאות בחברת ביטוח, ביטוח סיעודי או ביטוח בריאות אחר. שיעור בעלי ביטוח בריאות משלים או פרטי חושב על בסיס איחוד שתי ההגדרות לעיל. מקור: סקר הוצאות משק הבית (שוטף).

יתורים בתחום הבריאות בשל קשיים כלכליים

שיעור המוותרים על טיפולים ותרופות בשל קשיים כלכליים הוא שיעור בני ה-20 ומעלה שענו כי ויתרו בשנה האחרונה על תרופות במרשם, טיפולים רפואיים או טיפולי שיניים בשל קשיים כלכליים, מתוך אלה שנזקקו לתרופות, לטיפולים רפואיים או לטיפולי שיניים, בהתאמה. מקור: הסקר החברתי לשנים 2013 ו-2016.

תיבה ב – בדיקות לגילוי מוקדם של מחלות

בדיקה לגילוי סרטן השד: שיעור הנבדקות בבדיקת ממוגרפיה לגילוי מוקדם של סרטן השד הוא שיעור הנשים מעל גיל 40 שהשיבו כי ביצעו בדיקה זו. כמו כן נשאלו הנשים לפני כמה זמן נערכה הבדיקה האחרונה. מקור: הסקר החברתי לשנת 2010.

בדיקה לגילוי סרטן הערמונית (פרוסטטה): שיעור הנבדקים בבדיקה לגילוי מוקדם של סרטן הערמונית הוא שיעור הגברים מעל גיל 50 שהשיבו כי ביצעו בדיקה זו. מקור: הסקר החברתי לשנת 2010.

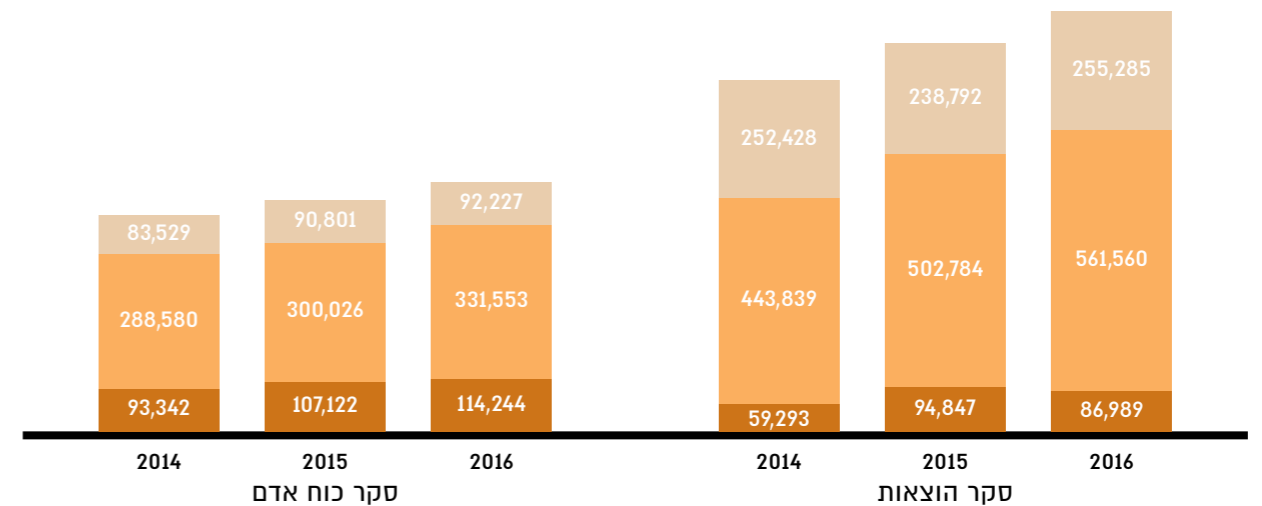
תיבה ג – אורח חיים בריא

פעילות גופנית: שיעור העוסקים בפעילות גופנית חושב כשיעור בני ה-20 ומעלה שהשיבו שעסקו בפעילות גופנית בשלושת החודשים האחרונים. סוגי הפעילות הגופנית הם פעילות גופנית מתונה, פעילות גופנית מאומצת ופעילות לחיזוק השרירים. מקור: הסקר החברתי לשנת 2010¹⁵¹.

תזונה: שיעור המקפידים על תזונה בריאה, לסוגיה, חושב כשיעור בני ה-20 ומעלה שענו שהם מקפידים על כך במידה רבה או במידה רבה מאוד. ההקפדה על תזונה בריאה מתבטאת בכמה דרכים: אכילת מזון טבעי, אכילת פירות או ירקות ושתיית מים מרובה. מקור: הסקר החברתי לשנת 2010.

תרשים 162 < אוכלוסיית החרדים בסקרים, לפי סוג ההגדרה

בסקר הוצאות משק הבית ובסקר כוח אדם, שנים 2014-2016

■ חרדי לפי הגדרה עצמית ■ חיתון ההגדרות ■ חרדי לפי הגדרת בית ספר אחרון

מקור: ניצה (קלינר) קסיר ודמיטרי רומנוב, המכון החרדי למחקרי מדיניות. נתונים: סקרי כוח אדם וסקרי הוצאות משק הבית של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2014-2016.

מן הנתונים עולה שיש הבדל בין הגדרת החרדים הישנה לבין ההגדרה החדשה, אך יש חפיפה גדולה בין שתי ההגדרות. בסקר הוצאות משק הבית ההגדרה של האוכלוסייה החרדית לפי סוג בית הספר האחרון מהווה תת-כיסוי של 19 אחוזים עד 28 אחוזים של האוכלוסייה לפי הגדרה עצמית. בסקר כוח אדם התוצאה הפוכה, אך האומדנים קרובים יותר משמעותית ומדובר על סטייה של 3 אחוזים עד 5 אחוזים בלבד (תלוי בשנת הסקר).

הנתונים שהוצגו על חרדים בנייר זה מתבססים על הגדרה עצמית, למעט סדרות עיתיות מתוך סקר כוח אדם וסקר הוצאות משק הבית שבהן הגדרת החרדים מבוססת על הגדרת בית הספר האחרון (בשל היעדר נתונים מהעבר לפי הגדרה עצמית). בנתוני שיעור התעסוקה מוצגים נתונים המתבססים על הגדרת חרדים לפי המתודולוגיה של המועצה הלאומית לכלכלה, משום שנתונים לפי הגדרה זו מספקים תמונת מצב עדכנית יותר של המדד.

151 בפעילויות גופניות "מתונה" ו"מאומצת" הדרישה היא לפעילות של לפחות 10 דקות ברצף.

150 על BMI ראו באתר ארגון הבריאות העולמי (WHO): http://www.who.int/gho/ncd/risk_factors/bmi_text/en

רווחה אישית וחיי משפחה

יכולת להתמודד עם בעיות

שיעור המצליחים להתמודד עם בעיות חושב כשיעור בני ה-20 ומעלה שענו "תמיד או לעיתים קרובות" לשאלה "בשנים-עשר החודשים האחרונים, האם הרגשת שאת/ה יכול/ה להתמודד עם הבעיות שלך?" מקור: הסקר החברתי, שנים 2003, 2007, 2010, 2013, 2015 ו-2016.

שביעות הרצון מהחיים

שביעות הרצון הכללית מהחיים חושבה כשיעור בני ה-20 ומעלה שענו "מרוצה" ו"מרוצה מאוד" לשאלה "באופן כללי, האם אתה מרוצה מחיך?" מקור: הסקר החברתי (שוטף).

ציפיות לשיפור בחיים בעתיד (אופטימיות)

שיעור האופטימיים באשר למצבם הכלכלי חושב כשיעור בני ה-20 ומעלה שדיווחו כי הם מצפים שבשנים הקרובות מצבם הכלכלי יהיה טוב יותר בהשוואה למצבם היום. מקור: הסקר החברתי (שוטף).

תחושת בדידות

תחושת הבדידות חושבה כשיעור בני ה-20 ומעלה שהשיבו "לעיתים קרובות" ו"לפעמים מדי פעם" לשאלה "האם יש מצבים שבהם את/ה מרגישה/ בדידות?". מקור: הסקר החברתי (שוטף).

תחושת אפליה על רקע הדת

תחושת אפליה על רקע דתיות חושבה כשיעור בני ה-20 ומעלה שהשיבו בחיוב לשאלה "בשנים-עשר החודשים האחרונים, האם חשת אפליה בגלל הדת, האמונה שלך?". מקור: הסקר החברתי לשנת 2016.

תיבה ד – אושר בקשרי משפחה

תדירות הקשר המשפחתי: שיעור בני ה-20 ומעלה שנפגשים עם בני משפחתם (כולל ילדים שאינם גרים בבית) בתדירות של "פעם או פעמיים בשבוע" או "כל יום או כמעט כל יום". מקור: סקר חברתי לשנת 2009.

נכונות לקבל אנשים עם מאפיינים שונים למשפחה עקב נישואין: שיעור בני ה-20 ומעלה שענו בחיוב לשאלה "האם היית מקבל זאת, אם בן משפחה קרובה שלך היה מתחתן עם: אדם עם מוגבלות? אדם ברמה דתית שונה משלך? בן דת שונה משלך? בן מוצא או עדה שונים משלך?". מקור: הסקר החברתי לשנת 2014.

חינוך והשכלה

שנות לימוד

מספר שנות הלימוד הוא סך שנות הלימוד של הפרט בכל מוסדות הלימוד, כולל לימודים באוניברסיטה, בישיבה, בקורס שנמשך לפחות שנה וכדומה (ללומדים היום: כולל השנה הנוכחית). מקור: סקר כוח אדם (שוטף).

זכאות לתעודת בגרות או לתעודה גבוהה יותר

שיעור בעלי תעודת בגרות או תעודה גבוהה יותר חושב כשיעור האנשים בגילי 25-64 שהשיבו שהם בעלי לפחות אחת מהתעודות האלה: תעודת בגרות; תעודת סיום בית ספר על-תיכוני שאינו אקדמי; תואר ראשון או תואר מקביל; תואר שני או תואר מקביל; תואר שלישי או תואר מקביל. מקור: סקר כוח אדם (שוטף).

השכלה אקדמית

שיעור בעלי תעודה אקדמית חושב כשיעור האנשים בגילי 25-64 שהשיבו שהם בעלי לפחות אחת מהתעודות האלה: תואר ראשון או תואר מקביל; תואר שני או תואר מקביל; תואר שלישי או תואר מקביל. מקור: סקר כוח אדם (שוטף).

תיבה ה – מיומנויות יסוד של האוכלוסייה הבוגרת (לגילי 16-65)¹⁵²

ציון ממוצע באוריינות קריאה: חושב כממוצע ציוני הפרטים במבחן המיומנויות בקריאה, בהתאם למינם ולקבוצת האוכלוסייה שאליה הם משתייכים. מבחן זה מודד יכולת אוריינית בכמה רמות: החל מעיבוד משפטים בודדים; דרך עיבוד טקסטים ארוכים; ועד לעיבוד וניתוח של מספר מרובה של מקורות מידע וטקסטים, העברת ביקורת עליהם והסקת מסקנות מהם.

ציון ממוצע באוריינות מתמטית: חושב כממוצע ציוני הפרטים במבחן המיומנות המתמטית, בהתאם למינם ולקבוצת האוכלוסייה שאליה הם משתייכים. מבחן זה בודק יכולת מתמטית בכמה רמות: החל מביצוע פעולות חשבון פשוטות; דרך מיומנויות גרפיות וסטטיסטיות; ועד להבנה מתמטית עמוקה המשלבת סוגים שונים של ידע מתמטי, הערכתו ופירושו בהתאם להקשר.

ציון ממוצע בפתרון בעיות בסביבה מתוקשבת: חושב כממוצע ציוני הפרטים במבחן זה, בהתאם למינם ולקבוצת האוכלוסייה שאליה הם משתייכים. מבחן זה בודק את יכולת התפעול וההבנה של סביבת עבודה ממוחשבת ואומד את

יכולת הגישה למידע ועיבודו. המבחן אינו מודד יכולת שימוש בתוכנות ספציפיות אלא מתרכז באמידת כישורי האוריינות המתוקשבת של הנבחן.

נסקרים שדיווחו כי אין להם ניסיון במחשב, שבחרו את השאלון המודפס על פני השאלון הממוחשב או שנכשלו בביצוע השאלון הממוחשב ועברו לשאלון המודפס סווגו כחסרי רקע בסביבה מתוקשבת ולא ביצעו חלק זה בסקר.

הציונים הממוצעים באוריינות קריאה, באוריינות מתמטית ובפתרון בעיות בסביבה מתוקשבת מחושבים כחלק מסקר המיומנויות (PIACC) בשיטת ה-Plausible Values. שיטה זו מבקשת לתקן הטיות סטטיסטיות הנגרמות בביצוע מבחן מיומנויות, מתוך הנחה שמבחן יחיד אינו יכול להוות אומד בלתי מוטה של רמת המיומנות של הפרט. לפיכך נעשה שימוש בממוצעים של קבוצות שונות בסקר על מנת "לתקן" את תוצאות המבחן של הפרטים, מנקודת המבט של התפלגות תוצאות המבחנים בקבוצות אוכלוסייה שונות. טווח הציונים במבחנים השונים נע בין 0 ל-500, ממוצע הציונים הוא 250 וסטיית התקן עומדת על 50. טווחי הציונים במבחנים חולקו לכמה רמות וכל אחת מהן משקפת יכולת מסוימת במיומנות שנבדקה.

השתתפות בקורסים להכשרה מקצועית

שיעור המשתתפים בקורסים להכשרה מקצועית הוא שיעור בני ה-20 ומעלה שהשיבו בחיוב לשאלה "האם למדת בקורסים להכשרה מקצועית, כגון: הנהלת חשבונות, תכנות, נגרות?". מקור: הסקר החברתי (שוטף).

הוצאה פרטית על חינוך

שיעור ההוצאה הפרטית על חינוך מההכנסה הפנויה מחושב כממוצע ההוצאה על שירותי חינוך של משק בית חלקי ההכנסה הפנויה. נלקחו בחשבון משקי בית עם הוצאה חיובית לחינוך בלבד, ששיעור ההוצאה מההכנסה הפנויה אינו שלילי ואינו גדול מ-100%. בחישוב הוצאה לחינוך לילד חולקה ההוצאה לחינוך במספר הילדים עד גיל 18 במשק הבית. בהרכב והתפלגות ההוצאות הפרטיות לחינוך לפי תחומים, קובצו סעיפי ההוצאות לסוגי ההוצאות לפי הפירוט הבא:

גני ילדים, מעונות יום, צהרונים וחינוך יסודי: מעון יום, פעוטון, משפחתון, מטפלת בביתה, גן ילדים פרטי, גן טרום-חובה, גן חובה, בית ספר יסודי וצהרון או מועדונית לילדים.

חטיבה ותיכון: חטיבת ביניים, בית ספר תיכון עיוני, בית ספר תיכון מקצועי או חקלאי.

חינוך על-תיכוני: בית ספר על-תיכוני.

השכלה גבוהה: מוסד אקדמי (כולל האוניברסיטה הפתוחה).

חוגים, קורסים ושיעורים: שיעורים וקורסים במוסיקה ונגינה,

שיעורים וקורסים בציור, פיסול, צילום ומלאכת יד, שיעורי ספורט והתעמלות, לימודי מחשב שונים, חוגי העשרה ומנוי להרצאות, חוגים וקורסים אחרים, שיעורים וקורסים במחול וריקוד, שיעורים וקורסים לדרמה ולאומנויות במה אחרות, קורסים לבחינות מיון או הכנה לבגרות, קורסים ללימוד שפות, שיעורי עזר לתלמידים, שיעורים וקורסים מקצועיים.

אחר: תשלומים לפנימייה, החזקת קרובים במוסדות חינוך, ספרי לימוד, מחברות, כלים לכתיבה, שרטוט וציור, מעטפות, נייר וציוד כתיבה אחר.

מקור: סקר הוצאות משק הבית (שוטף), עד שנת 2011 נתונים על הכנסות נלקחו מסקר הכנסות.

תיבה ו – שביעות הרצון ממערכת החינוך וממידת השוויוניות בהספקת השירותים

דעה חיובית על תפקוד מערכת החינוך: שיעור בני ה-20 ומעלה שהשיבו "טוב מאוד" ו"טוב" לשאלה "באופן כללי, מה דעתך על תפקוד מערכת החינוך בישראל?". מקור: הסקר החברתי לשנת 2015.

שיעור שבעי הרצון מתפקוד מסגרות חינוכיות שונות: שיעור בני ה-20 ומעלה שהשיבו "מרוצה" ו"מרוצה מאוד" לשאלה "באופן כללי, האם את/ה מרוצה מהמסגרת שבה לומד/ת ילדך/תך?". המסגרות האפשריות הן גן טרום-חובה, גן חובה, בית ספר יסודי ובית ספר על-יסודי. מקור: הסקר החברתי לשנת 2015.

שיעור שבעי הרצון מהתנאים הפיזיים במסגרות החינוכיות: שיעור בני ה-20 ומעלה שהשיבו "מרוצה" ו"מרוצה מאוד" לשאלה "באופן כללי, האם את/ה מרוצה מהתנאים הפיזיים של המסגרת שבה לומד ילדך?". המסגרות האפשריות הן גן טרום-חובה, גן חובה, בית ספר יסודי ובית ספר על-יסודי.

מקור: הסקר החברתי לשנת 2015.

שיעור חסרי שביעות הרצון מהשוויון בהספקת השירותים של מערכת החינוך: שיעור בני ה-20 ומעלה שהשיבו "בכלל לא" לשאלה "האם לדעתך, מערכת החינוך בישראל מספקת שירותים באופן שוויוני, לכל קבוצות האוכלוסייה ללא הבדל מין, גיל ומגזר?"¹⁵³. מקור: הסקר החברתי לשנים 2007 ו-2015.

^[153] בסקר החברתי של שנת 2007 נוסח השאלה שונה מעט: "לדעתך, באיזו מידה מערכת החינוך בישראל מספקת שירותים באופן שוויוני לכל קבוצות האוכלוסייה?".

הכנסה ומצב כלכלי

הכנסה כספית נטו לנפש תקנית

ההכנסה הכספית נטו לנפש תקנית חושבה כממוצע ההכנסה נטו (בניכוי תשלומי חובה) למשק בית חלקי מספר הנפשות התקניות (סטנדרטיות) במשק הבית. הכנסה כספית נטו למשק בית מחושבת באותו האופן, ללא חלוקה במספר הנפשות התקניות. מקור: סקר הוצאות משק הבית (שוטף), עד שנת 2011 מקור הנתונים היה סקר הכנסות.

מספר נפשות תקניות במשק בית: נפש תקנית או נפש סטנדרטית מבטאת את מספר הנפשות לא לפי מספרן בפועל אלא לפי משקל הוצאה הכספית עליהן ("סולם שקילות" של המוסד לביטוח לאומי). הנחת החישוב היא שקיימים יתרונות לגודל בצריכה של משק בית, כך שכל נפש שנוספת למשק בית (מעבר לשתי נפשות) מוסיפה הוצאה שולית קטנה יותר על תקציבה¹⁵⁴.

שביעות רצון מהמצב הכלכלי

שביעות הרצון מהמצב הכלכלי חושבה כשיעור בני ה-20 ומעלה שהשיבו שהם מרוצים מאוד או מרוצים ממצבם הכלכלי. מקור: הסקר החברתי (שוטף).

תחולת העוני (שיעור העוני)

שיעור העוני הוא שיעור הפרטים החיים במשק בית הנמצא מתחת לקו העוני מתוך האוכלוסייה. על פי ההגדרה של המוסד לביטוח לאומי, קו העוני מחושב כמחצית מההכנסה הפנויה החציונית לנפש תקנית (סטנדרטית). כל הפרטים במשקי בית שהכנסתם הפנויה נמוכה מסכום זה ייחשבו עניים. נתוני הכנסה שליליים (אפשרי עבור עצמאים למשל) הוחלפו בהכנסה השווה ל-0. מקור: סקר הוצאות משק הבית (שוטף), עד שנת 2011 מקור הנתונים היה סקר הכנסות.

עומק (עוצמת) העוני היחסי: עומק העוני הוא הפער הממוצע בין הכנסת משק הבית העני לבין קו העוני, כשיעור מתוך גובה ההכנסה המהווה את קו העוני. ככל שהפער גדול יותר מצוקתו הכלכלית של משק הבית חמורה יותר. מקור: סקר הוצאות משק הבית (שוטף), עד שנת 2011 מקור הנתונים היה סקר הכנסות.

הערכה סובייקטיבית של העוני

שיעור האנשים שחשו עניים חושב כשיעור האנשים שהשיבו "בשנה האחרונה" לשאלה "מתי בפעם האחרונה חשבת שאתה/עני/ה?" מתוך אוכלוסיית בני ה-20 ומעלה שעני כי

חשו עניים אי פעם. מקור: הסקר החברתי לשנים 2007, 2013, 2015 ו-2016.

שיעור האנשים שחשו עניים אי פעם: חושב כשיעור המשיבים שענו כי היו תקופות מגיל 15 ועד היום שבהן חשו עניים, מתוך כלל אוכלוסיית בני ה-20 ומעלה. כולל את התשובות "לפעמים, מדי פעם", "לעיתים קרובות" ו"לעיתים רחוקות". מקור: הסקר החברתי לשנת 2016.

תיבה ז – חוסר ביטחון תזונתי

שיעור המוותרים על אוכל: שיעור המוותרים על אוכל חושב כשיעור המשיבים שוויתרו על אוכל בשנה האחרונה עקב קשיים כלכליים "לעיתים קרובות" או "מדי פעם". מקור: הסקר החברתי לשנת 2010.

ביטחון תזונתי: רמת הביטחון התזונתי חושבה על בסיס שאלון של 18 שאלות המגדיר את רמת הביטחון התזונתי במשפחה. השאלות מנוסחות בצורה כזו שכל תשובה חיובית או חיובית באופן חלקי מזכה את הנסקר בנקודה ומעידה על רמה מסוימת של אי-ביטחון תזונתי. טווח הניקוד לכל משפחה הוא אפוא 0-18. אי-ביטחון תזונתי קל מתקבל עם ניקוד של 3-7 למשפחות ללא ילדים ועם ניקוד של 3-5 למשפחות עם ילדים; אי-ביטחון תזונתי ניכר מתקבל עם ניקוד של 8 ומעלה למשפחות ללא ילדים ועם ניקוד של 6 ומעלה למשפחות עם ילדים. הסקר בוצע על ידי המוסד לביטוח לאומי בשנים 2011-2012 ומבוסס על סקר דומה שעורך משרד החקלאות האמריקני (USDA). מקור: סקר ביטחון תזונתי של המוסד לביטוח לאומי לשנים 2011 ו-2012¹⁵⁵.

איזון תקציבי של משק בית

שיעור המצליחים לחסוך: שיעור בני 21 ומעלה שהשיבו שהם חוסכים מעט או הרבה. מקור: סקר אמון צרכנים (שוטף). שיעור הנמצאים במצב מאוזן: שיעור בני 21 ומעלה שהשיבו שהכנסתם מספיקה רק כדי לכסות את ההוצאות. מקור: סקר אמון צרכנים (שוטף).

שיעור הנמצאים בחובות: שיעור בני 21 ומעלה שהשיבו שהם נאלצים להשתמש בחסכונות כדי לכסות את ההוצאות או שהם נמצאים בחובות. מקור: סקר אמון צרכנים (שוטף).

תעסוקה

שיעור התעסוקה

שיעור התעסוקה הוא שיעור הפרטים מתוך האוכלוסייה בגילי העבודה העיקריים (25-64) שהשיבו שבשבוע האחרון עבדו בהיקף מלא או חלקי או נעדרו באופן זמני מהעבודה. מקור: סקר כוח אדם (שוטף).

שכר לשעה לשכיר

השכר לשעה לשכיר חושב כממוצע ההכנסה מעבודה שכירה של כל שכיר בגילי העבודה העיקריים (25-64) חלקי מספר שעות העבודה החודשיות שלו (מחושב כמכפלת שעות העבודה השבועיות במספר שבועות העבודה בחודש). לצורך השוואה על פני זמן, השכר מוצג במחירים של שנת 2016. מקור: סקר הוצאות משק הבית (שוטף), עד שנת 2011 מקור הנתונים היה סקר הכנסות.

תעסוקה במשרה חלקית

שיעור בני 25-64 המועסקים במשרה חלקית הוא שיעור האנשים שעבדו בדרך כלל פחות מ-35 שעות בשבוע ושהמשרה שבה הם עובדים אינה נחשבת משרה מלאה. מקור: סקר כוח אדם (שוטף).

המועסקים במשרה חלקית שלא מרצון: שיעור בני 25-64 המועסקים במשרה חלקית שענו כי הם עובדים במשרה חלקית כיוון שלא מצאו עבודה במשרה מלאה או לא מצאו עבודה נוספת. מקור: סקר כוח אדם (שוטף).

שביעות הרצון מהעבודה

שיעור שבעי הרצון ממקום העבודה הוא שיעור האנשים בני ה-20 ומעלה שהשיבו שבאופן כללי הם מרוצים או מרוצים מאוד ממקום עבודתם העיקרי. מקור: הסקר החברתי (שוטף).

¹⁵⁴ להרחבה ראו הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, מבוא לסקר הוצאות משק הבית לשנת 2016. אחוזר מתוך: <http://www.cbs.gov.il/puf/H20161021Introduction.pdf>

דיוור

צפיפות הדיוור

מדד צפיפות הדיוור חושב באמצעות חלוקת מספר הנפשות במשק הבית במספר החדרים בדירה. משקי בית עם ילדים הוגדרו כמשקי בית שבהם יש נפשות עד גיל 17. מקור: סקר כוח אדם (שוטף).

שביעות הרצון מתנאי הדיוור

שיעור המרוצים מהדירה הוא שיעור בני ה-20 ומעלה שהשיבו שהם מרוצים מאוד או מרוצים מהדירה שבה הם גרים. מקור: הסקר החברתי (שוטף).

מגורים בשכירות

שיעור משקי הבית הגרים בשכירות חושב כשיעור משקי הבית הגרים בשכירות, כולל דמי מפתח ודיוור מוגן. מקור: סקר הוצאות משק הבית (שוטף).

מצוקת דיוור של צעירים

שיעור הצעירים בגילים 25-34 הגרים עם ההורים: חושב כשיעור בני ה-25–34 החיים במשק בית שבו גילו של האדם המבוגר ביותר הוא מעל 45 שנים, והם אינם נשואים לאדם זה. מקור: סקר כוח אדם (שוטף).

שיעור הזוגות הנשואים בגילים 25–34 הגרים עם ההורים (מצוקת זוגות צעירים): חושב כשיעור הזוגות הנשואים שגילו של אחד מבני הזוג לפחות בטווח הגילים 25–34, החיים במשק בית בו גילו של האדם המבוגר ביותר הוא מעל 45 שנים, והם נשואים לאדם אחר במשק הבית שאינו המבוגר ביותר. על מנת לחשב זוגות ולא יחידים, רק אחד מבני הזוג מוגדר כנשוי, ובמקרים בהם רק אחד מבני הזוג בטווח הגילים 25–34 הוא זה שמוגדר כנשוי. מקור: סקר כוח אדם (שוטף).

תשלום משכנתה

משקי הבית בעלי הדירות המשלמים משכנתה: חושב כשיעור משקי הבית המתגוררים בדירה בבעלותם ומוציאים סכום חיובי על תשלומי משכנתה. מקור: סקר הוצאות משק הבית (שוטף).

שיעור ההוצאה לתשלומי משכנתה מההכנסה הפנויה של משקי בית בעלי דירות: חושב כהוצאה על תשלומי המשכנתה חלקי ההכנסה הפנויה של משק הבית, עבור משקי בית שגרים בדירה בבעלותם ושיש להם הוצאה מסוג זה. מקור: סקר הוצאות משק הבית (שוטף).

תיבה ח – דירת החלומות של חרדים: קטנה יותר, צפופה יותר, רחוקה מהמרכז... ויקרה יותר

שווי ממוצע של דירה בבעלות: חושב לפי הערכת שווי הדירה על ידי בעלי הדירה המתגוררים בה. נתון זה מוצג לפי הדירוג החברתי-כלכלי של יישוב המגורים (לשנת 2013), כפי שמופיע בקובץ הרשויות המקומיות של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. נתוני הסקר אינם מאפשרים הצגה של ממוצע שווי הדירה בפילוח לדירוג החברתי-כלכלי בטווח 1-10, ועל כן הוצגו הנתונים בטווח הדירוג המפורט פחות, 1-5. להתאמת ההצגה של שני הדירוגים על אותו הציר, כל דירוג בטווח 1-5 קיבל ערך ביניים מתאים בהמרה לטווח 1-10 (דירוג 1 קיבל ערך 1.5, דירוג 2 קיבל ערך 3.5 וכן הלאה). מקור: סקר הוצאות משק הבית (שוטף).

חיי קהילה וחברה

שביעות הרצון מאזור המגורים

שיעור המרוצים מאזור המגורים: חושב כשיעור בני ה-20 ומעלה שהשיבו שהם מרוצים או מרוצים מאוד מהאזור שבו הם גרים. מקור: הסקר החברתי (שוטף).

שיעור הסבורים שארנק שנאבד יוחזר לבעליו בשלמותו: חושב כשיעור בני ה-20 ומעלה שהשיבו בחיוב על השאלה "אם תאבד/י את הארנק שלך ובו פרטים מזהים, והוא יימצא על ידי תושב האזור, האם את/ה חושב/ת שהארנק יוחזר מבלי שיחסר בו דבר?". שאלה זו, שמקורה בסקר חברתי אירופי, אומדת את אמון הפרט בתושבי אזור מגוריו (neighborhood). מקור: הסקר החברתי לשנת 2014.

שביעות הרצון מהיחסים עם השכנים

שיעור המרוצים מהיחסים עם שכניהם: חושב כשיעור בני ה-20 ומעלה שהשיבו שהם מרוצים או מרוצים מאוד מהיחסים עם שכניהם. מקור: הסקר החברתי (שוטף).

הון חברתי

שיעור הסבורים שאנשים בעלי רקע שונה מסתדרים היטב באזור מגוריהם: חושב כשיעור בני ה-20 ומעלה שהשיבו בחיוב לשאלה בנוסח זה. מקור: הסקר החברתי לשנת 2014. שיעור התושבים הפועלים לשיפור היבטים באזור המגורים: חושב כשיעור בני ה-20 ומעלה שהשיבו בחיוב לשאלה "בשנים-עשר החודשים האחרונים, האם פעלת עם תושבים אחרים כדי לשנות או לשפר דברים באזור מגוריך?". מקור: הסקר החברתי לשנת 2014.

כוונה להישאר באזור המגורים: חושב כשיעור בני ה-20 ומעלה שהשיבו בחיוב לשאלה "האם את/ה חושב/ת שתגור/י באותו אזור בעוד 5 שנים?". מקור: הסקר החברתי לשנת 2014.

התנדבות

שיעור המתנדבים: חושב כשיעור בני ה-20 ומעלה שהשיבו שעסקו בפעילות התנדבותית בשנה האחרונה. מקור: הסקר החברתי (שוטף).

שיעור המתנדבים במסגרת ארגון או באופן פרטי: מי שדיווח שעסק בפעילות התנדבותית בשנה האחרונה נשאל על המסגרת שבה התנדב. בשאלה זו אפשר לבחור אחת משלוש אפשרויות: התנדבות במסגרת ארגון, התנדבות באופן פרטי או התנדבות גם במסגרת ארגון וגם באופן פרטי. מקור: הסקר החברתי (שוטף).

מספר שעות ההתנדבות: חושב כמספר השעות שבהן עסק המשיב בפעילות התנדבותית בחודש שבו התנדב. מקור: הסקר החברתי (שוטף).

תרומות

שיעור משקי הבית הנותנים תרומות וגובה התרומות: חושב כשיעור משקי הבית שתרמו למפעלים, למוסדות, למשפחות נזקקות ולאנשים פרטיים; כמו כן חושב גובה התרומה הכספית הממוצעת. מקור: סקר הוצאות משק הבית (שוטף). תרומות כשיעור מההכנסה הפנויה: חושב כסכום התרומה הכספית חלקי ההכנסה הפנויה של משק הבית, בניכוי משקי בית בהם שיעור זה אינו בין 0 ל-1. מקור: סקר הוצאות משק הבית לשנת 2016.

ביטחון אישי וחשיפה לפשיעה

קורבנות – חשיפה לעבירות נגד הפרט

שיעור הפרטים שחוו עבירות פרט: חושב כשיעור בני ה-20 ומעלה שהשיבו שנפגעו מאחת העבירות במהלך השנה האחרונה: גֶנְבָה, אלימות או איומים, הטרדה מינית, עבירת מין ועבירה מקוונת. מקור: סקר ביטחון אישי, ממוצע שנים 2014-2015.

שיעור משקי הבית שנפגעו מעבירות רכוש: חושב כשיעור משקי הבית שנפגעו במהלך השנה אחרונה מלפחות אחת מעבירות הרכוש: גֶנְבָה מדירה, פריצה לדירה, פריצה למכונית וגֶנְבַת מכונית. מקור: סקר ביטחון אישי, ממוצע שנים 2014-2015.

דיווח למשטרה על עבירות נגד הפרט

שיעור הפרטים שדיווחו למשטרה כי חוו עבירות פרט: חושב כשיעור בני ה-20 ומעלה שדיווחו למשטרה שנפגעו מאחת העבירות במהלך השנה האחרונה: גנבה, אלימות או איומים, הטרדה מינית, עבירת מין ועבירה מקוונת, מתוך אלה שחוו עבירות פרט. מקור: סקר ביטחון אישי, ממוצע שנים 2014-2015.

שיעור משקי הבית שדיווחו למשטרה על עבירות רכוש: חושב כשיעור הדיווח הממוצע למשטרה של משקי בית שנפגעו מעבירות רכוש במהלך השנה האחרונה, מתוך אלה שחוו עבירות רכוש. מקור: סקר ביטחון אישי, ממוצע שנים 2014-2015.

שיעור משקי הבית הרוכשים ביטוחים:

שיעור בעלי ביטוח מקיף לרכב: חושב כשיעור משקי הבית שלהם הוצאה חיובית על סעיף זה וברשותם מכונית אחת לפחות. מקור: סקר הוצאות משק הבית לשנים 2016. *שיעור בעלי ביטוח דירה ותכולתה:* חושב כשיעור משקי הבית שלהם הוצאה חיובית על סעיף זה. מקור: סקר הוצאות משק הבית לשנים 2016.

שביעות הרצון מתפקוד המשטרה

שיעור המרוצים מתפקוד המשטרה: חושב כשיעור בני ה-20 ומעלה שהשיבו "טוב מאוד" או "טוב" לשאלה "באופן כללי, מה דעתך על תפקוד משטרת ישראל?". מקור: הסקר החברתי לשנת 2015.

תיבה ט – תחושת ביטחון ללכת לבד בשעות החשכה באזור המגורים

שיעור החשים ביטחון ללכת לבד בשעות החשכה באזור מגוריהם חושב כשיעור בני ה-20 ומעלה שהשיבו "בטוח מאוד" או "בטוח" לשאלה בנוסח זה. מקור: הסקר החברתי לשנת 2016.

אמון בצה"ל

שיעור הרוחשים אמון לצה"ל: חושב כשיעור בני ה-20 ומעלה שהשיבו "כן, במידה רבה" או "כן, במידה מסוימת" לשאלה "עד כמה את/ה נותנ/ת אמון בצה"ל?". מקור: הסקר החברתי לשנת 2015.

שביעות הרצון מתפקוד בתי המשפט

שיעור המרוצים מתפקוד בתי המשפט: חושב כשיעור בני ה-20 ומעלה שהשיבו "טוב מאוד" או "טוב" לשאלה "באופן כללי, מה דעתך על תפקוד בתי המשפט בישראל?". מקור: הסקר החברתי לשנת 2015.

רשות מקומית, תחבורה ציבורית ואיכות הסביבה

שביעות הרצון מתפקוד הרשות המקומית

שיעור המרוצים מתפקוד הרשות המקומית במקום מגוריהם: חושב כשיעור בני ה-20 ומעלה שהשיבו "טוב מאוד" או "טוב" לשאלה "באופן כללי, מה דעתך על תפקוד הרשות המקומית או האזורית/העירייה ביישובך?". מקור: הסקר החברתי לשנים 2015.

שיעור המרוצים מרמת השוויוניות בהספקת השירותים על ידי הרשות המקומית במקום מגוריהם: חושב כשיעור בני ה-20 ומעלה שהשיבו "כן, במידה רבה" או "כן, במידה מסוימת" לשאלה "האם לדעתך, הרשות המקומית או האזורית/העירייה ביישובך מספקת שירותים באופן שוויוני, ללא הבדל מין, גיל ומגזר לכל קבוצות האוכלוסייה?". מקור: הסקר החברתי לשנת 2015.

שביעות הרצון מהתחבורה הציבורית

שביעות רצון מהתחבורה הציבורית באזור המגורים: חושב כשיעור בני ה-20 ומעלה שהשיבו "מרוצה מאוד" או "מרוצה" לשאלה "האם את/ה מרוצה מהתחבורה הציבורית במקום מגוריך?". מקור: הסקר החברתי לשנים 2002, 2003, 2004, 2005, 2006, 2013, 2014, 2015 ו-2016.

תיבה י – לנוע ומינוע

רמת המינוע (מספר כלי רכב פרטיים ל-1,000 נפש): חושבה כמספר כלי הרכב באוכלוסייה חלקי מספר הנפשות באותה אוכלוסייה, כפול אלף. הגדרת כלי רכב היא כלי רכב העומד לרשות משק הבית, פרטי או מסחרי עד משקל של טון אחד. מקור: סקר הוצאות משק הבית (שוטף).

שיעור משקי הבית המוציאים על תחבורה ציבורית: חושב כשיעור משקי הבית המוציאים סכום חיובי על תחבורה ציבורית. מקור: סקר הוצאות משק הבית (שוטף). הוצאה על תחבורה ציבורית של משקי בית העושים בה שימוש: חושבה כסכום הוצאה על תחבורה ציבורית במשקי הבית המוציאים סכום חיובי על הוצאה זו. מקור: סקר הוצאות משק הבית (שוטף).

הוצאה על תחבורה ציבורית לנפש במשקי בית העושים בה שימוש: חושבה כסכום הוצאה על תחבורה ציבורית במשקי בית המוציאים סכום חיובי על הוצאה זו, חלקי מספר הנפשות במשק הבית. מקור: סקר הוצאות משק הבית (שוטף).

שביעות הרצון מהניקיון באזור המגורים ומאיסוף האשפה

שיעור המרוצים מהניקיון באזור המגורים: חושב כשיעור בני ה-20 ומעלה שהשיבו "מרוצה מאוד" או "מרוצה" לשאלה "האם את/ה מרוצה מהניקיון באזור שבו את/ה גר/ה?". מקור: הסקר החברתי (שוטף).

שיעור המרוצים מאיסוף האשפה באזור המגורים: חושב כשיעור בני ה-20 ומעלה שהשיבו "מרוצה מאוד" או "מרוצה" לשאלה "האם את/ה מרוצה משירותי איסוף האשפה באזור מגוריך?". מקור: הסקר החברתי (שוטף).

שיעור המרוצים מכמות השטחים הירוקים, הגנים הציבוריים או הפארקים באזור המגורים: חושב כשיעור בני ה-20 ומעלה שהשיבו "מרוצה מאוד" או "מרוצה" להאם אתה מרוצה מכמות השטחים הירוקים, הגנים הציבוריים או הפארקים באזור שבו אתה גר?". מקור: הסקר החברתי (שוטף).

זיהום אוויר

שיעור הסובלים מזיהום אוויר באזור מגוריהם: חושב כשיעור בני ה-20 ומעלה שהשיבו "מפריע מאוד" ו"מפריע" לשאלה "האם מפריע לך זיהום האוויר באזור שבו אתה גר, כגון: עשן ממכוניות או מאזורי תעשייה, ריחות של ביוב או פסולת?". מקור: הסקר החברתי (שוטף).

רעשים בסביבת המגורים

שיעור המדווחים שרעש מפריע להם: חושב כשיעור בני ה-20 ומעלה שהשיבו "מפריע מאוד" ו"מפריע" לשאלה "האם מפריע לך רעש בדירה שבא מבחוץ?". מקור: הסקר החברתי (שוטף).

מקור הרעש שמפריע: בני ה-20 ומעלה שהשיבו כי הרעש מפריע אף במידה מועטה (אלו שהשיבו "מפריע מאוד", "מפריע", "לא כלכך מפריע") התבקשו לבחור באיזה רעש (או רעשים) מדובר מתוך סוגי הרעשים שלהלן: כבישים; רכבות; מטוסים; מרכזי בילוי; מוסדות חינוך; מרכז מסחרי או מפעלים; גינות ציבוריות או פארקים; ושכנים כולל בעלי חיים של שכנים. מקור: הסקר החברתי לשנת 2014.

ביבליוגרפיה

אגמון, תמיר, 2016. "המדד חברתי-כלכלי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, תיאור וניתוח השימוש בו להקצאת תקציבים לרשויות המקומיות ותיאור מדדים נוספים", מרכז המחקר והמידע של הכנסת.

איזק, דורית, 1998. "פרוגנוזה של סרטן השד בנשים בירושלים", עבודת תזה לתואר MPH בבית הספר לבריאות הציבור, האוניברסיטה העברית בירושלים.

אטינגר, דב, תשמ"ט. **פאר תחת אפר: העישון בימי חול ובימים טובים**, ירושלים: לאור ההלכה.

אלברט, הרב אברהם מרדכי, תשל"ז. **ספר מעשר כספים**, ירושלים: הוצאת המחבר.

אלישיב, הרב יוסף שלום, התשע"ג. "קריאה להסתפקות במועט, ותקנות בענייני שידוכים", **כתבוני לדורות – קובץ אגרות וכתבים של הרב אלישיב**, ירושלים: מכון הוצאה לאור במשנתם של רבותינו, עמ' שכח–שכט.

אנגלנדר, יקיר, 2016. **הגוף הגברי החרדי-ליטאי בספרות המוסר ובסיפורי הצדיקים**, ירושלים: מאגנס.

אנדבלד, מירי, נתנאלה ברקלי, ויטה אברהמוב, אלכסנדר גאליה ודניאל גוטליב, 2014. "סקר ביטחון תזונתי 2012 – ממצאים סוציו-כלכליים עיקריים", **מחקרים לדיון** 115, המוסד לביטוח לאומי.

אנדבלד, מירי, נתנאלה ברקלי, אלכסנדר פרומן, אלכסנדר גאליה ודניאל גוטליב, 2012. "ביטחון תזונתי 2011 – מהלך הסקר וממצאים עיקריים", **מחקרים** 108, המוסד לביטוח לאומי.

אסחייק, יחזקאל, 2006. **חיים ללא עישון – על פי התורה**, בני ברק: הוצאת המחבר.

אפלטון, תשי"ז. "האפולוגיה", **כתבי אפלטון** א, בתרגום יוסף ג' ליבס, ירושלים: שוקן.

אקשטיין, צבי, אסנת ליפשיץ וטלי לרום (טרם פורסם). "שוק העבודה בישראל 1995–2015", אבי בן בסט, ראובן גרונאו ואסף זוסמן (עורכים), **כלכלת ישראל בעשרים השנים האחרונות**, ירושלים: מכון פאלק.

אריסטו, תשל"ג. **אתיקה, מהדורת ניקומאכוס**, בתרגום יוסף ג' ליבס, ירושלים: שוקן.

בנק ישראל, 2018. **דוח בנק ישראל לשנת 2017**, ירושלים: בנק ישראל.

בנק ישראל, 2017. **דוח בנק ישראל לשנת 2016**, ירושלים: בנק ישראל.

בנק ישראל, 2016א. "הקשר בין המצב החברתי-כלכלי למצב הבריאות", **הסקירה הפיסקלית התקופתית ולקט ניתוחים מחקריים** 142, עמ' 58–70, נצפה בתאריך 24.10.2017.

בנק ישראל, 2016ב. "סקר המיומנויות למבוגרים: רקע כללי", **הסקירה הפיסקלית התקופתית ולקט ניתוחים מחקריים** 142, עמ' 16–20, נצפה בתאריך 25.10.2017.

בראון, איריס, 2012. "אנא אפ'ח': נטילת עול הפרנסה על ידי הנשים החרדיות, הצדקותיה והשלכותיה", **תרבות דמוקרטית** 14, עמ' 45–92.

בראון, בנימין, 2011. "לקראת דמוקרטיזציה במנהיגות החרדית? דוקטרינת דעת תורה במפנה המאות העשרים והעשרים ואחת", **מחקר מדיניות** 89, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.

ברגמן, יהודה, תש"ד. **הצדקה בישראל – תולדותיה ומוסדותיה**, ירושלים: הוצאת ראובן מס.

ברויד, מתתיהו, 2003. "מסירת מידע לשלטונות אודות עבריינים", **תחומין** כג, עמ' 358.

גוגנהיים, נגה, 2010. "תפיסות וחוויות של נהיגה וביטחות בדרכים בקרב נשים חרדיות בישראל", חיבור לתואר מוסמך, בית הספר לעבודה סוציאלית, אוניברסיטת בר-אילן.

גוטליב, דניאל, 2007. "אין קמח, יש תורה", **פנים – תרבות חברה וחינוך** 41, עמ' 90–99.

גונן, עמירם, 2000. **מהישיבה לעבודה: הניסיון האמריקני ולקחים לישראל**, ירושלים: מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות.

דהן, מומי, 2012. "האם יש הצדקה לנכות עניים ממדידת העוני?", ירושלים: בית הספר למדיניות ציבורית, האוניברסיטה העברית.

הגמ"ח המרכזי – הצעד הראשון לנישואי הילדים בכבוד. **תוכנית תרומות הורים**, נצפה בתאריך 1.12.2017.

הובס, תומס, 2009. **לויתן**, בתרגום אהרן אמיר, ירושלים: הוצאת שלם.

הורביץ, נרי, 2016. **החברה החרדית – תמונת מצב**, ירושלים: המכון החרדי למחקרי מדיניות.

הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2018. השנתון הסטטיסטי לישראל לשנת 2017.

הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2017א. "ירושלים 2015–2016", סטטיסטיקל 159, נצפה בתאריך 19.10.2017.

הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2017ב. נתוני נישואין, 13.09.2017, נצפה בתאריך 14.9.2017.

הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2016א. "לקט נתונים חדש מתוך הסקר חברתי 2015: עמדות הציבור (בני 20 ומעלה) כלפי משטרת ישראל ושירותי בתי המשפט", הודעה לעיתונות מיום 19.9.2016, נצפה בתאריך 4.1.2018.

הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2016ב. "סקר ביטחון אישי 2015", פרסום מס' 1653, נצפה בתאריך 26.6.2017.

הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2015א. "פרופיל בריאותי-חברתי של היישובים בישראל 2005–2009", פרסום מס' 1580.

הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2015ב. "לקט נתונים מתוך הסקר החברתי 2013 בנושא תעסוקה", הודעה לעיתונות מיום 14.1.2015, נצפה בתאריך 29.3.2018.

הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, סקר אמון צרכנים, שנים שונות.

הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, סקר הוצאות משק הבית, שנים שונות.

הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, סקר הכנסות משקי הבית, שנים שונות.

הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, סקר חברתי, שנים שונות.

הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, סקר כוח אדם, שנים שונות.

הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, עמודים שונים באתר הלמ"ס. נצפה בתאריך 4.1.2018, בכתובת: http://www.cbs.gov.il/reader.

הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה והרשות הארצית למדידה והערכה בחינוך, 2016. "מיומנויות בוגרים בישראל 2014–2015", פרסום מס' 1640, נצפה בתאריך 15.10.2017.

המשרד להגנת הסביבה, 2013. "מדדים לאיכות חיים, לקיימות ולחוסן לאומי", נצפה בתאריך 26.6.2017.

הנגבי, משה, 1995. "בית-המשפט העליון בעין החברה הישראלית: גד ברזילי, אפרים יער-יוכטמן וזאב סגל", משפט וממשל ג(1), עמ' 355–359.

וואזנר, הרב שמואל הלוי, תשס"ב. **שבט הלוי**, כרך י, בני ברק: הוצאת המחבר.

ווייס, עקיבא, 2016. "שש תשובות לשאלה אחת: איך החרדים קונים דירה לכל ילד", כאן בהרצה, תאגיד השידור הישראלי, נצפה בתאריך 1.12.2017.

וולדנברג, הרב אליעזר יהודה, תשמ"ג. **ציץ אליעזר**, חלק טו, ירושלים: הוצאת המחבר.

ויינפלד, משה, תשמ"ה. **משפט וצדקה בישראל ובעמים**, ירושלים: מאגנס.

ועדת אור, 2003. "דוח ועדת אור – ועדת חקירה ממלכתית לבירור התנגשויות בין כוחות הביטחון לבין אזרחים ישראלים בחודש אוקטובר 2000", נצפה בתאריך 30.11.2017.

זוין, הרב שלמה יוסף (עורך), תשי"ד. "גמילות חסדים", **אנציקלופדיה תלמודית** ו, ירושלים: הוצאת אנציקלופדיה תלמודית (יד הרב הרצוג), עמ' קמט–קנג.

זיכרמן, חיים, 2014. **שחור כחול-לבן: מסע אל תוך החברה החרדית בישראל**, תל אביב: ידיעות אחרונות.

חליחל, אחמד, 2017. "אוכלוסיית ישראל בפתחה של שנת 2017 ותרחישים לגידול האוכלוסייה בעתיד", הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

ישורון, גל, מישל סטרבציניסקי וירדן קידר, 2016. "מדד ון ליר לאיכות החיים בישראל", **מגזין התוכנית לכלכלה וחברה במכון ון ליר בירושלים** 22, נצפה בתאריך 7.8.2017.

ישיב, ערן, וניצה קסיר (קלינר), טרם פורסם. "כלכלת החברה הערבית בישראל", בתוך: אבי בן בסט, ראובן גרונאו ואסף זוסמן (עורכים), **כלכלת ישראל בעשרים השנים האחרונות**, ירושלים: מכון פאלק.

כהנר, לי, 2009. "התפתחות המבנה המרחבי והיררכי של האוכלוסייה החרדית בישראל", חיבור לשם קבלת תואר דוקטור, הפקולטה למדעי החברה, אוניברסיטת חיפה.

לוי, ענת, 2016. "שיעורי הפריון הכולל בישראל לפי דת ולפי רמת דתיות והשפעתם על ההוצאה הציבורית", מרכז המחקר והמידע של הכנסת.

לוין, חגי, רוני הכהן, 2010. "שיטות לזיהוי ואפיון כמותי של המגזר החרדי", המועצה הלאומית לכלכלה במשרד ראש הממשלה.

ליוש, בלה, 2014. **נשות הסף: נשים חרדיות מול השינוי המודרני**, תל אביב: רסלינג.

מיל, ג'ון סטיוארט, 1984. **התועלתיות**, בתרגום יוסף אור, ירושלים: מאגנס.

מלאך, גלעד, מאיה חושן ולי כהנר, 2016. **שנתון החברה החרדית בישראל 2016**, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה ומכון ירושלים לחקר ישראל.

מלאך, גלעד, דורון כהן וחיים זיכרמן (עורכים), 2016. "מכניסה לתעסוקה לתעסוקה מכניסה – תכנית אב לתעסוקת חרדים", **מחקר מדיניות** 111, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.

מלחי, אסף, ומרים אברמובסקי, 2015. "שילוב משפחה ועבודה בקרב נשים חרדיות: סיכום תמות מרכזיות במסגרת מחקר איכותני", משרד הכלכלה.

ממשלת ישראל, 2018, "מדדי איכות חיים, קיימות וחוסן לאומי, 2016", (מרץ).

ממשלת ישראל, 2016. "מדדי איכות חיים, קיימות וחוסן לאומי, 2015", (מרץ).

משה, נטע, 2016. "נתונים על תעסוקת חרדים", מרכז המחקר והמידע של הכנסת, נצפה בתאריך 12.12.2017.

משרד האוצר, 2015. "דו"ח צוות 120 הימים להתמודדות עם מצוקת הדיור בישובי המיעוטים", ירושלים.

משרד הבינוי והשיכון והמכון החרדי למחקרי מדיניות, טרם פורסם. "תדריך דיור לאוכלוסייה החרדית 2016–2035" (שם זמני).

משרד הבינוי והשיכון והמכון החרדי למחקרי מדיניות, 2016. "תכנית אסטרטגית לדיור לאוכלוסייה החרדית 2016–2035", בעריכת חיים זיכרמן.

משרד הבריאות, 2017. "דו"ח שר הבריאות על העישון בישראל 2016", נצפה בתאריך 9.8.2017.

משרד הבריאות, 2013. "אי-שוויון בבריאות וההתמודדות עמו", מינהל תכנון אסטרטגי וכלכלי, משרד הבריאות, נצפה בתאריך 4.10.2017.

משרד ראש הממשלה, 2015. "החלטת ממשלה 2494 מיום 19.4.2015 בנושא מדדי איכות חיים, קיימות וחוסן", נצפה בתאריך 26.6.2017.

משרד ראש הממשלה, 2012. "החלטת ממשלה 5255 מיום 2.12.2012 על מדדי איכות חיים", נצפה בתאריך 26.6.2017.

נבון, הרב חיים, תשס"ט. "עישון סיגריות במבחן ההלכה", **תחומין** כט, עמ' 375–384.

פדר, יון (עורך), 1989. "אמנה חברתית", **האנציקלופדיה הישראלית הכללית, חדשה מקיפה**, ירושלים: כתר.

פיינשטיין, הרב משה, 1985. **אגרות משה**, בני ברק: הוצאת המחבר.

פליטאל, ארי, מישל ספולקר, אירינה קורנילנקו ומרטין מלדונדו, 2011. "תחזית אוכלוסייה לישראל לטווח ארוך: 2009–2059", הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

פליישמן, לריסה, וירי גובמן, 2014. "רמת דתיות בשכונות המגורים: תפיסות התושבים לעומת המציאות", **סדרת ניירות עבודה** 82, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

פרידמן, ישראל, נאוה שאול-מנע, ניר פוגל, דמיטרי רומנוב, דן עמדי, מרק פלדמן, רות סחייק, גוסטבו שיפריס וחיים פורטנוי, 2011. "שיטות מדידה ואמידת גודלה של האוכלוסייה החרדית בישראל", הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, נצפה בתאריך 12.12.2017.

פרידמן, מנחם, 1991. **החברה החרדית: מקורות, מגמות ותהליכים**, ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל.

פרידמן, מנחם, 1988. **האישה החרדית**, ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל.

צ'רניחובסקי, דן, וכן שרוני, 2015. "הקשר בין הון חברתי לבריאות בקרב חרדים", אבי וייס ודב צ'רניחובסקי (עורכים), **דוח מצב המדינה – חברה, כלכלה ומדיניות 2015**, ירושלים: מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל, עמ' 383–409.

קאופמן, חיים, 1999. "הזיקה בין היהדות, הציונות ובין תרבות הגוף – מבט היסטורי", **בתנועה: כתב עת למדעי החינוך הגופני והספורט** ה(2).

קארו, הרב יוסף, 1563. "שולחן ערוך". ירושלים: הוצאת כתובים, תשנ"ג.

קסיר (קלינר) ניצה, חדוה לויץ, ואסף צחור-שי, 2017. "מתנדבים בחברה החרדית: תפיסת ההתנדבות, היקפיה ודפוסייה", המכון החרדי למחקרי מדיניות.

קסיר (קלינר) ניצה, ואסף צחור-שי, 2017. "על תרבות ועוני בחברה החרדית – היבטים שונים של עוני בחברה החרדית", המכון החרדי למחקרי מדיניות.

קסיר (קלינר) ניצה, ואסף צחור-שי, 2016א. "מתן תרומות כספיות בחברה החרדית", המכון החרדי למחקרי מדיניות.

קסיר (קלינר) ניצה, ואסף צחור-שי, 2016ב. "על איגודי עובדים, חרדים ומה שביניהם", המכון החרדי למחקרי מדיניות.

קסיר (קלינר) ניצה, ואסף צחור-שי, 2016ג. "תמונת מצב: פיתוח כלכלי – החברה הערבית, הדרוזית והצ'רקסית", מפת דרכים לחברה משותפת – יוזמה של גבעת חביבה בתמיכת האיחוד האירופי, נצפה בתאריך 13.10.17.

קסיר (קלינר) ניצה, ודמיטרי רומנוב, טרם פורסם. "סקר מדדי איכות חיים – ביצוע, מתודולוגיה ואומדנים" (שם זמני), המכון החרדי למחקרי מדיניות.

קסיר (קלינר) ניצה, ודמיטרי רומנוב, 2017א. "העיקר/היקר הבריאות: ביטוחי בריאות והוצאות על בריאות בחברה החרדית", המכון החרדי למחקרי מדיניות.

קסיר (קלינר) ניצה, ודמיטרי רומנוב, 2017ב. "רווחה ויציבות פיננסית בחברה החרדית: עניים אך חוסכים", המכון החרדי למחקרי מדיניות.

קסיר (קלינר) ניצה, ודמיטרי רומנוב, 2017ג. "שביעות הרצון של החרדים ממערכת החינוך: המרוצים ביותר מכל המסגרות, אך המרוצים הכי פחות מהמערכת כולה", המכון החרדי למחקרי מדיניות.

קסיר (קלינר) ניצה, שלומית שהינו-קסלר ואסף צחור-שי, טרם פורסם. "בין בחירה לאין ברירה – מה משפיע על היקף שעות העבודה של נשים חרדיות" (שם זמני), חיים זיכרמן ויורם מרגליות (עורכים), **משפט חברה ותרבות – המשפט והחרדים בישראל**, תל אביב: רמות, אוניברסיטת תל אביב.

קפלן, קימי, ונורית שטדלר (עורכים), 2009. **מנהיגות וסמכות בחברה החרדית בישראל: אתגרים וחלופות**, ירושלים: מכון ון ליר בירושלים.

רגב, איתן, 2013. "השכלה ותעסוקה במגזר החרדי", דן בן-דוד (עורך), **דו"ח מצב המדינה – חברה, כלכלה ומדיניות 2013**, ירושלים: מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל, עמ' 111–150.

רטנר, אריה, 2010. "מדד שלטון החוק 2000–2010, תמצית מנהלים", אוניברסיטת חיפה, נצפה ב-1.12.2017.

רמב"ם, תשכ"א. **פרקי משה**, ירושלים: הוצאת מוסד הרב קוק.

רמב"ם, **משנה תורה**, הלכות אישות: ספר נשים, מהדורת פרנקל ירושלים, בני ברק תשל"ז.

רמב"ם, **משנה תורה**, הלכות דעות: ספר מדע, מהדורת ירושלים תשל"ד, ד"צ ורשא תרמ"א.

שוורץ, הרב יואל, 1994. "על ההסתפקות במועט והשמחה בחלקו", **אבות על בנים**, כפר דרום: מיזם ופיתוח קטיף בע"מ, עמ' 44–40.

שורץ, אלה, ודורון קון יעקובוביץ, 2017. "שיעורי מקבלי דמי האבטלה ביישוב מסבירים ומנבאים מוות מסרטן וגילויי סרטן חדשים, כמו גם תמותה ממחלות לב, יותר מן הממד החברתי כלכלי", אמה אברבוך ושלומית אבני (עורכות), **אי-שוויון בבריאות וההתמודדות עמו**, מינהל תכנון אסטרטגי וכלכלי, משרד הבריאות, עמ' 114–124, נצפה בתאריך 21.12.2017.

שטינמן, אהרן יהודה לייב, שמריהו יוסף חיים קניבסקי, תשע"ב. "השתדלות לפרנסה ובריאות למעשה", **מאחורי הפרגוד: מרבתינו מאורי הדור – מרן הגראי"ל שטינמן שליט"א ומרן הגר"ח קניבסקי שליט"א**, בני ברק: הוצאת עמותת משיב נפש, עמ' 279–309.

שך, הרב אלעזר מנחם, 1988–1989. **מכתבים ומאמרים**, א-ו, בני ברק: מוציא לאור לא ידוע.

שלהב, יוסף, ומנחם פרידמן, 1985. **התפשטות תוך הסתגרות: הקהילה החרדית בירושלים**, ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל.

OECD, 2016. "מדידה והערכה של איכות חיים בישראל: ממצאים מרכזיים", נצפה בתאריך 2.11.2017.

Alexandrova, Anna, 2014. "Well Being", in Nancy Cartwright and Eleonora Montuschi (eds.), *Philosophy of Social Science: A New Introduction*, Oxford: Oxford University Press, pp. 9-30.

Bentham, Jeremy, 1823. *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*, Oxford: Clarendon Press.

Court, Andrew. 1939. "Hedonic Price Indexes with Automotive Examples", in *The Dynamics of Automobile Demand*, New York: General Motors Corporation, pp. 99-117.

Dasgupta, Partha, 2001. *Human Well-being and the Natural Environment*, Oxford: Oxford University Press.

Durkheim, Emile, 1915. "Conclusion", in *The Elementary Forms of the Religious Life*, London: Allen & Unwin, pp 418-474.

Goldin, Claudia, 2014. "A Grand Gender Convergence: Its Last Chapter", *The American Economic Review* 104(4), pp. 1091-1119.

Gottlieb, Daniel, and Leonid Kushnir, 2009. "Social Policy Targeting and Binary Information Transfer between Surveys", *Economics* 3, Accessed 12 December 2017.

Hall, Douglas T., 1972. "A Model of Coping with Role Conflict: The Role Behavior of College Educated Women", *Administrative Science Quarterly* 17(4), pp. 471-486.

Hirsch, Barry T., 2005. "Why Do Part-Time Workers Earn Less? The Role of Worker and Job Skills", *ILR Review* 58(4), pp. 525-551.

Hsu, Chia-Chien, and Brian A. Sandford, 2007. "The Delphi Technique: Making Sense of Consensus", *Practical Assessment, Research & Evaluation* 12(10), pp. 1-8.

Idler, Ellen L., and Yael Benyamini, 1997. "Self-Rated Health and Mortality: A Review of Twenty-Seven Community Studies", *Journal of Health and Social Behavior* 38(1), pp. 21-37.

Jenkinson, Crispin (ed.), 1994. *Measuring Health and Medical Outcomes*, London: Routledge.

- Kahneman, Daniel, and Angus Deaton, 2010. "High Income Improves Evaluation of Life but not Emotional Well-being", *Proceedings of the National Academy of Sciences* 107(38), pp. 16489-16493.
- Kark, Jeremy D, Galia Shemi, Yechiel Friedlander, Oz Martin, Orly Manor, and S. H. Blondheim, 1996. "Does Religious Observance Promote Health? Mortality in Secular vs. Religious Kibbutzim in Israel", *American Journal of Public Health* 86(3), pp. 341-346.
- Kogevinas, Manolis, Michael G. Marmot, A. J. Fox, and P. O. Goldblatt, 1991. "Socioeconomic Differences in Cancer Survival", *Journal of Epidemiology and Community Health* 45(3), pp. 216-219.
- Levin, Jeffrey S., 1994. "Religion and Health: Is There an Association, Is It Valid, and Is It Causal?", *Social Science & Medicine* 38(11), pp. 1475-1482.
- Lim, Chaeyoon, and Carol Ann MacGregor, 2012. "Religion and Volunteering in Context: Disentangling the Contextual Effects of Religion on Voluntary Behavior", *American Sociological Review* 77(5), pp. 747-779.
- National Research Council, 2013. *Subjective Well-being: Measuring Happiness, Suffering, and Other Dimensions of Experience*, Washington, D.C.: The National Academies Press.
- Nussbaum, Martha C., and Amartya Sen (eds), 1993. *The Quality of Life*, Oxford: Oxford University Press.
- OECD, 2017a. "Better Life Index", Accessed 26 March 2018.
- OECD, 2017b. *How's Life? 2017: Measuring Well-being*, Paris: OECD Publications.
- OECD, 2016. *How's Life in Israel*, Paris: OECD Publications.
- OECD, 2013. *Skilled for Life? Key Findings from the Survey of Adult Skills*, Paris: OECD Publications.
- Pavot, William, and Ed Diener, 2008. "The Satisfaction with Life Scale and the Emerging Construct of Life Satisfaction", *The Journal of Positive Psychology* 3(2), pp. 137-152.
- Pinquart, Martin, 2001. "Correlates of Subjective Health in Older Adults: A Meta-analysis", *Psychology and Aging* 16(3), pp. 414-426.
- Scheffler, Richard M., and Timothy T. Brown, 2008. "Social Capital, Economics, and Health: New Evidence", *Health Economics, Policy and Law* 3(04), pp. 321-331.
- Sen, Amartya, 1980. "Equality of What?", in McMurrin S. Tanner, *Lectures on Human Values I*, Cambridge: Cambridge University Press, pp. 197-220.
- Sen, Amartya, and Sudhir Anand, 1994. "Human Development Index: Methodology and Measurement", *Occasional Paper 12, Human Development Report Office*, New York: United Nations Development Programme.
- Sharpe, Andrew, and Brendon Andrews, 2012. "An Assessment of Weighting Methodologies for Composite Indicators: The Case of the Index of Economic Well-being", *CSLS Research Report No. 2012-10*.
- Shmueli, Amir, 2004. "Population Health and Income Inequality: New Evidence from Israeli Time-Series Analysis", *International Journal of Epidemiology* 33(2), pp. 311-317.
- Stiglitz, Joseph E., Amartya Sen, and Jean-Paul Fitoussi, 2009. "Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress", *Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress*.
- Von Davier, Matthias, Eugenio Gonzalez, and Robert J. Mislevy, 2009. "What Are Plausible Values and Why Are They Useful?", *IERI Monograph Series: Issues and Methodologies in Large-Scale Assessments* 2, pp. 9-36.
- Wilkinson, Richard G., 1999. "Health, Hierarchy, and Social Anxiety", *Annals of the New York Academy of Sciences* 896(1), pp. 48-63.
- Wilkinson, Richard G., 1996. *Unhealthy Societies: The Afflictions of Inequality*, London: Routledge.

המכון
החרדי
למחקר
מדיניות

חינוך
והשכלה

רווחה אישית
וחיי משפחה

בריאות

דיור

תעסוקה

הכנסה
ומצב כלכלי

רשות מקומית,
תחבורה ציבורית
ואיכות הסביבה

ביטחון אישי
וחשיפה
לפשיעה

חיי קהילה
וחברה

